У ПОЛУМ'Ї ДРУЖНЬОГО СЛОВА

ЗБІРНИК

ЮРІЙ ПУНДИК

diasporiana.org.ua

9.1.84.р

Великошановній і Дорогій
Пані Марії Кротюк
За її щиру допомогу
у виданні цієї книжки.

Складаю щиру подяку
від дітей та себе.

Марія Пундик

У ПОЛУМ'Ї ДРУЖНЬОГО СЛОВА

Збірник вибраних статтей Юрія Пундика

THE INFLAMED FRIENDLY WORD

SYMPOSIUM

(in ukrainian)

Edited by Vasyl Mychalczuk

Published by « Ukrainian Word » in Paris
Paris 1983

У ПОЛУМ'Ї ДРУЖНЬОГО СЛОВА

Збірник вибраних статтей Юрія Пундика

Редакція і впорядковання
Василь Михальчук
(Зібрав матеріяли Анатоль Домарацький)

Видання «Українського Слова» в Парижі
Париж 1983

Юрій Пундик

04. 11. 1918 - 28. 10. 1973

INTRODUCTION

Ten years ago, Youri Pundyk, a model citizen of his country, an outstanding leader of the Ukrainian community, a thoughtful journalist and a leader of the Ukrainian nationalist movement, died in Minneapolis. In every field of his endeavors he did not spare his strength, but always gave his utmost and for this reason left a lasting contribution.

After completing his economic studies, instead of accepting a high-paying job in industry or trade, Youri Pundyk devoted himself to education and became a professor at a college. But dry and soulless lectures did not satisfy him. He tried to come closer to the complexity of young people's problems in order to offer help wherever it was needed. For this purpose he frequently organized meetings with young people, seminars and discussion circles. His impulse was highly valued not only by his colleagues, but also, what is more important, by students. Simultaneously he found the time to take part in the civic life of his city.

In Ukrainian community affairs, Youri Pundyk devoted an extraordinary amount of energy to maintaining ethical standards in the organized community, to preserving the Ukrainian identity and to assuring the cultural growth of the Ukrainian diaspora. A sphere of particular interest for him was the problems of bringing up Ukrainian youth. He believed that our young people should take a more active part in community affairs. Young Ukrainians, he stressed, should unite a need to engage themselves in the public affairs of their country with a similar need for Ukrainian life. Youri Pundyk particu-

larly stressed to our diaspora the importance of constantly observing developments in Ukraine, where a totalitarian communist regime is using every means at its disposal to Russify and destroy the culture. Our brothers in Ukraine are striving to resist totalitarianism and to halt the process of Russification. But their strength is not equal to the police measures of the regime, and in the present situation they cannot successfully resist Sovietization. Our monitoring of all these complex processes has the purpose of determining what measures we can, and should, take to offer our brothers in the homeland the most effective aid.

In the Ukrainian nationalist movement, Youri Pundyk devoted his attention to a study of ideological questions. But not that ideology which uses doctrinairism to shield our view of humanity's development, or places man on a pedestal of extreme individualism or crushes man and makes him into a soulless slave of a state system. He thought a great deal about the complexity of relations between the person and the community on the one hand and with the sovereign organ of its organized life on the other. A sovereign state provides the best guarantee for the complete development of man and the realization of his expectations. The sovereign state, therefore, is the common achievement of all its citizens.

Youri Pundyk presented the results of his reflections to public judgment in the form of numerous articles in the Ukrainian free press. A selection of these articles comprises the collection that we are now presenting to readers. We are also presenting it to future students of the multifaceted life of the Ukrainian diaspora. In this collection they will find a wide range of material for a study of all the questions that disturbed and inspired a distinguished member of our diaspora.

ВСТУП

Либонь найчиткіше окреслив силу суспільної постаті проф. Юрія Пундика д-р Зиновій Книш, коли простими словами, під час похорону в Бавнд Бруку, сказав: «...Коли б ми мали менше мільйонів населення, а більше Юрків, то ховали б ми його сьогодні в українську землю, маючи за собою потугу української держави». А на тризні після похорону, змальовуючи перед засмученою громадою духові риси покійного, Олег Штуль, відзначив, що Юрій завжди носив у собі усмішку і що «... посміхався він від добра у своїй душі, від чистоти сумління, від вдоволення сповненим обов'язком». У цих кількох словах живо схоплена вся суть і нашої політичної дійсности і громадської силюети Юрія Пундика. Ті дві цитати, з яких перша є відображенням всього пройденого шляху Ю. Пундиком, а друга кидає жмут світла на його малесенький сектор — але в якому променисто відзеркалюються ряд інших — сектор ідейної наснаги, дають, навіть випадковому спостерігачеві уяву про пружну настанову його духових сил. Такі його чесноти, як сповнена добром душа і чистота сумління — наймогутніші сили дієвого генія на протязі всієї історії людського життя на землі — вели прямою дорогою до виконування чесних обов'язків. А виконування чесних обов'язків — підсилювали духовість. Коли ж додати, що Ю. Пундик підходив до всіх своїх громадських обов'язків з усміхом, то не слід дивуватись, що й висліди у своїх підсумках виходили із барвами веселки.

У суспільно-політичному житті Пундика кидаються у вічі три етапи. В першому, у періоді середньої освіти, яка проходила у відомій Духовній Семінарії в Крем'янці на Волині, він знайомиться із політичними вітрами, які боляче дули у вічі. Виростав він суспільно і формувався політично у найкращому закутку південної Волині, так знаменито оспіваної з українського боку Уласом Самчуком, а з польського — Юліюшом Словацьким. Тут постійно схрещувались різні шляхи

людських дерзань: поляки намагались закорінити свою культуру, росіяни свої впливи, большевицькі комуністи також сюди запускали свої щупальці. Українські націоналісти старались ставити греблю всім і боротись з усіма. Від усіх в них і були фізичні й моральні синяки. Не диво, що вступивши тут в ОУН і пройшовши свій вишкіл та перше бойове хрищення, Пундик просто з Семінарії попадає у польську в'язницю, а згодом на еміґрацію.

Етап цей закінчується з його поворотом у рейді Похідних Груп в 1941 році. Починаються бурні роки в історії українського народу, а з ними — другий етап, вже суто політичної роботи, і Пундик входить у нього всією своєю усміхненою душею, рука в руку зі своїм суспільним призначенням. Про ці роки він міг би разом з поетом сказати:

Ми не лукавили з тобою,
Ми просто йшли; у нас нема
Зерна неправди за собою.

Його призначенням є Волинь і він з усмішкою приймає обов'язки повітового провідника ОУН на Крем'янеччину, а згодом — обласного на Волинь у ділянці пропаґанди. Бере активну участь у підготовці т. зв. Травневої Конференції ОУН на терені Інспекторату ч. 2 в 1942 р. Це період вибуху пристрастей, наруги над основою націоналістичної ідеї про любов і шану людини і своєї нації, ламання етичних підвалин і правил громадського правопорядку. «Кожна революція ширить дезорієнтацію — писав Михайло Бужанський — і витворює пристрасті, що їх нікому не опанувати, доки самі не вигорять. Навіть найдосконаліша в світі, висока християнська етика не в силі була тому запобігти. А в підпільному житті так важко, так дуже важко себе очистити від намулу темних і неясних справ... Вночі легко витягнути револьвера і на свого колись друга, та ба, навіть на рідного найдорожчого брата! Темна ніч прикриє братовбивчий злочин, навіть не буде кому запитатися: Каїне, а де ж твій брат Авель». Правдою є очевидно, що темні хвилини бувають навіть у найдосконаліших народів, коли їм доводиться стрінутись із революційними зламами. Але їхньою мо-

ральною силою і досконалістю є те, що як тільки злам закінчується, приходить правопорядок і уважний перегляд всіх подій і беззаконня тоді суворо засуджують. У них серпанок ночі злочинів не покриває.

Формація Юрія і посіяні ще у період семінарських років зерна в його молоду душу дали рясний плід. Він вірний принципові правопорядку якраз тоді, коли найлекше піти по похилій площині помсти за замордованого брата і кинутись у шалений герць на дикому полі. Адже серпанок ночі покриє все!.. Саме у такі менти він проявляє насталену волю і знаходить в собі силу, щоби простягнути руку заблудшому братові і допомогти йому стати на ноги. Робить він це двома наворотами: перший раз на становищі повітового і другий — обласного. Кожного разу йому відповідають, що перше всього треба підпорядкуватись проводові Бандери, а вже щойно потім можна буде говорити про спільну роботу. Кидається у вічі настанова політичного невігласа, якого безумовно добре вишколили, але не дали дрібки політичного розуму. Як безмежно далекими їм були кришталеві слова Ольжича:

Одвага. Непохитність. Чистота.
Милуйтеся! Беріть! Будьте, будьте!

Хоч кожен може опинитися в підпіллі, то праця у ньому не належить до звичних і солодких явищ. Успішно діяти в підпіллі та доцільно виконати належні обов'язки можуть тільки деякі і вибрані характери. До тих вибраних і рідких характерів належав якраз характер Пундика. Підпілля в Рівному в 1942-43 рр. належить до окремого роду підпілля і яке за браком належних архівних матеріялів ще й досі не вивчене в достатній мірі. Крім згущеного сильного ядра німецької розвідки і контррозвідки — адже тут був осідок сумної слави Райхскомісаріяту для справ України — діяла в Рівному глибоко загніжджена розвідочна сітка большевиків і завданням Медведева, її начальника, було не тільки розвідуватись про пляни німців, але і — у першу чергу — намагатись всіми способами невтралізувати також українське підпілля, яке було для совєтів небезпекою політичного характеру не так у

даний мент, як на дальшу мету. У цьому підпіллі діяли бульбівці, як рівнож були тут сильно закорінені сітки мельниківців і бандерівців. У цьому українському різноманітті не було б нічого дивного і злого — навпаки, його сила могла бути якраз у цьому різноманітті — коли б між нашими трьома українськими силами була координація військової дії і бажання політичної співпраці. Дійсність була іншою і вона завдала — та ще й досі завдає — неймовірної політичної шкоди усьому нашому ставанню. В таких умовах діяти в підпіллі не належало до радісних і легких справ. Все таки Юрій Пундик вів там підпільну діяльність аж до 1944 року і відійшов з Рівного, коли большевицька армія підходила до міста.

Приходить відхід на нову еміґрацію і перше, перехідне, поселення в Зальцбурґу в Австрії. Тут Юрій одружується з Марійкою Каркоць. Це початок третього етапу. Його ознаменовує суспільна робота, журналістичне перо і полум'яне слово. У цій його роботі не видно замкнутости в якійсь одній вузькій тематиці. Пружність думки є всебічною, а його зацікавлення сягають найширшого діяпазону людських дерзань і Пундик успішно порушує різні струни суспільних справ. Вірний своїй формації непохитности на шляху вибраного ідеалу, він проте у жадному моменті не є заскорузлим догматиком, а кожного разу, в простих чи у складних проблемах, старається розшукувати розв'язку шляхом раціонального і всебічного роздуму. Осоружною йому є тупа впертість. Якщо у свойого співрозмовника, партнера чи навіть противника, відчуває найменше бажання до зговорення, він готовий піти на далекойдучі уступки. У товариське зговорення він вкладав безмежну ціну.

З такою настановою він розпочинає журналістичну діяльність в Австрії, де йому вдається в 1946 р. поставити на ноги український щоденник в Зальцбурґу — «Промінь». Часопис цей був дуже цінним маяком як між українським громадянством по таборах в Австрії так і поза її кордонами. Поруч інших українських часописів цього часу, він відіграв дуже поважну ролю в житті нашої культурної і політичної громади. Це

журналістичні початки Ю. Пундика, але в них вже відчутні виміри настояних і перевірених думок та зрівноваженого розгляду подій і людей того часу.

Коли епопея переходового таборового життя почала добігати до кінця і хвилі виїздів за океан виполіскували всі табори, Пундик поселюється в Міннеаполіс і довершує там вищу освіту в економічній галузі, посвятившись згодом шкільництву по цій самій галузі. Постійна підготовка до викладів і участь в громадському житті американського міста, безперебійно підсилюють у ньому полум'я глибших студій над темами людських осягів, метою людини, над складними проблемами людських взаємовідносин, осмислення змісту життя людини і способу його заповнення нектаром плідної думки. Причини наших національних невдач на довгому шляху історії, на якому наш нарід найчастіше був предметом політичної розгри, а не її підметом, де, не зважаючи на чисельні, але безуспішні спроби, наші народні блискавки і громи все душились у шкаралупі потенціяльних бажань — становлять окрему домену його зосереджених роздумувань. Може не завжди продумані до кінця — Пундик, як згадано, був дуже переобтяжений професійними й суспільними обов'язками — все таки висліди роздумувань він відважно кидав на сторінки української преси і вони дадуть вельми цінний матеріял до дальших студій.

Перегортаючи друковані думки, які появились у сотках статтей на протязі понад 25 років, кидаються під увагу читача щораз побільшуючі скла, під які попадає кожна аналізована проблематика. Спочатку огляд автора спочиває на загальниках, на контурах і автор статтей вдоволяється, так би мовити, загальними ствердженнями даного стану чи події. Однак згодом він дуже уважно переводить розгляд всіх явищ і вдумливо робить розшук за причинами чи їхніми мотиваціями. Цінними є думки Пундика відносно статті М. Сосновського у «Новому Шляху» в справі майбутнього української діяспори, основою якого є наша теперішня молодь і яка завтра стане відповідальною за це майбутнє, бо візьме керму життя в свої руки. Головною тезою Сосновського є акцентування культурного та ре-

лігійного елементу у вихованні молоді, залишаючи дещо в тіні справи політичного характеру. Пундик не заперечує важливости тези про вагу культурного виховання, але він уважає, що майбутнє діяспори не буде забезпечене без доброго політичного корму. Він уважає, що без уважного і постійного вивчання дійсности в Україні з готовістю подавати туди свою допомогу у найдоцільнішому виді і найдоцільнішими засобами — не може бути мови про запевнення дальшого життя української діяспори, як частки української національної спільноти.

На проблематику української молоді Пундик звертав зокрема велику увагу і присвячував цій справі багато місця у своїх статтях. Тільки невелика частина з опублікованих статтей увійшла до цього збірника, але і з цього читач легко переконається, яким полум'яним приятелем молоді був Пундик і як він намагався зацікавити молодих людей політичними справами людського життя. Окрему увагу він присвячував важливості вивчання рідньої мови. І хоч автор у своїх статтях мав на увазі переважно американський терен, то його зауваги у рівній мірі відносяться до всіх інших країн нашого поселення, де у такий же самий спосіб як і в Америці молодь може легко затрачувати всю вагу вивчання української мови, якщо самі батьки не доложать потрібних зусиль і не допоможуть її у цьому преважливому ділі. В іншому місці він каже: «...йдеться про те, як зробити з нашої молоді громадян Франції, Америки чи Канади, свідомих свойого українського походження і готових працювати для української справи. Наші школи й церкви можуть в цьому допомогти багато, але самі не спроможні виконати всього завдання без допомоги суспільности і, головне, родини». Так само при інших нагодах він твердить, що ключ до свідомости молоді і до її входу в активне суспільне життя лежить переважно в руках батьків і що від їхньої настанови до своїх дітей у великій мірі залежатиме майбутнє української діяспори.

Цікаве зрушення в українській громаді внесли, як відомо, організовані поїздки по країнах українського поселення у вільному світі, а зокрема по ЗСА і по

Канаді, письменників і культурних діячів зі совєтської України. Поїздки ці і стрічі з вільними українцями викликали різку полеміку у 60-их роках на сторінках української преси. Про цю справу велась довга і часто радше пристрасна дискусія і в ній зайняв становище також Юрій. У рядках його статті читач не може не відмітити не тільки високий рівень культурної дискусії, але й чітку думку відносно большевицьких плянів в справі т. зв. культурних зв'язків.

«Той перемагає, навіть коли б він був повалений і подоптаний, хто милує — сказав польський кардинал Вишинський — а не той, хто допче з ненависти бо він завжди програє». На цю тему слід би нам багато роздумувати зокрема тепер, коли в українській громаді ворожі чинники починають розпалювати вогні ненависти. Вони постійно вели свої спроби наступу на нашу організовану громаду, міняючи їх, коли нам вдавалося ці наступи викрити і поставити на денне світло перед суспільством. Таким наступом були вже згадані намагання «культобміну». Виявлення єхидного пляну заставило ці чинники шукати іншого. І вони його знайшли. У висліді нового ворожого наступу в українській громаді появилась небезпечна тріщина. Її небезпека в тому, що вона нам може завдати незвичайно великої шкоди усій визвольній справі. Пундик не був напевно ознайомлений зі згаданими словами Кардинала, але в усій його настанові до справи співвідносин між окремими сеґментами нашого політичного суспільства живо відчутною є паралельна думка до слів Прелата.

Ще одна дуже характерна риса в усій інтелектуальній настанові Пундика до всіх наших «стратегічних» справ. Він не боїться дивитись повністю і широко відкритими очима на всі окремі сторінки нашої недавньої історії, без уваги на те, чи світлі вони, болючі чи навіть огидні, від яких ще й досі тхне. Мабуть це тому, що «...народи, які забувають своє минуле — писав польський поет Віткевіч — є призначені на загибель». Коли Пундик вертає сторінки минулого і пише про це, то тільки з потреби політичної думки і хоч гарячим полум'ям іскриться його слово, то в нього не відчутне жадне очорнювання чи опльовування свойого

противника. Він є рішуче проти леґенди і безпотрібних мітів, які тільки обтяжують і оскверняють політичну думку. Минуле є для нього минулим, з якого треба зробити потрібні висновки, а головним чином — зуміти витягнути з нього повчаючі сторінки, щоби їх стосувати в нашій сучасній визвольній дії і з неї створити справді соборницький чин. Коли Юрій Пундик забирав слово на тему минулого, то робив це виключно з потреби пригадати правду, але з усією зичливістю до заблуканого брата і з християнським до нього милосердям.

Очевидно, що думка великого сучасного мислителя й історика, Бертран де Жувенель, про те, що «як би не було в людині бажання верховодити — не було б фанатизму і гону до сили» є основаною бо її підтверджує кожноденна історія людського життя та організованого суспільства. Але чи не була б успішною і доцільною така політична думка, яка, поруч спорудження належних засобів для виконування визвольних завдань нашою організованою громадою, спроможна була б ставити заборолo перед розпаношеними пристрастями і хворобливими амбіціями? Де Ґоль сказав свого часу, що у важкі і складні часи Франція зуміла гуртуватися довкола Республіки. Довкола якого полюса спроможні станемо і ми згуртуватись?

Порушуючи ідеологічну тематику, якій він присвятив дуже багато місця у своїх дослідах і писаннях, Юрій ставить наголос на ідейний первень в настанові людини. Для нього, людина буде спроможна сповнити своє покликання супроти свойого брата, сусіда, громади, народу тоді, коли вона перейначить себе і дасть у собі належне місце ідеї служіння. Така настанова української людини є окремо важливою в нашій теперішній стадії боротьби за право зорганізованої форми життя нашого народу. Але він не обмежується цим періодом, а дивиться значно дальше наперед і каже, що «... політична державність є лише однією стадією національного життя. Другою стадією в розумінні Українського Націоналізму є духова державність, яка є необхідною передумовою для закріплення політич-

ної державности». Саме цю другу стадію, яка без сумніву є ще більшою від першої, а саме заміни хворобливих амбіцій відповідальною свідомістю, а бажання верховодити — доцільною співпрацею між політичними партіями, розпрацьовував Юрій у своїх роздумуваннях. Його праці повинні б стати цінним вкладом для дальших дослідів на суспільні теми, бо ж у царині ідей людська думка є у постійному русі і застою вона не знатиме. Побажати б тільки, щоби вона була плідною.

Даючи читачеві в руки цей збірник вибраних статтей Юрія Пундика, хочемо не тільки відзначити десяту річницю його відходу від нас, але перш за все — вказати на чисельну суспільну проблематику, яку він відважно підносив на публічний кін, пробував її осмислити і других гаряче до цього заохочував. Один з найбільших французьких мислителів в ділянці політичної думки, Ремон Арон, сказав таке у своїх недавніх споминах: «Найбільше, що мені не давало спокою, то було питання, яке я собі постійно ставив: чи мали мої думки якусь ціну для молодих, що мене слухали? чи послужили вони моїй країні?». Але найбільший вчений чи суспільний діяч не є в спромозі дати відповідь на так поставлене питання, бо одинокий, хто відповідь може дати це — громада і її життя. Все таки — питання важливе. Пундик осуду громади не боявся, адже на протязі всього свойого життя він стояв на її службі і давав їй все, що мав і що міг. Саме під цим кутом — у намаганні давати суспільній громаді під дискусію навіть найбільш складні чи спірні проблеми, у впертому заохочуванні української молоді до вдумливого анґажування в організоване життя своєї громади, а понад усе його постійні заклики до дослідів дійсности в Україні, щоби мати спроможність давати потрібну допомогу всіми можливими засобами — публіцистична діяльність Юрія Пундика була полум'яним словом і залишиться вона вельми цікавою, важливою і цінною.

В. Михальчук

ПОМСТА ІСТОРИЧНИХ ПОМИЛОК

Під знимкою амбасадорів трьох західніх великодержав, коли вони виходять «у доброму настрої» (так, принаймні, повідомляла преса) після розмови зі Сталіном 2 серпня, можна було б дати, як підпис, влучний німецький вислів «Gute Miene zum bösen Spiel» («Добра міна до недоброї гри»). Бо чим є для західніх великодержав сучасний конфлікт із Совєтським Союзом, як не такою «поганою грою», і що іншого їм залишається, як тільки робити при цьому всьому «добру міну»?

Сьогодні пропаґанда обох партнерів — і західнього світу і східнього намагається перекласти причину, що дійшло до такої «поганої гри» на другого партнера. Якщо маємо бути щирими, то мусимо таки погодитися з совєтськими твердженнями, що винні якраз західні політики й державні мужі. Одначе, було б помилкою шукати тієї вини у теперішніх подіях останніх двох-трьох років, або теж у теперішніх керівників західньо-европейської чи американської політики. Вони є лише жертвами «старих гріхів своїх батьків» у політиці і їхнє нещастя, що вони, а з ними й їхні народи та інші народи, у першу чергу народи Европи, мусять пити те пиво, яке вони колись наварили.

Закидають совєтській політиці підступність, облудність. Щодо тактичних кроків сьогоднішньої московсько-большевицької політики це правда, але щодо загальних її напрямних ліній таке твердження є кривдою для московських володарів. Ленін, а після нього Сталін завжди були «щирі» і не скривали своїх політичних намірів.

«Ми ніколи не скривали того, що наша революція — це тільки початок, що вона приведе до переможного завершення тільки тоді, коли ми весь світ запалимо таким же вогнем революції», писав Ленін. «Існування со-

ветської республіки поруч імперіялістичних країн на довгий час не можливе. Кінець-кінцем, або одне, або друге переможе», писав він у іншому місці (Твори, т. XXIV). І врешті дуже ясно й виразно Ленін ще раз підкреслив майбутні пляни большевицьких диктаторів: *«Як тільки ми станемо сильні настільки, щоб повалити весь капіталізм, ми негайно схопимо його за ковнір»* (Ленін, Твори, т. XVIII).

Не менш ясно зовсім вже недавно, 12 лютого 1938 р., писав Сталін у своєму «Листі до комсомольця Іванова»: *«Існування соціялізму в СССР буде забезпечене лише після знищення капіталістичного оточення й перемоги світової революції».*

Чи можна ще ясніше викладати карти на стіл?.. Здається, що ні. Але ж, скажуть, у міжчасі Совєтський Союз пішов на різні компроміси і навіть офіційно відмовився від своїх кличів світової комуністичної революції, розпустив Комінтерн тощо. І на це дав заздалегідь добру відповідь Ленін, пишучи в одному місці: *«Провадити війну за повалення світової буржуазії й наперед відмовлятися при цьому від лавірування, поступок й компромісів з можливими союзниками — чи не смішна це річ?»* (Твори, т. XXV).

Отже большевицькі вожді були щирими і не залишали ніяких сумнівів щодо своїх політичних плянів. Не залишали сумнівів для тих, хто вмів і хотів прислухатися до їхнього «миролюбного« голосу і аналізувати їхні вчинки та їхню політику. І не є провиною Леніна та Сталіна, що західній світ немов навмисне не хотів всього цього бачити й чути. Не їхня провина, що в Тегерані, Ялті, а потім у Потсдамі ЗДА й Великобританія фактично скапітулювали перед мітом «російської непереможности» і перед витвореною в уяві ідеалістів, типу Рузвелта фантазією про «демократичність» СССР та можливість мирного з ним співжиття. Наслідки цього бачимо сьогодні.

Проте коріння ялтинсько-потсдамських помилок сягають ще глибше аж до 1917-20 років, коли американський посол у Петербурзі звертав увагу своєго уряду на большевицьку небезпеку і коли ці його перестороги залишилися тільки клаптиком паперу в архівах міні-

стерства закордонних справ, а західньо-европейські держави, а згодом і самі ЗДА поспішили визнати «встановлений волею російського народу» «Уряд совєтів» — бо цього вимагали торговельні інтереси. «Торгувати можна і з канібалами» — говорили вони і складали з совєтами різні договори, у тому числі й політичні. А цього московським можновладцям тільки й треба було. Встановивши дипльоматичні, а головно торговельні зв'язки з СССР, західні держави допомогли Совєтському Союзові купувати ту зброю, якою він тепер загрожує всьому демократичному світові.

Коли б сьогодні в політичній грі не йшло про долю мільйонів наших братів, коли б большевицька аґресія не була б такою смертельною небезпекою для всього світу, ми українці, могли б з усмішкою сказати: «А, бачите, по-нашому вийшло». На жаль, вийшло по нашому. Бо ж ніхто інший, як саме українці поруч із іншими поневоленими Москвою народами перші розпочали боротьбу проти большевизму. Ми протягом 30 років остерігали світ перед небезпекою московського большевизму. Але світ не хотів нас слухати, аж доки наші слова й передбачування не стали як невблаганна дійсність в постаті страшної, московсько-большевицької аґресії перед Заходом.

Західні держави сьогодні обурюються, що большевики для своїх політичних цілей засудили *2 мільйони берлінців* на голодування й нужду. І щоденно сотні літаків везуть тисячі тон харчів для голодуючого Берліну. Ми теж у лавах тих, які співчувають недолі берлінців, бо це ж люди, а крім того вони стали подекуди нашими союзниками в боротьбі проти нашого спільного ворога — большевизму.

Одначе, не так давно, тільки 15 років тому в Україні *загинуло 8 мільйонів людей від голоду,* організованого тими ж московськими володарями, але мало хто на Заході звернув на це увагу, як не звернув раніше увагу на кілька років кривавої збройної боротьби й на тисячі й мільйони жертв большевицького терору в СССР в пізніші роки.

Історична Немезида мститься за гріхи минулого. І це, свідками чого ми є сьогодні, являє собою історич-

ну помсту за гріхи байдужости і недбальства з боку західніх держав до 30-літніх терпінь поневолених большевизмом народів і їхніх визвольних прагнень, помстою за легковірність і сліпоту по відношенню до самої істоти большевизму і московського імперіялізму.

Проте, поки що ще не пізно виправити помилку. Треба думати, що західні дипломати й державні мужі не дадуть себе далі обманювати обіцянками і «усміхом» Сталіна, бо «коли Сталін усміхається, то це є лише доказ, що з демократією й засадами свободи щось не гаразд».

(«Промінь», 01. 09. 48)

ПОВСТАНЦІ НА ЛЕМКІВЩИНІ

(З матеріялів повстанської боротьби)

Початок 1945 р. приніс Лемківщині нових гостей. Німецько-большевицький фронт посувався на захід. На зміну німцям йшли нові «визволителі» — большевики, які відразу ж розпочали мобілізацію чоловіків до армії. Невишколених новобранців кидали на першу лінію вогню й там вони гинули масово, наче мухи восені.

За Сталіна воювати не будемо! — вирішили лемки, і все боєздатне чоловече населення пішло у підпілля, у криївки. Перед націоналістичним активом виникло завдання — організувати й надати організованих форм цій потенціяльній революційній силі, яка була готова на все, аби тільки боротися проти окупанта. Густа мережа націоналістичних боївок вкриває Лемківщину. Большевицькі частини пішли далі на захід, залишаючи подекуди цілі райони без всякої влади. Для українського націоналістичного революційного руху створилися вигідні умови, щоб розгорнути широку інформаційно-пропаґандивну роботу серед населення.

До сіл з'являються підпільно-революційні боївки, що серед білого дня організують збори селян і вияснюють їм нове становище та завдання, які стоять

перед населенням цих західніх окраїн України. Теперішній стан не є остаточно устійненим, і боротьба українського народу за його державну незалежність ще не закінчилася, — говорили вони. Мусимо бути готові до нових майбутніх боїв, у яких вирішуватиметься доля України. Тому за всяку ціну треба встояти перед большевицьким і всяким іншим ворожим натиском.

Ця пропаґандивно-освідомлююча акція знаходила живий відгук серед населення, яке, зрештою, частинно вже зазнайомилося з большевиками ще в 1939-40 рр., коли, заманені большевицькою пропаґандою, лемки цілими родинами виїжджали до обіцяного комуністичного «раю», а потім побачивши там справжнє пекло, майже голі й босі пішки тікали назад, хоч і до вбогих, але своїх гір. Тому тепер вони з повним усвідомленням та співчуттям поставилися до українського визвольно-революційного руху і підтримували його чим могли. Лави підпільно-революційних боївок поповнювалися все новими й новими борцями за українську справу.

Війна закінчилася. Лемківщина, Посянна й Холмщина опинилися в межах польської держави, але українське населення тих земель ніколи не мало сумніву в тому, що цей стан лише переходовий і що колись на зміну польській владі прийде таки своя, українська влада. Вже перші заходи польської комуністичної влади показали її вороже ставлення до українських господарів окупованих ними теренів, а тому український визвольно-революційний рух не тільки не припинився, але ще й посилився.

Ці нові умови розгорненої повстанської боротьби вимагали відповідньої організаційної розбудови — вишколених старшинських та підстаршинських кадрів, організації постачання, санітарної служби тощо. У лісі Хрещата (між селами Кам'янки, Суковате, Душатин, Микове й Рівчички) організовано було вишкільний пункт для повстанців. Хоч він був дуже вигідний, але невдовзі польська влада його розконспірувала. Польський гайовий випадково натрапив на нього й повідомив поліцію (УБ — управління Безпеки). У червні поляки стягнули своє військо та за допомогою боль-

шевиків оточили цей ліс. Щоб уникнути втрат, вони, не заходячи до середини лісу, почали гураганним вогнем обстрілювати його. Серед молодих, недосвідчених ще повстанців почалася паніка, яка загрожувала знищенням цілого загону. Становище врятувала одна чота, що складалася зі старших повстанців, яка почала стримувати наступ ворога. Це припинило паніку серед інших повстанців, і між ними й ворогом розпочався запеклий бій, що тривав до вечора. У висліді бою поляки були примушені відступити, втративши 15 чол. вбитими. Повстанці втратили лише трьох чоловік: одного чотового і двох стрільців.

Також полагодження постачання зброєю та харчами повстанського руху не було легкою справою в умовах постійної контролі сіл польською поліцією й військом. Повстанцям не раз доводилося зазнавати і голоду і холоду. Не раз доводилося різати власних коней, що для кожного вояка є дуже болюче. Для керівництва постачанням і його безпосереднього виконання було притягнено всіх членів місцевої організаційної сітки, які з тих чи інших причин не пішли до лісу, а перебували по селах. Їх завдання не було легким, бо хоч селяни і радо давали повстанцям харчі й все інше, але треба було це старанно переховувати в таємних криївках, так, щоб не помітила поліція, яка часто провадила наскоки на села, пошукуючи схованки харчів й повстанців.

Другим джерелом постачання повстанців були напади на польські кооперативи й поліційні станиці, зокрема після того, як поляки почали виселювати українське населення. Тому, крім криївок по селах, були організовані великі магазини харчів і амуніції по лісах, наприклад у лісі Хрещата.

Не менш важливою була справа організації санітарної служби. Достатньої кількости власних лікарів і нишколених санітаров не було. А тим часом кожного дня були випадки поранення повстанців і напочатку повстанського руху не раз поранений на засідці, вмирав пізніше у наслідок невмілого догляду за раною. Щоб уникнути таких випадків, надрайоновий лікар Арпад (псевдонім) організував влітку 1945 року ряд

санітарних курсів для повстанців. З цих нововишколених санітарів та санітарок і було організовано на Лемківщині 4 (на 6 районів) санітарних пунктів. Спочатку вони були розташовані по селах, але згодом їх довелося перенести до лісу, бо переховувати поранених у селах ставало щораз тяжче.

Для людей, що живуть у нормальних умовах, слово «санітарний пункт» викликає в уяві образ просторих кімнат з великими вікнами, білими стінами, білими чистими ліжками й операційними залями, по яких метушаться одягнені в сніжнобілі халати лікарі, сестри, санітарки. Про такі райські умови наші повстанці могли тільки мріяти. Їхніми санітарними пунктами були землянки з замаскованими ходами в найглухіших лісових хащах. Один з санітарних повстанських пунктів на Лемківщині був розташований у лісі біля села Сухі-Ріки. Це була півземлянка з 10 ліжками й одним столиком. Біля нього були криївки й магазин з харчами. Вже наприкінці 1946 р. цей пункт обслуговувало семеро чоловік (два санітари, троє стрільців й дві дівчини-куховарки). Другий пункт, містився в лісі на горі Маґора біля сіл Криве, Туривне, Студенне, Кобильське. Керував ним лікар Яким.

Найбільшим і найкраще устаткованим був санітарний пункт на Хрещатій, яким керував сам Арпад. Землянка, в якій він був приміщений, складалося з чотирьох «кімнат», сполучених коридором. Перша кімната була призначена для хворих. У ній було 18 ліжок, огрівач, два перев'язочні столики. Далі йшла кімната-магазин з ліками й харчами, кухня з ліжком для куховарок і врешті — канцелярія лікаря з трьома запасовими ліжками. Сама землянка була збудована з грубих дерев'яних брусів. Точне місце цього пункту знав лише його персонал. Навіть пораненим та хворим заздалегідь зав'язували очі, щоб вони не знали місця, де розташований цей пункт, і не могли на випадок ворожих катувань зрадити його таємницю.

Проте, одного разу в січні 1947 р. кілька стрільців з куща Сірка наскочили на польську засідку й один стрілець потрапив у полон до поляків. Його нещадно катували й примусили зрадити відоме йому місце са-

нітарного пункту на Хрещатій. 23 січня щось до тисячі польського війська, не зважаючи на глибокі сніги, тихцем підійшло до санітарного пункту. Обслуга пункту помітила це щойно тоді, коли поляки були вже біля самого пункту. Єдиним виходом для повстанців, щоб не опинитися живими в руках поляків, було самогубство.

Коли поляки увійшли до середини землянки, вони знайшли там тільки 18 теплих ще трупів санітарної обслуги й поранених. Між ними було й тіло лікаря Арпада. Поляки, зложили трупи на купу, облили їх бензиною й спалили, а саму криївку замінували.

(«Промінь» 31. 12. 48)

ДЕРЖАВНІСТЬ БУДУЄТЬСЯ ЛИШЕ ЗБРОЄЮ

В той час, як у залях засідань ОН дипльомати світу сперечалися за те, як саме має бути поділена Палестина, на фронтах палестинських боїв ця справа вирішувалася зовсім інакше. Вирішувалася не так, як цього бажали дипльомати ОН і різні більш-менш сильні чинники міжнародного життя, а так, як її силою своєї зброї вирішила молода ізраїльська держава.

Поминаємо те, звідки євреї цю зброю дістали. Нині немає вже сумніву, що її давав Кремль, зацікавлений в тому, щоб створити з Ізраїля свою вихідну базу для експансії на Близькому Сході. Проте, останні події дають підставу сумніватися, чи Ізраїль захоче виконувати цю «почесну» ролю. Євреї у всякому разі зуміли використати московську зброю і поставити світ перед доконаним фактом.

Коли у травні минулого року розпочалася в Палестині війна, ніхто не вірив у те, щоб невеличкий ізраїльський нарід міг встояти против переважаючих

його числом арабських народів. Всі були певні того, що коли на мапі світу все таки залишиться невеличка держава Ізраїль, то лише і тільки завдяки дипломатичній допомозі її сильних та впливових опікунів.

Дальші події показали, що вирішальним чинником у Палестині стала не величина воюючих сторін, ані не дипломатичні заходи, а лише воля і фанатизм відродженого народу Ізраїля вибороти власну державність. Навіть відомий світовий єврейський капітал відограв тут другорядну ролю. Сталося несподіване. Малий єврейский Давид не тільки вигнав арабського Голіята зі своєї території, але й, як переможець, увійшов на територію свого ворога й сьогодні диктує йому свої умови перемир'я. А «сильні цього світу» примушені прийняти цей факт до відома й погодитися з умовами, які висуває малий своєю велечиною, але сильний духом й рішучий у боротьбі за свої права, переможець.

Ця свіжа ще в нашій пам'яті подія дає нам відповідь на питання, яке ми щороку, якраз у січневі дні, ставимо перед собою: чому ми програли в 1917-1919 роках? У відповідь на це питання мусимо ще раз пригадати собі Шекспірове: «Вина, мій любий Бруте, не в "плянетах", а в нас самих».

Цими днями ми знову відзначуємо річницю Крутянської трагедії. Як сам факт, подія під Крутами 29 січня 1918 р. є прикладом неперевершеного героїзму й самопосвяти української молоді. Зібрані на швидку руку молоді добровольці з Києва впали, як герої, під Крутами, щоб стримати большевицьку навалу й врятувати столицю молодої української держави. Цього головного завдання молоді юнаки — студенти й гімназисти — не виконали, бо й не могли виконати, але жертвою свого життя вони врятували гідність українського народу й довели, що він не думає зрікатися свого права на самостійність.

Але щорічним підкреслюванням героїзму української молоді під Крутами не сміємо закривати тих помилок, які спричинили цю трагедію та й взагалі трагедію наших визвольних змагань 1917-1919 років. Хто б й як не намагався переносити вину на «плянети», які, мовляв, були несприятливі для будови нашої держав-

ности 30 р. тому, все таки — «вина не в "плянетах", а в нас самих». Вина в тих Винниченках і його партійних колеґах, які за своїми соціялістичними всесвітянськими доктринами не бачили в 1917 р. дійсности й шляху до забезпечення прав українського народу у власній незалежній державі. Вина в тих наших політичних провідниках, які, замість думати про необхідність закріплення й захисту збройною боротьбою кордонів молодої держави, вірили у «всеспасаючі» кличі «дружнього співжиття всіх трудящих» у позбавленому «національних забобонів» світі. Вина, врешті, в тих, які замість вірити в Україну, вірили в соціялізм чи «загірню комуну».

30 років багато дечого змінили у нашому політичному житті. Нині не тільки «історичні партії», стали на позиції самостійности, як підкреслюють «Українські Вісті», але вже навіть і сам Винниченко намагається нас переконувати, що він, мовляв, завжди був самостійником. «Дикі» й «шовіністичні» для винниченків у 1917 р. кличі Міхновського й інших українських націоналістів про необхідність самостійности українського народу, сьогодні стали вже бездискусійними, навіть для Винниченка.

Можна було б цьому радіти, коли б... ці самостійницькі переконання не пов'язані були ще в декого з якимсь неясним уявленням про можливість виборення української державности «демократичними методами». Ось недавно Ол. Яримович виступив у паризькій «Громаді», засуджуючи методи революційної боротьби й підпілля, бо ж така робота, пише Яримович, є «дуже двоєсічна зброя, тому то великі державні мужі робили все можливе, щоб оминути цих засобів».

Далі, захищаючи якогось нашого політика перед обвинуваченням в тому, що він під час німецької окупації не брав участи у визвольній боротьбі, Яримович пише: «Не забуваймо про те, що коли тільки наступила можливість обороняти українські національні інтереси демократичними методами, ця людина поставила себе цілком до диспозиції українського громадянства».

Ми не є за те, щоб кожен українець йшов у підпілля, чи брав зброю і бив ворога тоді, коли на такий загальний збройний зрив ще не час. Але треба теж дивуватися, як може хтось говорити про захист інтересів українського народу «демократичними методами» в тих умовах, у яких перебуває тепер Україна. Бо ж, здається, навіть американці зрозуміли вже, що Сталіна не можна так просто скинути волею народу, як це вони радили нам у 1945 році.

Історія повинна нас дечому навчити. Теперішні події в Палестині довели ще раз правильність тези, яку 30 років тому захищав Петлюра, а потім український націоналістичний рух, що тільки меч, а не слова, тільки збройна боротьба, а не «демократичні методи» можуть захистити право народу на самостійність і вибороти йому державність. Тому і в сучасну пору вимагаємо від нашої політичної еміґрації орієнтації на революційну визвольну політику, а не на політику «демократичних методів» у визвольній боротьбі.

(«Промінь», 28. 01. 49 р.)

У ДВАДЦЯТЬП'ЯТИЛІТТЯ ОУН

Святкування кожної річниці криє в собі одну поважну небезпеку — небезпеку збування її трафаретними промовами, після яких людина вертається знов до свого щоденного одноманітного життя, такого, як і було.

Якщо хтось у такий спосіб збирається відзначувати й 25-ту річницю організованого Українського Націоналістичного Руху, тоді краще не сквернити нечистими устами й холодним скаменілим серцем врочистої хвилини. Бо три літери ОУН — це не мертвий фетиш, що його можна механічно повторювати, не вдумуючися в його зміст. Це, як казав Ольжич, багряна заграва, що лягла впоперек українських степів і нестер-

тою залишиться на сторінках української історії, як символ ДОБИ УКРАЇНСЬКОГО ВІДРОДЖЕННЯ.

25-літній ювілей ОУН — це для всіх нас, хто називає себе українським націоналістом, час сповіді перед тінями тих, що загинули за ідеали українського націоналізму, час, коли треба підвести рахунок з перспективи років і поставити собі питання: що далі?

Глибока аналіза нас самих і нашого Руху є незвичайно важлива і необхідна саме тепер. Бо 25 років існування Руху — це досить довгий час для того, щоб неодин з його членів втратив дійсну перспективу й заблукався в манівцях, викривлюючи правдивий образ Руху.

Негативні явища еміґрації, відірваність від рідного материка і зовнішні впливи тільки приспішують і спотужнюють цей процес. І тому сьогодні, в 25-ліття ОУН, треба ще раз сконфронтувати український націоналізм таким, як він є в своїх ідеологічних і програмових заложнннях, з тим «націоналізмом», що його багато бачить через криву призму власної уяви або чужої пропаганди.

Ми дотепер звикли підходити до українського націоналістичного Руху з історичної переспективи як до реакції на існуючу в 20-х і 30-х роках політичну дійсність, підкреслюючи ті основні кличі, які висунув націоналізм: супремат нації, соборність і державність, орієнтацію на власні сили в боротьбі за визволення, необхідність збройної боротьби за волю України. Сьогодні ці кличі, принаймні в декляраціях, проголошуються й тими партіями і середовищами, проти яких у свій час виступав націоналізм. Це не у одного викликає збентеження: що ж, мовляв, нового дає український націоналізм? Чим оправдане існування ОУН в сучасній дійсності? Чи ОУН існує тільки як реліквія минулого, як об'єднання ветеранів колишньої підпільної боротьби, що у вільні від повсякденних турбот хвилини збираються, щоб поділитися споминами минулого? Чи, врешті, ОУН це тільки одна з партій, яка живе тільки надіями на те, що їй колись удасться захопити владу в Україні?

З того збентеження вже тільки один крок до шукання «нових обріїв» в комуністично-соціялістичних програмах, до проголошення рівноправности матеріялізму в націоналістичному світогляді, до справжнього переходу у ветеранську організацію, до безкритичного сприймання демаґоґічних тверджень про тоталітаристичні аспірації ОУН, або вимоги ревізії ідеологічних заложень і програми Українського Націоналізму.

Кожен рух вимагає періодичного перегляду своєї програми і тактичних дій, відповідно до життєвих процесів. Бо ж життя невпинно йде вперед і той, хто не йде з ним, залишається позаду. І ОУН в минулому дала докази, що вона слідкує за ходом життя і бере з нього те, що вона вважає за необхідне для здійснення її основних ідеалів Українського Націоналізму. Але це другорядні речі, які не повинні мати великого значення при розгляді основних заложень і значення Українського Націоналістичного Руху. Для повного і належного розуміння ролі цього руху в минулому, тепер і в майбутньому мусимо змінити наш дотеперішний спримітивізований підхід до нього, мусимо розглядати його не як реакцію на історичне минуле чи навіть сучасність, а як рух, який дав і дає нам нове розуміння нації, держави і української людини.

Клич «самостійна соборна українська держава» сьогодні проголошується всіми українськими середовищами і навіть ворожа українству Москва в своїх інтересах цей клич у своєрідній формі проголошує. Кожний об'єктивний дослідник розвитку української політичної думки за останні десятиліття мусить ствердити, що саме український націоналістичний рух підніс цей клич політичної самостійности, і не тільки політичної, але й духової соборности України в категоричній формі й примусив інші середовища прийняти його. Але тоді, коли інші середовища розуміють і підходять до питання української державности в площині виключно політичній, — Український Націоналізм уважає, що політична державність є лише однією стадією національного життя.

Другою стадією в розумінні Українського Націоналізму є д у х о в а державність, яка є необхідною передумовою для закріплення політичної державности.

Покійний Ю. Вассиян писав еще в 1929 р. в «Розбудові Нації»:

«Український Націоналізм не п о с т а в в п о р я д к у самої р е а к ц і ї на стан національного політичного поневолення... Тільки незначно і переважно в п е р в о п о ч и н і можна вважати Український Націоналізм в і д р у х о м. В своїй г л и б и н і він є рухом о р г а н і ч н о т в о р ч и м з усіми ознаками, автономної волі... щораз виразніше окреслюється природа прямувань націоналізму: зв'язатися з усіми поземними й повислими сферами національної дійсности та врости опановуючо в середовище її внутрішніх сил. З огляду на це, завдання націоналізму не обмежуються програмою з а в т р і ш н ь о г о д н я, але укладаються в той спосіб, щоб сягнути рішаючо в н а й д а л ь ш у м а й б у т н і с т ь».

Український Націоналізм вважає, що питання державности не розв'язується визначенням державних політичних кордонів, а з а к р і п л е н н я м її в душі самої нації. Історія ще й тепер дає наявні приклади того, як валяться великі держави і як твердо тримаються навіть малі держави. Сила бо державности не в її багатстві чи в просторі, а в д у х о в і й силі нації і в м о р а л ь н і й вартості кожного її члена.

Що є основою духової сили нації? Правильне розв'язання соціяльних питань, піднесення матеріяльного добробуту громадянина, запевнення громадянської рівности і громадянських прав людини і створення передумов для культурного росту людини в державі?

Так. Так ставляють цю справу всі наші демократично-соціялістичні групи. Не відкидає цього й український націоналізм і підкрелює це ОУН в своїй програмі. Але все це ще не д а є п о в н о ї розв'язки на питання в чому є духова сила нації. Чи саме здійснення цих програмових соціяльно-політичних вимог вистарчає для закріплення нашої державности?

Ні. Гляньмо на модерну Францію, — зразок політичної демократії. Всі згадані нами вгорі соціяльно-політичні вимоги в більшій чи меншій мірі у Франції здійснені. Але водночас ми бачимо, як Франція хитається в своїх підвалинах і стає «притчею між народами», мало що не посміховищем, і наближається до важкої кризи, яка рішатиме про те, чи бути Франції чи ні.

Чому переживає Франція кризу? Саме тому, що французи занадто захопилися своїми соціяльними і політичними правами і, розкошуючись в парниковій атмосфері до духоти перегрітої демократії, забули, що понад індивідумом є ще щось вище — нація.

Противники Українського Націоналізму, а також і деякі, що називають себе націоналістами, перекручують с у т ь націоналістичного клича «Нація — понад усе». В їхній інтерпретації, націоналізм прагне закувати одиницю в кайдани державної системи, зробити її рабом держави.

До цього часу ще ні одна держава, крім поки-що Московщини й СССР, не встоялась на рабах. Не встоїться й Українська Держава, якщо хтось намагатиметься будувати її на рабстві громадян.

Не раб, а в і л ь н а, свідома українська л ю д и н а - державник має бути фундаментом майбутньої державности, — твердить український націоналізм. «Націоналізм, — писав свого часу Е. Онацький, — що ставить в основу своєї діяльности добро ц і л о ї нації, пам'ятає, що стан цілого залежить від стану складників. І саме тому мусить піклуватися про якнайбільший розвиток індивідуальних прикмет і окремих індивідів, і окремих індивідуалізованих груп. Індивіди, що складають націю, ніколи не можуть сходити на рівень з а с о б у, вони завжди мають залишитися ц і л л ю, щодо якої держава, суспільство в цілому має свої обов'язки... З другого ж боку, й індивід має обов'язок жертвувати всім — навіть власним життям — для Нації. І тут нема ніякої суперечности... Бо ідеали нації є його ідеалами, болі нації є його болями, тріюмф нації є його тріюмфом, і якщо сильна людина ніколи не вагається ризикувати

життям для осягнення своїх партикулярних ідеалів, то тим менше буде вона вагатися ризикувати своїм життям задля осягнення тих ідеалів, що їх разом з нею поділяють мільйони споріднених душ...

Якщо соціялізм висуває концепцію, де колективові (не нації) надається виключне значення, а індивідуалізм, навпаки, те виключне значення надає індивідам, ТО НАЦІОНАЛІЗМ заперечує крайності одної і другої теорії і твердить, що БЕЗ НАЦІЇ НЕ МОЖЕ БУТИ ЗРОСТУ ІНДИВІДУАЛЬНОСТИ І БЕЗ РОЗВИТКУ ІНДИВІДУАЛЬНОСТЕЙ НЕ МОЖЕ БУТИ ЗРОСТУ НАЦІЇ... лише свідомі індивідуальної своєї гідности індивіди можуть мати і свідомість НАЦІОНАЛЬНОЇ ГІДНОСТИ».

Одначе розвиток індивідуальности громадянина повинен бути спрямований не в напрямку анархістичного «сам собі пан», а в напрямку ПОЧУТТЯ ВІДПОВІДАЛЬНОСТИ перед нацією як цілістю індивідумів. Цього не може зробити держава; це може бути виховане тільки ГЛИБОКИМ ІДЕЙНИМ ПЕРЕРОДЖЕННЯМ ЛЮДИНИ.

САМЕ ВИХОВАННЯ Т А К О Ї УКРАЇНСЬКОЇ ЛЮДИНИ, ЯК ТВОРЦЯ Й БАЗИ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВНОСТИ СТАВИТЬ СОБІ ЗА МЕТУ УКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛІЗМ.

Можливо ми б і не «святкували» в цьому році 300-ліття Переяславскої угоди, коли б українська гетьманська держава була збудована на таких свідомих своєї індивідуальної й національної гідности людях. А так ми мали крайніх індивідуалістів і людей рабської психіки, а серед них лише невеличку групку людей-ДЕРЖАВНИКІВ. Пізніші століття тим більше не сприяли ростові серед нас людей-ДЕРЖАВНИКІВ. Замість них виріс тип пасивний сентиментально-пацифістичний й інтернаціонально-невільницький — оті партачі життя, про яких писала Олена Теліга:

«Вони, як соняшники, хилять свої голови то в один, то в другий бік, залежно від того, в який саме бік падає сонце загальної опінії, чи чийогось усміху, і де саме можна витягнути максимум матеріяльної користи для себе. Під час бурі, під час боротьби, під час

гострого напруження двох сторін, коли невідомо, кого чекає перемога, вони нездецидовано плутаються між одними і другими, кажучи компліменти то одним, то другим, готові стати кожної хвилини при боці все одно якого переможця, помагаючи йому лише в його останньому ударі, щоб цим дешевим коштом купити собі право бути пізніше в перших рядах коло нього. І в той час, коли переможці, поконавши ворога, відразу ж рвуться до нової боротьби з живим, — це власне вони ще довго дотоптують своїми чобітками поконаного ворога, щоб крутнути закаблуком вже на його трупі, і з глибоким версальським поклоном схилитися перед новим сходячим сонцем».

Хтось скаже: це реальна політика. Так, і може з ТАКОЮ реальною політикою можна деякий час їхати. Але горе державі, в якій громадянами і провідниками є партачі життя. І горе тій недержавній нації, в якій партачі життя беруться будувати державу.

У нас останнім часом деякі політичні групи спекулюють дуже промовляючим гаслом:

«Ми за такий лад на Україні, який нарід схоче». Це якраз і є ця політика соняшників — повертати голову туди, звідки сильніше пригріє сонце, йти за масою, пристосовуючи свою програму, до химер хвилини, або, як той дядько під час революції, надягати свою шапку відповідно до зміни влади.

«Потрібні нові характери, які знають чого хочуть», писала свого часу «Розбудова Нації», або як писав Косинка: «Нам треба залізних духом людей», людей до проводу і людей до будування Української Держави в найменшій її клітині. НА ЦЕ КЛАДЕ ОСОБЛИВИЙ НАТИСК УКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛІЗМ.

Ці люди ГЕРОЇЧНОГО СТИЛЮ ЖИТТЯ потрібні не лиш у визвольній боротьбі й будуванню держави, але ще більш будуть потрібні у закріплюванні ДЕРЖАВНОСТИ. Націоналізм — це не лише визвольно-революційний рух, як дехто хибно його хоче розуміти. НАЦІОНАЛІЗМ — це в першу чергу ІДЕЙНИЙ РУХ, що прагне виховати Українську Людину-Націоналіста і Державника так тепер в періоді визвольної боротьби, як і в майбутньому в періоді закріп-

лювання Української Державности. Сліпі фанатики чину і обмежені визнавці доґми може й могли б бути корисними, як салдати в революційній армії. Але державне будівництво вимагає БУДІВНИЧИХ — а ними будуть УСІ ГРОМАДЯНИ — які знають, чого хочуть і в ім'я чого працюють. Тому то так націоналізм поєднав тісно два поняття: ІДЕЯ І ЧИН.

Сама ідея без чину не має значення, а чин без глибоко усвідомленої ідеї заведе до анархії й манівців. Приклад цього ми, на жаль, мали в недавньому минулому.

Водночас, 25 років існування організованого Українського Націоналістичного Руху дали нам чимало зразків отих нових, вихованих націоналізмом УКРАЇНСЬКИХ ЛЮДЕЙ, у яких, як писав один з них, З. Косак, «холодна калькуляція й меркантильний патріотизм уступив місце геройським зусиллям». Чи не найкращим зразком цієї нової Української Людини був ОЛЬЖИЧ, що молився в одному із своїх віршів:

Не світлий спокій дорогих глибин
Прозорої і чистої науки,
Не золоті надхнення орхідеї,
З ласкавости незмірної своєї
Пошли мені, молюся, дар один:
В ім'я Її прийняти мужньо муки
І в грізні дні залізної розплати —
В шинелі сірій вмерти від ґранати.

ОЛЬЖИЧ, ТЕЛІГА і сотні і тисячі Революціонерів-Націоналістів, отих БУДІВНИЧИХ Української Держави — ЦЕ СТВЕРДЖЕННЯ АКТУАЛЬНОСТИ Й ПОТРЕБИ УКРАЇНСЬКОГО НАЦІОНАЛІСТИЧНОГО РУХУ.

І якщо нині Москва аж до хрипоти скаженіє проти «гидри українського націоналізму», то це тільки ствердження, що цей Рух поклав свій глибокий слід в Україні, в душі українського народу, збудив у ньому його національну гідність і підняв його «через героїчний порив до героїчного стилю життя». Це виключна заслуга Українського Націоналістичного Руху і дарма пробував би це хтось заперечити.

Однак це не означає, що націоналізм і ОУН свою ролю вже закінчили і повинні, мовляв, відступити тепер місце іншим, «поступовим», «демократичним», групам й ідеям. НАВПАКИ, це тільки стверджує, що націоналізм прокопав, розворушив український чорнозем, який він засіває здоровим зерном своєї Ідеї, щоб з нього росла нова Українська людина — ідейний, свідомий своєї гідности і своїх прав та обов'язків перед Нацією — БУДІВНИЧИЙ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ.

Це дає відповідь на питання, де місце Націоналістичного Руху і ОУН в сучасній українській дійсності.

Націоналістичний Рух спрямований на боротьбу за визволення Української Нації з ворожого поневолення, а ще більше — ЗА ВИЗВОЛЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ЛЮДИНИ З НАКИНЕНИХ ЇЙ СТОЛІТТЯМИ НЕВОЛІ ДУХОВИХ КАЙДАНІВ і за перековання її у Будівничого Української Держави.

Де ж наше місце, місце Українських Націоналістів ТУТ на чужині?

Ніде правди діти, багато так зв. націоналістів пішли на манівці шукання «нових обріїв», інші розгубилися в дрібницях еміґрантського животіння й еміґрантської «політики», а ще інші перетворилися у «ветеранів революції», намагаються жити капіталом, що його здобув Рух у минулому за їхньою або й не-їхньою співучастю. Психіка націоналізму не є співмісна з психікою духового рентьєра. Хто хоче називати себе Українським Націоналістом — мусить засвоїти собі прикмети націоналіста: людини ідеї і чину, вояка на стійці, який мусить кожночасно пам'ятати, що на ньому тяжить відповідальний обов'язок, прийнятий ним добровільно, а не накинутий обов'язок.

Тому сьогодні в 25-ту річницю ОУН кожен мусить поставити собі рішуче питанну, де його місце, і відповідно до цього діяти.

Завдання Націоналізму великі і здійснення їх вимагає великих духом людей, людей, які хочуть і можуть бути співтворцями великої доби!

(«Самостійна Україна», січень-лютий 54 р.)

***

НАШІ ПОЗИЦІЇ

Здається, Д. Андрієвський писав, що 1-й Конґрес Українських Націоналістів, на якому 25 років тому оформлено було Український Націоналістичний Рух в Організацію Українських Націоналістів, був закінченням однієї і прологом нової епохи в українській історії.

Можливо всі ми навіть не усвідомлюємо собі цього, а дехто може навіть й не погодиться з цим, але фактом є, що за останніх 25 років Український Націоналізм став змістом цієї епохи і то не тільки в розумінні того, що Український Націоналістичний Рух найбільш активно проявив себе в політичному житті й в активній Визвольній Боротьбі, почавши від УВО (Українська Військова Організація) і скінчивши на сучасному українському Повстанському і Підпільному русі. Важливіше те, що багато кличів, які підніс Націоналістичний Рух в 1920-х роках ЗАСВОЇЛИСЯ і стали самозрозумілими категоріями думання широких мас українського народу і навіть тих політичних груп, які принципово були проти Українського Націоналістичного Руху. Це не є голословне твердження. Скільки в різних органах доводиться читати про те, що, мовляв, Український Націоналістичний Рух зробив свою велику роботу, зреволюціонізував спосіб думання українців і тепер, мовляв, пора йому піти «на спочинок», дати місце новим, модерним або змодернізованим українським політичним течіям.

Як не дивно, а все ж таки після 25 років свого існування і незаперечно великої діяльности, Український Націоналізм залишається сьогодні незрозумілим не тільки більшості нашого еміґраційного загалу, але навіть багатьом з тих, які називають себе Націоналістами. Можливо навіть, що ці останні якраз найбільше спричинилися до викривлення образу Українського Націоналізму перед широким загалом. Бо абстрагуючи від злобних і фальшивих етикеток, начіплюваних Українському Націоналізмові так ворогами Україн-

ської Нації, як і деякими нашими таки феденками, Український Націоналізм в очах загалу — це у великій мірі те, що робили і роблять т. зв. «націоналісти», а це диктаторські аспірації *напівписьменних* кандидатів на посади Київського чи Львівського воєводи, це терор і братовбиства лебедівських опричників, це, врешті, перебільшені амбіції дрібненьких духовних піґмеїв вершити долю Українського Народу по своїй власній вподобі і забаганці.

За цими зовнішніми «ефектами» так званих «націоналістів» загубилася в очах загалу СУТЬ Українського Націоналістичного Руху, бо й самі ці т. зв. націоналісти давно відреклися суто ідеалістичної ідеології Українського Націоналізму, проголосивши офіційно, що їхня «націоналістична» організація «не зв'язує себе з жодним філософським напрямком — ні ідеалістичним, ні матеріялістичним..., ані з будь-якою філософською системою, а тимбільше системою філософсько-релігійною». Ця декларація яскраво свідчить про те, наскільки самі т. зв. націоналісти або взагалі не розуміють СУТІ націоналізму, або прикриваються лише націоналістичним ім'ям для коньюнктурних і спекулятивних цілей.

Говорю сьогодні про це не тому, що хочу зводити з кимсь політичні порахунки. Зараз не час на політичні порахунки. Ми бачимо, як західній світ сьогодні шукає за якоюсь великою ідеєю, ствердивши на гіркому досвіді Індокитаю, що у сучасній і майбутній боротьбі з Москвою вирішальною не є сила зброї, а СИЛА ІДЕЇ.

Проаналізувавши нашу українську дійсність, мусимо ствердити, що й наша еміґрація ще перебуває в стані шукання сильних мобілізуючих і об'єднуючих всіх ідейних основ. Тому, коли я підношу сьогодні дразливі питання минулого, то роблю це тому, що вважаю, що 25-літній Ювілей ОУН є нагодою для того, щоб всі ми, а зокрема ті, які хочуть себе називати націоналістами, усвідомили собі, що суть націоналізму міститься не у формальній назві тієї чи іншої організації, а в його ідейному змісті. На жаль, багато з нас ще цього не розуміє. Це й не дивно. Не забуваймо того,

що з 25-літнього періоду існування ОУН лише перших десять років сяк-так сприяли популяризації ідеології Українського Націоналізму, але тих 10 років були за коротким періодом для того, щоб викристалізувати розуміння глибокої суті Українського Націоналізму в свідомості багатьох його учнів. Тому й не диво, що багато з них залишилися в критичний момент з багажем сирих, непередуманих, поверховних фраз схоплених похапцем з тієї чи іншої «літератури». Як наслідок цього, ми мали утотожнювання ідеї з грубим чином, авторитету Нації — з авторитетом якогось льокального організаційного комісара, найвищих інтересів Нації — з інтересами зарозумілого і недовченого кандидата на диктатора, а високі моральні чесноти Українського Націоналіста — замінено сліпою бездушністю виконавця-автомата в руках братовбивника. А як підсумок всього сьогодні — це мішанина понять Українського Націоналізму з ідеологією безклясового суспільства, блукання між ідеалізмом і матеріялізмом і прикривання духової порожнечі фразами. Чи це означає, що ідеологія Українського Націоналізму себе не виправдала і мусить тепер зійти зі сцени українського життя? Думаю, що такий висновок запоспішний і неоправданий. Бо чи зрада Юди і момент духового заломлення Петра мали означати слабість Христової Ідеї? Врешті, де є нова ідея СИЛЬНІША і КРАЩА від тієї, що її висунув Український Націоналістичний Рух?

Я покищо не бачу її в українському житті. Так, маємо орієнтацію на «підсовєтську людину», на «демократію», соціялізм, монархізм. Всі вони мають в собі долю правди і заперечувати багато дечого у них ніхто і не збирається. Але всі вони є лише соціяльно-політичними програмами, спрямованими на розв'язку соціяльно-політичних питань у майбутній Українській Державі, всі вони під кличем самостійности й повної незалежности Української Держави мають на меті дві революції: політичну і соціяльну, чого не відкидає й Український Націоналізм. Але Український Націоналізм іде далі. Вважаючи, що не тільки для політичної революції, тобто державного визволення України, але й для майбутнього закріплення здобутків цієї ре-

волюції — необхідна ще одна революція — ДУХОВА. Ми у 1917 році мали в Україні і політичну і соціяльну революції, а за три роки наш Уряд опинився на еміґрації. Причина ясна: ми не мали чого ПРОТИСТАВИТИ силі московського комуністичного фанатизму, поєднаного з глибоко-закоріненою в московській душі ідеєю московського месіянізму. Я не погоджуся з твердженням про те, що основною причиною нашої поразки було те, що ми своєчасно не висунули клича самостійности Української Держави. Причина на мою думку в тому, що українські народні маси, а також деякі їхні провідники, не пройшли ще були на той час ДУХОВОЇ РЕВОЛЮЦІЇ, не засвоїли великої ідеї, яка виконувала б у них духову відпорність і фанатизм, щоб протиставитися московському «богоносному» Ваньці з червоною зіркою на будьонівці. З українською дядьківською ментальністю — «хата з краю» — годі було воювати проти московської ментальности «дайош Европу»!

Наскільки важливими є момент духової сили нації, прикладом може послужити сучасна Франція. Франція — країна ідеальної демократії і політичний каліка сучасного світу, дальша доля якого, — за ствердженням багатьох чужинців — залежить від того, чи французи позбудуться своєї духової порожнечі і перейдуть духову революцію, віднайдуть глузд буття. Мусимо пам'ятати одну засадничу річ: не держава творить людей, а люди творять державу і від характеру творців залежить характер держави. Тому то Націоналізм від самого початку клав основний натиск і кладе далі на питання ДУХОВОЇ РЕВОЛЮЦІЇ, на питання Української Людини, як на творця політичної і соціяльної революції і як на майбутнього будівничого Української Держави. У цій концепції роля ОУН — це в першу чергу знаряддя цієї духової революції, без якої неможливе здійснення двох інших революцій. На жаль, у погоні за дрібними політичними справами цю річ багато дехто забуває. Ще десь недавно, за пресовим звітом, аж два промовці на одному святі Ювілею ОН головний натиск клали на те, що Український Націоналістичний Рух був реакцією на

програні визвольні змагання і на політику тодішніх партій. Таке насвітлювання Укр. Націоналістичного Руху тільки примітивує, спрощує його до ролі політичного відруху. Ось як підходить до питання Українського Націоналізму покійний Ю. Вассиян ще в 1929 році: «Український Націоналізм не постає в порядку самої реакції на стан національного політичного поневолення... Тільки незначно і переважно в первопочині можна вважати Український Націоналізм відрухом. В своїй глибині він є Рухом органічно-творчим з усіми ознаками автономної волі... Що раз виразніше окреслюється природа прямувань націоналізму: зв'язатися з усіми поземними і повислими сферами національної дійсности та врости опановуючо в середовище її внутрішніх сил. З огляду на це, завдання Націоналізму не обмежуються програмою завтрішнього дня, але укладаютсья в той спосіб, щоб сягнути рішаючо в найдальшу майбутність».

Я хочу звернути увагу на наголос цього найвидатнішого ідеолога модерного Українського Націоналізму, на визначення завдання Націоналізму сягнути «в найдальшу майбутність», тобто не тільки вибороти державність («завтрішній день»), але закріпити її в свідомості, душі й характері найдальших українських поколінь шляхом духовного перевиховання Української Людини з пасивного, або гуляй-пільського, рабсько-сентиментального або еґоїстично-самолюбного типа у тип державно-творчий, свідомий своєї національної спільноти. Або, як сказав Вассиян в одній зі своїх промов кілька років тому: «Мало є забезпечити людину власним домом і дати їй щоденний хліб. Основною проблемою є подумати над тим, що почне з собою забезпечена і сита людина? Їй треба відкрити глузд буття та переконати її, що казковий рай життя треба будувати і здобувати їй в собі самій, у власній душі». («Сам. Україна», ч. 4/27, квітень 1950).

Поки що для нас усіх глузд буття узмістовлюється в боротьбі за самостійну Українську Державу. Ця спільна мета нас усіх в'яже. Але ЩО в'язатиме майбутні українські покоління в майбутній нашій державі? Необхідна спільна свідомість якоїсь вищої мети, бо інакше,

якщо люди не зв'язані чимсь вищим, крім своїх матеріяльних благ, тоді приходить або анархія, або диктатор. І одне і друге не бажані, якщо Нація має жити і розвиватися.

Саме таку МЕТУ лету, яка мала б в'язати всіх громадян майбутньої Української Держави в одне гармонійне ціле — ставить Український Націоналізм. Це є служба Нації, підпорядкування особистого «я» і особистих справ вищим інтересам Нації. Прекрасну характеристику християнської цивілізації дав французький філософ Antoine de Saint-Exupery: «Як спадкоємців Бога, моя цивілізація зробила кожного відповідальним за кожного. Одиниця мусіла жертвувати собою, щоб своєю жертвою врятувати спільноту, це однак не було питання ідіотичної аритметики. Це було питання пошани до самої людини приявної в одиниці».

Замінімо в цьому вислові слово «Бог» словом «Нація» і матимемо визначення ролі людини як члена Нації в розумінні Українського Націоналізму. Це свідомість спільної відповідальности за долю Нації, свідомість вищого обов'язку жертвувати собою в ім'я національної спільноти, в якій всі є брати, всі є рівні перед Нацією. Бо, як каже згаданий філософ, «рівність може бути тільки перед чимсь. Рядовий вояк і старшина є рівні перед Нацією. Слово рівність не має жодного значення, якщо нема нічого перед чим ця рівність себе *може* виявити... Братами можна бути тільки в ім'я чогось... Люди стали братам в ім'я Бога. Саме це відображення Бога поклало на кожну людину невід'ємну гідність. Обов'язки кожного до нього самого і до інших стали очевидні з факту взаємовідношення між Богом і Людиною». Парафразуючи це, можна сказати, що в розумінні націоналістичної ідеології обов'язки кожного члена Нації стають очевидними вже з самого факту взаємовідношення між Нацією і її членом.

Часто доводиться чути побоювання, що таке підпорядкування людини інтересам Нації веде до уярмлення Людини в Державі. Це очевидне незрозуміння або дуже вузька інтерпретація націоналістичної ідеології і тих завдань «найдальшої майбутньости», які ставить Український Націоналізм. Ще ні одна держава в світі,

за вийнятком хіба покищо Московщини, не встоялася на рабстві своїх громадян. Не встоїться і Українська Держава, якщо будь-яка група намагатиметься побудувати її на системі диктатури і невільництва. Саме тому в ім'я закріплення Української Держави Націоналізм такий наголос кладе на конечність викорінення рабських і анархістичних елементів з душі української людини і на виховання свідомого своєї людської і національної гідности і своїх обов'язків перед Нацією українця-громадянина, володаря своєї Землі, а в політичному житті — на суверенного чинника Української Визвольної Політики.

Не партачі життя, які, як писала Олена Теліга, «як соняшники, хилять свої голови то в один то в другий бік, залежно від того, в який саме бік падає сонце загальної опінії, чи чийогось усміху, і де саме можна витягнути максимум матеріяльної користи для себе». А тип Українця, який був би, як висловився Вассиян, «живою дійсною лицарською Людиною природньої достойности і внутрішньої гідности, Людиною з прикметами побратимства і людяности, Людиною творчою й мужньою, що не вагалась би перед вибором рішення і не боялась би примусових ситуацій — ось ідеал Української Людини, за який боряться Український Націоналістичний Рух від свого заснування».

Ще в 20-их роках Е. Онацький писав у «Розбудові Нації»: «Якщо соціялізм висуває концепцію, де колективові (не Нації) надається виключне значення, а індивідуалізм навпаки, це виключне значення надає індивідам, то націоналізм заперечує крайності одної і другої течії й твердить, що без нації не може бути зросту індивідуальности і без розвитку індивідуальностей не може бути зросту нації... Лише свідомі індивідуальної гідности індивіди можуть мати і свідомість національної гідности».

Якщо ж хтось, не вивчивши основних принципів націоналізму, а запам'ятавши лише декілька фраз про масу і еліту з творів Донцова (я не хочу тут критикувати Донцова, мені здається, що ні один з тих, хто його читав, не зрозумів навіть, про що він пише), отже якщо хтось, схопивши лише декілька фраз, пробує

ставати в позу диктатора, не вина в цьому націоналізму. Адже і університети випускають іноді дипльомованих неуків. Справа не в тому, чим людина себе називає, а чим вона є, або як дуже влучно висловився недавно на святі 25-ліття ОУН в Дітройті один з основоположників ОДУ п. І. Попович: «Не те важне, щоб НАЗИВАТИСЯ українськими націоналістами, а важне БУТИ ними!» Ми часто забуваємо, що Український Націоналізм це не тільки Визвольно-Революційний Рух і що ОУН це не партія, через яку можна зробити політичну кар'єру, а це в першу чергу і передусім ІДЕЙНИЙ РУХ спрямований на виховання не автоматів-виконавців, а СВІДОМИХ творців і будівничих Української Держави для добра не окремих людей, груп чи кляс, а для добра цілої нації. *У цьому велика новість Українського Націоналізму за останні тридцять років нашого покоління, у цьому його відмінність від інших політичних партій, у цьому його велика заслуга перед нами всіма, як національною спільнотою і в цьому його велика роля в майбутньому.*

Виховане на ідеях Українського Націоналізму, нове українське покоління на протязі останніх 25 років чином засвідчило, що ці ідеї живі і могутні, що націоналізм це не порожня святочна фраза, а жива ідея, здібна переродити рабів у вільних людей, скромних рибалок щоденного життя, у жертвенних апостолів і відданих мучеників нової віри, що проголосила: «Нація понад усе!»

Це були оті скромні хлопці Білас і Данилишин, що гордо заявляли перед смертю: «Я вмираю за Україну!» Це був великий ідеаліст нашої доби О. Ольжич, який поєднав Меч з Пером і молився:

«Пошли мені, молюся, дар один:
В ім'я Її приняти мужньо муку
І в грізні дні залізної розплати —
В шинелі сірій вмерти від ґранати».

Це була поетка полум'яної душі — поетка Олена Теліга, це була скромна Тамара Мартинюк, що перед розстрілом спокійно заявила: «Вмерти я завжди маю

час». Це були ті герої Другого Базару, що над викопаними ямами гордо кидали виклик німецьким катам: «Слава Україні!» Це були герої Карпатської Січи, і Повстанських загонів УПА. Це були мужні матері, що спокійно благословляли своїх синів-націоналістів на смерть. Це, врешті, є оті невідомі Герої Підпілля, перед мужністю і жертвенністю яких ми сьогодні мусимо в глибокій пошані схилити наші голови. Саме вони доказують нам, що Ідеї Українського Націоналізму є вічно живі і актуальні і що перед Українським Націоналістичним Рухом на порозі його другого 25-ліття стоять ще великі завдання здійснення духової революції в душі Української Людини і відкрити перед майбутніми борцями за Українську Державність і будівничими цієї державности, оце, як каже Ольга в п'єсі Зорича «Зможу»: — «Солодке царство казки, де боротьба і пісня — це одне, а мета така величня, що перед нею хочеться впасти на коліна і молитися». Ця мета — це вільна і могутня Українська Держава, НАЦІЯ вільних від духовного і політичного ярма, свідомих своєї людської і національної гідности і своїх обов'язків перед Нацією українських Людей.

Я боюся, що ми всі в сучасний мент надто заглибилися в питання малої і великої політики. Тому питання узмістовлюються в короткій формулі: виборення Самостійної Української Держави і задовольняють покищо всі наші духові потреби. Зайняті візією цієї майбутньої держави, ми сходимо до категорій думання під кутом політичної конкуренції, мовляв, не допустити іншого до захоплення влади в цій державі. Тому-то принято розглядати Український Націоналістичний Рух у першу чергу як політичного конкурента до влади в майбутній Українській Державі. Клич про необхідність національної революції, висунений ОУН 25 років тому, сьогодні перейняли ВСІ, розуміючи його лише, як політичну революцію і забуваючи про другий, важливий елемент духової революції. Також революційний потенціял, вихований Українським Націоналістичним Рухом, і морально-політичний капітал, здобутий боротьбою Націоналістів за останніх 25 років — сьогодні став політичною власністю всієї на-

ціональної спільноти. Ми однак не хочемо глибше проаналізувати тієї ідейної сили, що створила цей капітал. Мало того, ми часто намагаємося її заперечувати й навіть поборювати, забуваючи, що на сучасну пору ідеологія Українського Націоналізму є ЄДИНОЮ ідеєю, яку ми можемо протиставити Москві у визвольній боротьбі, а в майбутній Українській Державі лише вона і тільки вона може стати базою, на якій можна буде оперти духову і політичну силу Нації. Не визнані ще сьогодні багатьма — Вассиян, Ольжич, Сціборський, Теліга чи інші творці ідейних основ Українського Націоналізму — стануть аж надто актуальні. Перед ОУН, як носієм цих ідей, на порозі її нового 25-ліття стоїть ще велике завдання допомоги здійснити українську і політичну і духову революції.

Здійснення цих завдань вимагає людей, у яких, як колись висловився З. Косак, холодна калькуляція і меркантильний патріотизм уступив би місце героїчним зусиллям Людей — не поплентачів і номінальних членів Руху, а відданих свідомих носіїв його Ідеї.

Тому при нагоді 25-літнього Ювілею ОУН, відповідальність кожного з нас перед Нацією ставить вимогу до тих, які вважають себе чи хочуть вважати себе Націоналістами: не НАЗИВАЙТЕ себе Націоналістами, БУДЬТЕ ними!

(«Самостійна Україна», 1954 р.)

***

БАЛЯДА ПРО ТРЬОХ ПОБРАТИМІВ

Разом вони росли, разом ходили до школи; разом відвідували таємні юнацькі сходини, криючись перед ворожою поліцією, разом складали приречення на вірність Нації і націоналістичній ідеї і разом горіли бажанням віддати свої сили, вміння й життя за волю нації. Нераз це їхнє бажання було близьке до здійснення, коли ворожі кулі свистали біля вух; від неод-

ної небезпеки вирятувались вони тільки завдяки тому, що нерозлучні і, захищаючи один одного, спільно висмикувалися з розставлених кігтів смерти.

Але життя є жорстоке, тимбільше життя революціонера. Десь на узліссі, чи може у руках ворога віддав своє життя один з побратимів. Може він і міг би був його зберегти ціною зради своїх побратимів, але він, вірний наказам Націоналістичного Декалогу, волів згинути аніж зрадити Ідею і своїх друзів.

А потім доля розділила і двох інших побратимів. Один залишився в Україні, щоб там, серед народу продовжувати свою працю для Ідеї. Десь там, за забарикадованими кордонами московської імперії він щодня і щохвилини виставляє своє життя на небезпеку, невтомно підготовляє себе і своє довкілля до сподіваного великого дня Воскресіння Нації.

Нераз спокуса шепче йому до вуха: — Кинь це! Нащо тобі постійно ходити між життям і смертю та безнастанно сподіватися, що ось тебе хтось зрадить, тебе піймають і, вимучивши жахливими тортурами, знищать? Чи не краще, відпекавшись від усього, зажити хоч і не достатнім і нелегким, але відносно спокійним життям сірої людини, так як мільйони інших?

Але у нашого побратима крім тіла є ще й душа, в якій ще яскравим полум'ям горить вогонь, що його запалила Ідея і життєві дрібні спокуси ще не зламали його морального закону, що казав йому відректися своїх особистих життєвих вигод і піти на тернистий шлях націоналіста-революціонера, борця за краще майбутнє Нації. Він пам'ятає той день, коли він прирікав ніколи не зійти з цього шляху поки не виборе волі Нації або — згине. І хоч життя поставило його на десятикратно важчий іспит ніж він собі уявляв, але він залишився вірний свойому приреченню.

Нераз він, як і кожна людина, тремтить зі страху, заглядаючи в холодні очі смерти. Але тоді він пригадує собі стару лицарську правду про те, що — краще вмерти по-геройськи, ніж ціле життя жити рабом. Часто йому стає моторошно від осамотіння серед юрби заляканої терором, виснаженої злиднями і збайдужінням до всього, крім хліба і збереження свого існування.

Але він свідомий того, що не маси, а одиниці підготовляють великі національні зрушення і що саме тому й покликала до себе на службу Ідея, щоб будити заспаних, підбадьорувати заляканих і організувати у когорти підпільної армії Української Революції.

До цього всього підбадьорує його думка про те, що він не сам, що там десь далеко на Заході, у вільному світі є його третій побратим. Відходячи, він прирікав, що прийде йому з допомогою, бо ж він не втікає від боротьби, а йде лише мобілізувати сили й засоби до вирішального бою з наїздником. Прощаючись, вони спільно мріяли про той великий день, коли вони разом входитимуть до замаяного синьо-жовтими прапорами Києва, а київські дзвони радісно співатимуть пісню Воскресіння Нації.

І у важкій хвилині ворожого терору і народніх терпінь побратим-підпільник звертає очі до Заходу і кличе:

«Чи чуєш, Друже?!»

А вітри підхоплюють питання і несуть у простори гомін:

«Друже!»

Чи чує третій побратим голос свого побратима з Рідніх Земель? Чи пригадує він ту таємну ніч, коли вони втрьох — той, що згинув, той, що залишився і він — стояли на струнко в темряві лісу і врочисто вимовляли:

«Здобудеш Українську Державу, або згинеш у боротьбі за неї.»

Чи відчуває він ще той стиск рук, яким вони прирікали сповнити цей заповіт сміливих? Серце тоді щеміло невимовлено радісно, в ніч молитись хотілось до величньої візії звільненої Нації. Гордість розпирала груди, що й вони стали гідними запричаститися святої Ідеї і стати наслідниками хоробрих княжих дружинників, завзятих зопорожців і невмирущих героїв Крут, Базару, борців Українського Націоналістичного Руху.

Чи пам'ятає це все третій побратим, що пішов на захід, щоб збирати сили на допомогу свойому побратимові в Україні?

Я зустрів третього побратима в Америці і про нього хочу написати кілька слів. Життя стало на еміґрації монотонною прозою і тому я примушений перейти на дуже прозаїчний стиль. Може ця проза навіть відслонить деякі романтичні серпанки, що прикривають в очах оцього третього побратима його дійсний образ — це, на мою думку, тим краще. Я хочу говорити, як один з членів великої націоналістичної родини на еміґрації, про нас усіх, такими, якими ми є тут в Америці і якщо часом скажу гірке слово правди, то тільки тому, щоб ми всі могли побачити свої хиби і недотягнення і могли їх виправити. Можливо це виглядатиме на відомі совєтські прилюдні сповіді в порядку критики і самокритики. Що ж — самокритика є іноді конечно потрібною, як оздоровлюючий засіб.

Життєві будні третього побратима в Америці такі як і кожного американця. Він десь працює, чи то звичайним робітником у фабриці, чи теж по свойому фаху як лікар, службовець тощо. Він має або не має свою хату, авто чи телевізійний апарат, але в загальному голодний і обдертий не ходить. Має хліб і до хліба і зимою не тремтить від холоду в неопаленій хаті. Єдиний страх, який іноді не дає йому спокою, це страх втратити працю, але й це не трагедія, бо іншу працю знайти можна. Це побутова сторінка життя нашого побратима.

Якже представляється духова сторінка? Незабаром відбудеться черговий річний З'їзд ОДВУ і його братніх організацій — МУН і Золотого Хреста — тобто тих організацій, що об'єднують в собі і нових і старих еміґрантів націоналістичних переконань. Організацій, в яких наш третій побратим має змогу проявити свою активність і почерез які він може продовжувати, хоч частинно вести ту справу, за яку він колись боровся — допомагати справі визволення України.

Колись до війни, коли ще наш побратим був на Рідніх Землях, ОДВУ з її братніми організаціями була найактивнішою українською громадсько-політичною організацією в Америці. Вона видавала свій тижневик в українській мові, утримувала пресове бюро і рік-річно збирала тисячі долярів на допомогу українській

визвольній акції в Европі. Можна було сподіватись, що після приїзду нових націоналістичних кадрів ОДВУ ще міцніше стане на ноги і стане сильною, і духово і фінансово, організацією.

Справді частинно так сталося. Нові кадри підсилили ОДВУ, але ще не досягли і десятої частини того, що треба і можна було досягти. Чому? Може це загальна атмосфера, бо й інші організації не стоять краще, але це не виправдання. Колись, на Рідніх Землях, націоналісти були пробоєвиками справи, не атмосфера їх творила, а вони творили атмосферу, надавали довкіллю свій стиль життя. В Америці ж ми часто плутаємось в хвості життя і замість класти відбиток націоналістичного духа на наше довкілля ми сами підпадаємо під загальну провінційну оспалість і примітивний стиль роботи.

В чому ж причина? Брак людей? Ні! Людей є досить, людей, які колись до крайнього жертвували собою за справу. Правда, деякі, а то навіть колись чолові люди, стали збоку. Спочатку, т. зв. низи були заскочені: якто? Адже вони нас колись вчили, ніколи не зраджувати Ідеї, а тепер самі її зрадили!

Було і жаль і прикро. Але треба віддати належне здоровій психології і непохитності наших людей. Кінцева реакція на відхід деяких людей була проста: чорт їх бери! Хай відходять? Ми й без них обійдемось! (З репортерського обов'язку і згідно з обіцянкою писати реалістично, передаю це дослівно).

Однак роки бездіяльности в таборах, віддаль від Рідніх Земель і — мабуть таки — американський добробут притупили відчуття ваги прийнятих добровільно колись на себе зобов'язань і потреб боротьби, що зараз ведеться в Україні і що ще прийде. Спомини про колишнє приречення в лісі з'являються вже за серпанком делечини, а голос побратима з Рідніх Земель, на перший заклик якого ми колись кидались в бій, сьогодні втратив для нас алярмуючий тон. Тому й не диво, що дехто з нас жертвує аж *цілого доляра* на Визвольний Фонд з нагоди 25-ліття Націоналістичного Руху. І роблять це люди, які у свій час готові були пожертвувати життя і справді виставляли його на небез-

пеки в ім'я цього ж Руху і які ще й сьогодні не відрікаються принципово своїх обов'язків перед Батьківщиною. Втратилося відчуття вартостей, величини обов'язку і завдань.

Обов'язок? Колись це поняття було ясне. Обов'язок не мав меж, коли йшлось про виконання своїх завдань націоналіста. Сьогодні ж у багатьох з нас це поняття набрало відносного характеру, воно узалежнюється від багатьох дрібних і маловажних справ персонального характеру, роздутих часом штучно до величини принципу. У наслідку іноді буває, що кількох завзятих щось роблять, а інші стоять збоку і до того ще й допомагають своїми критичними заввагами, — не так, мовляв, робите, але самі не закачають рукавів, щоб допомогти. Іншим разом і вони щось роблять також, бо по суті вони також відчувають потребу щось робити, але в загальній сумі ціла робота набирає характеру нерівної шарпанини замість ритмічної праці справжнього механізму.

Не знаю, на якому стані нашої еміґраційної мандрівки ми заразилися чужим ментальності націоналіста бакцилем — оглядатися на іншого, мовляв, як він нічого не робить, то чому я маю робити? У нашому колишньому кодексі націоналістичної моралі такого не було. Кожний робив скільки сил вистачало, не оглядаючись на інших і то не тому, що хтось наказував так робити, а просто з внутрішнього бажання, бо ж всі ми дивилися на справу, а не на людей. (Гай, гай, друже Тесаро! якщо Ви є в Америці, чи пішли б Ви тепер пішки з Ньюарку до Джерзі Сіті, так як Ви колись, пам'ятаю, вернувшись з двохденної «прогулянки» пішки з Рівного до Верби і назад (приблизно 150 клм. — прим. складача) і того ж самого дня самі зголосилися йти з організаційними дорученнями назад до Верби? А було це дощовою осінньою порою і черевики Ваші були вже майже без підошов...).

Які перспективи для нашого третього побратима? Я бачу ще великі можливості. Найголовніше, що він відчуває свій зв'язок з націоналістичною ідеологією, зберіг ще основні моральні якості так у правному як і громадському житті і, міряючи американською мір-

кою, він ще досить ідейний. Він тільки мусить відсвіжити в своїй свідомості ті зобов'язання, які він на себе колись взяв, усвідомити собі, що він є пробоєвиком великої справи допомоги визволенню Батьківщини і, що найголовніше, запам'ятати, що його колишні більші чи менші заслуги «в лісі» не дають йому ще морального права на пенсію ветерана «старої войни».

Може колись, у вільному Києві нарід, обвішавши його медалями, посадить на почесну трибуну старих ветеранів, щоб молоде покоління дивилось і в пошані перед ним скидало шапку. Але зараз на його допомогу чекає його побратим на Рідніх Землях, чекає, щоб він також щось зробив для тієї справи, для якої вони разом прирікали свою вірність і всі свої сили.

А праці є аж надто багато, навіть тут, в Америці, чи може якраз саме тут в Америці!

(«Українське Слово» 05. 09. 54 р.)

***

ПІДСУМКИ 25 РОКІВ УКРАЇНСЬКОГО НАЦІОНАЛІСТИЧНОГО РУХУ

У 1933 році, якраз 25 років тому, Винстон Черчил сказав був у англійському парляменті, що «принцип націоналізму є найсильнішим живучим принципом у нинішньому світі». Ця заява була ствердженням ролі, яку націоналізм відограв в Европі ще від часу Французької Революції, націоналізм бо був тією силою, яка цементувала европейські держави на протязі 19 століття і будувала европейські імперії.

Не дивлячись на це, після останньої світової війни і до недавніх ще років слово «націоналізм» було «несальновим» словом у західніх країнах, зокрема в Америці, його утотожнювали з чимсь шкідливим, нездоровим і більше заскорузлим як слово «реакціонер». Не місце тут розглядати всі причини такого ставлення до націоналізму. Подекуди воно було викликане нереальним уявленням про т. зв. «один світ», а подекуди

постійною, інспірованою комуністами «проґресивною» пропагандою комуністичного, керованого з Москви, інтернаціоналізму. Однак в останніх роках в Америці наступила переоцінка ролі і значення націоналізму як тієї рушійної сили, про яку говорив Черчил, як сили, яку можна протиставити руйнуючій і деспотичній силі комунізму.

На превелике диво, в українському повоєнному житті на еміґрації можна було спостерігати таке саме неґативне ставлення до націоналізму, і то не як до політичного руху і ОУН, а як самої ідеології. Був час, коли навіть люди і групи, які колись називали себе націоналістами, соромливо витирали слово «націоналізм» зі свого політичного пашпорту. Інші доброзичливо радили націоналістам «приховатися на якийсь час», щоб, мовляв, «не пошкодити українській справі» перед чужим світом. Інші ж просто з лайкою накидалися на ідеологію українського націоналізму, як «реакційну», «фашистську», тощо. За всім цим крився звичайний політичний опортунізм, вузьке і фальшиве доктринерство, а найчастіше звичайний брак розуміння основ і ідейних заложень українського націоналістичного руху. На жаль і деякі націоналісти мали досить примітивне і мілке уявлення про націоналістичну ідеологію, компромітуючи її нераз і допомагаючи цим викликати ще більше збентеження суспільности щодо суті націоналізму.

Нині іноді важко буває переконувати когось, хто не ознайомлений з історією українського націоналістичного руху, про заслуги цього руху. Багато основних його заложень стали вже загальною власністю, «предметом щоденного вжитку» і частиною загальної свідомости всього українського загалу, принаймні по цей бік «залізної заслони». Людині, яка все своє життя прожила над водою і яка не тільки ніколи не зазнавала її браку, але навіть іноді мала її аж забагато, важко усвідомити вартість тієї води. Скілько ціни даємо ми повітрю, маючи його вдосталь у нашому щоденному житті? Так само і нинішній пересічний українець сприймає без великої уваги, як щось самозрозуміле, деякі кличі, які 25 років тому були свіжими і основними в заложеннях українського націоналізму.

Для прикладу взяти б хоч націоналістичний клич про самостійну соборну українську державу. Нині він став загально принятий, самозрозумілий і майже буденний. Всі ми боремося за таку державу, — почуєте від людей, — і тому, мовляв, при чому тут ви, націоналісти? Але у 20-их роках, коли народжувався український націоналістичний рух, так не було. Ідея самостійности, винесена у Визвольних Змаганнях, до широких українських мас не дійшла була. До того ж ідеї інтернаціоналізму — соціялістичного чи комуністичного забравлення — загрожували ту ідею задушити в її пеленках. Еволюційні методи, вживані тодішніми національними політичними партіями в умовах чужинецьких окупацій, були надто слабі, кволі і мало ефективні, щоб ідеєю самостійности запалити народні маси і протидіяти ворожим впливам. Потрібна була динамічна сила, щоб цього досягнути, і якраз український націоналістичний рух надав динаміку цій ідеї, зворушив інерцію мас і запалив їх бажанням боротися за здійснення цієї ідеї.

Мусимо нині з'ясувати одне досить загальне непорозуміння: український націоналізм не має авторських прав на ідею самостійности і соборности Української Держави. Вона існувала через століття нашої історії; вона була виписана на прапорах Армії Української Народньої Республіки під час наших визвольних змагань. Але яку силу має стріла без лука, або навіть і з луком з кволою тятивою? *Український націоналізм дав рушійну динамічну силу тій ідеї самостійности. Саме він приніс у 1930-их роках до найбільш затурканих сіл візію України, не тієї прозаїчної, на стиль московського «соціялістичного реалізму» перекованої України похнюплених каторжників, «совєтських людей», а світлої, могутньої, розспіваної співом волі і осяяної ореолом прадідівської слави України, за яку люди готові були своє життя жертвувати.*

Сучасні реалісти за великий гріх беруть українському націоналізмові те, що він «переситив» свою ідею містикою. Всі великі ідеології, включно з християнством, основані на містиці, бо тільки в містичному під-

несенні може душа людини піднятися на височину великого чину. Казав Геґель, що *«нічого великого не створено в світі без пристрасти»*, розуміючи під пристрастю не жадобу задоволення своїх власних бажань і потреб, а *«спонукуючу силу доконувати діла для добра всієї спільноти»*.

Ідея служити спільноті стала наріжним каменем націоналістичної ідеології. Не служба одиниці, чи групі одиниць, а служба великій спільноті — Нації, яку не можна зміряти людськими одиницями, бо вона, як казав французький філософ Ренан, «є душею, духовим принципом», що складається, як геніяльно висловився Шевченко, з «мертвих, живих і ненароджених». В ім'я може не так живих, як саме тих ненароджених, майбутніх поколінь, людина мусить підкорити свої особисті інтереси інтересам нації. Казав Геґель: «Держава тоді добре тримається і є внутрішньо сильна, коли особисті інтереси її громадян є тотожні з інтересами держави; коли одні знаходять своє задоволення і здійснення в других».

Чи принцип підпорядкування особистих інтересів одиниць і груп обов'язково означає, як дехто з критиків твердить, тоталізм і повне знехтування особистого «я» людини? Тут знов таки необхідно поставити справу в ясній площині: основною метою українського націоналізму є виборення *і закріплення* самостійної української держави. Ніяка держава побудована на рабстві людини не встоїться на довгу мету. Зокрема держава оточена ворожим колом. З другого боку, в кожній державній організації, навіть найбільше демократичній, одиниця мусить передати частину свого особистого суверенітету суспільно-державній організації, і визнати вищість інтересів держави над особистими інтересами. Національна держава — це наче корабель на морі, залога якого мусить підлягати наказам капітана. Успіх плавання корабля залежить від гармонійної співпраці з одного боку — між самими членами залоги, а з другого — між залогою і капітаном тобто державною владою. Так само і безпека і ріст нації залежать від вільної, основаної на свідомості обов'язків, співпраці вільних її членів, бо тільки вільна

людина може повністю відчути всю її відповідальність за інших і оцінити величину небезпеки втрати її волі. Рабові байдуже, — він не має чого втрачати хиба тільки свої кайдани.

Націоналістичний клич «Нація понад усе» має на увазі саме таку жертвенну і солідарну співпрацю всієї української спільноти в боротьбі за визволення і в майбутній розбудові України. Чи ж не втратили ми нашої національної свободи в 1921 році тільки тому, що коли український державний корабель був у небезпеці, його залога займалася своїми дрібними справами, як от ділення земельки, або зводила дрібні групові бійки на палубі тонучого корабля? Врешті, навіть втрата корабля не припинила тих групових бійок вже в глибоких і небезпечних водах еміґрації й чужої займанщини. Серед таких обставин, значення українського націоналістичного руху в тому, що *він намагався виховати в українській людині свідомість її обов'язків перше перед Нацією, а щойно потім перед нею самою.* Нації з довголітньою державною традицією цього принципу не потребують наголошувати, бо він є самозрозумілий для кожного громадянина. Але у нації, де століттями вороги впоювали рабську пошану до чужого і погорду до свого, таке перевиховання свідомости є конечне і необхідне. Навіть і нині, націоналістичний клич справжньої духової соборности і підпорядкування дрібного особистого і групового загально-національним інтересам такий же актуальний для нашої національної спільноти, як і 25 років тому, байдуже скільки б хто не переконував нас у «віджилості» націоналізму.

Не менш актуальний є і клич про орієнтацію на власні сили у процесі визвольної національної революції, у противагу популярній 30 років тому (а подекуди й тепер!) орієнтації на чужу допомогу, міжнародні групи, тощо. Вся українська спільнота мусить завдячувати українському націоналістичному рухові те, що завдяки якраз націоналістичному принципові орієнтації на власні сили Україна, через свою повстанську боротьбу, стала суб'єктом, чинним учасником у другій світовій війні, а не лише безіменним і бездуш-

ним об'єктом, напівживим трупом, за який бились би брунатний німецький і червоний московські шакали. Не підлягає сумнівові, що також з уваги на цю активну боротьбу, Москва примушена була добиватися для України місця в Об'єднаних Націях. Це байдуже, що України не заступають там справжні представники українського народу; важливе те, що Україна зробила перший крок до її майбутньої повної суверенности і рівности між вільними народами світу. Врешті приклади визвольної боротьби інших колись поневолених народів у останніх роках постійно підкреслюють реальність кличів українського націоналістичного руху про орієнтацію на власні сили. У нашому недосконалому світі шанують і рахуються з тим, хто чином домагається своїх прав, а не з тим, хто жебрає їх.

Глибока ідейність, а не міщанський розрахунок на вигоду, і готовість чинно засвідчувати цю ідейність — ці дві основні підвалини української націоналістичної ідеології привели до глибоких революційних переродження у свідомості мас українського народу. На них основувалися світлі сторінки нашої історії останніх 25 років, а що головніше, на них спочиває сила теперішнього українського підпільного руху за «залізною заслоною», в Україні і навіть, як свідчать чужинці, в концентраційних таборах СССР. Існування і діяльність цього руху — це надзвичайно важливий фактор для дальшої боротьби українського народу за остаточне визволення з-під московського панування. Роля ж нас, націоналістів, полягає в тому, щоб ідейно і чинно допомагати визвольним процесам в Україні тепер і в майбутньому.

(«Ювілейний Альманах», МУН 1958 р.)

У 50-РІЧЧЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ РЕВОЛЮЦІЇ

Читаючи розвідки і статті в західній пресі і наукових журналах присвячені 50-річчю російської революції і большевицького перевороту, годі позбутися висновку, що історія й історики таки схильні визнати

правду за переможцями і засудити переможених. Старе римське гасло «горе переможеним!» стало базою авторів і популярних і начебто об'єктивно-наукових описів і аналіз російської революції, які бачать в революції тільки соціяльний мотив, а зовсім нехтують її національні аспекти так, наче б їх зовсім не було. Навіть і збройна боротьба незалежних національних республік, створених на руїнах царської Росії, підтягається під категорію «громадської війни». Вийняток становлять лише Фінляндія і Польща, але й то тільки тому, що вони уміли зберегти свою незалежність і попали в категорію переможців, цим здобувши право на «історичну правду». Україна ж опинилася серед переможених і тому ще й до сьогодні «об'єктивна» західня наука готова ставити під сумнів її право навіть на національне ім'я, не то що на свободу. З другого ж боку, якщо б російська революція закінчилася була повною перемогою її і соціяльних і національних моментів, вона увійшла б в історію, як одна з найбільших революцій в історії людства, бо своїми ідеями вона випередила на кількадесят років усі явища того, що популярно прийняте називати Революцією двайцятого століття, а саме розвал колоніяльних імперій і перемогу національних ідей, соціяльні реформи і зрушення, і навіть ідеї міжнаціональних господарсько-політичних творів на базі національної рівноправности й договорення.

Ідеї російської революції — не російські

Треба підкреслити, що ці справді революційні ідеї не були твором російських демократичних партій, які й тоді, в 1917 році, як і тепер, зайняли досить таки обмежені, а то й реакційні позиції щодо програми революції, маючи на меті тільки зміну уряду й деякі соціяльні реформи, залишаючи решту імперської і колоніяльної структури незмінною. Ідеї грунтової перебудови російської імперії в дусі Революції 20 ст. вийшли з периферії Росії, зокрема з України. Навіть і українська публіцистика, зосередивши головну увагу на акті проголошення незалежности 22 січня 1918 р. і на визвольних змаганнях після нього, не віддає на-

лежної уваги подіям і розвиткові української революції від лютого 1917 р. до січня 1918 р. А вивчення того періоду є незвичайно важливе для повного образу і революції і наших національних змагань.

Скинення царату в лютому 1917 року застало Україну непідготованою так під оглядом політичної зорганізованости, як і під оглядом загальної національної орієнтації. Придушений московським режимом від половини 18 сторіччя, український національний рух, якщо не рахувати політичних характером творів Шевченка і інших поетів і письменників і здушеного в корені зародку політичної організації Кирило-Методіївського Братства, почав оформлюватися політично тільки в кінці 19-го й на початку 20 сторіччя, зокрема після невеликих політичних полекш вимушених на царському уряді в 1905 році. Однак вибух війни 1914 р. знов загнав українське політичне життя в Росії в підпілля, звідки воно вирвалося після лютневої революції 1917 р., відновивши діяльність існуючих до війни і привівши до створення нових політичних партій.

Під впливом ідей Заходу

Щоб зрозуміти українську політику в 1917 р., треба пам'ятати, що українська політична думка тієї доби формувалася під впливом соціялістичних ідей з Заходу, в яких домінувала ідея клясової солідарности поневолених кляс, при чому національне питання, якщо воно й узгляднювалося, мало служити тільки засобом до розв'язки головнішого, соціяльного питання. Треба відмітити, що українські соціялістичні партії — а вони домінували в українському політичному житті — відкинули крайній інтернаціоналізм, який був досить модний у соціялістичних партіях Західньої Европи перед війною, і стали на національних позиціях, домагаючись визнання національних прав українського народу поруч соціяльних прав і реформ. Однак їхні національні домагання не виходили поза рамки політичної автономії народів у межах однієї міжнародньої спільноти російської імперії. Правда, ще в 1902 р., Українська Народня Партія прийняла за свою програ-

му брошуру М. Міхновського «Самостійна Україна», в якій Міхновський домагався «однієї, єдиної, нероздільної, вільної, самостійної України від Карпатів аж по Кавказ». Однак створена після лютневої революції на базі УНПартії Українська Партія Соціялістів Самостійників — найбільша тоді українська партія — також обмежилася у своїй програмі до вимог політичної автономії для України.

За права поневолених народів

Пануючі настрої українських політичних партій у 1917 р. можна зхарактеризувати словами В. Винниченка (провідного діяча Української Соціял-Демократичної Робітничої Партії), який, висловивши віру українців у Російську Революцію, «в перемогу справедливости, у відновлення прав поневолених народів», стверджував, що після 250 років спілкування з Росією, українці щойно тепер уперше відчули себе вдома в Росії, вперше можуть «розглядати інтереси їхньої колишньої в'язниці як їхні власні інтереси». Заява Винниченка віддзеркалювала те, що було згадане вище, переконання в тому, що українські національні й соціяльні вимоги можуть бути здійснені в межах перебудованої російської імперії, і що Російська Революція, зваливши царський деспотизм, в ім'я свободи і справедливости здійснення таких прав може заґарантувати. З цього випливав логічний висновок підтримати цю революцію спільними силами всіх народів Росії. На думку Винниченка і більшости тодішніх українських політичних провідників, ідея національного відокремлення була небезпечною, бо могла ослабити загальний революційний рух в Росії.

Все ж цієї ідеї «всеросійської революційної солідарности» не можна утотожнювати з інтернаціоналізмом. Вже відразу після вибуху революції українські політичні партії — майже все соціялістичні — виразно задеклярували своє переконання, що привернення національних прав Україні мусить бути невід'ємною частиною революційних реформ і що Україна має бути визнана як рівнорядний член перебудованої спільноти народів Росії. Вже в березні 1917 р. створено в Києві

Українську Центральну Раду, яка поставила за своє завдання згуртувати всі сили українського народу, щоб «збудити український нарід до національної свідомости, забезпечити національні здобутки і на базі цих досягнень перевести соціяльну перебудову згідно з національними потребами. Треба відмітити, що всі тодішні українські партії об'єдналися в Національній Раді.

Українська стихія

Якщо в реакції українських партій того часу відчувається ще деяка непевність щодо політичної програми, то цю непевність усунула стихійна підтримка народніх мас. Всеукраїнський Національний Конґрес у квітні, з участю 900 делеґатів, згодом у червні Всеукраїнський Селянський З'їзд і з'їзд українських професійних спілок висловлюють підтримку Центральній Раді і домагаються широкої політичної автономії для України, включно з власним українським парляментом і військом у федерації з іншими народами Росії. А перші два Військові З'їзди — в травні, при участі 700 делеґатів від 900 тисяч українців у російській армії, і в червні — вимагають рішучих кроків для здобуття автономії Україні. Не без сумніву під впливом, а то й натиском цього стихійного народнього домагання, Центральна Рада видає 23 червня 1917 р. Перший Універсал, в якому проголошує автономію України і творить перший уряд, Генеральний Секретаріят.

У тому ж часі приходить перше розчарування в надіях на російську революцію і російські революційні партії. Делеґація Центральної Ради до Тимчасового Уряду в Петрограді з вимогою дати Україні автономію і визнати її рівноправною складавою нацією Росії зустріла рішучу відмову, включно з тим, що «братні» російські демократичні і соціялістичні газети в Петрограді навіть відмовилися опублікувати текст українського меморандуму до Тимчасового Уряду. Коли ж, налякана Першим Універсалом делеґація Тимчасового Уряду, очолювана Керенським, прибула до Києва і примушена була визнати Генеральний Секретаріят та підписати статут про автономію, то Тимчасовий Уряд

згодом і цю домовленість відкинув, відкладаючи питання політичних прав України до вирішення майбутнім Всеросійським Установчим Зборам.

Від автономії до федерації вільних держав

Після такого протвережуючого досвіду з «революційністю» російської демократії, яка ніяк не могла позбутися «єдино-неділимського» комплексу, ідея автономії в думанні українських політичних партій і суспільних мас еволюціонує в ширшу концепцію федерації вільних народів російської імперії. Для обговорення такої федерації Центральна Рада скликала у вересні до Києва Конґрес народів Росії. За таку федерацію висловлюється рішуче Третій Всеукраїнський Військовий З'їзд з участю 3.000 делеґатів, які домагаються від Центральної Ради негайно проголосити українську республіку, припинити переговори з Тимчасовим Урядом, і скликати Установчі Збори для вирішення форм федерації з іншими народами.

Большевицький переворот у Росії остаточно розвіяв ілюзію щодо будь-яких успіхів в переговорах з російським урядом. 20 листопада 1917 р. Центральна Рада схвалила постанову про створення Української Народньої Республіки «у федерації вільних і рівних народів», про що й повідомляє населення України Третім Універсалом.

Оскільки большевицька пропаґанда згодом і ще й дотепер намагається представляти Центральну Раду й Українську Народню Республіку як «буржуазні» й «реакційні», то варто ще раз пригадати головніші постанови 3-го Універсалу, а саме: вивласнення великих земельних посілостей в Україні; введення восьми-годинного робочого дня; знесення смертної кари і амнестія для політичних в'язнів; про свободу релігії, слова і преси; свободу на страйки й об'єднання; автономію для національних меншостей в Україні. За висловом часопису «Боротьба» (органу Української Партії Соціял-Революціонерів) з того часу, «те, про що українська інтеліґенція й український нарід цілими поколіннями мріяли і за що змагалися століттями, сталося дійсністю. Акт Центральної Ради відновив тради-

цію української державности». І хоч цей же часопис і інші соціялістичні партії далі твердили, що державність не є самоціллю, а тільки етапом до вищої форми, федерації, то все ж від 3-го Універсалу залишився вже тільки невеликий крок до 4-го Універсалу 22 січня 1918 р., який проголосив повну самостійність Української Народньої Республіки створеної 3-ім Універсалом.

Україна суверенною державою

Аналізуючи події 1917 р., треба прийняти до висновку, що проголошення державности в листопаді, а згодом незалежности в січні, були природнім випливом політичного дозрівання так українського політичного проводу як і українських народніх мас, при чому нема сумніву, що стихійний націоналізм самих мас випереджував процес звільнення політичних провідників від ілюзій соціялістичної доктрини про «міжнароднє братерство» народів і «революційних верств». Про націоналізм українських народніх мас свідчить хоч би факт того, що єдина в Україні партія, яка з позицій «інтернаціоналізму» відкидала національні домагання України, комуністи, здобула у виборах до Всеросійських Установчих Зборів тільки 10 відсотків голосів, тоді як українські партії здобули 75 відсотків (решта голосів були віддані на різні партії національних меншин); те, що вже навіть у 1918 році українці становили тільки 3 відсотки членів російської комуністичної партії (большевиків); і що на З'їзді депутатів робітничих, вояцьких і селянських рад, скликаному — за ініціятивою таки комуністів — у грудні в Києві, українські большевики мали тільки біля сотки голосів на 2.500 учасників.

Аґресія червоного московського імперіялізму

В обличчі цих фактів стає очевидним, що створений українськими большевиками в Харкові (після прикрого розчарування на київському з'їзді робітничих, вояцьких і селянських депутатів) «уряд» — Українська Рада Народніх Комісарів, був тільки фарсою для замаскування большевицького насильства над

Україною. Навіть російський большевицький історик Попов, стверджував, що харківський «уряд» був центром без периферії, штабом без армії, не маючи ні території, ні населення, ні війська». Тому й наступ большевицьких військ на Україну, наче б то для «визволення українських трудящих від ярма української буржуазії, засілої в Центральній Раді», був звичайною аґресією просто тому, що як висловився один з большевицьких провідників в Україні, «Росія не може існувати без українського цукрового промислу, і це саме можна сказати про вугілля і збіжжя».

Коли зважити, що в той час (дані за 1913 рік) Україна постачала 68 відсотків всієї продукції чавуну в Росії, 57 відсотків залізної руди, 76 відсотків вугілля, 98 відсотків пшениці, 75 відсотків жита і 82 відсотки цукру, то справа «визволення» України від «ярма» Центральної Ради і української «буржуазії» була для російських большевиків (а так само і для російських демократів з тимчасового уряду і для російських демократів тепер) питанням життя або смерти їхньої імперії, у чому, зрештою, відкрито згодом признався Сталін. Якщо йдеться про большевицькі війська вислані на «визволення» України, то вони так свою місію й уявляли, а саме як забезпечення господарських засобів України для Росії. Тому й командувач цими військами в 1918 р. Антонов-Овсєєнко, спочатку не хотів навіть рахуватися з «українським урядом» у Харкові. Щойно умовлювання Леніна у потребі визнати цей «уряд» хоч для форми, щоб замаскувати правдивий характер російської інвазії перед українськими масами, примусили большевицьке військове командування «визнати» харківський уряд.

Чому ж не було сили встоятись?

Виникає питання: якщо, як стверджував навіть чоловий український комуніст, М. Скрипник, у 1917 і 1918 роках «навіть робітники у містах, обласних центрах і малих містечках у більшості йшли за жовто-блакитним прапором українського націоналізму», то чому не встоялася Українська Народня Республіка? Частина відповіді у факті того, що Україна примуше-

на була боротись на кілька фронтів, навіть не маючи джерела зброї тоді, як її вороги таке джерело мали чи то в фабриках зброї в корінній Росії (большевики), чи теж від своїх союзників — держав Антанти (російські білоґвардійці, поляки). Однак існувала далеко важливіша причина.

Стихійні настрої мас — це тільки потенціял, який треба оформити в діючу силу, змобілізувати й повести до цілеспрямованої боротьби, перетворити, як висловився Ю. Бойко, у кінетичну силу. Така мобілізуюча роля припадає на національний провід. Український політичний провід 1917 р. був надто слабий до такої ролі так своєю скількістю, браком досвіду — адже велика його частина складалась із студентів — і, врешті, філософічним наставленням до самого питання потреб і методів державного будівництва.

Не можна забувати, що українські політичні «батьки» того часу були духовим продуктом популярних тоді ідей пацифізму, міжнародньої дружности і щирої, хоч наївної віри в Марксову тезу про те, що міжнародній імперіялізм — це тільки продукт капіталістичної системи; ліквідація капіталізму і буржуазії мала автоматично ліквідувати національний шовінізм і імперіялізм та створити ідилію міжнароднього співжиття і братерства.

• Тому то такі були великі надії на автоматичну розв'язку всіх історичних українсько-російських конфліктів з моментом ліквідації самодержавно-буржуазної царської системи.

• Тому то Винниченко й інші впливові провідники нашого політичного життя 1917 р. так рішуче виступали проти українського «мілітаризму».

• І тому так довго тяглася справа кристалізації наших політичних вимог, при чому проголошення незалежности Української Народньої Республіки для багатьох тодішніх діячів було тільки прикрою конечністю, вимушеною обставинами, а деяких навіть спонукало перейти в бік большевиків.

• І тому, врешті, прогайновано було критичний і найбільш вдячний момент на протязі 1917 року, коли

ще можна було починати оформляти українську стихію в кінетичну силу.

Згодом ця стихія розплилася збентежена зрадливими большевицькими кличами, розійшлася по своїх хуторах, пильнуючи принесену їй революцією землю. Проти рішучого, безоглядного і цілеспрямованого наступу ворога ми могли поставити тільки неоформлений національний сентимент і невеликі кадри ідеалістів-вояків, керованих недосвідченими, а часто розсвареними політичними провідниками.

Сьогодні, з перспективи років, легко критикувати помилки тодішнього політичного проводу, і тому, вказуючи на помилки, не збираємося критикувати тих, що їх робили, бо ж більшість з них своєю діяльністю засвідчили відданість національній справі. Йдеться ж про те, щоб ми тепер і провід майбутньої української національної революції навчилися з помилок минулого і заздалегідь приготовлялися до того, щоб не повторити їх у майбутньому.

(«Новий Шлях», 11. 11. 57)

***

НА РІДНІЙ НЕ СВОЇЙ ЗЕМЛІ...

(Зі споминів)

Гаряче сонце липневого ранку 1941 р. освітило мої перші після кількох років кроки на землі «визволеної» України. За мною залишилася Німеччина, збуджена метушня Кракова з його історичною «Зеленою», прифронтова атмосфера Холма і врешті Грубешівська в'язниця, куди я попав за намагання перейти кордон на Волинь.

Пригадується розмова зі слідчим з Грубешівської станиці С. Д.

— Ви хотіли перейти кордон?

Вирішую вдавати щирого й наївного.

— А чи ви також не бажали б перейти, коли б там, по тому боці кордону була ваша мати, брат, сестра?

— Знаєте що? Я вас звільняю, але маєте негайно вертатися назад до Німеччини.

— Пане оберштурмфюрер. Чи не можна було б дістати перепустку на перехід кордону?

— Поки-що ні. Ви ж розумієте, там ще нічого не впорядковано. Я думаю, що за 2-3 місяці все упорядкується і тоді вам напевно дадуть перепустку. Адже німецька армія пішла визволяти вашу батьківщину і я певний, що наш уряд не робитиме вам труднощів, щоб і ви могли вернутися і включитися у процес розбудови вашої країни.

Забравши свій наплечник, я немов на крилах вилетів із в'язниці. Але на станції беру квиток не на захід, а до Угнова, де хочу ще раз спробувати перейти кордон. Чекати 2-3 місяці не можу. Мушу негайно, за всяку ціну добитися на Волинь і приступити до праці над розбудовою, як каже оберштурмфюрер, визволеної України.

Чи визволеної? З цим питанням не можу дати собі ради. З одного боку свідомість того, що скінчилося большевицьке панування, оповідання знайомих хлопців про те, як начальники німецьких фабрик, у яких вони працювали, вже задекілька днів до вибуху всіми сподіваної німецько-совєтської війни, самі їх відпускали з праці, даючи гроші на дорогу та запевняючи, що німці дадуть Україні самостійність, і врешті здорова логіка (та й щире власне бажання) підказували, що німці правильно розв'яжуть українську проблему.

Але поруч з тим, поважніші арґументи наказують сумніватися у щирість німецьких «визволителів». На протязі цілого першого тижня від вибуху війни всі ми уважно шукали в німецькій пресі будь-яких офіційних німецьких заяв у справі України. Але дарма. Слово Україна зустрічалося лише як географічне поняття в звідомленнях німецького Верховного Командування, а поза тим більше нічого. Саме тому й не були для мене й моїх товаришів несподіванкою слова Сеника-Грибівського, який прощаючи нас у Кракові,

підкреслював: «Вернувшись на Україну, не забувайте того, що ставлення німецького уряду до нашої справи наказує нам якнайбільшу обережність у нашій праці на Батьківщині. Включайтесь у процес національної праці, але разом з тим пам'ятайте про якнайбільшу обережність по відношенні до німецької влади. Умови підпілля нас далі зобов'язують».

І, врешті, чи не найбільший арґумент — наглядна лекція відношення «визволителів» до «визволених». Ще проїжджаючи через Холм, я чув оповідання про жахливі речі, що діялися в створеному там таборі полонених червоноармійців. Тисячі людей загнали на огороджене колючим дротом поле, тримаючи їх там під спекою й дощем без кусника хліба й без води. Холмщани оповідали про жахливий голод, що косив щоденно сотні нещасних «визволених» жертв большевицького режиму, які у більшості, кинувши зброю, щоб не воювати за Сталіна, добровільно перейшли на бік німців. Врешті, сидячи у Грубешівській в'язниці, я власними очима побачив тих «визволених» червоноармійців. На маленьке подвір'я, куди виходило вікно моєї камери, приведено біля сотні полонених, у більшості українців. Там вони ночували й днювали без будь-якого прикриття. І знов те саме, що я чув у Холмі — голод. Голодними очима дивились вони на нас. Інші зрезиґновано блукали по подвір'ї. Чим ми могли їм допомогти?

Так проходив день за днем, аж поки місцевий Укр. Допомоговий Комітет не добився дозволу давати полоненим щодня обіди. Але ця допомога була лише краплиною в безмежному морі людської трагедії, що звалася табори совєтських полонених у Німеччині.

* * *

Запашний липневий ранок, а найголовніше радість, що мені таки вдалося щасливо перейти кордон і що я стою вже на своїй землі, заглушив похмурі спомини. Хотілося з усіх сил бігти, добиватися чимскорше до дому і допомагати будувати звільнену Україну.

У віддалі біля пів кілометра передо мною перша мета моєї мандрівки, село Вербиця. Там живе людина, якої я не знаю, але адресу якої мені подали в Угнові і яка має мені допомогти в дальшій моїй мандрівці.

Заходжу. Молодий хлопець вітає мене щиро. Його мати зі співчуттям в очах і щирою українською гостинністю ставляє переді мною снідання (ах, яєшня з добрим українським салом, за яким я так стужився на еміґрації), на яке я накидаюся наче вовк, зголоднівши на в'язничній дієті. Снідаю з поспіхом. Треба чимскорше йти, кожної хвилини шкода. Прошу інформацій, як мені йти далі. І раптом чую несподіване запитання:

— Ви «бе», чи «ем»..?

Перебуваючи на еміґрації, я привик був до таких питань. Але тут, в устах першої людини, яку я зустрів у звільненій Україні, воно було для мене громом з ясного неба.

— А хіба ж це має значення в дану пору? Хіба ж це не все одно? — питаю здивовано.

— Не дивуйтеся, що вас таке питаю. Якщо ви «ем», то, йдучи, по дорозі ніде до цього не признавайтеся. Бо тут таких наша поліція затримує й передає німцям.

Щезають радість і піднесення, з якими я вступив на цю землю. Чи справді я в Україні? Там за кордоном я боявся польської й німецької поліці. Таке було зрозуміле. Але тут?.. Невже я злочинець перед народом, що маю боятися своєї поліції? Невже я не бажаю так, як інші, разом з іншими, байдуже, чи вони «бе», чи «ем», чи ще як, працювати для нашої спільної справи?

Пораду мого знайомого з Вербиці я добре запам'ятав. І добиваючись до дому, я найбільше уникав зустрічі з поліцією української «держави», проголошеної 30 червня у Львові.

Я мав щастя. Але не мав його Шубський, з яким я, зустрівшись у Холмі, домовлявся спільно переходити кордон у Городлі. Однак по дорозі він змінив плян і, замість їхати до Городла, поїхав з Бодяком, Шульгою й ще одним хлопцем до Угнова. І саме тоді, як мене в Городлі прилапала прикордонна німецька охо-

рона, Шубський перейшов щасливо біля Угнова кордон і попрямував на Сокаль. Там десь під Сокалем всі четверо вони були на наказ якогось партійного вельможі заарештовані українською поліцією і там десь вони лежать поховані у братній могилі. Коли б так хтось міг відчитати їхні передсмертні думки, перервані кулею з братньої руки, то міг би напевно прочитати: «ЗА ЩО..?!»

Сьогодні пройшли вже довгі роки від того пам'ятного, повного надій і розчарувань 1941 року. Розвіялася, як дим, ілюзія «влади» львівського «уряду». Виросла неодна могила на українській землі. Партійний вельможа, який давав наказ арештувати й «унешкідливити» Шубського, давно вже опинився за океаном, а ті поліцисти, які, в добрій вірі, що рятують загрожену українську «державу» перед найнебезпечнішим ворогом (він же «ем»!), виконували його наказ, може вже також полягли, як бійці УПА, і може спочивають там же поруч могили «унешкідливленого» Шубського. Хто знає?..

Не час нині когось судити, комусь дорікати. Ми маємо судити тих і зводити порахунки з тими, які сидять у Кремлі, або із їхніми помічниками у Києві. Однак, якщо я згадую сьогодні ті трагічні дні 1941 і двох пізніших років, то лише як трагічне «мане - текель - фарес», як пригадку, щоб не повторялися більше трагедії Шубських, Приймаків, Сціборських і Сеників. Щоб на майбутнє ніхто не обтяжував свого сумління справою жертв безглуздої внутрішньої боротьби і ще більш безглуздих амбіцій окремих кациків.

* * *

Гаряче літнє сонце таки здорово припікає. Лежу на пасіці (аж 2 вулики!) старого Т. й випікаю на сонці міську втому. Не так втому, як постійний страх перед арештом жахливого СД. Тут на пасіці я почуваюся спокійно. Якщо навіть якомусь німакові прийде думка приїхати до села (розуміється, не самому, а цілим відділом, бо давно вже минули часи, коли німці спокійно по-одинці могли появлятися на селі), то я буду заздалегідь знати й буде час уникнути з ними зустрічі.

Але там, у Рівному, звідкіля я тільки-що прибув з підробленою перепусткою ґебітскомісара, так спокійно не можна полежати. Там за людиною ходить страх, постійно, невідступно, немов тінь. Та й тінь у ночі залишає людину, а страх ні. У день кожної хвилини чекаєш, що підійдуть до тебе зодягнені в чорне з труп'ячими головками «юберменші» й брутально повідомлять тебе, що ти заарештований. А вночі, хоч і не в своїй хаті спиш (хто б там ночував у своїй хаті!), а все таки прислухаєшся, чи не загуде мотор машини перед хатою, чи не постукають нахабно до дверей і не повезуть тебе туди до понурого будинку на горі по дорозі до Бабина. А звідти вже шлях простий. Якщо не підійде чергове ґенеральне випорожнювання в'язниці, коли на протязі одного дня не залишається в живих ні один з майже тисячі в'язнів (таке випорожнювання відбулося на протязі 1943 р. тричі), то одної з п'ятниць (навіть і тут німецька точність і систематичність) повезуть тебе роздягненого з партією інших таких, як ти, на огороджене поле при Білій вулиці, де вже на тебе чекатиме викопана яма. Іншого виходу з понурого будинку на горі немає...

Кому хочеться добровільно вмирати? Та ще й умирати, як баран, під холодним і типово-німецьким байдужим поглядом ґестапівця? Мабуть, ріжучи курку, він більше співчуває, ніж тоді, як розстрілює чергову людину східньо-европейської раси «унтерменшів». Тому й страх. Страх не так перед смертю взагалі, як саме перед *такою* смертю.

Нерви напружуються як тятива від такого постійного напруження. Хочеться тікати. Є куди тікати. Там Олег запрошує до Тучинського району, звідки певний і безпечний шлях до Бульби. То знов Хрін переказує з Крем'янеччини: «Приїжджай!»

Але тікати не вільно. Місто, це не тільки нервовий вузол адміністраційного й господарського життя. Це цакож і нервовий вузол підпільно-революційного життя. Тимбільше Рівне, де схрещуються підпільні шляхи Київ - Львів - Луцьк — лісове царство от. Бульби. І хоч не тільки нерви, але й знайомі, які дещо підозрівають під моїм назверх флеґматичним льояль-

ним до влади виглядом, радять «Тікай!», то інший голос наказує «Сиди!» А на допомогу приходить наша (яка прекрасна!) філософія: «Якось воно буде!».

Але філософія не переборює страху. Одного дня арешт Полікарпа Г. і Тамари Мартинюківної. Чи витримає Тамара? Чи не зрадить мене перед Ґестапом? На третій день арешт всієї виднішої інтеліґенції, незалежно від того, чи хтось був заанґажований у якійсь підпільній роботі, чи ні. Горять довколишні села, і на порогах палаючих хат, на вулицях гинуть від німецьких куль старі й малі. Там загнали людей до церкви й спалили всіх разом, там серед білого дня збомбардували з літаків село, а німецька жандармерія розстрілювала всіх, хто з нього пробував тікати. А кожної п'ятниці центральною вулицею міста проїжджають навантажені в'язнями тягарові автомашини СД і з огородженого поля при Білій вулиці лунають серії автоматів. Страх ходить вулицями міста, виглядає з-за кожного рогу, приходить до хати і силою повертає голову до вікон: чи не йдуть по мене..?

Колись читав я спомини різних авторів про большевицький терор. Але щойно того пам'ятного 1943 року на Волині я переконався, що ніякий навіть найкращий опис не допоможе його зрозуміти тому, хто його не пережив.

І ось всесильний страх залишився десь у Рівному, а я лежу й духово відпочиваю в затишному садочку старого Т. Однак ні. І сюди прийшов зі мною відгомін того терору, перед яким я тікав. Обоє господарі просять мене розповісти, як загинув їхній син Протас у Рівному. Що розповідати? Це було так просто. Прийшли вночі, оточили хату, застукали до дверей. Протас кинувся тікати через вікно — і так і ліг розстріляний під самим вікном. А ранком прийшли знайомі, забрали тіло з калюжі застиглої крови й тихо, скромно поховали. До батьків вістка прийшла щойно по якомусь часі.

Старенька мати нишком втирає сльози. Батько ховає глибокий біль у мовчанці. Але життя пливе своїм потоком — і обоє йдуть далі до господарської роботи.

— А ви тимчасом відпочивайте, переспіться трохи, кидають мені на відхідне.

Може й справді трохи заснути? В ночі не спатиму. Переді мною далекий шлях аж до Антоновецьких лісів на Крем'янеччині, де стоїть повстанський відділ Хрона. Вирішив відвідати наше Крем'янецьке «лісове царство», яке так розхвалювали всі зв'язкові, що прибували до Рівного, а при тому побачитися й обговорити деякі справи з Хроном, Блакитним, Трояном, пор. Малим.

На подвір'ї перед хатою чую розмову. Мій господар розмовляє з кимсь чужим. Йдуть до мене. Підводжуся і бачу перед собою Джінґісхана, який декілька днів тому також поїхав до Антоновецьких лісів.

— А ви ж чому так скоро назад? Я саме вибрався вас здоганяти у Хрона.

— Нема чого. Вертайтеся назад до Рівного... — кидає мені зрезиґновано Джінґісхан. — Відділу вже немає...

— Як-то немає? Де ж він дівся?

— Знищений!

Мене немов громом вдарило.

— Ким знищений? Німцями?..

— Ні! Бандерівцями...

Я ще більше остовпів. Не можу повірити. Адже недавно між відділом Хрона й бандерівським відділом Крука, який перебував у тому ж самому Антоновецькому лісі, було заключене порозуміння про спільні дії обидвох відділів, про співпрацю й навіть про спільний штаб. Не чекаючи на те, поки на горі проводи порозуміються у справі спільної організації повстанських частин, керівництва обидвох крем'янецьких відділів вирішили, з уваги на спільного ворога і спільні інтереси боротьби проти нього, об'єднати й координувати свої дії. Довідавшись про цей факт, ми всі раділи, що може з низів почнеться творитися спільний фронт і порозуміння ворогуючих груп.

І тут раптом...

— Оповідайте, як це сталося! — наглю Джінґісхана.

Джінґісхан починає оповідати. Він, такий завжди зрівноважений і спокійний, ледве може стримати вибухи обурення, розпачу, жалю і глибокої депресії

Декілька днів тому відділ Хрона зробив акцію на Вишневець. Акція пройшла успішно. Замкнувшись у замку, німці навіть ні разу не вистрілили. Так повстанці були цілу ніч господарями містечка. Вертаючись зі здобутими трофеями — а було їх чимало — відділ по дорозі мав сутичку з партизанським совєтським відділом Ковпака, у якій було у нас декілька ранених.

Саме в той час, як відділ Хрона діяв у Вишнівці, Крук стягнув всі бандерівські боївки з Крем'янеччини й Дубенщини. Коли відділ Хрона вернувся до свого табору в Антоновецькому лісі і втомлені маршами хлопці лягли відпочивати, Крук зі своїми боївками оточив табір Хрона і вислав Хронові ультимативний наказ здати зброю.

— Ми могли боронитися, — оповідав Джінґісхан, — могли легко прорвати перстень бандерівців, бо хоч їх було чисельно більше, але наші були краще озброєні й вишколені. Але Хрін вирішив виконати вимогу Крука, не бажаючи вступати в бій з нашими ж таки українцями і проливати братню кров. Треба вам було бачити, що діялося під час раззброювання. Неначе орда татар кинулися бандерівці на наших хлопців, почали виривати з рук зброю. При цьому були по нашому боці вбиті, бо деякі хлопці не хотіли розставатися зі зброєю і бандерівці їх просто відразу розстрілювали. Хлопці зі сльозами на очах розставалися зі своєю зброєю, з якою вони вже не в одному бою проти німців побували й неодне пережили.

— Що ж сталося з хлопцями?

— Всіх старшин бандерівці заарештували. Не знаю, що з ними далі робитимуть. А хлопці розійшлися по домах. Думаю, що не легко їм там буде, бо доведеться ховатися і перед німцями і перед бандерівським СБ. Я сам ледве втік, бо коли б бандерівці були довідалися, хто я такий, то напевно були б також заарештували... А найбільш боляче те, що ще декілька днів перед роззброєнням Хрін позичив, а фактично пода-

рував відділові Крука велику кількість набоїв. І тепер, Крук озброєний нашими набоями, пішов на наше знищення...

Ні, це ж божевілля! Слухаю й не можу ніяк збагнути. Старий Т. також уважно й з напруженням слухає розповіді Джінґісхана. Я бачу, як його руки нервово стискаються. Його батьківський біль по вбитому синові зник. Замість нього з'явився інший, більший біль, біль за велику національну справу, успіх якої ось так нерозважно виставляється на ризико. І в ім'я чого? В ім'я якоїсь дрібної амбіції однієї групки, чи кількох людей?

І старий Т. докірливо похитує головою:

— Негаразд вони починають будувати Україну!.. Але й вони колись мусять набратися розуму. Життя їх до того примусить. Шкода тільки братньої крови...

(З неопублікованих матеріялів)

***

МАЗЕПИНСТВО І МИ

Цьогорічні ювілейні святкування пам'яти гетьмана Івана Мазепи є своєчасною пригадкою ролі Мазепи в історії України. Вони повинні бути пригадкою не тільки для нас, але і для інших народів, бо ж Мазепа був одним з найвидатніших борців против московської експансії й імперіялізму, які сьогодні загрожують світові. Хто зна, чи перемога Карла XII і Мазепи над Петром І під Полтавою в 1709 р. не була б змінила ходу історії всієї Европи і чи не була б назавжди затримала ріст московської імперії. Цілком певно, що без перемоги під Полтавою Москва не мала б України, яка ще до сьогодні залишається базою всієї її військово-господарської потужности.

Як поважно Москва оцінювала Мазепу свідчить факт, що аж до наших визвольних змагань 1918-1920 рр. Мазепа був символом українського націоналізму.

Слово «мазепинець», як після 1918 р. слово «петлюрівець», було визначенням українського патріота-націоналіста, а «мазепинство» і «мазепинський рух» були найважчим політичним злочином у царській імперії.

Велич Мазепи полонила була в свій час увагу всієї Европи, а тому не дивно, що так багато було написано про нього чужинцями. Хоч у цих творах Мазепа часто представлений був у «кривому дзеркалі», то, все таки, наявність їх свідчить про велич цього незабутнього державного будівничого, політика, мецената української культури, а передусім великого патріота. Варто відмітити, що вже у той час чужинці відзначали Мазепу як борця за волю України проти московського варварства. Наше завдання тепер лише пригадати світові те, що Европа знала про Мазепу ще понад 200 років тому.

Ювілейний Мазепинський Рік зійшовся в часі з 30-літтям існування Організації Українських Націоналістів. Хоч це й чисто випадковий збіг, але при цій нагоді впадає в очі велика подібність між «*мазепинством*» і українським націоналістичним рухом. Подібність вже хоч би в тому, що свого часу царська Москва навіть з церковних амвонів виклинала Мазепу і лаяла мазепинців; і нині червона Москва з такою же завзятістю виклинає українських націоналістів взагалі, а ОУН зокрема, не забуваючи зрештою і про Мазепу, як «підступного і бундючного зрадника українського народу, ворога Росії, який продав свій народ чужоземцям» (цитата з «Історії Української РСР», виданої в 1953 р. в Києві). До речі дуже цікаво відмітити подібність метод боротьби Москви проти мазепинської української еміґрації і теперішньої еміґрації: намагання намовами чи силою затягнути «на родіну», знищити видатних діячів, дипломатичними шантажами і підкупом примусити чужі уряди обмежити діяльність української еміґрації (згадати тільки недавну акцію совєтських посольств у Франції й Бельгії проти виступів Капелі Бандуристів).

Далеко важливішою для нас є духово-ідейна спорідненість між «мазепинством» і модерним українським націоналізмом. У відомій Мазепиній «Думі»

знаходимо основні ідеологічні заложення, властиві нашому націоналізмові. Мазепа бачить причину важкого стану українського політичного життя в груповому розбитті. «През незгоду всі пропали, самі себе звоювали», пише він. Він виступає проти внутрішньої незгоди, особистих амбіцій і групового сектантства, а головно проти орієнтації на чужі сили і вислугування чужим силам під прикриттям високо-патріотичних фраз про «нещасну неньку». Для Мазепи, як і для сучасного українського націоналізму, розв'язки треба шукати в соборному об'єднанні всіх українських сил, у забутті особистих амбіцій і вигод в ім'я ідеалу України. «Без жодної політики озмітеся всі за руки, не допустіть горкой муки Матці своїй більш терпіти!»

Особистий гіркий досвід переконав Мазепу в неможливості «співіснування» з Москвою, у неможливості запевнення Україні прав і свободи на базі того, що називають тепер «непередрішенством». Тому Мазепа, знов таки як український націоналізм, бачить одинєдиний вихід у збройній боротьбі українського народу, у його власних об'єднаних силах. Він проголошує гасло: «Самопали набивайте, острих шабель добувайте!.. Нехай вічна буде слава, же през шаблі маєм права!»

Якщо навіть нема абсолютної певности, що Мазепина «Дума іли пісня» була справді написана самим Мазепою, то відомо, що вона була написана за його часів і віддзеркалює погляди і настрої його побратимів — «мазепинців». У ній «мазепинство» раннього 18-го століття перекликається з ідеями націоналізму 20-го століття. Що важливіше, вона є закликом до сучасних поколінь, що його українська еміґрація, якщо вона вдумливо відзначає 250-ліття Мазепи і хоче витягнути з нього науку і висновки, мусить виразно почути. Є це заклик до об'єднання.

Стосується він і до нашої молоді. Не йде тут про структурально-організаційне духове об'єднання для спільного великого чину, який перед нами стоїть: розбудувати сильну базу для моральної і матеріяльної допомоги у визволенні України. Для нашої молоді, яка органічно вже зрослася з чужим довкіллям, виростає в ньому і здобуває впливи в ньому, існують незвичайно

великі можливості з'єднати допомогу того середовища для української справи, тим більше, що ця молодь вже переймає, а незабаром перейме з конечности національну роботу з рук старших. Успіх такої акції може бути запевнений тільки пляновою і об'єднаною акцією всіх груп нашої молоді. З приємністю треба підкреслити деякі добрі початки в цьому напрямку на терені Америки. Продовжуймо цю справу, щоб, парафразуючи слова Мазепинської «Думи», ми могли сказати: Нехай вічна буде слава, же през єдність маєм права!

(«Свобода», 21. 03. 59)

НАЦІОНАЛІЗМ У СВІТЛІ 20-ГО СТОЛІТТЯ

(Доповідь на 18 з'їзді МУН, 24 січня ц. р. в Нью-Йорку)

Розвиток політичної думки на початку цього століття мало давав підстав на те, щоб припускати, що двадцяте століття стане століттям націоналізму. Правда, внутрі існуючих тоді різнонаціональних імперій горіло прагнення до національного визволення; але більшість тих, які вірили в таке майбутнє визволення, бачили, під впливом пануючих тоді соціялістичних ідей, його завершення не у формі відокремлених національних творів, а радше у формі міжнародніх федерацій. Ідеї націоналізму зустрічали рішучий опір з двох сторін: і збоку тих, які вірили і проповідували міжнародню пролетарську революцію, бо ж націоналізм заперечував їх основну тезу про те, що у пролетаріяту нема батьківщини; і збоку міжнародного капіталу, який бачив у націоналізмі ворога вільного і необмеженого ніякими кордонами міжнародного ринку. Ще і досьогодні серед багатьох людей Заходу націоналізм виглядає на історичний анархізм і реакційне явище, незгідне з природньою тенденцією людських і національних взаємовідносин у напрямку інтернаціонального об'єднання.

Американський політичний діяч Вендел Вилкі мав подекуди рацію, коли на початку 40-их років говорив про «один світ», світ як одну тісну зв'язану цілість, в якій окремі групи не можуть дозволити собі на люксус ізоляції одні від одних. Така ізоляція була можлива ще сто років тому, коли не тільки кожна країна, а навіть кожна родина були господарсько самовистачальні, коли кінь служив ще головним засобом транспорту і коли шабля і рушниця були ще головною зброєю у війні. Розвиток технології і складність виробничих процесів привели в останніх сто роках до тісної міжнародньої господарської співзалежности, в якій навіть такі багаті природніми багатствами країни, як Америка, примушені імпортувати ряд життєво важливих сировин. Поруч з тим швидкість модерних засобів пересування і далекий засяг та потужність новітньої зброї щораз більше звужують світ у маленьке подвір'я, на якому сусіди, хочуть чи не хочуть, мусять зустрічатися. Ізоляція стала абсурдом в добу турбо-літаків і атомових ракет. Людина вже навіть не може заховатися на якомусь самітньому острові серед просторів Тихого океану, бо й ті простори стали вже світовим полігоном. А в останніх п'яти роках питання починає вже переходити з площини взаємовідносин між окремими націями і державами нашої плянети в площину взаємовідносин між Землею й іншими плянетами всесвіту.

Земля стає малою і багато проблем, які давніше були льокальними проблемами, які можна було розв'язати внутрі одного державно-політичного твору, сьогодні набули гльобального характеру і вимагають гльобальної розв'язки об'єднаними зусилями всього світу. Життя штовхає світ до щораз тіснішого об'єднання, до якихось форм господарського і політичного інтернаціоналізму. Виявом цих тенденцій є хоч би творення поки-що господарських бльоків, таких як наприклад Европейська Господарська Спільнота, центрально-американська господарська юнія тощо. За ними можуть прийти в майбутньому і політичні федерації. Міжнародні твори такі, як европейська, американська, африканська, чи навіть світова федерація в

далекому майбутньому не є зовсім утопією, якщо, звичайно, у міжчасі наша цивілізація не буде знищена якимсь катаклізмом і світ знов не почне нового циклу історії від нової печерної людини.

Чи у світлі цих фактів націоналізм справді не є анахронізмом, реакцією? Як погодити націоналізм з цими тенденціями до інтернаціоналізму?

У світі виразно зарисовуються зараз два шляхи в напрямку до світового об'єднання. Один з них — це об'єднання у світовій комуністичній імперії з запереченням прав окремих націй і підпорядкуванням їх волі панівної нації — «старшого брата». До недавнього часу виглядало, що таким «старшим братом» у світовій в'язниці народів мав бути московський нарід. Сьогодні деякі притенсії на ролю такого «брата» зголошують китайці.

Другий шлях — це шлях добровільного зговорення вільних націй. У такому міжнародньому об'єднанні за кожною нацією визнані її індивідуальність, інтереси і роля складового чинника, рівнорядного співтворця нової надбудови. Історія вже нераз доказала, що ніяка державно-політична будова не є стабільна і тривка, якщо вона побудована на запереченні прав будь-якого з її членів. Тому майбутня міжнародня співпраця, вимушена щораз більшою співзалежністю, мусить бути побудована на ґрунті самовизначених національних одиниць. Це є органічний розвиток міжнародніх взаємовідносин. Такий є природній закон світової політичної генетики. Намагання обійти цей закон потерпіли невдачу навіть у московській кліці з її енкаведівськими спецами від хірургічних кривавих експериментів над поневоленими національними організмами. Природній гін до національного самовизначення виявився сильнішим від інтернаціоналістичних теорій так модних на початку цього століття. В умовах нормального розвитку, не спинененого штучними засобами репресій й терору, а іноді навіть всупереч цим засобам, цей гін проявляє себе появою майже кожного дня нових національних творів там, де донедавна ще здавалося існувала невизначена аморфна маса. Ще десять років тому Африка виглядала нам як одна загальна

мапа штучно поділена випадково створеними кордонами колоній і мандатів. Сьогодні її обличчя перетворюється в мапу національних творів або вже незалежних, або які змагаються за свою незалежність. Це саме ми бачили і в інших колоніяльних країнах. Черчилове передбачення, що націоналізм стане рушійним чинником у 20-му столітті, справджується на наших очах.

Питання сучасної доби є, чи зможе цей політичний націоналізм молодих країн встоятися перед державним імперіялізмом Москви і Пекіну. У своєму намаганні добитися господарської еманципації разом з політичною незалежністю ці молоді націоналістичні рухи схильні орієнтуватися на Москву і Пекін, як на зразок і допомогу для розв'язки їх господарських, а за тим і політичних проблем, приймаючи при тому і марксівську ідеологію. Трагедія нашого часу в тому, що ті народи, які є носіями ідей свободи людини, ще й досьогодні не зуміли знайти належного доступу до душ цих молодих визвольних рухів, давши можливість Москві і Пекінові виступати в ролі носіїв й оборонців ідей свободи. Ми стоїмо напереломі доби, коли вирішується питання, чи переможе в найближчому майбутньому ідея свободи націй, чи впаде вона під чоботом комуністичного тоталітаризму і рабства і в молодих країнах світу — так, як впала вона на просторах Сходу Европи.

Проблема сучасного світу лежить у площині боротьби ідей. Сучасна криза полягає в тому, що провідні народи вільного світу не спромоглися ще викувати сильної ідейної зброї проти комуністичної ідеології. Французький письменник Франсуа Моріяк влучно відмітив, що вільний світ повинен не так боятися розбіжностей між Америкою і СССР, як радше, подібностей між ними, а саме подібностей у матеріялістичному світонаставленні. Щоб протиставитися походові тоталітарного комуністичного матеріялізму, вільний світ, передусім Америка, мусить відкопати з-під матеріялістичного намулу свої історичні духові цінності — ідеї людської свободи. Ще Вудров Вилсон вказував на те, що «наша цивілізація не могтиме зберегтися матеріяльно, якщо вона не відродиться духово».

Сьогодні в світі йде бій за людські душі, за людину. «Головна маґістраля походу йде через людські душі і в них саме лежить основне джерело напрямних руху» — писав Ю. Вассиян. Ідея матеріялізму може бути поборена лише ідеєю людини такої, якою її бачить ідеалізм; і молоді націоналістичні рухи можуть встоятися перед рабством комуністичного матеріялістичного тоталітаризму, лише опершись на ідеалістичній філософії життя й ідеалістичному розумінні людини.

Матеріялізм зводить людину до звичайної біологічної машини позбавленої душі і порушуваної лише автоматичним механізмом нервової системи. Зайво вказувати, що від такого поняття людини залишається лиш невеликий крок до марксівсько-комуністичного нівелювання людської індивідуальности, нехтування людською гідністю і повного підпорядкування людини державній машині і самоволі тих, які тією машиною керують. Якщо за Марксом буття визначає свідомість, тоді логічно виходить, що свідомість людини можна зміняти так, як, і свідомість тварини в експериментах Павлова. Якщо ж людина є лише звичайною машиною, тоді ніщо не стоїть на перешкоді тому, щоб її свідомість пристосувати до потреб володарів, а коли вона не піддається такому пристосуванню, то її знищити. Людина стає лише звичайним об'єктом експериментів у великій державній ляборатoрії. Її зводять до ролі бездушного автомата, раба несвідомого ані свого минулого і байдужого до свого майбутнього. Всякі моральні вартості відпадають, бо моральне є лише те, що вигідне суспільству, тобто панівній групі. Правда стає лише відносним поняттям, а її шукання лише небезпечним відхиленням від законів природи, бо ж, за Марксовою теорією, правда встановляється логічним розвитком матерії. Звичайна річ, що й національне питання логічно відпадає при марксівській теорії людини, бо ж національну свідомість можна затерти відповідним зумовленням буття.

Дотеперішній досвід кількадесятилітних радикальних експериментів у московській політичній ляборатoрії яскраво виявив фальшивість матеріялістичного по-

няття людини. Доказом є хоч би те, що, не дивлячись на жорстокі й криваві зусилля, Москві не тільки не вдалося вбити національного почуття в душах поневолених нею народів, а, навпаки, вона примушена часто йти на деякі, хоч і незначні, поступки національним прагненням. Життя і досвід показали, що в людині, крім нервової системи, є ще щось інше, нематеріяльне, що не можна вбити, знищити. Це — душа людини, яка споріднює її з її Творцем, найвищою духовою Істотою, Богом. Чи ж можна пояснити наші пориви до невидимого, абстрактного, як добро і любов, звичайними матеріяльними почуттями, реакцією нашої нервової системи?

Або чим можна пояснити відвічне шукання людиною Бога, як не прагненням людської душі з'єднатися з її перводжерелом, з якого вона вийшла.

Чим, врешті, можна пояснити факт, що майже всі великі наукові винаходи були результатом не сухої індуктивної логіки, аналізування наявних фактів, сприйнятих розумом, тією звеличуваною матеріялістами нервовою системою, а результатом блискучої інтуїції людського генія? За матеріялістичною теорією суспільні процеси відбуваються механічно, а людина є лише пасивним їх учасником, діючи відповідно до зумовленої буттям свідомости. Натомість історія показує, що весь духовий поступ людства побудований на діях людей, які вміли вийти поза рямки свого буття і побачити візію чогось кращого.

Привернути гідність людині і створити умови, в яких ця гідність була б збережена і ґарантована — це є завдання сучасного світу, якщо цей світ хоче стримати наступ матеріялістичного рабства. Цієї гідности, як каже американський філософ Давенпорт, не можна підтвердити ані наукою фізики, в якій поняття гідности не існує, ані біохемією, яка зводить людську істоту до нагромадження клітин, ані зоологією, яка розглядає людину, як лише одну з тваринних порід, ані модерною психологією, яка хоче звести різницю між людиною і твариною до рівня природніх інстинктів. Цю гідність можна привернути і підтвердити тільки визнавши в людині безсмертну душу, визнавши духове первородство від Бога.

Таке ідеалістичне розуміння людини і нації як духової спільноти людей і є наріжним каменем ідеології українського націоналістичного духу. Цим український націоналізм відрізняється і від багатьох політичних націоналістичних рухів інших народів і від деяких українських політичних партій, які твердять, що й вони можуть називати себе націоналістами, бо й вони, мовляв, стоять на принципах самостійности і соборности України.

Треба розрізняти націоналізм як політично-визвольну концепцію і націоналізм як ідеологічний рух. Коли підходити з першої, визвольно-політичної концепції, тоді до «націоналістів» можемо зачислити не тільки наших соціялістів і демократів, але навіть і колишніх укапістів, українських націонал-комуністів, які також включали національну окремішність України в свою програму. При такому підході і всі дотеперішні спори за те, чи був Хвильовий націоналістом — відпадають.

Український націоналізм містить у собі дещо більше, як лише національне і соціяльне визволення українського народу і політичну свободу людини, що їх наголошують інші наші політичні групи. Якщо йдеться про ієрархію постулятів в українській націоналістичній ідеології, я б поставив політичну концепцію на другому місці, бо вона логічно випливає з першої, ідеологічної концепції — привернення гідности українській людині, яке можливе тільки в умовах національної незалежности. Йдеться тут у першу чергу не про гідність, що випливає з заспокоєння матеріяльних потреб людини, а про духову гідність. Брак глибшого зрозуміння цієї ідеологічної основи був у минулому причиною трагічних помилок самих націоналістів.

Найглибшим ключем до пізнання ідеологічних і філософічних основ українського націоналістичного руху є, мабуть, твори, на жаль, так мало відомого і так мало спопуляризованого Юліяна Вассияна. В його творах українська людина поставлена за наріжний камінь націоналістичного «вірую». Оновити людину з її власних джерел живого духа, дати їй нагоду «розгор-

нути (її) життя в ідею, достойну Божого імени» — це головне завдання націоналістичного руху, твердить Вассиян.

Українська людина мусить відродити себе духово, «в скромному значенні природньої достойности і внутрішньої гідности», мусить навчитися здійснювати ідею життя «мірою найвищих вартостей богоподібного існування». Її життям мусить керувати «чиста жертвенність і простота праведного серця». А головне, вона мусить навчитися «жити і діяти, як родинна спільнота», бо «така є соборність наших днів». Честолюбство, пристрасна жадоба влади з нехтуванням гідности свого брата не мають і не повинні мати місця в вільній спільноті українських людей.

З цієї концепції людини випливає і концепція нації та ролі і місця людини в національній спільноті. Поскільки людина є передусім духовою спільнотою людей, «мертвих, живих і ненароджених», як писав Шевченко, тобто спільнотою, зв'язаною духовою спадщиною поколінь. Метою життя людини, як духової істоти, мусить бути шукання духового щастя через повний розвиток і вдосконалення духових прикмет людини на шляху до духової безсмертности. Саме заспокоєння фізичних потреб не може дати людині повного щастя, хоч водночас не можна нехтувати й тих потреб, бо ж людина складається з тіла і душі.

Таке повне задоволення своїх духових потреб поруч з матеріяльними людина може знайти тільки в рямках своєї національної спільноти, при умові, що та спільнота є політично вільна. Тому то націоналізм і наголошує вимогу політичної незалежности нації. Істина про можливість забезпечення духового щастя людини тільки в рямках її національної спільноти аж надто очевидна всім нам в умовах навіть заможнього життя на еміґрації.

Людина не може жити лише сама для себе. Самостійна нація ґарантує їй можливості шукати духового задоволення, але водночас накладає на неї обов'язок допомагати зберігати цю самостійність. Свобода люди-

ни не означає права робити, що кому забажається. Моя свобода побити голову моєму сусідові автоматично означала б обмеження свободи мого сусіда. Необмежена свобода означала б анархію і повне обезправлення людини. Тому, щоб зберегти свою свободу, людина мусить віддати частину своїх прав суспільній організації, в рямках якої вона живе, тобто нації, оформленій в державу. Держава не існує сама для себе. Вона існує для її членів на те, щоб забезпечити їм право на індивідуальну свободу і можливість духового розвитку. Вона є зовнішньою організаційною еманацією нації і, щоб зберегти існування нації, її свободу й індивідуальну свободу її членів, вона вимагає від усіх членів служити їй, включно з жертвою власного життя, коли це потрібне, і пошанування гідности і свободи інших членів нації через пошанування її законів. Сильна і велика нація може існувати тільки на гідних духово, ідейно відданих і жертвенних її членах. Тому то державу треба перш за все будувати в душах її людей, а не на її тілах.

За останніх кілька десятків років політичні концепції українського націоналізму стали загальною власністю всіх українських середовищ. Цього самого не можна ще сказати про ідеологічні заложення українського націоналізму. У багатьох випадках ще поняття національного визволення розуміється тільки як політичне визволення. Визволення і закріплення української нації неможливе без одночасного духового піднесення української людини, привернення їй її духової гідности. Довести це до свідомости всіх українських людей і поставити це в основу всієї нашої визвольної акції — це завдання українських націоналістів під сучасну пору.

(«Новий Шлях», 01. 04. 60)

***

РЕВОЛЮЦІЯ ДВАДЦЯТОГО СТОРІЧЧЯ

З усіх дотеперішніх революцій у нашій історії ніодна не охоплювала такого широкого простору, так в географічному понятті, як і в розумінні проблем, як

революція, якої ми є свідками тепер і яку майбутні історики назвуть революцією двадцятого сторіччя. Вона є ґльобальна, охоплюючи всю нашу плянету й усі ділянки нашого життя.

Детальніший її розгляд унагляднює кілька окремих революцій. Одна з них, яку можна назвати «революцією незаспокоєних прагнень», відбувається в колишніх колоніяльних країнах і у господарсько відсталих країнах Південної Америки, Африки й Південної Азії під гаслом національної свободи й гідности й кращого метеріяльного добробуту. Хоч комуністи намагаються підшиватися під неї, то все таки вона не має нічого спільного ані з матеріялізмом, ані з комунізмом. Якщо міряти її марксівськими догмами, то вона є «буржуазною» революцією, бо в своєму основному заложенню вона базується на «буржуазній» ідеї нації і її інтересів радше ніж клясових інтерес. Навіть її матеріялістичний аспект є випливом не так матеріялістичних прагнень, як радше національних амбіцій, бо матеріяльний добробут, за який вона змагається, виступає в першу чергу як символ національної рівности з колишніми колоніяльними володарями, як бажання закріпити національно-державну незалежність також і матеріяльною незалежністю.

«Буржуазна» вона й тим, що її духовими батьками були таки представники західньої ліберальної «буржуазної» думки й системи. Ідею рівности людей занесли до Азії й Африки таки европейські й американські християнські місіонери, а поглиблювали її в думках провідної еліти колоніяльних народів західньо-европейські й американські школи.

Якщо навіть і деякі представники цієї еліти, такі як Н'крума, Секу Туре, чи Крішна Менон, попали в Лондоні чи Парижі під впливи марксизму, то з нього вони здебільшого взяли тільки бойові кличі боротьби з капіталізмом, але не як господарською й суспільно-капіталістичною системою, а лише як символом колоніяльного панування. Капіталіст для них це не соціяльна кляса, а представник чужого панування. Подібну аналогію можна бачити в українській історії у

виступах проти євреїв не як людей і раси, а лише як коршмарів-орендарів, аґентів чужої, польської шляхетської влади.

На окрему увагу заслуговує Південна Америка. Хоч національно вона звільнилася з-під колоніяльного панування ще сто років тому, то все ж у ній відзиваються далекі громи революції, подібної до революції в Азії й Африці. І під тими самими кличами національної гідности, рівности й скинення власних середньовічного типу февдалів та часто уявного, а часто і справжнього — панування чужого капіталу.

Революція незаспокоєних прагнень щойно почалася. Якими шляхами вона піде, зараз годі сказати. Комуністам покищо, за вийнятком лише Куби, не вдалося запрягти її до свого воза. Але ця небезпека існує й існуватиме так довго, як довго існуватиме СССР і як довго незаспокоєні будуть прагнення матеріяльного добробуту.

Заспокоєння цих прагнень буде непосильним завданням для самих цих країн. Воно вимагає велетенського вкладу капіталу, утричі більшого ніж ці країни самі від себе можуть дати. При наявному прирості населення в господарсько відсталих країнах, який часто перевищує 3% на рік для того, щоб лише задержати існуючий стандарт матеріяльного життя, ці країни мусіли б щорічно заощаджувати від 10% до 12% своєї річної продукції на творення капіталу. Фактичні ж їхні заощадження у більшості відсталих країн ледве перевищують 5% на рік.

Проблема зорганізування господарського життя і взагалі всього державного ладу після здобуття першої мети революції — визволення з-під чужого панування, ускладнюється не тільки браком ресурсів, але й браком інтеліґенції та фахівців у всіх ділянках державного життя, а навіть браком концепції, як це господарське й політичне життя зорганізувати.

У першій стадії революції, вся увага й зусилля революційних сил спрямовані до однієї мети: національного визволення. Всі інші проблеми відходять на другорядне місце. У запалі боротьби за визволення вида-

ється, що саме визволення автоматично розв'яже всі інші проблеми державного будівництва, започаткує «золоту добу» в житті нації. Коли ж перша мета досягнена, коли пройшло оп'яніння перемогою, коли скінчилося «свято свободи» і приходиться братися до щоденної важкої праці, будувати нову державну будівлю на руїнах старого, тоді щойно починає бути ясним, що сподівана «золота доба» є ще тільки мрією майбутнього, здійснення якої залежить від власного вміння намітити шляхи до її досягнення. Тоді теж часто приходить усвідомлення трагічного браку заздалегідь продуманого й виготовленого пляну державного будівництва.

В такому становищі опинилося багато молодих країн. Історія в поспіху кинула їх самих на рухливий і повний небезпек шлях міжнародного політичного життя як самостійні одиниці; кинула їх неприготованими до їзди на цьому шляху: без фахових кадрів, без засобів і капіталу до розбудови господарського життя, з раптово зростаючим населенням, яке домагається не тільки заспокоєння звичайних матеріяльних потреб, але й негайного здійснення обіцяної «золотої доби».

Під тиском цих обставин їм доводиться шукати концепції розв'язки всіх проблем державного життя й будівництва. Здебільшого традиції власного історичного минулого цих народів цієї концепції не здібні дати. Навпаки, вони часто є перешкодою. Це не означає, що їх треба змести революційним актом так, як це пробували робити московські большевики. Старі традиції є необхідні як фундамент, на якому можна будувати нове. Але вони є непридатні як зразок нової, модерної державної будівлі.

В одних, наприклад в південній Азії, сама філософія життя як чогось химерного, як ідеї, а не реальної дійсности, як невловимої примари, яку не можна й недоцільно формувати по своїй волі, стає природньою перешкодою до бажання заволодіти життям і так ним покерувати, щоб забезпечити людині щастя тут таки на землі, а не в розпливчатому тумані вічности. В інших, племінні й родові традиції стоять на перешкоді формуванню життя на модерний лад.

Захід дійшов до теперішніх форм і філософії життя шляхом повільної еволюції від середньовіччя до модерних часів. Молоді країни Азії й Америки лягли спати в середньовіччі й пробудилися в двадцятому сторіччі, зовсім неприготовані до його умов і вимог життя.

Перед провідниками «революції незаспокоєних прагнень» стали до вибору дві концепції державно-господарської системи: західня демократична і східня комуністична. Вони вибрали демократичну. Але життя показує, що перещіплення цієї системи на середньовічний і примітивний ґрунт їхніх народів не завжди дає задовільні наслідки. Політична система демократії вимагає наявности освіченої і політично зрілої суспільности. В суспільностях, де 90% населення не розуміє значення демократичних виборів, де племінна льояльність і послух старшині роду є сильніші від почуття громадської відповідальности перед цілою національною спільнотою, де хитрий спекулянт грішми тримає під своєю контролею все населення громади, яка є в боргах перед ним, де землевласник диктує тисячам селян, які наймають у нього по клаптику землі, — як вони мають голосувати, і де, врешті, бракує відповідних кандидатів до органів державної влади, — демократія перетворюється у фарсу і знаряддя безконтрольного панування кліки несовісних політичних спекулянтів. Тому не треба дивуватися, що після експерименту з «демократією» в таких країнах як Пакістан, Судан, чи Бірма, прийшла військова диктатура.

Громадська система Заходу також не задовольняє повністю потреб господарсько відсталих країн. Бодай на коротку мету не дає розв'язки негайно-пекучих проблем господарської розбудови. Її концепція вільної ринкової конкуренції, як засобу господарського росту й збагачення оправдала себе на заході. За висловом клясичного виразника цієї концепції, Адама Смита, вільна ринкова конкуренція, даючи одиниці можливість повністю виявити її ініціятиву й здібності у намаганні збагатитися, водночас збагачує цілу суспільність. Конкуренція, знижуючи ціни і зиски, примушує підприємців, у погоні за збагаченням, шукати дешевших

і новіших методів продукції; це постійне намагання випередити конкурентів веде до більш інтенсивного розвитку господарства, до модернізації продукції і до виробу більшої кількости дібр по нижчій ціні й кращій якості. Таким чином, ціла суспільність збагачується, а більше багатство створює можливість більших заощаджень на капіталовкладення, чергове поліпшення методів виробництва і ще більше збагачення суспільности.

Ті, хто намагається перещепити на ґрунт господарсько відсталих країн цю західню господарську систему в її чистій формі, забувають, що Захід мав цілі століття на розвинення й вдосконалення цієї системи, а головне — на вирощення кляси підприємців, без яких ця система не може діяти. Господарсько відсталі країни не мають багато часу, а головне — не мають власної кляси підприємців. У багатьох з них навіть поняття ринку, як рушійної господарської сили не існує.

В племінних суспільствах, одиниця не працює на себе, ані для ринкового збуту, а для потреб свого племени. В інших, культурна й історична традиція дивиться на працю для продажу й зиску, як щось негідне людей гідного стану, як зайняття людей нижчої суспільної касти. Адже наші українські селяни цуралися йти в торгівлю не тільки тому, що не мали знання і не вміли боротися з єврейською конкуренцією, але й тому, що це вважалося негідним «чесного господаря». Навіть в Америці ще у 17-му столітті громадсько-релігійні суди судили людей за «смертельний гріх» — намагання жити з зисків.

Врешті, процес творення капіталу у вільній ринковій системі є оснований на добровільному ощаджуванні, а тому дуже повільний у країнах, де більшість населення ледве задовольняє свої мінімальні матеріяльні потреби, а інші, які спроможні щадити, вкладають свої заощадження в непродукційні добра — земельні маєтки, дорогі палаци, дорогоцінності, золото, або інші предмети люксусу, або врешті пропускають їх на Рів'єрі чи в Монте Карльо. Велика частина тих мільйонів долярів, які ЗДА дають на господарську до-

помогу Південній Америці, замість іти на розбудову господарства, опиняється дуже скоро на швайцарських банкових контах південно-американських багатіїв і політиків.

В таких умовах, для багатьох недосвідчених ідеалістичних провідників «революції незаспокоєних прагнень» марксизм-комунізм виглядає приманливою альтернативою західньо-демократичній концепції. Це хочби тому, що після колоніяльного досвіду, вони не довіряють Заходові і бояться західніх «данайців» навіть як вони йдуть до них з дарунками. Безпосереднього ж досвіду з комуністичною системою вони не мали і тому знають його тільки, як теорію, закриваючи очі на практику. Адже і частина нашої суспільности, у ненависті до Москви й Варшави, вперто відмовлялася читати ту частину Гітлерової програми, яка передбачала наше фізичне знищення і перетворення України в німецьку колонію. А Гітлер зовсім не крився зі своїми плянами, тоді як Москва й Пейпінґ замасковують свої імперіялістичні пляни кличами про визволення, рівність і братерство людей та націй.

Як державно-політичний устрій, комуністична система контролі державного управління малою групою-елітою дає розв'язку проблемі зорганізування державної влади в країнах, де суспільність складається з маси політично невиробленого неписьменного населення і малої, надто малої жменьки інтеліґенції, якої не вистачає навіть на те, щоб обсадити міністерські посади.

Врешті комунізм, покликаючись на досвід СССР і на цифри московської пропаґанди, дає рецепту, як добитися промислового розвитку країн не в якомусь далекому, невизначеному й непевному майбутньому, що його обіцяє демократична господарська система і то при передумові господарської допомоги бувших колоніяльних країн, яку молоді визволені країни приймають з певним побоюванням, а в короткому часі одного-двох десятиліть.

Треба дивуватися фактові, що дотепер ще жодна з молодих країн не пішла за покликом комуністичних сирен. Це є доказом певної політичної зрілости їхніх провідників і здібности обережно підходити до роз-

в'язки їхніх проблем. А все ж революція тільки почалася; молоді країни тільки вступили на шлях важкої боротьби з їхніми життьовими труднощами. Куди й яким шляхом вони підуть далі, залежатиме від того, чи Захід зуміє не тільки матеріяльно допомогти цим країнам, але й переконати їх практичним пристосуванням своїх ідей до життьових вимог і обставин, у перевазі системи, побудованої на принципі свободи й гідности людини над комуністичною системою.

У той час, як дві третини людства намагаються перескочити прогалину між відсталістю й поступом та зрівнятися з Заходом, на самому Заході відбувається інша революція — революція в державно-політичній і господарській філософії. Безпосередньої причини до неї треба шукати в науково-технічній революції нашого століття.

Не інакше як тільки революцією треба назвати досягнення науки й техніки, які за останніх 50 років зробили більший поступ, ніж всі здобутки попередніх тисячоліть людської історії. Багато того, чого наше теперішнє середнє покоління вчилося в школі, нині вже перестаріле; те, що було ще недавно фантазією, нині стало дійсністю. Наука прокладає вже конкретні шляхи з нашої плянети до інших плянет нашої соняшної системи. Наш фізичний світ поширюється, але одночасно на наших очах маліє дотеперішній світ, роблячи життя і людські взаємовідносини на нашій плянеті тіснішими.

Все це примушує піддати ревізії наш дотеперішній погляд на національні взаємовідносини, наше поняття суверенности нації на її власній території. Вже поява літаків як військової зброї поставила під сумнів значення кордонів, недоторканість державної території й господарську незалежність країн. При нинішніх засобах зв'язку й комунікації, а особливо при наявності новітніх засобів війни й тотального знищення, і врешті при нових технічних методах і вимогах виробництва, поняття державної суверенности нації стали ще більш відносними.

Яку вартість мають державні кордони для штучних плянет-сателітів? Чи може мала країна нахваля-

тися своєю державною суверенністю, коли її в кількох хвилинах може знищити ядрова чи воднева бомба, випущена з бази, віддаленої кількома кордонами інших, навіть приязних держав і тисячами кілометрів? З-поміж більше сотні держав, що як суверени належать до світового парляменту Об'єднаних Націй, лише декілька можуть почуватися й діяти як справжні суверени. Суверенність же інших є лише відносна, залежна від певного укладу політичних і мілітарних сил кількох справжніх суверенів. Але навіть і суверенність тих кількох «повних суверенів» є також відносна. Відріжте ЗДА від закордонних джерел цілого ряду важливих господарських сирівців, і сила, могутність і суверенність ЗДА стануть мітом.

В тих обставинах, тенденція до політичного об'єднання Західньої Европи, якої ідея жевріла вже століттями, є висловом не тільки бажання, але й реальної конечности. Це об'єднання є передвісником подібних процесів і в інших частинах світу. Зародки господарських об'єднань існують вже в Південній і Центральній Америці, на Далекому Сході і в Центральній Африці, а над південним побережжям Середземного моря підіймається візія арабського політичного об'єднання.

Всі ці об'єднання не стануть реальною дійсністю вже в недалекому майбутньому. Політична інтеґрація народів з окремими традиціями це затяжний процес, який, як показує досвід Західньої Европи, вимигає як передумови, попереднього національного самозавершення; щойно після процесу такого самозавершення і на базі зговорення як вільних з вільними і рівних з рівними можливе тривке політичне об'єднання націй. Тому приходиться дивуватися наївності тих західніх політиків, які цілком щиро й поважно думають про перетворення совєтської імперії в такий добровільний господарсько-політичний бльок, бо, мовляв, розчленування СССР ітиме всупереч загальній тенденції до міжнаціональної інтеґрації, радше до дезінтеґрації.

Врешті не можна поминути ще одного явища в процесі революції двадцятого сторіччя, а саме — непомітної але повільної зміни у господарській системі

Заходу. Основне її заложення вільної ініціятиви, приватної власности й вільної ринкової конкуренції не змінилося, бо життя доказало позитивну вартість такої системи в противагу до державного капіталізму й централізованої бюрократії комуністичної системи. Але господарський лібералізм Заходу повільно переходить мутацію від клясичної, абсолютно вільної ринкової системи, яку півтора століття тому рекомендував Адам Смит, до свого роду комбінації приватної ініціятиви з державною контролею. Знов таки такий перехід подиктований розвитком техніки виробництва.

Передумовою зовсім вільної ринкової конкуренції, про яку писав Смит, є існування великої кількости підприємців, які в конкуренції між собою продукують цей самий товар. Модерні методи виробництва вимагають концентрації продукції в дуже невеликій кількості підприємств-кольосів, які таким чином здобувають монопольну позицію на ринку. Разом з тим деякі ділянки найновішої продукції й дослідів не є підсилу навіть найбільшим підприємствам, хочби, наприклад, розвиток атомової енерґії для цивільного вжитку.

Таким чином, держава примушена включитися в господарське життя, реґулювати й контролювати його, щоб забезпечити його правильний розвиток. Цей зріст державної інтервенції, яку дехто називає «соціялізмом», хоч до справжнього соціялізму їй ще далеко, видно навіть у ЗДА де традиції вільної ринкової системи збереглися ще чи не в найкращій формі.

У цьому світовому зрушенні ідей і систем, українська політична думка займає дотепер досить пасивне становище. На українському материку вона не має змоги розвиватися із зрозумілих причин. Тому завдання формувати її припадає на українську еміґрацію в цілому, а на її політичні організації — зокрема. Вони повинні розробляти ідеологічно-політичні концепції і мобілізувати решту еміґраційної суспільности. Самих кличів про визволення України, про українську національну революцію не досить. Йдеться про докладне усвідомлення того, як ми ту революцію уявляємо, в

яке річище ми її бажаємо спрямувати і як оформити цей революційний потік у державно-будівничий процес.

Щоб не сталося так, що одного дня, так як це було і у 1917-18 роках, ми стали безпорадні на роздоріжжі ідей серед бурхливої повені революційного кипіння. Фактом є, що в тих роках ані наш недосвідчений провід, ані маси народу, крім гасла революції, не знали конкретно, чого ми від тієї революції хотіли, а коли це знання прийшло, то було вже запізно. Ленін і большевики нас випередили.

Цей досвід Визвольних Змагань не залишився без наслідків і в періоді між двома світовими війнами ми бачили, особливо в націоналістичному таборі, інтенсивну працю в напрямку ідеологічно-програмового оформлення українського визвольного руху й духової мобілізації української спільноти. Наслідки цієї праці, хоч і короткої, часто може односторонньої і неповної, але цілеспрямованої, видно було під час війни й відразу після неї у революційно-підпільному зриві в Україні, який, як видно зі скупих вісток з України, залишив свій позитивний відбиток на свідомості підсовєтських українців.

Війна примусила зосередити нашу увагу на політично-революційній діяльності, в якій теоретики нашої політичної думки замінили свої пера на пістолі й власною кров'ю почали писати історію нашої національної революції на бруках вулиць, в лісах і в концентраційних таборах. Після війни, увага нашої еміґрації і її політичних груп зосередилася на практичних проблемах громадсько-політичної роботи й розмінялася, на жаль, на дуже дрібних справах міжгрупової конкуренції в дрібних суспільно-громадських організмах, так наче б вони мали вирішити долю й хід нашої національної революції.

Не можна сказати, що ми втратили нашу мету з очей. Ми ще таки прямуємо вперто до неї. Але замість прокладати пляново шлях, по якому повести зорганізовані когорти наших національних сил, ми кидаємося в гущавину дрібних справ, не можучи знайти з них виходу, а водночас розгублюючи наші сили. В

намаганні добитися фізичної мобілізації еміґрації довкола своїх окремих групових прапорів, наші політичні групи занедбали працю над духовою мобілізацією і потратили навіть тих людей, яких вони раніше при собі мали.

Недавно на сторінках «Українського Слова», інж. Д. Андрієвський піддав думку передискутування всіми націоналістичними середовищами ідеологічно-програмових основ українського націоналізму. Треба надіятися, що провідні люди Націоналістичного Руху відізвуться на цей заклик, бо тільки в такий спосіб, шляхом дискусії, можна відсвіжити це, що потребує відсвіження, відкинути те, що виглядало актуальним і практичним десять чи двадцять років тому, але вже втратило свою вартість тепер, і замінити його новим, свіжим, відповіднім до вимог, досвіду й обставин нашого часу.

Але з українських політичних груп і концепцій націоналістична концепція ще мабуть найменше потребує такої ревізії, бо вона ще на щастя не застигла у формі мертвої догми, як це сталося з іншими, яких життя залишило досятки років позаду, наче б то в світі не існували зміни. Українській політичній думці на еміґрації треба визбутися ментальности консерватизму миргородського міщанина і примітивної філософії баби-ворожки, яка кількома магічними словами і фразами хоче розв'язувати всі проблеми. Нам потрібна дискусія не тільки між націоналістами в нутрі їхньої групи, але основна і речева дискусія над теоретичними й практичними проблемами нашої національної революції між усіми політичними середовищами.

Дискусія не над тим, хто має більше заслуг, або хто має більше голосів у якійсь еміґраційній організації, а над тим, як краще спрямувати процес нашої національної революції і нашого майбутнього державного будівництва. В іншому випадку, історія може знов застати нас розгублених і пройти мовчки біля нас, залишивши нас там же, де ми були.

(Українське Слово», 29. 08 - 02. 09. 62)

***

СИЛА І СЛАБІСТЬ МОСКОВСЬКОГО БОЛЬШЕВИЗМУ

Розгляд сил і слабостей московського большевизму мусить бути попереджений двома застереженнями:

1. Не маючи змоги особисто спостерігати СССР з нутра, ми мусимо основуватися на спостереженнях інших людей, які останніми часами відвідують СССР і передають свої спостереження, часом досить глибокі і правильні, а частіше досить поверхові, і на аналізі совєтських матеріялів доступних нам. Тому наші висновки не завжди можуть бути науково точні, а часом можуть навіть грішити деякою суб'єктивністю. У моїй аналізі я намагаюся оминати гріх суб'єктивности наскільки це є можливо, бо лише такий підхід може дати правильний образ справи.

2. В аналізі сил і слабостей московського большевизму я не збираюся аналізувати військово-господарської сили й потенціялу московської імперії. Хоч цього потенціялу не можна перекреслити як важливого фактора у сучасному й майбутньому змаганні Москви за панування над світом, то все ж він у великій мірі узалежнений від духово-політичної сили Москви.

* * *

Поскільки московський большевизм у своїй теорії є продуктом ідей марксизму і вживає ці ідеї як знаряддя своєї експансії, повстає питання, наскільки сильними й успішними виявили себе ці ідеї в московській практиці. Треба наперед застерегтися, що 45 років, до того ж перерваних воєнними зрушеннями, є відносно коротким часом на те, щоб оправдати чи відкинути практичність і реальність ідей. А все ж вже й тепер можемо зробити деякі важливі висновки щодо основних заложень марксизму у московській практиці. Ці висновки досить парадоксальні: *московський большевизм виявляє свої найбільші тріщини й слабості якраз у сфері його офіційної ідеології, а його сила основується на тих ідеях, які марксизм відкинув як буржуазні й віджилі,* а саме на національних ідеях і традиціях, — до того ж досить реакційних традиціях, — московського народу.

Ще у 80-их роках минулого століття Плєханов писав, що накинений силою соціялізм перетвориться у «політичного виродка на зразок китайської чи перувіянської імперії, приведе до відновлення царського деспотизму з комуністичною підкладкою».

Передбачення Плєханова здійснилися в практиці московського большевизму, бо ж большевицька революція в Росії була не тільки накиненням силою марксистського соціялізму, але й запереченням Марксової теорії про законну послідовність розвитку суспільств від примітивного комунізму, через февдалізм і капіталізм, до «наукового комунізму», який наче б то мав бути ідеальним завершенням суспільного ладу й людських взаємовідносин.

Ніякий суспільний лад, писав Маркс, не зникає, «поки всі виробничі сили, для яких у ньому є місце, повністю не розвинулися; а нові, вищі виробничі відносини ніколи не з'являються, поки матеріяльні умови їхнього існування не дозріли в лоні старого суспільства». Тому й соціялізм як переходова стадія до повного комунізму може, за цією Марксовою теорією, прийти на зміну капіталізмові щойно тоді, коли капіталізм досягне свого повного завершення і дозріння.

Я не збираюся тут аналізувати правильність цієї Марксової теорії; на протязі 80 років від смерти Маркса життя вже заперечило багато його «наукових» висновків. Йдеться тільки про те, що большевицька революція в Росії була «незаконно народженою» дитиною марксизму, бо ж Росія 1917 року щойно починала переходити від февдалізму до капіталізму. Ленін накинув силою комунізм, який, як передбачував Плєханов, привів до «відновлення царського абсолютизму з червоною підкладкою».

Ми не знаємо і правдоподібно ніколи не знатимемо, наскільки реальні й практичні були б ідеї Маркса в умовах «природньо дозрілого» комунізму. Ані Маркс, ані Енґельс, ніколи не з'ясували докладно своїх поглядів на те, як мало б виглядати комуністичне суспільство, а зокрема питання того, як погодити колективізм системи з особистою свободою людини. Мені здається, що комуністичний колективізм неминуче мусів би

оформитися в політичний абсолютизм в умовах складности модерного господарського й суспільного життя. Тому теж совєтська «царська імперія з червоною підкладкою» є логічним оформленням марксизму. А все ж її практика наглядно заперечила цілий ряд ключевих тез марксизму.

Однією з таких тез було твердження про те, що ліквідація приватної власности виробничих засобів зліквідує клясові різниці між людьми і визиск людей. В московській практиці визиск не тільки не зник, а ще більше посилився, бо на місце багатьох і тому відносно слабих капіталістів прийшов один сильний і монопольний визискувач, держава. А клясовий поділ, оснований на власності виробничих засобів замінився досить різким клясовим поділом, основаним на силі влади над іншими і встановленій цією владою яскравій нерівності росподілу дібр. На зміну старій царській аристократії прийшла нова совєтська аристократія, «нова кляса» як її окреслив Мілован Джілас. Дуже прикметно, що, як підмічує Маркуша Фішер у її дуже цікавих споминах з недавньої поїздки до Москви, цю клясову єрархію приймає пересічна совєтська людина, і то навіть ті, які вродилися й зросли під комуністичним режимом, як щось з волі Божої, щось, чому противитися не можна.

У цьому, з одного боку, є елемент сили московського большевизму, бо він створив з упривілейованої кляси свого роду «преторіянську ґвардію» для захисту «здобутків революції», а радше здобутків цієї упривілейованої групи. Її доля й життьові інтереси утотожнилися з інтересами системи і в ім'я цих інтересів ця група готова захищати саму систему. Держава у совєтській практиці дійсно стала знаряддям пануючої кляси.

З другого ж боку, ця клясова зрізничкованість криє в собі зародки слабости системи. Совєтський пролетаріят одного дня може почати по новому читати «Комуністичний маніфест» і робити з нього небажані совєтським капіталістам висновки, ті самі висновки, до яких дійшов Маркс, тобто необхідности нової революції.

Чи були минулорічні робітничі страйки в Новочеркаському, Кемерові й інших містах доказом назрівання тієї свідомости, годі сказати. У всякому разі вони є показником того, що совєтський пролетар починає думати, що й йому належаться якісь права у т. зв. пролетарській державі.

На мою думку схвалена 22-им конґресом у жовтні 1961 р. програма партії має одним з головних завдань заспокоїти наростаюче невдоволення совєтського пролетаріяту. Програма обіцяє піднести рівень матеріяльного життя так, що у 80-их роках СССР мав би перейти вже в давно обіцяну стадію комунізму, в якому кожен працюватиме по його спромозі, а діставатиме згідно з його потребами, включно з безплатним постачанням деяких предметів і обслуг щоденної потреби.

Особливо цікаві є ті точки програми, які наголошують виелімінування існуючих великих різниць у заробітніх платнях і допущення ширших мас населення до участи в орґанах державного правління через часту зміну виборних осіб у тих орґанах. Ці пункти з одного боку є важливим визнанням самою партією існуючої соціяльно-економічної нерівности і зосередження влади в руках обмеженої групи «преторіянців»; а з другого, доказом намагання партії заспокоїти совєтський пролетаріят обіцянками про більшу рівність і демократизм. Підтвердженням цього є заява Хрущова на тому ж конґресі: «Володимир Ілліч учить нас реалізму в політиці. Можна малювати найяскравіші перспективи, намічувати найвищі темпи господарського развитку, але коли самі робітники не усвідомляють потреби реорганізації суспільства, коли вони матеріяльно не зацікавлені, накреслені пляни не будуть успішно здійснені».

Неспроможність дотепер задоволити матеріяльні потреби суспільства є другою слабою стороною і доказом провалу марксизму в совєтській практиці. За Марксовою теорією робітники в капіталістичній системі засуджені на постійну нужду, бо власники виробничих знарядь, капіталісти, присвоюють собі всю надвишку праці робітника; до того ж, твердив Маркс, капіталістична система виробництва нездібна побороти

постійні господарські кризи і тим самим зорганізувати раціональне використовування господарських засобів. У соціялістичній системі, при відсутності приватного визиску і при суспільному плянуванні виробництва, господарство розвиватиметься краще, раціональніше, без перебоїв і криз, і на користь всьому суспільству; нужда, безробіття і визиск зникнуть самі по собі після ліквідації капіталізму.

Зайво вказувати на те, наскільки Маркс помилявся. Вже хоч би порівняння післявоєнного господарського розвитку в комуністичних країнах з розвитком у капіталістичній Західній Европі говорить само за себе. Совєтська господарська система виявила свою перевагу над вільною системою Заходу лише в одному відношенні, а саме в можливості плянового зосередження всіх засобів країни на досягнення певної визначеної мети військово-політичного чи пропагандивного значення; от хоч би Спутніків чи Лунніків. Абсолютна контроля над господарськими засобами дає також Москві змогу поширювати її впливи у світі через господарську допомогу.

Але, як видно, внутрішні господарські труднощі примусили Москву в останніх двох роках обмежити навіть цю пропагандивно важливу зовнішню господарську допомогу, яка з приблизно одного міліярда рублів у 1960 р. зменшилася до 300 мільйонів у 1961 р.

Ще кілька років тому і західня і совєтська преса робили багато шуму про незвичайно високі показники річного господарського росту СССР від 1956 р. Як показує останній звіт господарської комісії Об'єднаних Націй, ці показники в останніх двох роках сильно зменшилися і відстають від визначених новою програмою і 5-річним пляном; наприклад в 1962 р. загальна продукція зросла лише на 6% замість запланованих 8,5%. До того ж треба пам'ятати, що офіційні совєтські показники є не зовсім вірогідні і включають великий відсоток недоброякісної продукції, що стверджує й сама совєтська преса.

Найслабшою ланкою в совєтській господарській системі є сільське господарство. А це тому, що воно найменше надається до системи безособової власности.

Ще колись Кавтський примушений був признатися, що в тих випадках, де великі й малі господарства обробляються тими самими знаряддями й з тим самим знанням, малі господарства завжди виявляють себе кращими, бо зацікавлення селянина у видобутку з його власного господарства є далеко більше і глибше, ніж зацікавлення найнятого робітника у великому господарстві. Ілюстрацією цього факту є совєтські ж таки дані про те, що пересічний врожай картоплі з одного гектара землі у 1959 р. був 11,6 тон на присадибних ділянках і лише 6,6 тон в колгоспах і радгоспах.

Знов таки, як і у всьому господарстві, сільськогосподарська продукція в останніх роках, замість рости, зменшується і відстає від намічених плянів. Згідно з совєтськими даними, прибутки селян зменшуються; так, наприклад, в Ростовській області вони були в 1960 р. на 15% нижчими від прибутків у 1957 р.

Нема сумніву, що кожна країна, яка намагається на протязі кількох десятків років зліквідувати кількасотлітню господарську відсталість, мусить переживати «труднощі росту». Однак совєтські господарські труднощі коріняться *у самій системі,* а саме в бюрократизмі — Троцький свого часу писав, що «важкий хвіст бюрократії переважив голову революції» — і в браку особистої ініціятиви і особистого зацікавлення в праці. Про велике значення цього особистого зацікавлення свідчить факт, що присадибні ділянки, цей невеличкий залишок приватної власности в СССР, постачає більше половини городини, яєць і молока і 40% м'яса для всього СССР. А як протилежність цього, можна згадати заяву міністра сільського господарства СССР, Бенедіктова, про те, що в 1956 р. радгоспи вперше (!) оплатили самі себе (Бенедіктов скоро після цього полетів з посади).

Виникає питання, чи кооперативно-колективна система взагалі не надається до господарського життя? Успіх колективних господарств «кіббуцім» в Ізраїлі примушує мене вагатися дати абсолютно неґативну відповідь на це питання. Треба однак пам'ятати, що успіх «кіббуцім-ів» полягав у великому ідеалізмі членів цих кооператив. Як видно, і Маркс основував

свою теорію комуністичного суспільства на апріорному припущенні, що члени цього суспільства будуть також ідеалістично віддані суспільній справі. Комунізм в Марксовому розумінні мав бути не тільки перебудовою господарсько-політичної системи, але й перебудовою самої людини в цій системі, бо ж людина, на думку Маркса, це продукт системи виробництва. «Загальна сума виробничих відносин, — писав Маркс, — творить економічну структуру суспільства, цю справжню основу, на якій виростає правна і політична надбудова і якій відповідають певні форми суспільної свідомости. Виробнича форма в матеріяльному житті визначає загальний характер суспільних, політичних і духових процесів життя. Не свідомість людей визначає їхнє буття, а, навпаки, їхнє суспільне буття визначає їхню свідомість».

Згідно з цією теорією, приватно-власницька система веде до людського загарбництва — так у вужчому приватному, як і в ширшому національному житті — до вузького особистого й національного еґоїзму, до клясового поділу й насильства, і до пониження людської гідности. У такій системі, для обезвласненого пролетаріяту, за твердженням Маркса, «нічого не залишається з суспільних умов, які переважали в старому суспільстві. Пролетар не має власности; його відношення до жінки й дітей є зовсім відмінні від родинних відносин буржуазного життя; модерна промислова праця, модерне закріпачення капіталом позбавили його національних прикмет. Право, мораль і релігія стали для нього лише буржуазними забобонами, за якими засілися буржуазні інтереси».

Людина комуністичного суспільства без приватної власности мала б позбутися всіх від'ємних прикмет людини капіталістично-буржуазного суспільства; позбавлена еґоїстичних інстинктів — бо ж зникла приватна власність, яка формує ці інстинкти — вона мала б жити для суспільства, і то навіть не у вузькому груповому чи національному розумінні, а в широкому світовому розумінні. Для пролетаря не існують «національні забобони»; гаслом життя для людини комуністичного суспільства мало б бути «один за всіх, всі за одного!»

Тут не місце обговорювати теоретичні заложення цієї теорії. Для нас важливе те, що за 45 років існування совєтська комуністична система не зуміла виховати цієї ідеальної людини комуністичного суспільства, хоч середнє й молоде совєтське покоління виховалося в повній ізоляції від впливів капіталізму. Всі свідчення тих, які мали нагоду спостерігати совєтських людей, а також і самі совєтські джерела, необхідність впровадити смертну кару за спекуляцію, вказують на те, що «нова совєтська людина», про яку говорить большевицька пропаганда, по суті нічим не відрізняється від «капіталістичної» людини, за вийнятком лише того, що совєтська система зменшила в людей ідеалістичні інстинкти замість їх виховати. Не дарма Леонід Ільїчов примушений був грудні 1961 р. ще раз закликати до конечности винищення індивідуалістичних поглядів і всіх проявів «буржуазної ідеології» серед совєтських людей, включно до «аспірацій до приватної власности і відхилень у бік буржуазного націоналізму, скептицизму й нігілізму». А з'їзд представників світових компартій у Москві в 1960 р. навіть піддав деякій ревізії Марксову теорію, заявляючи, що «прояви націоналізму і національної обмежености не зникають автоматично з встановленням соціялістичної системи», та закликаючи до боротьби проти «залишків буржуазного націоналізму і шовінізму».

Згідно з Марксом, пролетаріят, який творить пролетарську революцію, не має національних прикмет і забобонів. З декларації ж компартій виходить, що пролетаріят зберігає ці забобони ще довго після революції. Постійна нагінка Москви на націоналізм поневолених Москвою націй, поруч з намаганням тактичних дешевих поступок цим національним амбіціям, от хоч би підкреслюванням «дружби народів» і «здійснення національних мрій» є доказом великої живучости відосередніх національних сил і в самому Совєтському Союзі і в цілому комуністичному бльоці. Націоналізм і національне питання, а не інтереси світового пролетаріяту, стали щораз виразніше виступати як головний фактор у взаємовідносинах між комуністичними партіями. Однак польський поет Віктор Ворошильскі

писав у 1956 р. у варшавському журналі «По просту»: «Чи я, поляк, маю питати Совєтський Союз як полагодити польські проблеми?»

Націоналізм поневолених народів завжди був найбільш слабим місцем московського большевизму; не зліквідував його терором Сталін, і ледве чи вдасться його зліквідувати його наслідникам.

Поруч нього, як друга слаба сторінка ідеологічних підстав большевизму починає виростати проблема «бунту молодих». Я вживаю слово «бунт» досить у вільному розумінні, бо про справжній бунт ще годі говорити; йдеться тут про поки-що несміливі прояви, серед молодих, тенденцій до сумніву у партію і систему. З ідеологічного боку важливе те, що такі тенднції виявляються серед тих, які виросли вже в добі післявоєнній, у добі «перемог соціялістичних ідей на широкому світому фронті», як її описує комуністична пропаганда, тобто тоді, коли, здавалося би, не могли існувати причини сумніватися у правильність партії, тим більше ще майже напередодні приобіцяної остаточної перемоги комуністичної ідеї — встановлення комуністичного суспільства.

Фермент серед молоді має різні форми й характер. Він ще зовсім не означає, що молодь відкинула вже комунізм і готова йти на барикади боротьби проти нього. Значна частина цього ферменту, це звичайний нігілізм, без будь-якого ідейного чи програмового спрямування, це звичайний бунт одиниць проти казармної одноманітности системи і проти страху. «Я все своє життя провів у страху» — говорив один студент Клявсові Менертові, авторові книжки «Совєтська людина і її світ». «У страху за те, що хтось прилюдно мене зганить; за те, що мені можуть відібрати мою стипендію; у страху за те, що мені можуть наказати кинути школу і їхати працювати у Сибір; вічно у страху« Тепер мені вже досить боятися!»

У других — це підозріння до «батьків» з ЦК партії щодо чистоти їх рук і їхньої ідейности після вірного служіння Сталіну. Видно, що це підозріння живе, бо 8 березня цього року Хрущов примушений був боронити «батьків» (і себе!), заявляючи: «Постає питан-

ня, чи знали керівні кадри партії, скажімо, про арешти людей тоді (за Сталіна)? Так, знали. Але чи знали вони, що заарештовували нівчому невинних людей? Ні, цього вони не знали. Вони вірили Сталіну».

Сумнівно, чи ця заява вдоволить тих, які пам'ятають його критику Сталіна на 20-му Конґресі в 1956 р., де він оповідав про те, що йдучи до Сталіна, навіть член Центрального Комітету ніколи не знав, де він опиниться після розмови зі Сталіном, — удома, чи у в'язниці. В тодішніх часах, говорив Хрущов у 1956 р., «важко було будь-якому членові Політбюро виступити проти такого чи іншого несправедливого або неправильного поступовання, проти поважних помилок і недоліків у практиці провідництва». А ось в 1963 р. Хрущов запевняє, що він навіть не підозрівав ніяких «неправильностей».

Ставлення питань, шукання за правдою турбує партію, бо у свойому виступі на нараді з «працівниками мистецтва й літератури» 8 березня Хрущов зокрема скритикував фільм «Застава Ілліча» за його пораду молоді жити її власним розумом. І саме недавня нагінка на літературу й мистецтво має на меті, як видно з виступів Хрущова й Ільїчова, не так очищення літератури й мистецтва від «декадентського сміття», як намагання спинити в корені шукання за власною правдою. Про це виразно заявив Хрущов на березневій нараді, говорячи, що дальше толерування ідейних відхилень в літературі й мистецві привело б до «удару по наших революційних завоюваннях в галузі соціялістичного мистецтва. По логіці боротьби — говорив Хрущов — справа на цьому не закінчилася б. Не виключено, що ці люди, нагромадивши сили, зробили б спроби виступити проти революційних завоювань». Хрущов добре пам'ятає, що протикомуністична мадярська революція зродилася ще за довго до жовтня 1956 р. в літературному клюбі імени Петефі і боїться, щоб це саме не повторилося і в СССР.

Важко сказати, як Москва думає порадити собі з цим шуканням правди. Ідейне виховання і перевиховання в дусі партійної ідеології, як видно, не має повного успіху. Залишається стара зброя, терор, хоч

може і не сталінського типу. На це натякав Корнійчук на недавньому пленумі Спілки Письменників України, дораджуючи розкритикованим партією письменникам бути вдячними партії й Хрущову за те, «що їм розкрили очі, показали, куди вони можуть зайти, якщо проявлять впертість щодо своїх помилок». Ільїчов радив цим письменникам не ховатися в мовчання, бо ж «мовчання теж щось означає, теж виражає якусь точку зору, тобто антипартійну точку зору. А Хрущов просто заявив, що «хто проповідує ідею мирного співіснування в ідеології (тобто свободу думання не по партійній лінії — Ю. П.), той об'єктивно сповзає на позиції антикомунізму», а для таких, звичайно, місця не може бути в комуністичній системі.

Ані наявність слабостей, які були згадані вище, ані спроби ідеологічного шукання молодого покоління не означають ще, що СССР стоїть напередодні революції. Ідейне шукання обмежується лише до невеликого гурту, дуже невеликого і ніяк неоформленого в якийсь рух. Решта молоді, або вірить в комунізм, сприймає дійсність як щось дане й незмінне, або взагалі байдужа до ідеологічних справ, а просто намагається якнайкраще влаштуватися в житті.

Поминаючи мілітарну сторінку справи, одним з факторів сили московського большевизму є повна й абсолютна контроля над духовим і матеріяльним життям населення. В 1839 р. маркіз де Кюстін писав, що «політична система Росії не могла б пережити двадцяти років вільного контакту з Західньою Европою». Теперішня повна ізоляція населення СССР не тільки від Західньої Европи, але навіть і від інших країн комуністичного бльоку, дає Москві змогу тримати маси населення якщо не в активній, то принаймні у пасивній лояльності до режиму. А злагіднення терору, деяке покращання життьових умов і обіцянки повного достатку за десять-двадцять років створюють в масах ілюзію того, що жити таки справді стає краще, що партія справді дбає про нарід і що комунізм, можливо, таки найкраща система. Нема сумніву, що політика Хрущова зміцнила СССР не тільки на зовнішньому фронті, але, що найголовніше, зміцнила його на внут-

рішньому фронті, створивши ілюзію нормалізації життя і надії на його покращання під піклуванням партії. Можна без перебільшення сказати, що щойно після Сталіна совєтська пересічна людина почала утотожнювати свої особисті інтереси з інтересами держави й режиму. А це дуже важливий факт у нашому підході до розгляду питання сили большевизму. Шукання за правдою безперечно продовжуватиметься, але потрібні будуть довгі роки на те, щоб воно могло стати масовим. Лише якась велика невдача чи то на зовнішньому фронті, чи на господарському фронті може приспішити цей процес.

Якщо йдеться про зовнішній фронт, то в останніх кількох роках крім Куби Москва не може похвалитися великими успіхами; навпаки, в арабському світі вона втратила свої позиції і це саме можна сказати про Африку, де надії Москви на створення комуністичної бази в Ґіяні не оправдалися. А все ж, поки в країнах поза комуністичним засягом не будуть задовільно розв'язані соціяльні й господарські проблеми, до того часу Москва й комунізм, здалека, лишатимуться для багатьох великою атракційною силою, а це в свою чергу допомагатиме Москві розбудовувати в уяві її громадян міт про проґресивність і силу комуністичної ідеї й системи. Не дарма в Москві таку велику рекляму роблять Кастрові; він потрібний Москві для внутрішньої пропаґанди серед самих совєтських громадян.

Врешті головною базою сили московського большевизму є його московський характер і московський зміст. Якщо навіть Керенський на еміґрації заявляв, що краще поганий диктатор (Сталін), ніж «різання живого тіла Росії», то що тоді говорити про пересічного московського обивателя? Від смерти Сталіна тон і спосіб розбурхування партією націоналістичних московських почувань змінився, став не такий яскраво грубий. Але навіть без такої сталінської пропаґанди для пересічного росіянина СССР це Росія, а досягнення СССР у світі — це черговий крок до здійснення старих російських імперіяльних прагнень зробити Москву новим світовим Римом.

Як вказує Ю. Бойко, комуністична диктатура не суперечить, а відповідає природі й потребам московської вдачі; вона вливає в окреслене й організоване річище анархічну вдачу москалів, на що вказував і Федотов, кажучи, що москаль по вдачі потребує сильної руки пана і що після кожного бунту він вертається назад до свого пана, добровільно простягаючи руки під кайдани. Як писав Бердяєв, совєтський комунізм «використав російські традиції абсолютизму форми уряду і на місце демократії, яка не увійшла ще у звичку, встановив диктатуру, яка нагадує старий царський режим. Він використав всі різнородності російської душі, що була в опозиції до буржуазного суспільства того періоду; використав її релігійність, її динамізм, її прагнення до суспільної справедливости і царства Божого на землі, її нахил до самопожертви, її нечувану витривалість в терпінні, а також її нахил до грубости і жорстокости». Комунізм перебрав старі кличі московського месіянізму, ідею про створення з Москви вогнища світла для освітлення «темряви буржуазного Заходу». Він став бажаним п'янким напитком для меґаломанії, ксенофобства. Для московського обивателя комунізм став ще одним «царем-пушкою».

Для москалів московський большевизм став тим, чим був гітлеризм для пересічного німця — здійсненням заповітніх мрій про світову велич і могутність, Третім Райхом. Різниця між москалем і німцем лише в тому, що москаль буде толерувати кожного не-москаля, якщо він погодиться хреститися на московський лад і молитися Москві й московському богові. Тому так довго, як большевизм зберігає цілість «Росії» проти «розчленителів-сепаратистів» і поки він створює перспективу того, що колись англійські принцеси і американські мільйонерші чистимуть чоботи російському солдатові, компартія матиме в московському обивателеві — а таких обивателів є 90 мільйонів на 200-мільйонів населення СССР — вірного союзника і надійну опору.

(Рукопис, 1963)

***

ДО ІДЕОЛОГІЧНИХ ПИТАНЬ УКРАЇНСЬКОГО НАЦІОНАЛІЗМУ

Думаю, що ні у кого з нас нема сумніву у великій важливості чергового Великого Збору Українських Націоналістів. Від його успіху і постанов як також і нашої пізнішої рішучости перевести ті постанови в життя залежить дальше існування Українського Націоналістичного Руху й ОУН. Дальше перебування в такому стані, в якому ми зараз є, означатиме повільне зникнення нас як організованого руху, а це в свою чергу відіб'ється неґативно на всьому українському політичному житті. Я не збираюся переоцінювати нашої теперішньої ролі й нашої сили. Вони змаліли за останні десятиліття і ми починаємо поволі сходити до стану еміґраційних політичних груп з доби 1920-их років. Різниця тільки в тому, що в той час, на зміну тим політичним групам прийшов Український Націоналістичний Рух, який надав нового розгону, нові концепції й нову мобілізуючу ідею українським визвольним змаганням. Зараз же ми не бачимо такої зміни для нас, якщо б навіть така зміна й була б потрібна, і тому занепад Українського Націоналістичного Руху означатиме занепад українського політичного життя. Справа в тому, що, не дивлячись на нашу слабість — а заперечити її ми не можемо й не повинні, — наш рух залишається стабілізуючим і політично унапрамлюючим чинником в українському політичному житті, а наші ідеологічні концепції є поки що єдиними концепціями у підході до питання нашої національної революції й державного будівництва. Зберегти й розробити наші концепції й ідеї до нових обставин, передати їх в Україну, спопуляризувати їх там і на еміґрації, змобілізувати довкола них українську суспільність і унапрямити її в цілеспрямоване русло українського визвольного фронту — це наше завдання і поштовх до цього мусить дати черговий ВЗУН.

Я вже при іншій нагоді вказував на причину нашого теперішнього незадовільного стану, а саме на занедбання нами ідеологічної роботи так між нашим членством як і серед української суспільности. Вже

двадцять років ми спрямовуємо наші зусилля на боротьбу за дрібні справи так званих «впливів» в тій чи іншій суспільній організації так в загально-українському, як і в льокальному маштабі — впливів в таборових управах, в суспільних і політичних організаціях, тощо. Наш апель до української суспільности і наша виховна робота серед членства зводилися тільки до доказування того, які ми чесні, які у нас чисті політично руки, як багато ми зробили були колись. Але все це історія. Навіть найбільш популярна красуня-артистка зберігає свою популярність так довго поки вона молода; приходить старість і молоде покоління забуває про її колишні успіхи, а її намагання задержати популярність пригадуванням того, якою красунею вона колись була, викликають тільки поблажливі усмішки. Боюся, що у нашому дотеперішньому підході до людей ми саме ставали такою пристарілою красунею. В очах молодого покоління ми нічим не відрізнялися від інших таких-же старих красунь з претенсіями до колишньої слави. Для нього, а навіть і для багатьох наших членів, український націоналізм, ОУН, перетворилися тільки в порожні символи і поняття минулої історії. Як ідеологічний рух ми нічим себе не проявили. Статті Вассияна залишилися ніким нечитані, бо ми не пробували перекладати його ідей у доступну для пересічного читача мову. Наші ідеологічні тези й наша програма нікому невідомі, так як мало кому відомими є й інші твори з ділянки нашої іделогії.

Ми навіть не пробували переконувати українську суспільність у тому, що ми боремося за ідеологічне переродження й ідейну мобілізацію українського народу, а не за впливи в українському політично-суспільному житті і то чисто числові впливи. Чи не найкращим показником нашого підходу є той факт, що члени ПУН-у, які приїжджали на американський континент, майже зовсім не заторкували ідеологічних питань в їхніх прилюдних доповідях? Я не перечу, питання УНРади, як українського політичного проводу, можливо і є важливе і ми повинні були зайняти до нього становище. Але, я маю враження, що не тільки для молодого покоління, але навіть і для великої ча-

стини старшого покоління, УНРада стала вже беззмістовним символом, а ті, які за неї ще боряться, роблять це тільки тому, що для них вона стала предметом політичного престіжу їхніх груп. Велика частина еміґрації перестала вірити в старі символи. Але вона ще не втратила своєї ідейности і здібна спромогтися на ідейний зрив і мобілізацію, якщо хтось їй цю ідею подасть не в старих витертих фразах, а в живих гарячих словах. Якщо ми хочемо виконати наше завдання українських націоналістів, нам треба стати невтомними апостолами цієї ідеї, ідеї українського націоналізму і спрямувати всі наші зусилля і всю нашу працю на цю апостольску працю. В іншому випадкові я не бачу доцільности існування нас як організації ветеранів «старої війни».

При розгляді питання ідеології українського націоналістичного руху треба з усією рішучістю підкреслити, що вона в основному залишилася такою ж свіжою й актуальною як і була тридцять років тому. Ми всі пам'ятаємо часи відразу після закінчення війни, коли деякі «націоналісти» боялися навіть признаватися до слова націоналіст і викреслювали його з назви їхньої організації, бо мовляв націоналізм як ідея став непопулярним. Треба нам з гордістю сказати, що в наших рядах такої тенденції не було, а виступи деяких колишніх членів ОУН з критикою націоналізму були скорше основані на розчаруванні в самій організації аніж в її ідеології. Мусимо відкрито признатися самі перед собою, що наша організаційна справа таки недомагала й недомагає й тепер, але це хвороба тіла а не душі. Тіло треба і мусимо лікувати, а лікування це мусить початися з відродження душевної наснаги, ідеологічної мобілізації нас самих, а може навіть і ідеологічного перевишколу нас самих, бо мені здається, що ми самі не завжди ясно здаємо собі справу з сутті наших ідеологічних позицій. Для багатьох нас вони звелися до кількох кличів, а самих кличів стає мало в обставинах нашого сучасного життя. До того ж деякі кличі й неправильно інтерпретовані виглядають в очах посторонніх людей на пародію або заскорузлість.

Ми називаємо себе революційним рухом і проповідуємо клич української національної революції. На жаль, в свідомості багатьох наших членів ця революційність тотожня з підпільно-революційною боротьбою. Не диво, що коли ми в затишку й комфорті американського чи канадійського еміґраційного життя починаємо так пояснювати нашу революційність, то можемо тільки викликати недовір'я до нас самих і щирости наших переконань. А якщо йдеться про основну суть революційности українського націоналістичного руху, тобто того, що В. Мартинець назвав «переворотом в царстві думки, волі й чину української нації», а зокрема і в першу чергу в царстві думки української людини, то я непевний чи ми зуміли таку революцію перевести навіть в думках багатьох наших членів. Безперечно, за тридцять років український націоналістичний рух посередньо й безпосередньо зумів частинно переродити українську людину і перевести її, як каже Ю. Бойко «зі стану статичного в стан кінетичний». Але ми ще майже не бачимо навіть і в нашому середовищі отієї ідеальної української людини, глибоко ідеалістичної в її підході до національних справ, відданої, безкорисної, готової підпорядкувати свої персональні справи й упередження загально-національній. Може з одного боку моє спостереження надто критичне; з другого ж, може такий ідеал людини в масовому прояві є недосяжний. Але ми можемо і повинні добиватися хоч наближення до такого ідеалу серед частини нашої суспільности, а тим більше в рядах нашого організованого середовища. Поки українські націоналісти своїм власним прикладом не проілюструють значення клича української націоналістичної революції в духовому її аспекті, до того часу нам нічого говорити про нашу революційність, бо вона виглядатиме на молодечу кокетливість віджилої старої красуні.

Докладнішої інтерпретації потребує й наше розуміння нації. У минулому це розуміння виходило з нашого протесту проти чужинецького поневолення і тому ми мали тенденцію розуміти націю в першу чергу як кровну спільноту. Така інтерпретація привела під час

останньої війни до бандерівських ексцесів проти навіть такого «чужинецького» елементу на наших землях, який по суті тільки кровно був не-український, а духово був уже зв'язаний з Україною. Нам треба переставити наше розуміння нації на державний маштаб думання, як духової спільноти людей, що тяготіють до одного державного організму, в межах якого вони можуть знайти повний вияв своєї духової творчости. Нація це не тільки кровно-історична, але в першу чергу духова єдність людей, об'єднаних прив'язанням до однієї території, однієї культури й спільним визнанням своєї духової окремішности від інших національних груп. Клич «Україна для українців» в нашому розумінні означає тільки право для тієї української національної спільноти, без різниці кровного чи релігійного походження її членів, вільно господарити на її землі. Водночас, однак, він не заперечує права проживання на українській території й іншим національним меншостям, якщо вони засвідчать свою лояльність до української національної більшости й української держави.

Я хочу підкреслити тут з притиском, що таке поширене поняття нації і толеранція до іншо-національних груп в Україні не є й не сміють бути диктовані міркуваннями здобуття нашій справі популярности в світі, доказування нашої мовляв демократичности. Таке розуміння виходить з чисто українських національних інтересів збагатити українську націю тими чужого походження людьми, які духово вже пристали або готові будуть пристати до нас і до наших національних зусиль так, як ми це мали в минулому, починаючи від варягів, а кінчаючи на деяких визначних постаттях нашої визвольної боротьби й нашого культурного життя в теперішньому столітті. Тому расистська інтерпретація нації було б безглуздям так з наукового боку як і з поглядів потенціяльної втрати для нашої нації.

Необхідно нам також скристалізувати наше розуміння української національної самостійности. Ми визнаємо національну незалежність як здійснення основного права людей вирішувати їхню власну долю без

чужої й посторонньої інтервенції, контролю й поневолення. Національне самовизначення це ніщо інше, як тільки здійснення демократичних принципів у міжнаціональних відносинах. І тому фарисейством виглядають і для нас і для інших народів заяви, наприклад, американських політиків про потребу побудови людського життя на демократичних засадах поруч з одночасним запереченням Україні й іншим поневоленим націям права на національне самовизначення тому, мовляв, що це означало б атомізацію і «балканізацію» міжнародного життя, або було б суперечне господарським вимогам тих країн.

В нашому розумінні повне здійснення принципу національного самовизначення й державної незалежности націй є першою і необхідною передумовою до стабілізування міжнаціональних відносин і встановлення міжнаціональної співпраці, особливо в господарських справах. Цей факт треба й нашій еміґрації усвідомити. Мені здається, що багато з нас ще зберігає в свідомості розуміння нації принаймні сто років тому назад, коли нація могла жити самовистарчальним життям в ізоляції від її сусідів і поширяти свою територію коштом завоювань її сусідів. В модерних обставинах політичного й господарського життя жодна нація світу не є самовистарчальна, так як не є повністю незалежна й самовистарчальна ніяка родинна спільнота в модерному суспільстві. Так як у модерному суспільному житті анахронізмом стали принципи абсолютного індивідуалізму — ми всі залежні один від одного в нашому індивідуальному житті і тому мусимо рахуватися один з одним, — так і в міжнаціональних відносинах анахронізмом, або політичною безграмотністю був би національний шовінізм прикрашений імперіялістичними тенденціями.

У практиці для нас це означає визнання конечности шукати співжиття з нашими національними сусідами на принципі національної рівности й суверенности. Це зокрема відноситься до тих сусідів, які так само як і ми загрожені московським імперіялізмом. В окремих випадках таке співжиття вимагатиме від нас зречення наших територіяльних претенсій до наших

одвічних земель, які однак тепер перейшли в політичне і фізичне володіння сусідніх націй, наприклад ті українські землі, які після останньої війни опинилися під польським пануванням і з яких українське населення було виселене. Для багатьох, а зокрема тих, які з тих земель походять, така концепція може виглядати на зраду українських інтересів. Але ми мусимо усвідомити, що орієнтація на політку територіяльної ревіндикації земель, на яких українського елементу або зовсім нема, або він є вже в незначній меншості, не тільки ускладнювала б наші відносини з сусідами — це може ще найменше лихо, — але абсорбувала б нашу увагу й велику частину національної енерґії й сил, які потрібні будуть для важливішого завдання — скріплення й розбудови самої української держави. На прикладі багатьох держав ми можемо бачити, як часто питання таких національних територіяльних амбіцій відвертає національні сили й засоби від основної національної й господарської розбудови, а то й стає знаряддям в руках політичних демаґоґів для задоволення їхніх особистих політичних амбіцій.

Одним з питань, які залишаються неясними і для української суспільности, а часто для декого і з нас, і які часто фальшують наші політичні противники, є питання ролі українського націоналістичного руху й ОУН в майбутній українській державі. Які наші політичні аспірації? Чи ми справді хочемо встановити диктатуру — хоч би навіть у формі т. зв. «доброзичливої диктатури» — нашої організації, так як нам закидають противники і так як це собі колись уявляли бандерівські кандидати на «ґавляйтерів»?

Щоб відповісти на це питання, мусимо перше з'ясувати наше розуміння суспільства в українській державі. Ми відкидаємо принцип клясовости суспільства, цебто принцип конфлікту клясових інтересів в суспільному житті й побудові того життя на конкуренції кляс за політичні впливи, щоб тим забезпечити вплив на вирішення суспільних питань згідно з інтересами й бажаннями кляс. В нашому розумінні суспільне життя майбутньої української держави мусить основуватися на солідарності зусиль всіх національних груп

— політичних, станових і релігійних, бо ж нація це не зліпок взаємно колідуючих груп і інтересів, а суцільний організм об'єднаний спільними для всіх її складових частин інтересами. Сила й здоровля організму основуються на силі й здоровлі усіх його складових частин і тому в інтересі такого національного організму є сила, здоровля й гармонійна співпраця його складових груп. Спроби вдоволити інтереси однієї групи коштом інтересів інших груп вестиме тільки до групового конфлікту й ослаблення цілого національного організму.

Виходячи з таких заложень, ми були, є й мусимо в майбутньому бути за консолідацію всіх українських сил на гармонійних основах так у визвольній боротьбі, як і у періоді державного будівництва й розвитку. Політичною амбіцією нашого Руху й організації є стати рушійною силою, духовим стимулом і об'єднуючим ядром української визвольної коаліції всіх українських сил, об'єднаних спільною ідеєю виборення державної свободи для української нації. Ми хочемо організувати українську державу згідно з принципами, які ми вважаємо за найкращі для розбудови й розвитку нашої держави й нації. І саме виходячи з тих принципів, ми відкидаємо всяку диктатуру однієї політичної групи хоч би тільки тому, що всяка диктатура, незалежно від її первісних найбільш ідеалістичних прагнень, опинившись і побувши довго при владі, має тенденцію перетворюватися в закостенілу бюрократію шкідливу для нації. Тому ми не тільки повинні толерувати, але навпаки вітати в суспільно-політичному житті нації творчу опозицію й політичну конкуренцію, під умовою, очевидно, що ця опозиція й конкуренція буде ділова, творча й орієнтуватиметься на добро національної справи, а не виключно на дрібні групові її інтереси.

(«Українське Слово», 12. 02. 64 р.)

ЗА ОДИН ПОЛІТИЧНИЙ ПРОВІД

В еміґраційних таборах в Німеччині було колись таке: людина, яка ледве підписатися уміла, попала на працю до таборового магазину і почали люди величати її «паном маґістером». І от, у своїй наївності, такий «маґістер» справді починає вірити, що він заслуговує на це почесне звання та ще й ображався, коли хто не титулував його. Дійшло до того, що справжнім маґістрам, які довгими роками студій і праці здобули свої дипломи, соромно стало поміж людей показуватися.

Від багатьох років ми переживаємо подібну «маґістерську інфляцію» в ділянці зовнішньої репрезентації України й очолювання визвольної боротьби українського народу. Ось появилася недавно декларація Закордонного Представництва Української Головної Визвольної Ради (ЗП УГВР), видана з нагоди 20-ліття створення УГВР.

Не збираємося тут дискутувати з членами Президії ЗП, які укладали Декларацію, щодо точности їхніх тверджень. Декларація суґерує читачам думку, що УГВР була всенаціональним твором і проводом української визвольної боротьби при кінці другої світової війни, хоч так воно зовсім не було. Ба, зрештою й самі автори декларації признаються, що внаслідок різних причин, «УГВР не могла стати такою сильною і репрезентативною, як того бажали її ініціятори».

Суть однак не в тому, якою була УГВР і які її заслуги в минулому. Якщо вона дала свій позитивний вклад у справу визвольної боротьби, — а такий вклад вона дала поруч інших політичних груп, — то цей вклад ми повинні визнати. А заслуги на фронті боротьби ще не дають права кожному генералові вважати себе за вождя народу. Генерал Мек Артур, хоч які заслуги мав і хоч як був популярний між американцями, та й то без протесту підпорядкувався наказові президента Трумана і відійшов у відставку.

Доба «Божих помазаників» минула; у наші часи національні проводи є і мусять бути виявом волі народу і тільки народу, а не окремих його груп. Це тим важливіше у визвольній боротьбі, коли потрібна мобі-

лізація всіх національних сил довкола одного проводу. Тому тільки можна сказати «Амінь!», читаючи в Деклярації ЗП УГВР, що «наші дії і дії інших українських політичних установ, організацій та партій на користь української справи дали б кращі результати, якщо б вони були ведені об'єднано».

Правильно. Питання тільки, довкола кого таке об'єднання мало б наступити? З дотеперішньої поведінки ЗП УГВР виходило б, що саме УГВР мала б бути тим всеукраїнським проводом. А з цим ми аж ніяк не можемо погодитися, бо, по-перше, на еміґрації середовище УГВР стало лише однією з багатьох політичних груп, і то навіть не найчисленнішою; по-друге, УГВР не очолює нікого і в Україні, бо навіть і Деклярація ЗП стверджує, що програми УГВР «не відстоює сьогодні на Україні ніяка організована політична сила». Який же тоді сенс має сама назва Закордонне Представництво УГВР? Для нас вона звучить як титул таборового «маґістра».

Широкі маси українського суспільства, ті, які ще болюють українською справою і бажали б щось для неї робити, давно вже чекають на те, щоб наші «уряди» і «всенаціональні проводи» глянули критично на їхню дотеперішню політику, реально з'ясували собі, що сама праця в таборовому маґазині ще не дає звання маґістра політичних наук, назвали біле білим, а чорне чорним, і з почуттям покори, зродженої свідомістю їхньої відповідальности перед Батьківщиною, зійшлися всі разом до творення одного, справді всенаціонального проводу.

Ми не суґеруємо тут творення однієї політичної партії. Різноманітність політичних концепцій і філософій є побажана, бо здорова конкуренція в світоглядовій площині стимулює духову творчість, не допускає до інтелектуальної й ідейної задухи і стає запорукою того, що національний провід перебуватиме в руках не людей з сильним горлом і сильними м'язами, а людей сильних думкою. Тому в нашому житті кожна група може й повинна відогравати позитивну ролю, якщо вона зуміє позбутися комплексу таборового маґістра і займе в українському національно-виз-

вольному фронті властиве їй місце. Не ті бо увійдуть у царство небесне, хто голосно б'є себе в груди і бряжчить старими медалями, а ті, хто в свідомості покори перед маєстатом Нації впадуть нишком на коліна і подадуть руку своєму братові для спільної праці.

Цієї митарської покори перед величчю наших завдань і нашої відповідальности перед Батьківщиною нам потрібно у всіх ділянках нашого життя, де дрібниці ми підняли на висоту принципів, включно навіть з християнськими принципами покори й любови ближнього в церковно-релігійному житті, про що пише Д. Квітковський в одній з останніх статтей його «Міркувань» (Див. «Українське Слово» з 6 вересня ц. р.).

Чи зіпсувала нас еміґрація, як дехто пояснює? Може й так. Але ж не пішли ми на еміґрації красти. І то не тільки тому, що може боїмося поліції, а таки тому, що відчуваємо в собі людську гідність. Що ж сталося з християнською покорою тих, які в ім'я релігії розбивають єдність Церкви і творять свої церковні республіки? Що сталося з тими, які в ім'я Христа ненавидять свого брата? Що врешті сталося з ідейністю тих, які в ім'я Нації розбивають нашу національну єдність?

Можливо причина криється у тому, що ми надто довго жили під впливом нереальних уявлень про характер нашої національно-визвольної боротьби і в атмосфері примітивних емоцій і упереджень. Життя починає поволі розвіювати упередження і ставити проблеми у більш реальному світлі. Кажуть, що життя вчить, і хочемо думати, що воно багатьох з нас вже дечого навчило. Однією з його наук є те, що нашій молоді, яка виросла в нових умовах життя, поза таборами, — фізичними і духовими, — вже не імпонують не тільки таборові титули, а навіть і справжні старі дипломи, якщо вони не оправдані діями людини.

Нашій молоді імпонує тільки теперішня реальна і творча праця, імпонує розмах і свіжість думання. Їй зовсім незрозумілі схоластичні диспути про те, яка партія має більше право визволяти Україну, сидячи на ньюйоркському «давнтавні», чи в паризькому бістро. А вже зовсім бентежить її повінь наших «урядів»,

«всенаціональних проводів» і міністрів. Не знаючи, котрому «урядові» допомагати, вона починає взагалі ставати сторонь від нашого політичного життя і нашої визвольної справи.

Для нашої молоді, як і для нас усіх, Україна є одна і боротьба за її визволення повинна бути суцільна й очолювана одним проводом. Тому прийшов час, щоб наша політична еміґрація спромоглася на один фронт національного визволення з одним національним політичним проводом, створеним на базі консолідації всіх наших сил і з людей, які можуть очолити нашу визвольну боротьбу тепер і в майбутньому, а не з тих, які живуть тільки споминами й претенсіями минулого.

Тільки таке об'єднання в Українському Національному Фронті і такий його провід з найкращих людей нашої суспільности, байдуже чи вони були колись в УГВР, в УНРаді, у «львівському уряді», чи взагалі не були в ніякому «уряді» або партії, дасть і нашій молоді, і світові, і — врешті — нашим братам в Україні доказ того, що ми поважно, вміло й ідейно підходимо до питання нашої визвольної боротьби.

(«Українське Слово», 04. 10. 64)

***

ПИТАННЯ ВЛАДИ

Досвід німецького й московського тоталітаризму, а в українській дійсності досвід бандерівської їх імітації, двадцять років тому, здавалося назавжди відкинули всякі сумніви щодо форми національного проводу та влади і в нашому думанні і в загальній світовій думці. Ми відкинули тоталітаризм і рішуче стали на позиціях народоправства.

Все ж, навіть і в тому часі, як видно, у нашій свідомості не цілком відмерло підсвідоме відчуття потреби якоїсь форми сильного проводу, бо навіть наша про-

грама, говорячи про народоправну форму державного устрою в Україні, згадує про потребу «сильної влади» в нереходовому періоді державного будівництва, не з'ясовуючи однак докладно, як саме ми розуміємо цю «сильну владу».

Події в цілому ряді країн за останніх кільканадцять років, особливо в молодих країнах, викликали досить велике збентеження в нашому підході до питання форми державної влади. Та не тільки у нашому підході. Цю роздвоєнність почувань видно навіть у найбільших американських демократів, які виявляють готовість миритися з деякими не зовсім демократичними урядами і то не виключно з мотивів політичної доцільности і практичного врахування реальних фактів міжнародного життя, а з переконання в тому, що такі уряди є оправдані політичними потребами їхніх країн у даних обставинах їхнього життя. Для прикладу можна навести хоча б уряд ген. Аюб Хана в Пакістані, проти якого не чути майже ніяких застережень навіть у ліберальній американській пресі.

Характерною є також нова політична лінія уряду Джансона у відношенні до південно-американських диктатур; тоді як Кеннеді вважав всякі диктаторські режими в Південній Америці за шкідливі й небажані, Джансон стоїть на позиції, що деякі диктатури є допустимі й навіть побажані для оздоровлення політичної атмосфери тих країн.

Яку позицію повинні зайняти ми в питанні форми влади? Вирішення цього питання важливе для нас з двох причин: по-перше — ми мусимо вияснити всякі неясності, які випливають з нашої теперішньої програми щодо того, чи ми «демократи», чи «тоталітаристи» за термінологією наших противників. По-друге, і це найголовніше, — ми мусимо самі для себе з'ясувати концепцію того, хто і як має очолити визвольну боротьбу української держави та відповідно до цієї концепції підготовляти цю визвольну боротьбу.

Питання такої чи іншої форми влади й національного проводу мусимо розглядати не з точки зору Орга нізації, а з точки зору інтересів українського народу, так на близьку мету визвольних змагань, як і на да-

леку мету державного існування. Якщо йдеться про ту далеку мету державного існування, то не може бути сумніву, що форма державної влади майбутньої української держави мусить бути основана на відомому Лінкольновому окресленні: «З народу, через нарід, і для народу».

Влада не сміє бути самоціллю. Вона мусить служити нації й відзеркалювати її інтереси, а це можливе тільки тоді, коли вона виходить з народу. Сила влади, а через неї сила держави й нації, може бути запевнена лише тоді, коли вона правитиме через нарід, за народньою санкцією й підтримкою. Її правління може бути успішне лише тоді і так довго, поки вона правитиме для народу, а не для збереження своїх позицій і групових інтересів. В останньому випадку, влада стає узурпатором, який може втриматися лише силою і поневоленням народньої більшости, але й то лише на якийсь час.

Ми боремося за визволення України не на те, щоб замінити московське ярмо на шиї українського народу новим ярмом, байдуже що воно мало б носити українське ім'я. Наше розуміння вільної України це воля українській людині, повна й абсолютна воля, обмежена лише основними міркуваннями цілости й добробуту всієї української нації.

Ми боремося за такий стан в Україні, де кожен мешканець почувався б вільним від страху перед владою й поліційним терором, мав би повну волю розвивати його індивідуальні прикмети на власну користь і нації, та почувався б господарем і спів-власником національного добра, за збереження якого він був би готовий боротися й жертвувати собою. Лише при таких умовинах українська влада матиме підтримку всіх членів української нації і сила української держави буде основана на духовій силі й відданості всіх її громадян.

Тому в ім'я добробуту й збереження української держави ми мусимо категорично відкинути будь-яку диктаторську систему в майбутній українській державі й стати на принципі народоправства. Це особливо важливе для молодої нації, якої розбудова вимагатиме

мобілізації всіх її матеріяльних і людьських сил, і то не примусової мобілізації під нагайкою і погрозами пута, а відданої, напоєної ідейністю мобілізації. Політично-поліційний терор веде до духової демобілізації. Тому ми мусимо бути проти системи насильства й терору, байдуже, чи його виконавці носять московські кашкети з червоною зіркою, чи мазепинки з тризубцями.

Кожна народня влада має в собі два аспекти. З одного боку вона є виконавцем волі народу, який її вибрав. З другого — вона є провідником нації. В умовах нормального державного існування, на перше місце виходить перший аспект, і в такому аспекті ми й хочемо бачити уряд майбутньої української держави. Однак в умовах визвольної боротьби і післяреволюційного державного будівництва — важливішим і ключевим є другий аспект влади як національного проводу. Яким має бути цей національний провід? — це ключеве питання перед нами у підготові до визвольної революції.

Прийнявши тезу про потребу народоправної системи для майбутньої української держави на зразок західньо-европейських і американських демократій, ми мусимо все ж таки пам'ятати, що ці демократії не створилися й не закріпилися в їхніх кращих формах через ніч, рік, чи кілька років. Вони були продуктом довгого еволюційного процесу, в якому нації визрівали до саме такої форми державного устрою. Не забуваймо того, що ще двісті років тому навіть в Америці не всі мешканці-колоністи мали право голосу у вирішуванні політичних питань, а жінки дістали право голосу лише кількадесять років тому.

Коротко кажучи, народоправну систему можна перещепити на ґрунт молодої визволеної держави лише тоді, коли цей ґрунт готовий прийняти таку систему, тобто коли громадяни тієї держави мають змогу і вміють мудро виявити їхню волю у виборі їхньої влади. Досвід молодих, а то й навіть не дуже молодих, але політично невироблених суспільств, от хоч би в Південній Америці, показує, що таке перещеплення не завжди вдається і часто дає якраз протилежні намірам наслідки.

У Пакістані в 1958 році, дев'ять років після проголошення незалежности, вже два роки існувала конституція, але годі було навіть перевести загальні вибори. Як описує один з англійських журналістів, Музулманська Ліґа, яка під проводом першого президента Пакістану Джінна очолювала самостійницький рух, «розбилася на розсварені групки; чорний ринок був у повному розквіті; влада великих землевласників збереглася в повній силі... В Східньому Пакістані, хаос в політичному житті дійшов до повного вершка. Заступник голови провінційної палати Представників був важко побитий — і згодом помер від ран, — коли намагався прикликати до порядку парляментаристів, які вирішили силою замість дебат звести між собою порахунки».

Військовий переворот і диктатура ген. Аюб Хана не тільки відновили лад і нормальне життя, але правдоподібно і врятували саму державу.

Вище ми узалежнили існування народоправної системи від змоги й уміння народу виявити його волю. Не підлягає ніякому сумніву, що у періоді визвольних змагань, нарід не має змоги виявити його волю у виборі свого національного проводу, хоч би тому, що він тоді ще перебуває під ворожою окупацією. Крім того, визвольна боротьба абсорбує і мусить абсорбувати всі зусилля, увагу та емоції народу і не лишає ані часу, ані сприятливої психологічної атмосфери для розумового вибору між кандидатами до національного проводу, а такий провід звичайно приходить не через виборчі урни, а сам від себе.

Симона Петлюру не вибирав нарід, як не вибирав нарід і провідників інших революцій у світі. Великі національно-визвольні революції якраз прикметні тим, що не нарід творить проводи і провідників, а навпаки, провідники творять нації.

Аналізуючи історію нових африканських держав, американський політичний дослідник Джордж Кимбел пише, що в африканському політичному житті одиниці були творцями визвольних рухів і молодих африканських націй. «Майже всі більші націоналістичні рухи були твором одиниць або малих груп і є

прикметні більшою їх льояльністю до їхніх творців ніж самих ідей, за які вони змагалися», пише Кимбел.

Ще ніколи в історії національний визвольний зрив не був спонтанним вибухом національної енерґії на зразок внутрішнього згоряння в моторі. Такі зриви більше подібні до розладування атомової енерґії, що бере свій початок від розбиття одного атомного ядра. Таким ядром є провід революційного зриву, який дає клич до революції й очолює революцію, часто навіть проти бажання народньої більшости, особливо на початку революції. Така позиція проводу суперечить засадам народопровства, але вона є єдино правильна й реальна в умовах визвольної війни, так як правильним є принцип військової єрархії й дисципліни, особливо на фронті.

Якщо принцип авторитарности національного проводу є зрозумілий і оправданий у періоді визвольно-революційної війни проти окупанта, то багато складнішим є питання форми національного проводу-влади після виборення національної незалежности і в початках державного будівництва. Держава є власністю народу, і тому революційний провід повинен передати владу в руки народу, як тільки нарід спроможний цю владу виконувати. Труднощі однак у тому, що — як ми доказували вже прикладом Пакістану — нарід не завжди здібний виконувати цю владу мудро, відразу на другий день після одержання національної свободи й незалежности.

Дуже часто день одержання національної свободи, кінчаючи збройну боротьбу проти окупанта, започатковує далеко важчу і складнішу боротьбу за впорядкування державного життя і збереження самої держави. Дуже промовистим висловом цієї нової дійсности є заміна первісного національного клича в Танґанайці «Угуру!» (Свобода!) новим кличем після здобуття незалежности: «Угуру на касі!» (Свобода і важка праця!).

День національного визволення це не тільки святкові паради під врочисті звуки дзвонів свободи. Це в першу чергу початок нової і важкої праці для того, щоб забезпечити ту свободу для майбутніх поколінь. І

тут, у цій новій боротьбі за покладення тривких підвалин національній свободі, роля національного політичного проводу неменш важлива як у визвольній боротьбі, тим більше, що фронт цієї боротьби є далеко ширший і вимагає не тільки духової емоції, але також і політичної мудрости.

В нових умовах національної свободи, самозрозумілі спонуки національної самодисципліни, проявленої у визвольній боротьбі, стають не зовсім очевидні й зрозумілі для пересічного громадянина. Чарівне слово «свобода», в ім'я якого люди готові були на крайню самопожертву під час визвольних змагань, стає тепер в розумінні багатьох людей гаслом до самоволі й суспільної анархії, тим більше, якщо ці люди виросли в тоталітарних умовах чужого поневолення без можливости плекати прикмети громадської самодисципліни й відповідальности.

Тому післяреволюційний період це доба, коли визволена нація мусить навчитися жити як вільна нація. За словами одного ґвінейця, «національна самостійність мусить бути не тільки політичним здобутком, але мусить також стати духовою прикметою. Цю духову прикмету нам треба засвоїти й виплекати... Тільки в такий спосіб всі ми зрозуміємо й приймемо як факт те, що кожен з нас несе відповідальність за велике майбутнє нації» (Цитую за Е. Р. Брейтвейном у його книжці «Е Кайнд ов Гоумкамінґ»).

Поки громадяни нової визволеної національної держави не засвоїли цієї духової прикмети й не зрозуміли факту їхньої співвідповідальности за майбутнє їхньої визволеної нації, не позбулися ще рабської ментальности наймита на «власній не своїй землі» і не відчули, що свобода це не тільки звільнення від рабської праці під примусом чужої нагайки але й необхідність почати ще працювати як вільні господарі на власній землі, — до того часу народоправна система в її ідеальній формі буде лише пародією. Вона може звестися до політичного хаосу, каламутної води для політичних спекулянтів і може завершитися фактичною диктатурою політичних демагогів, підтримуваних суспільним шумовинням.

* * *

Неменш складним є перехід зі стану колонії окупанта в стан вільної національної держави в чисто адміністраційній ділянці. Державна адміністрація це не тільки центральний уряд з його законодатною палатою, виконавчим органом президента та ради міністрів. Це також адміністраційний апарат, починаючи від сільського міліціянта й старости, а кінчаючи на начальникові міністерської канцелярії. Цей професійний адміністраційний апарат, або як його часто згірдливо називаємо — державна бюрократія — є основною складовою частиною державної машини і від його справного діяння залежить і справність діяння цієї машини. Не дарма в післявоєнній Европі комуністи вживали всіх сил на те, щоб у визволених від німецької окупації країнах обсадити якнайбільше адміністраційних постів. А Четверту французьку республіку з її щокілька-місячними змінами урядів зберегла від повного хаосу таки наявність отого адміністраційного апарату, на який зміни в Парижі майже не мали ніякого впливу.

Для молодої держави питання адміністраційного апарату зводиться до питання браку людей, якими можна було б обсадити адміністрацію. А якщо навіть такі люди є, то виникає неменш важливе питання їх професійного підходу до їхніх обов'язків. Конкретно йдеться про те, що адміністраційний апарат тільки тоді могтиме задовільно виконувати його функцію адміністрування державою, якщо він буде професійний і в своїй професійності незалежний від партійних, групових, чи територіяльних впливів.

Небезпекою для молодої держави, яка щойно починає організувати своє життя, було б, коли б її адміністраційний апарат став знаряддям окремих груп і підпорядкував свою льояльність до держави груповій льояльності. Такий партійний адміністраційний апарат, силою своєї ключевої позиції в державному житті, може звести народоправство до порожньої форми й фікції.

Врешті, чи не найскладніша ділянка організації національного життя молодої держави — питання національного господарства, особливо коли, як це буде в Україні, все господарське життя й господарську систему треба перебудувати на новий лад.

Якщо навіть припустити, що національна визвольна революція відбулася без будь-якого господарського знищення, то все ж перебудова господарської системи з колективної на приватновласницьку, переорієнтація національної продукції з колоніяльної функції продуцента в першу чергу сировини для окупанта на всесторонню розбудову відповідно збалансованих всіх ділянок виробництва, правильна мобілізація господарських ресурсів і їх розподіл відповідно до потреб негайної перебудови господарства, плянова земельна реформа, визначення правильної і національно корисної господарської політики по відношенні до закордону, — наприклад питання розміру й ролі закордонного капіталу в господарській розбудові країни — все це вимагає холодного, позбавленого групових пристрастей і упереджень плянування й координації з боку національного проводу.

Народоправна система залишає місце для групової конкуренції і змагання за більші впливи для захисту вужчих групових інтересів. Саме в господарському питанні найбільше ці групові інтереси появляються. Для прикладу: селяни більше зацікавлені в розбудові сільсько-господарської ділянки і в продукції предметів щоденного споживання коштом розбудови капітального промислу. Робітництво зацікавлене в якнайвищих заробітних платнях, які в свою чергу можуть вести до інфляції цін на шкоду загальному господарському розвиткові.

Поки господарське життя не наладнане, загальний національний інтерес вимагає господарського плянування навіть коштом інтересів окремих виробничих груп. Національний провід мусить в цьому випадку бути справді понадпартійний та понадгруповий і вільний від усяких групових впливів, якщо він хоче розв'язати всі часто взаємносуперечні собі господарські проблеми.

Навіть натяк на те, що в своїй визвольно-революційній боротьбі й у перших роках свого державного будівництва Україна потребуватиме зцентралізованого, «авторитарного» проводу, викличе серед деяких українських політичних доктринерів або демаґоґів обви-

нувачення нас у тоталітаризмі й бажанні захопити владу в наші руки. Якщо йдеться про останнє обвинувачення, то кожна політична група має це на меті, щоб могти правити державою так, як вона вважає це за найкраще для держави, ми також маємо свою концепцію побудови української держави так, як це в нашому розумінні найкраще для українського народу, і тому бажаємо мати вплив на майбутнє формування українського державного ладу.

Якщо йдеться про перше, обвинувачення в тоталітаризмі, то, як вже ми підкреслили раніше і як це стверджує наша програма, ми є й мусимо бути за народоправну систему в Україні як єдину форму здійснення повної волі українського народу. Одначе мусимо реально підходити до обставин визвольних змагань і перших років державного будівництва, і цей реальний підхід диктує необхідність централізованого, сильного й «авторитарного» проводу не для задоволення наших політичних амбіцій, а для добра української нації.

У нашій аналізі обставин у молодих державах ми покликалися на приклади азійських і африканських країн. Безсумнівно обставини в Україні в багатьох аспектах відмінні від обставин тих країн. Україна має вишколених фахівців, принаймні на низових ділянках державного життя, і основну базу господарського життя, яких ті країни здебільша не мали і ще не мають. Українське населення освічене й має певний досвід комуністичного тоталітаризму й московського колоніяльного визиску, тоді як населення багатьох нових країн світу ще живе в примітивних умовах. Але всі ці позитивні факти ще далеко не означають, що Україна готова відразу на другий день після одержання незалежности переключитися легко й без труднощів на американську, англійську чи французьку систему політичної демократії. Візьмімо для прикладу кілька проблем, які молода держава мусіла б розв'язати.

Без попередньої традиції вільних політичних виборів і ознайомлення з політичними партіями і їхніми кандидатами, вільні вибори до законодатних установ перетворилися б у змагання за те, хто вмітиме найго-

лосніше кричати й найбільше обіцяти, а це не завжди є найкращою кваліфікацією на державний провід. У демократичних країнах велику ролю в інформуванні громадян при виборах відограє фахова вільна преса, а такої преси в Україні після виборення незалежности не буде просто тому, що не буде фахових, добре поінформованих журналістів. Ті, які зараз працюють в підсовєтській пресі, є може добрими технічними фахівцями, — совєтське окреслення «робітники преси» є досить влучне, бо вони є тільки робітниками, — але їм бракує підготови для виконування функції безстороннього інформатора про політичні проблеми демократичного суспільства.

Без наявности добре зорганізованої судової системи, конкуренція між окремими політичними групами легко може стати ширмою для зведення особистих порахунків. Під час німецької окупації України сотні невинних людей згинули тільки тому, що їхні особисті вороги донесли на них як на «комуністів».

Професійно-станові організації повинні відогравати велику ролю в державному житті української держави як заступники інтересів їхніх членів. Одначе таких організацій ми не будемо мати в Україні відразу після здобуття незалежности. Існуючі організації є тепер органами й представниками окупантської влади і вимагатимуть повної реорганізації на засадах вільного й мудрого вибору. Намагання творити такі організації опиняться в руках і під контролем демагогів і спекулянтів.

Як ми вже згадували раніше, перебудова господарського життя на нові рейки вільного господарства вимагатиме пляновости, а це, в свою чергу вимагатиме задержання на переходовий час таких непопулярних установ як колгоспи, поки не буде вироблений плян їхньої перебудови так, щоб зберегти й збільшити продуктивність сільського господарства на користь самих же селян. В іншому випадку, «демократична» розв'язка питання земельної власности за хаотичною ініціятивою самих же колгоспників, інспірованою безвідповідальною демагогією спраглих влади політиків — такої можливости не можемо виключати, — перетво-

рить сільське господарство в хаос, а з ним і господарство цілої країни. Подібна можливість не виключена і в ділянці індустрії, де, знов таки, хтось може пояснити клич «заводи робітникам» — а за такий клич ми у принципі стоїмо, розуміючи плянове й організоване переведення промислових заводів на власність робітників, — як дозвіл розтягати господарське майно.

З уваги на всі ці факти, і в ім'я добра справи української визвольної революції та майбутнього добра української нації, ми мусимо станути на реальних позиціях потреби й конечности сильного, авторитарного українського політичного проводу, який мав би завдання побудувати підвалини міцного й здорового державного ладу вільної української держави й, зробивши це, передати владу народові. Питання тільки, хто мав би бути тим політичним проводом. Питання дуже важливе, бо йдеться не тільки про здібність того проводу розумно виконати його ролю, але й про те, що такий провід, «засмакувавши» у владі, забажає зберегти її в своїх руках назавжди і перетворитися в диктатуру. Приклади ми бачили в минулому й бачимо тепер, от хоч би у Ґгані.

Чи мала б ОУН стати таким проводом? Рішуче ні. Українські політичні сили, навіть разом взяті, такі малі, а завдання перед ними таке велике, що ми, українська політична суспільність в загальному, не можемо дозволити собі на люксус конкуренції й боротьби за владу у критичному періоді нашої історії. Український політичний провід мусить бути синтезою всіх кращих українських політичних сил і то не на базі механічної, математично вирахуваної репрезентації, а на базі спроможности їхнього вкладу у ведення визвольної боротьби й організацію державного життя. Тому перед нами, як організацією, стоїть завдання з одного боку пробудити українську політичну еміґрацію до зрозуміння її відповідальности перед нацією і її завдання у визвольній боротьбі, а з другого — заініціювати творення Українського Національного Фронту, який мав би стати українським політичним проводом і який складався б з усіх організованих й неорганізованих українських політичних сил на еміґрації.

Я не збираюсь зараз подавати розробленої організаційної системи цього Українського Національного Фронту. Я хочу тільки підкреслити два принципи його. З одного боку це не мала б бути ще одна політична партія. З другого ж, у відмінність до теперішнього Державного Центру, в якому представники окремих політичних груп репрезентують інтереси їхніх груп, Фронт мав би бути монолітним об'єднанням людей чи груп для виконання одного завдання — очолення визвольної боротьби, об'єднання всіх національних сил у цій боротьбі і покладення основних міцних підвалин під державну будову — з тимчасовим відсуненням на другорядний плян всіх окремих групових інтересів і амбіцій, якщо йдеться про майбутні політичні впливи в Україні. Це не означає, що групи, які входили б до того фронту, мали б зректися своїх ідеологічних окремішностей. Йдеться тільки про те, щоб ті ідеологічні окремішності стали на другорядний плян у визвольній акції. А з другого боку, наявність ідеологічних окремішностей і склад визвольного проводу з людей, зв'язаних тільки ідеєю визволення України й її державного закріплення, а не лояльністю до однієї особи чи ргупи, була б забезпекою проти того, щоб цей провід у майбутньому перетворився в політичну диктатуру партії.

Можливо, ця концепція політичного проводу виглядає надто ідеалістичною, бо розраховує на національний ідеалізм його членів. Але я вірю в можливість видобуття такого ідеалізму. В іншому випадкові, люди й групи, які не спроможні здобутися на такий ідеалізм, не мають місця в нашому політичному житті і є лише політичними спекулянтами. А свята справа визволення української нації вимагає чистих рук, чистих думок і чистих безкорисних намірів.

(«Українське Слово», 24. 06. — 12. 07. 64).

***

ПОЕТ ЛЮДСЬКОЇ І НАЦІОНАЛЬНОЇ ГІДНОСТИ

Не пригадую, хто сказав: «Суть не в житті, а в тому, скільки відваги людина вкладає в своє життя». Мірка цієї відваги і є мабуть міркою величі людини. Дрібні

люди пливуть за течією життя туди, куди воно їх несе; а якщо у їхній душі іноді й зароджується бажання вирватися з тієї течії, то їм бракує відваги змагатися з нею і вони пасивно підкорюються її силі.

Для великих людей страшно, як писав Шевченко,

...спати, спати,
І спати на волі,
І заснути на вік-віки,
І сліду не кинуть
Ніякого: однаково —
Чи жив, чи загинув.

Великі люди, це ті, які знаходять у своїй душі вогонь відваги змагатися з сірою одноманітністю життя, плисти проти течії та своїм словом і чином прокладати нові шляхи для сучасного й майбутніх поколінь. Великі люди — це Прометеї, які приймають на себе гнів Зевса і жертвують своїм особистим щастям, своїм життям на те, щоб запалити для людей вогонь правди і шукання за правдою; це Ґалілеї, які, стоячи вже на вогнищі смертної кари, відмовляються виректися правди про те, що «земля таки крутиться».

Дрібна людина живе лише для себе; мета її життя — це задоволення її особистих потреб. Велика людина живе для інших, для здійснення правди — і в цьому джерело її великої відваги, спертої на вірі в те, що — за словами Шевченка —

...Правда оживе,
Натхне, накличе, нажене
Не ветхеє, не древне слово
Розтліннеє, а слово нове
Між людьми криком пронесе
І люд окрадений спасе
Од ласки царської.

А все ж велич великих людей неоднакова. Одні з них наче вогненні комети проносяться понад небосхилом людства і націй, освітлюють його яскравим світлом і зникають, залишивши по собі довгий спомин. Інші з'являються наче ясні, чудесні сузір'я і віками горять на небі людства, як незгасаючі маяки й дороговкази в людській мандрівці до правди.

До таких ясних сузір належить Тарас Шевченко. У ньому є щось містичне, щось що виходить поза межі раціональної аналізи. Сама його поява була чудом, якого не можна пояснити раціональною аналізою обставин, серед яких він з'явився. Дещо містичне є в

тому, що Шевченків «Кобзар» вже ось більше сто років не втрачає своєї свіжости, популярности й актуальности.

Можна шукати різні пояснення на це — мистецького, політичного, чи філософського характеру. Все ж мені здається, що проф. Кларенс Меннінґ дуже влучно вказав на одну з головних причин невмирущости Шевченка і його творів, а саме — невмирущість Шевченкових ідеалів свободи й гідности людини. *Шевченко,* — підкреслює Меннінґ, — *є не тільки поетом України, але й поетом людства,* і його твори виходять поза межі льокального значення, бо «Ніодин зі світових поетів не зумів так чітко, в такій мистецькій формі і з таким почуттям як Шевченко висловити ідеали свободи, правди, справедливости, доброти й братерства як ідеалів всесвітнього й вселюдського засягу».

Для нас Тарас Шевченко це полум'яний борець за волю України, пророк її визволення. Він голос нашої національної совісти, який не дозволяє нам

В багні колодою гнилою
Валятись, старітися, гнить.

Він бойова сурма, що кличе нас вставати й порвати кайдани; напоминає Україну любити і «во время люте, в останню тяжкую мінуту» молити за неї Господа. Він вирятував для нас з того символічного Великого Льоху української історії і передав нам традиції нашої давньої слави і пророцтво того, що

Встане Україна
І розвіє тьму неволі,
Світ правди засвітить,
І помоляться на волі
Невольничі діти.

Нічого дивного, що ми часто схильні недобачувати в Шевченкових творах вселюдських кличів, того, що — як каже Меннінґ — робить Шевченка поетом людства.

Шевченко не є інтернаціоналістом. Україна і її воля — це зміст його життя. Але він уявляє собі Україну вільною в сім'ї вільних народів. Тому він проти будь-якого національного поневолення і справа кожного поневоленого народу болюче його обходить; він навіть мріє про визволення Польщі, бо хоч скільки лиха і злочинів зробили поляки в Україні, то все ж «Польща впала і нас задавила».

Чи не в тому і є сила й живучість Шевченкових творів, що *їхнім основним мотивом є пристрасне бажання перемоги правди і волі* — правди національної і людської. Часом це пристрасне бажання настільки сильне, що дає деяким критикам нагоду обвинувачувати Шевченка в пропаґуванні погромів і в атеїзмі. І одне і друге є невірне.

Його описи кривавих розправ, от хоч би у «Гайдамаках», це плач поета над тим, до чого доводить необмежене безправство і насильство над людьми. Його наче б то атеїстичні вибухи («а до того — я не знаю Бога!») це крик розпуки, подібний до оклику Ісуса Христа: «Боже мій, Боже мій, нащо Ти покинув мене?!», після якого поет все таки виисловлює своє «Вірую»:

Ми віруєм Твоїй силі
І Слову живому:
Встане правда, встане воля,
І Тобі одному
Поклоняться всі язики
Во віки і віки.

Центральною постаттю Шевченкової поезії є «окрадена», покривджена людина, окрадена з її національної волі, її особистої свободи та основних її прав. Не йдеться тут лише про людину певної соціяльної кляси. Шевченків протест не є соціяльним, клясовим протестом, а виступом у захист кожної людини, бож людина в розумінні Шевченка носить в собі образ Божий і тому обмеження людської свободи є гріхом перед Богом.

Якщо Шевченко критикує церковні установи, то тільки за те, що люди перетворили були Церкву в допоміжне знаряддя поневолення інших людей, у насміх над християнством, у місце, де перед образом Христа, який приніс себе в жертву за людей, відбуваються

Неутомимії поклони
За кражу, за війну, за кров, —
Щоб братнюю кров пролити просим,
А потім в дар Тобі приносим
З пожару крадений покров...

«За кого Ти розпинався, Христе, Сину Божий?» дивується Шевченко.

Своє розуміння співвідношення між людьми найкраще висловив Шевченко у своїх «Молитвах», де він

молиться за те, щоб Господь подав йому «любити правду на землі», «любов, сердешний рай»,

А всім нам вкупі на землі
Єдиномисліє подай
І братолюбіє пошли!

Факт, що ЮНЕСКО відзначує 150-ліття народження Шевченка, має символічне значення, бож чи не тепер якраз світ переживає водночас і здійснення, і кризу Шевченкових ідеалів?

З одного боку ми бачимо визволення «отих рабів німих», процес самовизначення націй і розвал колоніяльних імперій. Ще ніколи так голосно не лунав у світі клич рівности людей і національних спільнот. Шевченкові слова про те, що «в своїй хаті своя правда, і сила, і воля» лягли в основу свідомости нинішнього людства і стали рушійною силою політичного розвитку світу. Бо навіть і тенденція до міжнаціональних політичних і господарських єднань має в своїй основі визнання рівности й волі окремих націй в рамках цих об'єднань (за вийнятком лише Московської імперії) на зразок Шевченкового ідеалу об'єднання і братерства вільних і рівних між собою слов'янських націй, які б «знову іменем Христовим», як каже Шевченко, «оновили наш тихий рай».

Але національне самовизначення і державне усамостійнення не є самоціллю. Вони є лише засобом до осягнення того Вашінґтонового «нового і праведного закону», про який мріяв Шевченко — *забезпечення гідности людині в сім'ї вільних і рівних братів.* Актуальність Шевченка якраз у тому, що він у центрі своєї уваги поставив людину і захист її гідности, тобто — питання, яке стало ключевим питанням нашої доби.

Сучасна людина стоїть перед великою кризою, бож вирішується питання: що є людина?

З одного боку йде намагання заперечити людську духовість і звести людину до виключно біологічної, істоти, метою існування якої є тільки задоволення її матеріяльних потреб. Логічним наслідком такого матеріялістичного підходу до людини є марксистська концепція держави, як знаряддя панування над людиною.

Людина в цій концепції є тільки засобом а не метою; вона стала лише бездушним виробничим знаряддям, яке можна викинути й знищити, коли воно втратило свою ужиткову вартість; людину в цій системі розглядається як тварину в державній дослідній лябораторії, тварину без власного «я», без права впливати на вирішування її власної долі, без можливости вільного розвитку її духових якостей.

Найяскравішим прикладом такого поневолення людини стала комуністична система, яка намагається поширити це рабство на весь світ. Тому чи не найбільшим обманом є споруджування в самому центрі цієї рабської системи, Москві, пам'ятника тому, який віддав своє життя боротьбі проти рабства, Тарасові Шевченкові.

Однак матеріялістичний злочин над людиною не є прикметний тільки комуністичній системі. Небезпека того злочину існує в кожній тоталітарній системі, незалежно від того, чи та система існує в імені диктатури кляси, диктатури одиниці, чи теж диктатури абстрактної спільноти-нації. В нашому розумінні клич «Нація понад усе!» означає духову готовість людини — члена нації служити його спільноті, жити для тієї спільноти як для родини братів, а не право групи одиниць нехтувати, наче б то в ім'я всієї спільноти правом на волю інших членів спільноти. Так як ідея християнства — це ідея служіння вищому ідеалові, Богові, через любов до ближнього, а не середньовічна Інквізиція, що винищувала тисячі людей в ім'я наче б то релігії. «Те Деум», що його співають ченці над спаленим Гусом у Шевченковій поемі «Єретик», звучить як гимн ненависти радше ніж як гимн християнської любови.

Нація це історична духова спільнота, як писав Шевченко, «мертвих, живих і ненароджених» людей братів, об'єднаних спільним прагненням забезпечити право на волю і всесторонній розвиток *кожного її члена у вільній державній сім'ї.* Ледве чи можна ставити питання, що є вище — людина чи спільнота? Ці два поняття рівнорядні: *лише свобода нації може ґарантувати право на свободу кожного її члена,* і для збереження цієї свободи нація має право обмежити волю цих одиниць, які загрожують цій свободі.

Але не є вільною нація, побудована на рабстві її членів, бож годі утотожнювати свободу групи одиниць робити начебто в ім'я нації те, що їм наказує їхня особиста чи групова амбіція, зі свободою нації. «Людина, — говорив недавно Едлей Стівенсон, — є більша ніж ті суспільні потреби, до яких її можна примінити. Нею не вільно попихатися навіть в ім'я найвищих ідеалів. Вона є самоціллю. В цьому суть того, що ми називаємо демократією — не в розумінні виборчої, парляментарної, господарської, чи правної системи, а в розумінні невідкличної й остаточної відданости ідеалові гідности людини».

Саме так розумів і Шевченко людину і взаємовідношення людей у національній спільноті. І лише таке відношення повинно бути основним критерієм та ідеалом вільної нації, бо *самі її державні форми,* незалежно від того, чи вони називаються демократичними, чи соціялістичними, чи монархічними, чи теж націоналістичними, *не ґарантують її вільного змісту.*

Небезпека матеріялістичного посягання на гідність і волю людини не була б така страшна, коли б сама людина була свідома своєї гідности і своєї ролі в світі, тобто — коли б відчула свою духову спорідненість з Богом і намагалася розвивати свої духові вартості. Свобода людини нерозривно зв'язана і узалежнена від її власної свідомости, її духової гідности. Коли ця свідомість зникає, зникає й бажання боротися за неї. Людина тоді стає кандидатом на раба.

Приклади цього ми бачили хоч би в історії старовинної Атенської держави, в історії Риму, а наявність і вікова тривалість системи абсолютизму і рабства в Московщині має свою основу в психологічній московській ментальності, для якої людина є ніщо.

Тому такою тривожною є тенденція серед людей нашого часу до добровільного відречення від їхньої духової істоти в ім'я задоволення їхніх чисто біологічних інстинктів і дрібних особистих потреб. Колись Сократ твердив, що основою людської мудрости є «ґноті сеавтон», пізнання самого себе. Сучасна людина часто не хоче пізнати саму себе, відкрити в собі духові вартості.

Вона воліє йти за покликом примітивних інстинктів тіла, хоч би навіть вони манили її, як блудні вогники, в багно духовного, фізичного і політичного рабства.

Як каже американський письменник Люї Мамфорд, сучасна людина добровільно зреклася своїх людських прав, відкинула перспективи свого духового росту, задля матеріяльного добробуту, відкинула свою духову свободу задля достатку. У погоні за цим достатком сучасна людина готова часто виректися своєї найбільшої людської цінности — моралі. На думку героя однієї з повістей Джана Стейнбека, для сучасної людини:

«сила і успіх стоять вище моралі й не підлягають критиці. Тому, здається, важливе не те, що ви робите, а те, як його робите і як його називаєте. Чи існує в людей, глибоко в їх душах, якась контроля, щось, що спиняє їх і карає? Здається, що її нема. Існує лише кара за невдачу. Фактично злочин стається лише тоді, коли злочинець попадається».

Де існує критерій добра і зла? Сучасна людина тяготіє у відповіді на це питання до стану первісної людини, бо і тепер, у добі цивілізації, як і колись, у добі печерної людини, цим критерієм часто стає критерій успіху чи неуспіху у боротьбі за забезпечення матеріяльних потреб. Змінилась лише мірка вимог, змінились форми життя, але ідеал залишається той самий. Тому й боротьба проти систем, які несуть рабство людині і проповідують потоптання гідности людини, є важка, бо сама людина втрачає поняття тієї гідности, міняє клич «Воля, або смерть!» на клич «Краще рабство, ніж смерть!» і ставить лише одну умову носієві рабства, своєму в'язничному наглядачеві — забезпечення її матеріяльних потреб і вимог.

Людство стоїть на роздоріжжі двох шляхів: в одну сторону дорогу йому показують Карл Маркс і Бертран Рассель з його кличем «краще комуністичне рабство, ніж смерть»; в другу — Шевченко. Один шлях веде до рабства людини, до велетенської машини, яка перетворює людей в голодних або ситих, залежно від системи й господаря, тварин; другий шлях веде до вільних спільнот вільних людей, створених «в образ і по-

добіє Боже», людей, що свідомі того образу й готові боротися за його збереження, так як їх уявляв собі Шевченко.

На цьому роздоріжжі, де місце і яка роля української спільноти у вільному світі? Наше місце ясне: ми є проти рабства і за свободу, бо ці гасла ми виписали на наших прапорах, за них ми боролися і в їх ім'я ми опинилися поза межами нашої Батьківщини.

З цього випливає і наша роля і наше завдання продовжувати цю боротьбу і то не дефензивно, а офензивно. Бо мало є побудувати один чи два пам'ятники Шевченкові у столицях вільного світу, хоч і це є великим досягненням. Потрібний є цілеспрямований наступ нас усіх за здійснення Шевченкових ідеалів. Такий наступ вимагає напруги й об'єднання всіх наших сил, і то не фізичного об'єднання, а духового, бо лише таке об'єднання творить силу.

Про яке духове об'єднання йдеться? Об'єднання під одним кличем визволення України? Ми всі вже цей клич прийняли, а все ж не завжди об'єднані. Про об'єднання всіх нас в одній політичній партії? Це не тільки неможливе, але й небажане. На нашу думку, духове об'єднання — це та проста але основна річ, про яку говорив Шевченко, пишучи:

Обніміте, брати мої,
Найменшого брата!

Йдеться про те братолюбіє, за яке молився Шевченко, про пошану один до одного як людини, про етичні людські принципи у нашому взаємовідношенні.

Даремні є високі кличі про те, що «душу й тіло ми положим», — навіть якщо ми справді готові це зробити, якщо наші визвольні зусилля не будуть основані на твердому моральному ґрунті пошанування людської гідности у нашому братові, байдуже чи він належить до нашої вужчої групи, чи ні. Україна це духова спільнота нас усіх, незалежно від наших політичних чи релігійних переконань.

Христос картав колись тих, які голосно кричали «Господи! Господи!», а в душі ненавиділи свого ближнього. Чи не відноситься це й до тих з нас, які може і

щиро говорять про свою любов до України, а водночас або з призирством, або з ненавистю відносяться до тих, які не погоджуються з ними щодо деталів, як та Україна мала б виглядати (хоч мені здається, що і цьому питанню ми менше віддаємо уваги, а боремося радше за слова, імена і літери!).

Україна це братерство нас усіх, зв'язаних вищою ідеєю визволення нашої нації і забезпечення свободи і вільного розвитку майбутнім її поколінням. Тому коли хтось у процесі цієї боротьби наперед відкидає свободу другим, тим, які з ним не погоджуються, то це заперечує саму мету боротьби. Коли ж ми всі займемо таке становище одні до других, тоді наша боротьба за свободу перетвориться у боротьбу за кращу систему рабства.

Раби, приковані до лавок їхніх дрібних забобонів і засліплені темрявою їхніх вузьких інтересів, не спроможні вибороти свободу. Свобода належить лише до вільних духом людей, які здібні бачити далекі перспективи й обрії.

Нетерпимість до інших груп і нетолерантність до інших поглядів це часто лише ширма, за якою криється слабість власних ідей і порожнеча власного думання. Це власне духове рабство, яке намагається визволитися через потоптання волі інших. Нам потрібна конфронтація наших концепцій і ідей з іншими концепціями. Щойно в такій конфронтації ідей виробляються, вдосконалюються, набувають форму і збагачують свій зміст. Але це мусить бути справжня конфронтація ідей, а не беззмістовна суперечка за фрази, слова, імена і особисті чи групові амбіції. Врешті, це мусить бути дискусія, основана на глибокій етиці пошани до індивідуальної гідности людини-брата, члена спільноти, яка прямує до однієї вищої мети.

Якщо ми тут, на еміґрації, не зуміємо знайти спільної мови й об'єднання в спільній дії з тими, які силою спільних культурних і побутових традицій не є аж так уже сильно віддалені від нас думанням і поглядами, то як знайдемо ми спільну мову з тими, які виховуються в чужій нам і ізольованій від нас залізною заслоною атмосфері життя в СССР? Ми допустились

би трагічної помилки, коли б думали, що ті люди там, в Україні, не мають своїх власних, відмінних від наших, поглядів. А ще трагічніше було б, коли б ми колись, при зустрічі з ними, намагалися силою накидати їм наші, — хоч і як правильні — погляди, а то й нищити їх, коли вони наших поглядів не захочуть прийняти.

Бути людьми, усвідомити свою людську гідність, пізнати свій образ Божий, своє духове походження і своє духове призначення;

оснувати своє життя на постійному прямуванні до вищих духових вартостей, щоб не вмерти так, як писав Шевченко, не залишивши ніякого сліду, — «однаково — чи жив, чи загинув»;

і врешті — визнати в інших людей їхню людську гідність, пізнати брата в свому ближньому, «з братом добрим добро певне пожить, не ділити» —

це Шевченків заповіт для нас у нашому прямуванні до нашої національної мети. Лише таке духове об'єднання нас усіх, усієї української спільноти, отих «мертвих, живих і ненароджених земляків моїх в Україні і не в Україні сущих», як писав Шевченко, є передумовою визволення України, здійснення того, що пророкував Шевченко

І забудеться срамотня
Давняя година,
І оживе добра слава,
Слава України,
І світ ясний, невечерній,
Новий засіяє...
Обніміться ж, брати мої,
Молю вас, благаю!

(«Укр. Слово», 04. 10. 64)

ДУХОВИЙ ЗМІСТ ТРАВНЕВИХ РІЧНИЦЬ

(Доповідь виголошена в Міннеаполіс, Міннесота)

Головний Отаман Симон Петлюра колись писав про необхідність для української еміґрації зрозуміти й відчути як катеґоричний імператив «пріорітет дер-

жавности над партійністю, загально-національних інтересів над клясовими, груповими й партійними інтересами». Іронією є те, що теперішні щорічні святкування його памяти і поруч з ним памяти полк. Євгена Коновальця відбуваються в атмосфері нездорової групової конкуренції, в атмосфері, як висловився Ю. Вассиян, базарної торгівлі славою, героями й героїзмом.

Яка суть Травневих святкувань? Зовнішньо вони присвячені пам'яті двох найвизначніших постатей української визвольної боротьби нашого століття, які згинули від інспірованих Москвою атентатів — С. Петлюри, вбитого в Парижі в 1926 р., і Є. Коновальця, вбитого в Роттердамі в 1938 р. Причиною непорозумінь, які виникають довкола відзначування їх памяти, є те, що ми часто підходимо до них саме з чисто зовнішнього, формального боку, беручи за вихідний пункт фізичні особи й фізичні акти.

Тому необхідно перш усього з'ясувати, чого ми *не* відчуваємо. Ми не відзначуємо самих атентатів як історичних фактів, бо Петлюра і Коновалець не були єдиними жертвами московського терору. Ані теж не відзначуємо ми пам'яти Петлюри і Коновальця виключно як історичних осіб, бо тоді слушними будуть застереження, що, мовляв, як особи вони не співмірні: С. Петлюра був головою української держави і згинув як її уосіблення, тоді як Коновалець був лише командувачем однієї з військових частин тієї держави, а по смерті Петлюри провідником одного з українських політичних рухів, Організації Українських Націоналістів (ОУН) і Українського Націоналістичного Руху. З формального боку позиції Петлюри і Коновальця були неспівмірні в українському політичному житті.

Але виникає питання: чи, відзначуючи пам'ять Петлюри, ми відзначуємо пам'ять голови української держави? Якщо так, тоді поруч Петлюри треба поставити його леґального наслідника, покійного президента А. Лівицького, бо ж не такою суттєвою є справа того, в яких обставинах вони вмерли. Якщо однак ми цього не робимо, то, значить, *суть не в тому, чи Петлюра був головою держави, чи ні. Суть в ідейній симво-*

ліці Петлюри, і поруч нього Коновальця, й у духовому змісті нашого акту пошани для них.

Ідейний символізм тих двох постатей нашої історії не обмежується тільки самою ідеєю самостійности української нації, за яку вони боролися і згинули. Самостійником був і проф. М. Грушевський, фактичний перший президент Української Народньої Республіки. Самостійниками були й інші учасники наших визвольних змагань. Однак з усіх їх Петлюра і Коновалець виділяються так ролею, яку вони в тих змаганнях відіграли, як і духовим змістом, який вони у них вложили.

Волтер Липмен колись писав, що справжніх провідників треба міряти по тому, чи лишають вони по собі у людей глибоку віру в очолювану ними справу і непохитне рішення боротися за цю справу. Підходячи з такою міркою, ми в нашій модерній історії можемо виразно визначити три особи, які мали прикмети таких провідників: одним з них був *Тарас Шевченко, завдяки якому ми духово відродилися* як нація, визволилися духово з «єгипетського рабства» московської імперії і відкрили візію нашої Обіцяної Землі, нашої національної державности.

Другим провідником був *Петлюра, який політично вивів нас з того «єгипетського рабства»* і повів до нашої державности. Історія Старого Заповіту оповідає, як, опинившись перед, здавалося, непрохідним Червоним морем і побачивши ззаду єгипетську військову погоню, євреї «звернулись до Господа і гукали до Мойсея: що це ти зробив з нами, вивівши нас з Єгипту? Краще нам було бути в рабстві, ніж умирати тут у пустині!» В нашій історії Петлюрі припала роля перевести нас через «Червоне море» наших сумнівів в обличчі переважаючої загрози і врятувати нас від духової й політичної капітуляції перед ворогом. Винісши прапори української державности на еміґрацію, замість капітулювати перед Москвою і йти на компроміс з наставленим нею «урядом» Української Радянської Соціялістичної Республіки, так як це зробили деякі інші політичні провідники, *Петлюра безповоротно вивів українську націю на шлях «петлюрівщини»,*

тобто безкомпромісової боротьби за справжню суверенність української нації, і зберіг міжнародньо-правні підстави нашої теперішньої боротьби за звільнення української держави від ворожої окупації.

Отаборившись під горою Синай після довгої мандрівки пустелею, євреї, під час відсутности Мойсея, скоро збентежилися в своїй вірі, зробили собі золотого бичка і почали поклонятися йому замість правдивому Богові. Знов таки напрошується аналогія до нашої історії після визвольних змагань 1918-1921 років, коли й серед нашої суспільности появилося пошанування «золотих бичків» у формі шукання компромісів з окупантами, прокомуністичних симпатій, а то й зовсім москвофільських ідей у формі Панейкової теорії «триєдиної нації». І тут сьогодні вже незаперечною виявляється велика роля *Коновальця як організатора наших національних сил до боротьби з нашими «золотими бичками»* і унапрямлення всіх національних сил до дальшої безкомпромісової боротьби за національне визволення, до дальшої організованої й послідовної мандрівки до Обіцяної Землі, особливо коли не стало Петлюри. Ми сьогодні можемо сперечатися над тим, чи виконав очолюваний Коновальцем націоналістичний рух те завдання, яке перед ним поставив Коновалець і інші його організатори. Думаю, що він не виконав всього того, що він міг і повинен був виконати; а деякі його послідовники таки зовсім зійшли на манівці. Але це ані трохи не зменшує ролі Коновальця ані не заперечує того факту, що після смерти Петлюри він таки був фактичним, хоч і не всіми офіційно визнаним провідником української політичної дії. А факт, що деякі групи чи одиниці за такого не хотіли його визнати, зовсім не применшує його ролі й значення, бо ж і проти Петлюри були організовані різного роду «пучі», а голова першого українського уряду В. Винниченко, — якого, до речі, деякі групи на еміґрації намагалися підносити на п'єдестал і ставити поруч Петлюри, — навіть допомагав комуністові Торезові очорнювати перед французьким судом його пам'ять.

Однак мета наших Травневих Святкувань знов таки не у тому, щоб ще і ще раз доказувати політичну

ролю Петлюри і Коновальця у нашій модерній історії і їхню «співмірність». Для нас важливішою є їхня духова спорідненість, спільна їм обом ідея, яку вони намагалися власним прикладом передати нам і яку висловив Петлюра у цитованій вгорі заяві про потребу ставити «державність», тобто всенаціональну справу, понад групові й партійні справи. У своїй практичній політичній діяльності, соціял-демократ Петлюра поставив справу нації вище інтересів його партії. Коновалець, який ніколи не належав до політичної партії, був по суті вояком української армії так на фронті, як і згодом у підпіллі, а ОУН і Український Націоналістичний Рух, які він організував і очолював, були для нього також не партією, що бореться за владу в державі, а революційною армією українського народу, для якої не сміють існувати ніякі партійно-групові, чи територіяльно-земляцькі інтереси. Перша заповідь Декалогу ОУН, «Здобудеш українську державу, або згинеш у боротьбі за неї!», це не партійна програма, а суто вояцька присяга, бо ж навіть і форма тієї держави, за яку мав боротися націоналіст, не визначена. Йдеться про українську вільну і самостійну державу, а форму її вже має вирішити нарід. Щоправда ОУН як політичний рух має свою програму державного устрою вільної української держави. Але *головний зміст і суть українського Націоналістичного Руху,* так як його розумів Коновалець, *полягає не в політичній програмі, а в ідейному розумінні української національної боротьби,* в розумінні ролі людини в цій боротьбі й у будуванні вільної української держави та у співвідношенні між окремими людьми й групами в національній спільноті.

Перебуваючи вже на еміґрації, Петлюра писав про потребу вчитися тримати меч міцно в руках. Очевидна річ, що в еміґраційних умовах він не міг розуміти меча в дослівному значенні і що меч, про який він говорив, це в першу чергу духовий меч ідейного наснаження, тобто саме те, на що головну увагу звернув і Український Націоналістичний Рух. Якщо Травневі Святкування для нас не є тільки сухим виконанням обов'язку й формальністю — а в такому випадку вони були б не

тільки витратою часу й сил, але й зневагою для тих, кого ми збираємося шанувати, — тоді нам необхідно поставити перед собою символ того ідейного меча, про який говорив Петлюра, і дати відповідь на кілька ключевих питань.

Перше і головне з них: для чого ми жиємо? Йдеться не лише про національну ідейність, до якої ми себе взаємно закликаємо, про почуття якогось обов'язку перед Батьківщиною, або «старим краєм», який для нашого молодшого покоління став чимсь дуже абстрактним. Справа також не лише в нас самих, у тому, чи ми виконаємо той наш обов'язок чи ні. *Справа в ідейності взагалі, в духовому змісті нашого життя,* в тому, чи прикладом нашого власного життя ми навчимо інших, і в тому числі наших дітей, того, що людина це не тільки фізична істота і що мета людського життя не тільки в тому, щоб забезпечити лише потреби тіла. Справа в тому, чи ми поставимо матеріяльний добробут як самоціль життя для нас і для наших дітей, чи теж підходитимемо до нього як до засобу для досягнення чогось вищого в житті, — тобто для того, щоб *виконати духове покликання людини в житті,* бо ж, як писав Фенимор Купер, *душа є тією вічно незгасаючою іскрою, яка відрізняє людину від інших істот на землі.*

Це питання важливе, бо ж ми є свідками того, як нехтування духовими ідеалістичними аспектами життя й ідеалізування «золотих бичків» матеріяльного добробуту в суспільствах, серед яких ми живемо, веде до морального занепаду серед молоді з одного боку, а з другого до реакції в напрямку радикальних комунізуючих рухів, що мають за свою програму знищення цих суспільств. Особливо важливим є це явище тим, що цей бунт і деморалізація виникають як наслідок пересичення матеріяльним добробутом, немов на підтвердження Христової заповіді про те, що хто намагатиметься нагромаджувати земні багатства згубить свою душу.

Тому для нас усіх — і старших, які мають своїх дітей, і молодих, які щойно збираються починати самостійне життя — стоїть важливе питання: чи хочемо

ми втратити духову частину нашої людської істоти і за нашим прикладом повести інших? Чи віддамо ми все наше життя служінню «золотим бичкам», чи теж служінню вищим людським ідеалам, так щоб колись про нас могли сказати: «Ось це була людина!»

Про які ж вартості й духові ідеали мова? Функція людини є суспільна; людяність людини проявляє себе повністю тільки в службі людській спільноті, бо ж і навіть християнство повчає служити Богові через служіння людям. Для нас такою спільнотою є в першу чергу українська національна спільнота, українська нація, так з уваги на наше кровне й духове з нею пов'язання, як і з уваги на те, що допомагаючи їй у її визвольних прагненнях ми допомагаємо здійснити основні людські ідеали національної й особистої волі й гідности. Принципи волі є абсолютні й беззастережні. І тому іронією є, коли американські діячі, визнаючи принцип свободи, відмовляються визнати право на свободу деяким народам, в тому числі й українському народові. Ще більшою іронією є, коли людина українського походження переймається долею якогось африканського народу й зовсім байдужа до долі українського народу. А вже найбільшою іронією є, коли ті з нас, які вирвалися з рабства, збайдужніли до визвольних зусиль тих, які в тому рабстві залишилися.

Не йдеться тут про велику жертву в нашому щоденному служінні національній спільноті. Йдеться тільки про постійну свідомість нашої відповідальности і про те, *щоб у нашому щоденному житті дрібними діями, маленькими але жертвенними цеглинами будувати підвалини майбутнього здійснення наших ідеалів.* Йдеться про те, щоб дрібними прикладами нашого життя творити гідну нашої людської подоби атмосферу для виховання майбутніх поколінь на повновартних членів нашої людської й національної спільноти. Бо ж, як писав Геґель, *лише дух дає людині змогу стати чимсь вартісним у житті.*

Врешті, останнє питання, подібне до питання, яке колись хтось поставив Христові: «Хто є моїм братом?». В нашому випадку це питання: що таке національна спільнота? Ми маємо багато визначень національної

спільноти, але не про визначення йдеться мені тут. Йдеться про те, що ми часто забуваємо, що *національна спільнота це не абстракція, це люди-брати,* що хоч може роз'єднані світоглядовими різницями, то все ж об'єднані одним духовим прагненням до того самого ідеалу. Овідій писав, що в кожній людині є елементи Бога. Нам треба пам'ятати про те, що *в кожній людині нашої спільноти, яка ще цієї спільноти не відреклася, живе дрібна частина нації* і що сила нації міститься в силі всіх її членів, об'єднаних цементом спільної ідеї.

Тому ніяк не можна поєднати служіння нації з нетерпимістю до її груп, а ідею боротьби за свободу з одночасним намаганням накинути іншим силою панування своєї групи. Підпорядкування особистого загально-національному, про яке писав Петлюра і яке лежить в основі націоналістичного світогляду Коновальця, має на увазі загальне духове об'єднання всіх в одному фронті боротьби за спільну мету. Це не означає неґації й нівеляції індивідуальних поглядів і ідей. Навпаки, різноманітність поглядів нам доконче потрібна, а дискусія над ідеологічно-програмовими питаннями дуже побажана на те, щоб у дискусії оформити найкращу розв'язку окремих проблем. На жаль ми таких дискусій боїмося і уникаємо, може тому, що голосною метушнею довкола імен і фраз, суматохою за так звану «чистоту принципів» можна легко закрити внутрішню плиткість і порожнечу.

Які ж конкретні висновки й завдання випливають для нас з ідей залишених Петлюрою й Коновальцем? Відповідаючи на це питання, треба спершу ствердити два факти. Перший, це наявність в Україні національного спротиву московському окупаційному пануванню, наявність свого роду нового національного відродження, особливо серед молодого покоління. Це дуже відрадний факт, бо ж він доказує, що навіть виховання під тоталітарним комуністичним впливом, майже без доступу вільних ідей і думок, не зуміло знищити національного духа і він, цей національний дух стихійно охоплює молодь. Другий факт, це ідейність нашої еміґрації, яка, як показала от хоч би бу-

дова пам'ятника Шевченкові у Вашінґтоні, ще спроможна на зорґанізовану й ідейну акцію. Отже йдеться тільки про те, щоб *цю ідейність спрямувати в одне русло постійної щоденної дії,* запланованої не на місяці, чи навіть роки, а на десятки років уперед, бо ж ми не знаємо, коли наша боротьба закінчиться. Можливо, що всі наші теперішні уряди й «уряди», за які наші групи так тепер завзято боряться, навіть не доживуть до того часу, коли Україна виборе волю встановити свій справжній вільний уряд. Тому в аспекті нашої дії на далеку мету перед нами стоять такі конкретні завдання:

1. Тому що Україна не має змоги вільно говорити перед світом, за неї мусить говорити еміґрація. Старша еміґрація багато вже в цій ділянці зробила; але ще багато залишається до зроблення. Це завдання спаде вже на молодше покоління, яке має всі кваліфікації на те, щоб поставити питання зовнішньої репрезентації інтересів України більш ефективно, як це зробила старша еміґрація. Успіх цього залежатиме від того, чи зуміє молодше покоління відчути його ідейну відповідальність перед нацією його батьків.

2. Тоді, коли московський окупант в Україні намагається нищити культурні й духові вартості й тримати Україну ізольованою від світових ідей, перед нашою еміґрацією, і то знов таки у великій мірі перед молодшою її частиною, стоїть завдання зберігати й помножувати тут на еміґрації українські духові вартості і збагачувати їх новими вартостями виплеканими у вільному світі.

3. Навіть і в Україні, в умовах духової цензури, видне шукання чогось нового, нових ідей. Наша еміґрація назагал якось наче б застигла в її політичних концепціях і часто підмінила їх застиглими фразами. Замість творчої дискусії, ми маємо доктринерське перегукування фразами й лайками. Ми, наприклад, більше енергії вкладаємо в сварку про те, чи нам зустрічатися чи не зустрічатися з совєтськими делеґаціями, ніж на те, якими ідеями й концепціями нам розкладати тих же делеґатів, з якою духовою зброєю йти нам у бій проти комуністичної брехні й доґми. З усіх

наших політичних груп на еміґрації, здається, тільки Український Націоналістичний Рух має найглибше розроблену ідейно-світоглядову й політичну програму. Чи вона правильна, чи неправильна, можна дискутувати. Як націоналіст, я особисто переконаний у її правильності й досконалості. Принаймні ніхто мене ще не переконав у противному, і то може тільки тому, що противники українського націоналізму до тепер обмежувалися в його критиці здебільша до фраз і неузасаднених обвинувачень без глибшої критичної аналізи його засадничої філософії й принципів.

Під впливом саме такого підходу до наших політичних питань серед нашої суспільности, а особливо серед молодшої її частини, витворилася нехіть до «політики». Це дуже нездорове явище. З одного боку воно зводить всю нашу діяльність на виключно суспільно-громадську або церковну площину, до праці в стилі забезпеченевих товариств. З другого ж, діяльність нашої еміґрації по відношенні до України має політичний характер і тому мусить мати й політичний зміст з виробленою політичною концепцією визволення й перебудови майбутньої вільної української держави на принципах політичної демократії. Цих принципів не можна перещепити з Америки чи якоїсь іншої країни. Вони мусять бути вироблені згідно зі своєрідностями українського ґрунту, бо лише тоді вони там закоріняться. В іншому випадку можемо бути свідками такого самого політичного хаосу, який ми бачили й бачимо в багатьох країнах, які, скинувши чужий режим, не зуміли замінити його здоровою власною системою.

4. Старша еміґрація мусить бути приготовлена на те, що їй може й не доведеться побачити визволену Україну. Тому вона мусить всю свою увагу спрямувати на виховання собі гідних заступників у її політичній роботі зпоміж молодого покоління. Не досить сказати: «Молодь не цікавиться». Треба ще поставити питання: чи зробили ми все можливе для того, щоб її зацікавити і розбудити в ній запал до нашої праці? Відповідь на це питанная відома.

5. Врешті питання нашого політичного об'єднання. Зайво говорити про його потребу, бо всі ми про нього

говоримо, але по різньому його розуміємо. Психологічно ми ще живемо у минулому з його перебільшеними груповими амбіціями й доктринерськими упередженнями. В таких умовах кожне наше політичне об'єднання матиме в собі зерна роз'єднання. Справжнє монолітне об'єднання наших сил у єдиному національному визвольному фронті може прийти лише тоді, коли ми навчимося шанувати кожного члена нашої спільноти, його погляди і його гідність, коли ми перестанемо дивитися на наших політичних противників як на ворогів, і коли персональні амбіції підпорядкуються інтересам нації, так як писав Петлюра і так як намагався виховати своїх послідовників — на жаль, не завжди успішно — полковник Коновалець.

Історія мірятиме колись виконання нашого обов'язку перед Батьківщиною не кількістю наших заяв, ані теж кількістю міністрів, яких ми попризначаємо, а лише тим, як висловився покійний президент Кеннеді, *чи були ми справді віддані не окремій людині або групі, а виключно справі служіння загальній справі й національним інтересам.* Лише коли духова вартість, ідейна наснага і творчий вклад в боротьбі за національні інтереси, а не групова заздрість і нездорові й перебільшені амбіції стануть мірилом вартости і основою наших взаємовідносин, лише тоді могтимемо надіятися на справжнє об'єднання наших сил. І до такого об'єднання мусимо змагатися, кожен з нас, на кожному кроці в нашому щоденному житті. Тільки тоді, при такому щирому шуканні духової спільноти з іншими й ідейної служби національній справі матимуть сенс наші національні святкування. І тільки в такий спосіб ми могтимемо віддати гідну пошану пам'яті героїв наших визвольних змагань на чолі з С. Петлюрою й Є. Коновальцем. Тільки в такий спосіб ми могтимемо допомогти здійснити й завершити їхні ідейні заповіти.

***

У 25-ЛІТТЯ ПОХІДНИХ ГРУП ОУН

Один з наших поетів назвав нашу добу «жорстокою мов вовчиця». Справді жорстока вона для українського народу, бо ж включає вона добу безпощадного нищення духової й фізичної істоти українського народу з мільйонами людських жертв під большевицько-московським терором і неменш жорстоку, хоч і коротку добу німецького терору в 1941-44 роках. А все ж, як каже Я. Шумелда, «Україна має якусь чародійну силу, яка дає їй змогу підійматися після смертельних ударів, гоїти швидко свої рани та ставити на історичну арену нові мільйони борців».

Ця чародійна сила проявила себе під час української національної революції 1917 р. і доби боротьби за державність, вона з нечуваною і просто неймовірною силою проявила себе під час Другої світової війни і, врешті, проявляє себе й тепер у стихійному спротивові Москві української молоді, і то молоді, яку московський окупаційний режим позбавив доступу до правдивих джерел національного самопізнання і отруйною пропаґандою від малечку намагався вбити в ній свідомість її національного «Я».

Тому втерта вже фраза про те, що Україна бореться, далеко не віддає всієї просто містичної глибини національних процесів в Україні. Велич цієї боротьби можна відчути тільки почуваннями й душею, перед нею треба у духовому піднесенні впасти на коліна і молитися в подиві до нескореного і незламного Духа Нації, з неї треба черпати натхнення до нашої власної праці тут на чужині. І молячись, треба згадати тих, які жертвою свого життя і своєї крови допомогли творити національне чудо і підсичувати незгасаючий вогонь національного горіння у темряві жорстокої ночі поневолення і серед заграв пожеж принесеного окупантами знищення.

До них належать ті, які 50 років тому, у боротьбі за незалежність Української Народньої Республіки, внесли ім'я України знов на світові мапи ціною своєї крови і жертви їхнього провідника і символу — Симона Петлюри.

До них належать також і ті, які в 1941-1944 роках, виховані під рукою другого велетня мученика — провідника визвольної боротьби Євгена Коновальця, знов показали світові, що Україна готова навіть у найважчих обставинах домагатися її права на національну гідність і свободу.

Ще колись, у 1920-их роках, пророкував розстріляний московськими большевиками поет Євген Плужник:

«Тоді вийдуть горді, льви!
І не я... І не ви...
Інші.
Скажуть:
— Ми — ті,
Хто вірні меті
Йшли безупинно до неї!..»

У пам'ятні дні літа 1941 р. здійснилося Плужникове пророкування: на схід, у звільнену від большевиків Україну, з метою показати новому, німецькому окупантові, що українська земля є таки землею українського народу і що прав до неї він не зречеться, пішли тисячі тих, що «вірні меті йшли безупинно до неї», — Похідні Групи ОУН. Характер цього походу найкраще передав американський історик Джан Армстронґ такими словами:

«Якщо колись якась група була готова боротися проти безнадійности і майже без шанс, то це була ОУН. Кілька тисяч недосвідчених і слабо вивінуваних молодих людей вирушили не тільки на те, щоб підмінити гігантський комуністичний апарат, але і зважилися вони на визов позірно непоборній німецькій машині. В нашому світі, де полохливість перед наступом тиранії часто буває правилом, така відвага вирівнює всі нестачі».

Підготова до походу почалася ще довго перед вибухом німецько-совєтської війни, у свідомості, що успіх української справи у загальній хуртовині другої світової війни залежатиме у великій мірі від напруги самого українського народу. Організація Українських Націоналістів поставила перед собою завдання змобілізувати цю напругу, оформити її в цілеспрямоване річище визвольної боротьби. Тому, сподіваючись вій-

ни між Німеччиною й СССР, вже в квітні 1941 року ПУН доручив негайно почати підготовляти людей до праці на рідніх землях, зокрема на Наддніпрянщині. Як пише Я. Шумелда, який в той час працював у Екзекутиві ОУН в Німеччині, в директиві ПУН особливу увагу зверталося на вивчення підсовєтських відносин в різніх ділянках життя та на ті обставини, серед яких доведеться членам ОУН працювати на українських землях у час їх звільнення з-під большевицької окупації.

За ініціятивою Проводу Українських Націоналістів, при Центральній Управі УНО в Берліні створено Комісію Державного Плянування, матеріялами якої мали послуговуватися члени ОУН при розв'язуванні питань адміністраційного, господарського і політичного характеру в Україні. Культурна Референтура ОУН, очолювана О. Кандибою-Ольжичем, вела підготову до культурно-освітньої праці в Україні. Ген. М. Капустянський і полк. Сушко очолювали підготову військових кадрів для організації військових і поліційних частин. В окупованій Німеччиною Польщі створено Центральне Оперативне Керівництво для всіх кадрів ОУН, які мали піти на Схід. За кілька тижнів до вибуху війни, Провід вислав в Україну двох уповноважених, Олексу Куца і Івана Мицика, для поінформування Крайового Проводу ОУН про ситуацію і підготовку крайових кадрів до сподіваних воєнних подій.

Як тільки вибухла 22 червня німецько-совєтська війна, Похідні Групи ОУН вирушили в Україну, включно з такими керівними провідниками організації як Ольжич, генерал Капустянський, Грибівський-Сеник, М. Сціборський, полк. Сушко, і теперішний Голова ПУН О. Штуль-Жданович і ряд інших провідних людей, більшість яких згинули в Україні розстріляні німцями, а деякі, на жаль, і українцями. Завдання їх можна схарактеризувати такою концепцією Ольжича (подаю за споминами Шумелди):

1. У переходовому часі між німецькою військовою окупацією і приходом німецької цивільної влади, треба перевести організацію всіх ділянок українського життя та посилити патріотичні й самостійницькі на-

строї широких мас Наддніпрянщини, які пройшли довгий етап насильної русифікації. Для цього треба зорганізувати українську адміністрацію, суспільно-громадське життя і культурне життя, зокрема пресу й видавництва, які мали б український самостійницький характер.

2. Головним центром уваги мав стати Київ, де швидке зорганізування українського життя мало б велике моральне і престижеве та організуюче значення для всієї України. Київ мав стати столицею і центром українського національного руху. Тому до Києва були спрямовані всі головні людські сили Організації. Вже кілька тижнів після захоплення Києва німцями, у Києві було біля тисячі членів і симпатиків ОУН, не враховуючи місцевих людей. Треба також згадати, що одна група ОУН дісталася до Києва ще за два тижні до захоплення його німцями.

Очевидна річ, що виникло, ще навіть перед походом на Схід, питання проголошення відновлення української держави. Погляд Організації, на цю справу, як подає Я. Гайвас, висловив М. Сціборський, кажучи, що держава це сила, а силу будується, а не декляруєтся. Тому Організація постановила будувати державу з-низу, тобто розбудовуючи раніше всенародню базу, а щойно на ній згодом проголошувати уряд. Бож відновлення державности і уряду має тільки тоді значення, коли нація готова за нього боротися.

Таке проголошення мала зробити створена в листопаді 1941 р. в Києві, як всенаціональне представництво, Українська Національна Рада, очолювана проф. Величківським. Як пише Гайвас, члени Організації мали доручення від Проводу, що коли прийде час проголошувати відновлення держави, ОУН ні в якому разі не мала робити цього від себе. Йшлося бо про мобілізацію всіх українських сил і державний уряд мав мати забезпечену за собою підтримку всіх тих сил, незалежно від їхніх політичних переконань. ОУН мала бути тільки ініціятором, організатором і каталізатором українського національно-державницького думання, а не монополізатором українських національних аспірацій, новою монопольною партією на зміну старій однопартійній системі.

Окремим питанням було ставлення німецького уряду до наших аспірацій. Ще в квітні 1941 р. Голова ПУН, полк. А. Мельник, переслав німецькому урядові меморандум, домагаючись від нього декларації про визнання прав українського народу на самостійність і державність.

Не діставши задовільної відповіді, Провід доручив членам бути обережними до німців і не йти одинцем на їхні заклики вступати як перекладачі до німецької армії. Вже перші дні після війни показали, що німці трактують українські землі як воєнну добич і що лінія Гітлера про здобуття українських земель для німецьких колоністів перемагає плян Розенберґа, який передбачав створення на території СССР національних держав, які мали б бути під німецьким протекторатом.

Як один з учасників походу на Схід, мушу рішуче ствердити, що у нас не було надто великих ілюзій щодо німецької доброзичливости до української справи. Зрештою, цю «доброзичливість» ми бачили виразно хоч би і в тому факті, що Ґестапо заборонило українцям з Німеччини і окупованої Польщі їхати в Україну і тому пробиватися на Схід довелося нелеґально, ризикуючи арештом і засланням до концентраційних таборів.

А українські народні маси чекали від нас оцінки перспектив німецької окупації і таку оцінку треба було їм дати. Якщо нам згодом вдалося здобути довір'я тих мас, то у великій мірі завдяки тому, що вони дістали від нас тверезу оцінку можливостей німецької дійсности ще з перших днів, коли така твереза оцінка не завжди була навіть популярна, зокрема на західніх землях. Це ж бо був час радісного захоплення визволенням від большевизму, байдуже хто його ніс, мрії здавалися дійсністю, а міраж дійсности підсилювало ще відоме проголошення української державности у Львові «в союзі з Великою Німеччиною». Хто ж хотів тоді думати, що на зміну українському «урядові» у Львові прийде Кох і Ґестапо? Тому всякий голос скептицизму розглядався як дефетизм, а то й національна зрада.

Напрямок німецької політики став ясний вже в листопаді 1941 р., коли німці не погодилися визнати створеної у Києві Української Національної Ради. Ще виразніше показали вони свою політику розстрілами на початку грудня на Житомирщині організаторів величавої маніфестації під містечком Базар над могилами розстріляних большевиками в 1921 р. вояків армії Української Народньої Республіки. Незабаром прийшли розстріли членів ОУН і провідних культурних і суспільно-громадських діячів у Києві, Миколаєві, Харкові, Полтаві, Дніпропетровську, Херсоні, Кам'янці Подільському і в інших містах. Це стало сиґналом до нової фази національно-визвольної політики ОУН — організування збройного руху спротиву німецькій окупації. Пізньою весною 1942 р. розпочалася організація партизанських частин Української Повстанської Армії, в яку увійшли частини колишньої Поліської Січі отамана Боровця-Бульби і повстанські відділи ОУН; військова референтура ОУН, очолювана ген. М. Капустянським, яка ще до вибуху війни вела підготовчу акцію, зуміла забезпечити УПА старшинськими кадрами. До акції організації УПА під командуванням от. Бульби включилася також Українська Республіканськo-Демократична Партія, яку зорганізували колишні видатні члени ОУН-СД (Бандери). Організований ОУН в серпні 1942 р. З'їзд Українських Самостійників у Києві в одній зі своїх постанов ствердив ухвалу «поширити акцію творення військових відділів».

Однак, включаючись в організування повстанської дії, ОУН розглядала УПА тільки як **засіб самооборони і поглиблення української національної напруги, а не як масовий зрив,** в успіх якого в той час годі було сподіватися. Головне завдання ОУН бачила в розбудові сильної підпільної законспірованої мережі, яка могла б охопити своїми ідейними впливами маси і залишитися між масами навіть після можливого повороту большевицької окупації. На жаль, необдумана і подиктована бажанням хвилевого ефекту в ім'я групових амбіцій пізніша акція ОУН-СД в напрямку організування масової повстанської дії і під

кличем «Усі до лісу!» розконспірувала підпілля і виставила його під нищівні удари большевиків після відступу німців з України.

Один з сучасних письменників схарактеризував романтичні настрої учасників похідних груп наголовком до своїх споминів «На білому коні». Безперечно, більшість учасників похідних груп ОУН діяли під романтикою походу на схід, часто може й не повністю усвідомлюючи собі усіх практичних труднощів праці на місцях. Але якраз може й у цьому криється успіх їхньої місії, бо саме оцей щирий, непогамований романтичний ентузіязм переконував людей у щирості наших ідей, був свіжим подихом вітру у безнадійності суворого життя, роздмухував присипану попелом жахливого життя в умовах терору й нужди іскру ідеалізму і запалював віру в перемогу нашої національної справи. В членах ОУН люди побачили повних і живих людей, людей свідомих своєї людської і національної гідности, людей які не вміли кланятися чужому панові — і це було щось нове, щось свіже і заразливе, що накидало свій приклад, спонукувало відчувати свою власну людську і національну гідність, підносити пригнуту страхом спину і заговорити на повний голос.

Я зовсім не хочу підсувати думку, що повінь національного ставання в Україні під час Другої світової війни була виключною заслугою ОУН. Участь понад сорок тисяч людей на маніфестації під Базаром на Житомирщині, організованій за ініціятивою ОУН, в листопаді 1941 р. свідчила про те, що в народі, навіть після сталінських чисток і терору, жили традиції української національної боротьби і національної думки. Але на той час ОУН була єдиною організованою політичною групою з виразною програмою дії і люди стихійно пішли за її проводом і прикладом, не конечно самі стаючи членами ОУН — зрештою ОУН цілком виразно орієнтувала свою роботу на масовий загально-національний а не вузько-груповий підхід. Тому й були такі випадки, як відомий мені особисто випадок, що в одній з повітових екзекутив ОУН на Волині працював старий член радикально-соціялістичної партії. Виїхавши після війни на еміґрацію, він знов

став активно працювати в соціялістичній партії. Але під час війни, не маючи змоги проявити свою національну діяльність деінде, він, як український патріот, включився до праці в ОУН. А таких випадків було багато.

Ініціятива членів Похідних Груп ОУН в організуванні адміністраційного життя, розбудова преси по всіх містах з виразним самостійницьким національним характером, організування культурного життя і шкільництва, організування господарського життя і матеріяльної допомоги населенню Києва, якому німці проголосили голодову бльокаду, щоб в той спосіб знищити Київ як столицю України і символ державницьких її традицій, творення українського політичного центру у формі Української Національної Ради — все це служило як горда заява новому німецькому окупантові, що український нарід почувається господарем його землі, не зрікається своїх домагань на національну незалежність і розглядає німецьку окупацію як тільки тимчасове явище. І тому нарід йшов за кличами ОУН. І тому теж заступник німецького комісара України проголосив український націоналізм «ворогом число один», а Ґестапо розпочало енергійну дію винищування українського націоналістичного і національного активу. І тому, врешті, до союзу з Ґестапо в цій винищувальній акції приступили большевицькі аґенти і московські шовіністи. Якраз треба відмітити цей характерний факт, що залишені большевиками аґенти в німецькому запіллі в Україні головну свою силу спрямували не проти німців, а в союзі з німцями проти українського націоналізму.

Мабуть найбільш відрадним явищем, яке дає нам можливість орієнтуватися в сучасних почуваннях української молоді в Україні і робити з них оптимістичні висновки на майбутнє, був той факт, що до ОУН вступили на Наддніпрянщині не тільки люди старшого і середнього віку, які ще пам'ятали визвольну війну 1918-1921 років і згодом були безпосередньо або посередньо зв'язані з діяльністю таємних організацій Спілки Визволення України, Братства Українських Державників і Спілки Української Молоді, але й велика кількість студентської молоді, яка вихову-

валася вже повністю під московсько-большевицьким впливом. Сотні їх були згодом розстріляні німцями. Символом їх усіх і висловом їхньої відданости українській національній ідеї може бути молодий організаційний референт Обласної Екзекутиви на Житомирщину, який перед розстрілом скинув з себе сорочку і кинув її в очі ґестапівцям з окликом: «Стріляйте, кати! Слава Україні!»

Згадуючи минуле з метою зробити підсумки і висновки на майбутнє, не можемо замовчувати й неґативних явищ минулого, хоч як боляче було б ятрити старі рани. Темною плямою на світлому образі нашого національного зриву під час Другої світової війни було розбиття ОУН на дві групи і нездорова, сліпа і обмежена амбіція групи ОУН-СД монополізувати під своєю контролею всю українську дію будь-якою ціною і будь-якими методами. Про ціну й методи не місце сьогодні говорити. Але вузька групова амбіція перешкодила створити один суцільний український фронт, тоді коли такий фронт був конечно потрібний. Провід Українських Націоналістів намагався постійно такий фронт творити. В січні 1942 р. ПУН заініціював вислання до німецького уряду протесту проти політики в Україні. Протест цей підписали полк. Мельник від ОУН, голова УНРади в Києві проф. Величківський, голова УНРади у Львові, митр. А. Шептицький, заступник Голови Директорії УНРеспубліки, А. Лівицький, голова Українських комбатантів ген. Омелянович-Павленко і гетьман П. Скоропадський. Не підписала тільки група ОУН-СД, не зважаючи на заклики це зробити. Травнева Конференція ОУН в Почаєві 1942 р., проаналізувавши існуючий стан, підкреслила конечність творення «єдиного національно-визвольного фронту», бо «тільки при наявності такого фронту ми зможемо добитися перемоги. Без нього ми засуджені на невдачу». Але ОУН-СД до кінця вирішила творити свій власний «визвольний фронт». Тому намагання ПУН, як і намагання низів ОУН не дали наслідків. Український національний фронт залишився розколений в обличчі двох ворожих потуг.

Які ж висновки для нас сьогодні з перспективи подій в Україні 25 років тому. Я не хочу перебіль-

шувати значення еміґрації у визвольній боротьбі нації. Еміґрація має лише допоміжну ролю, а головну ролю мусить таки виконати сам нарід, бо тільки від його напруги й рішучости залежить успіх боротьби. Але, як показав досвід 1941 р., еміґрація може допомогти народові знайти перспективу й напрямні боротьби і дати вишколені кадри, яких ніодин нарід не має за багато. Я не згадую зовсім очевидної функції еміґрації, тобто функції з'єднання прихильність зовнішнього світу визвольній боротьбі народу.

І українська еміґрація має і матиме ці самі завдання перед українським народом. Ніяка світова імперія не вічна. Не вічною буде й московська імперія, а відгомін подій в Україні показує, що український нарід таки прагне розбити цю імперію. Наша ж роля тепер морально й духово допомагати ростові визвольних сил, а в майбутньому, принаймні хоч частині нас, активно включитися у валення стін московської імперії. Наша ж допомога тільки тоді буде повністю ефективна, коли ми, навчившись з помилок минулого, зуміємо створити **справжній єдиний, зцементований визвольний фронт і тут і там в Україні.** Бо тільки тоді ми могтимемо успішно репрезентувати українську справу в зовнішньому світі і здобувати його повагу до нас, до української нації і до її визвольних прагнень. Тільки повністю з'єднані в одному фронті ми могтимемо повести звідси морально-ідейний наступ на ворога — а нам пора вже перейти від дефензивної втечі від нього до наступу на нього — і примусити його хоч сповільнити його наступ на українську націю і її душу. Тільки тоді ми могтимемо могутнім об'єднаним голосом подати «радісну вістку» нашим братам в Україні. А коли прийде час новим похідним групам іти в Україну, тільки існування єдиного об'єднаного визвольного фронту може запевнити, що ці похідні групи підуть допомагати народові у боротьбі за будування держави і не розпорошуватимуть своїх зусиль і не деморалізуватимуть самий нарід поборюванням одні одних.

Остання сесія Української Національної Ради дає надії на повільне творення такого суцільного визвольного фронту у політичній площині. Треба вірити, що

майбутній Світовий Конґрес Українців започаткує таке об'єднання в суспільно-громадській площині. Хочемо надіятися, що колись прийде до об'єднання і в релігійно-церковній ділянці і до цього нам усім треба змагатися. Головне ж треба нам добиватися духового об'єднання нас усіх. Кожна наша група і організація має право мати її власний світогляд і власну програму і амбіцію перевести цю програму в життя. Але ніодна група не має права ставити її програму понад загально-національну справу, ані теж не сміє намагатися накидати силою її світогляд іншим ціною розбивання нашої національної спаяности. Здійснення цих принципів у нашому житті це справа не тільки політичних груп чи організацій. Це справа нас усіх — і тих, що заанґажовані в політичній чи суспільно-громадській роботі, як і тих, що з тих чи інших причин стоять осторонь від неї, не втративши однак відчуття відповідальности за добро нашої спільноти. Український визвольний фронт має бути фронтом нас усіх, а не тільки тих, що «бавляться в політику». Тому всі ми мусимо допомагати і активною працею і моральним впливом творити такий фронт і ліквідувати всякі прояви групового еґоїзму. Бо тільки перемігши нашу власну внутрішню слабість, тільки віддавши всі наші сили справі допомоги визволенню українського народу й ліквідації останньої рабської імперії в світі, ми можемо думати про перемогу над ворогом. І тільки тоді, з чистим сумлінням, ми можемо подати голос нашим братам в Україні: «Борітеся, поборете!».

(«Українське Слово» 18-25. 06. 67)

***

ТРЕБА ПРОТЕСТУВАТИ ПЕРЕД СВІТОМ

Вістка, яку недавно подало дослідне об'єднання «Пролог» і яку підтверджують інформації з інших джерел, повинна сколихнути всіх українців у вільному світі: В Україні відбулися численні арешти й засуди молодої інтеліґенції за її спротив рисуфікаційному наступові Москви.

Арешти й засуди в Україні не новина, навіть і після смерти Сталіна й під час т. зв. відлиги. В минулому, однак, ці арешти відбувалися начебто за колишню участь в українському революційному підпіллі під час війни, і московський режим міг покликатись на те, що мовляв, суджено «воєнних злочинців». Теперешні ж арешти й засуди мають вже виразно характер загального наступу на широкий, сучасний і всенародній національний спротив денаціоналізаційній політиці московського режиму в Україні, особливо ж серед молоді і молодої інтеліґенції, якої вже ніяк не можна обвинуватити у «воєнних злочинах». Їхнє завдання здушити хвилю національного духового відродження, яка широко охопила українську молодь.

Це вже цілком явне виповідження Москвою війни українській нації, до якої нам ніяк не вільно байдуже приглядатися або тільки співчутливо ламати руки. Йдеться бо про те, чи паростки українського національного відродження, які буйно розрослися в останньому десятилітті, ростимуть далі і примусять Москву визнати, що українська нація була, є і буде, чи теж, вирубавши ці паростки масовими арештами, засудами й висилкою в сибірські ізолятори, Москва накриє Україну темним рядном національної і культурної реакції, перетворить її у провінцію Росії не тільки в політичному, а й культурному розумінні та здійснить її пляни повного обмосковлення українського народу. Україна, а зокрема українська молодь, ставить завзятий, і на обставини підсовєтські таки відважний спротив цьому московському наступові. Ми ж, еміґрація, повинні і мусимо цей спротив підсилити, допомогти йому стільки, скільки в наших силах.

Яка може бути допомога? Факт, що протести проти арештування Дзюби і Світличного, зокрема протести в Канаді, примусили Москву поступитися, доказує, що ми таки можемо чимсь допомогти. Тому нам негайно треба повести акцію, яка сколихнула б світову опінію проти московського наступу на українську молодь і інтеліґенцію. На мою думку самих листів наших центральних політичних і суспільно-громад-

ських організацій до міністерств закордонних справ країн нашого поселення не досить. Нам потрібні масові протести, які свідчили б, що протестують не лише «політики», а всі громадяни.

Конкретно, найкращою формою такого протесту були б листи від усіх наших організацій і громад в кожноми місті з підписами їхніх членів, вислані до голови Комісії Людських Прав при Об'єднаних Націях, відсилаючи водночас копії листів до представників держав нашого поселення при Комісії і до амбасадорів у Об'єднаних Націях. Адже йдеться про те, що московські арешти в Україні порушують не тільки національне право, але навіть і основні права людини плекати її рідню мову й культуру, включно з правом на відкритий суд, бо ж, як виходить, арештованих діячів в Україні судили на таємних судових засіданнях. (Глядіть: «Н. Ш.» з 1 жовтня ц. р. на 1-шій стор.). Чи ж постанови Декларації Прав Людини, які підписала і Москва і її ставленники в Україні, не зобов'язують і щодо українського народу?

Не виключаючи інших форм протесту, наш *масовий* протест до чинників Об'єднаних Націй є не тільки найбільш реальний до здійснення — бо ж ідеться тільки про написання листа і про зібрання під ним підписів, — але й чи не найбільш ефективний для того, щоб звернути на нього увагу широкого світу.

Зрештою, байдуже, яку форму протесту виберемо. Головне в тому, щоб ми не обійшли мовчки того, що діється в Україні. Допоможім якщо не цілком спинити, то хоч загальмувати цей черговий наступ на душу українського народу. Наші брати в Україні не мають змоги протестувати перед світом. Тому протестуймо ми в їхньому імені, в імені загально-людських прав, бо ми відповідальні за долю України!

(«Новий Шлях», 08. 10. 66)

***

ПРО ДЕЯКІ «ДОСЯГНЕННЯ» УКРАЇНИ ЗА 50 РОКІВ ВІД РЕВОЛЮЦІЇ

З наближенням річниці большевицької Жовтневої революції у підсовєтській українській пресі щораз більше писатиме про «великі досягнення» України в «братньому єднанні з великим російським народом» за останні 50 років. Так, напр., «Радянська Україна» в числі за 12 травня надрукувала велику статтю М. Бабія про «розквіт української радянської держави». Годі вірити, щоб Бабій, доктор юридичних наук, людина що вміє думати, міг щиро і з переконанням писати таку статтю. Але все ж кортить відповісти на деякі його твердження, хоч він, мабуть, і не матиме змоги з нашими думками познайомитися.

Не збираємося довго зупинятися над твердженням про те, що «робітники і селяни України рішуче підтримали Велику Жовтневу соціялістичну революцію», про «добровільне об'єднання» України в системі СССР, тощо. Факт, що большевицька фракція мала за собою не більше як 130 делеґатів на всеукраїнському з'їзді 2 500 делеґатів робітничих і селянських рад в грудні 1917 р.; що провідник тієї фракції М. Скрипник відкрито визнав, що населення України у переважаючій більшості пішло за «жовто-блакитним прапором українського націоналізму»; що вже навіть у 1922 р. українці творили тільки 23 відсотки складу Комуністичної партії України, тоді як москалі творили 54 а євреї 14 відсотків; що т. зв. радянський уряд України, створений у грудні 1917 р. в Харкові, примушений був опертися виключно на силу московських військ, що відкрито стверджували Троцький і командуючий московських большевицьких військ в Україні Антонов-Овсєєнко; що навіть після упадку Української Народньої Республіки в Україні ще довго велася протибольшевицька повстанська боротьба; і, врешті, що Сталін примушений був жахливим голодом і жертвою кількох мільйонів українських селян «торощити спину українській контрреволюції», наявно доказує популярність Жовтневої революції й об'єднання з Москвою в Україні.

Але припустімо на хвилину, що справді так було, як твердить совєтська пропаґанда і звернімось до питання чого ж досягла «вільна» Радянська Україна від часів Жовтня. Докладно розглянути це питання в газетній статті годі, отже доведеться обмежитися тільки до деяких фактів і стверджень.

За твердженням Бабія, «Українська Радянська держава повсякденно піклується про підвищення добробуту народу». І Бабій і вся совєтська пропаґанда намагаються доказувати якого нечуваного господарського розцвіту досягла Україна за 50 років совєтської влади. От, наприклад, «Молодь України» за 27 січня 1967 р. стверджує, що «Україна займає зараз перше місце в Европі по виробництву чавуну, сталі, прокату, видобутку природного газу і залізної руди, випуску магістральних тепловозів. По видобутку вугілля і залізної руди, виплавці чавуну і сталі на душу населення наша республіка випередила не тільки найбільш розвинуті країни Европи, але й Сполучені Штати Америки... Значно зросло валове виробництво зерна и технічних культур, м'яса, молока, картоплі, овочів та іншої продукції».

Враховуючи великі природні багатства України — сільсько-господарські і промислові — і беручи до уваги отой великий розвиток, який постійно підкреслює совєтська пропаґанда, можна було б припускати, що населення України живе принаймні так добре, як населення західньої Европи, яку Україна перегнала у промисловій продукції. Але, якщо навіть не вірити розповідям туристів і приватнім листам з України, то читання самої совєтської преси показує зовсім щось інше, а саме велику нужду: «Важко дістати окуляри», нарікає «Радянська Україна» (29 жовтоня 1964 р.). Мешканці с. Дзвиняче примушені ходити 8-10 кілометрів за сілю, якої немає в сільській крамниці («Перець» ч. 1, 1965 р.). «В багатьох населених пунктах республіки немає торговельних підприємств... В такі села навіть не виїжджають автолавки... Учні значної частини шкіл не обслуговуються підприємствами громадського харчування», нарікає депутат Укоопспілки, Ф. Д. Колесник, на сесії Верховної Ради УССР 30 чер-

вня 1965 р. («Молодь України», 2 липня 1965 р.) «Купив новий костюм. Потрапив під дощ — залишився один спомин», оповідає диктор київського радіо в передачі 31 жовтня 1964 г. Немає майже числа газети, в якій не було б допису-нарікання на брак харчів і товарів у крамницях. «Молодь України» (27 березня 1966 р.) з захопленням повідомила про те, що в містечку Дарниця від 1962 р. побудовано нову житлову площу районного житлового управління розміром 887 тисяч кв. метрів куди вселилося «понад 33,5 тисяч сімей трудящих» — отже пересічно 33 кв. метри на родину. (Хай читат попробує розмістити «вигідно і культурно» родину на площі розміром 5,5 на 6 метрів!).

Але, знов таки, припустимо, що нарікання на брак товару відзеркалюють тільки окремі випадки і «неполадки постачання», а що в загальному товарів досить. Чи доступні вони совєтському українцеві? За офіційними совєтськими даними, пересічні місячні заробітки на селах виносять 40-50 карбованців (багато людей заробляє менше!) а в містах 70-90 карбованців (60 карбобанців більш типове для пересічного робітника). Як подає «Радянська Україна», 3 жовтня 1964 р. перший заступник міністерства торговлі УССР Маліков повідомив, що з 1 жовтня встановлено нові знижені ціни на деякі промислові товари, а саме жіночі черевики — 13 карбованців, жіночі суконки (очевидно простого масового стандарту) — 53 карб. 50 копійок, чоловічі костюми — 50 карб. Отже колгоспник чи робітник мусить цілий місяць проробити, щоб спромогтися на простий костюм, і то такий, про який говорив вже згадуваний диктор київського радіо: потрапив під дощ — залишився один спомин!

У чому ж справа? Причин багато: у самій системі, яка важкою бюрократичною безгосподарністю в тому, що, як пише Бабій, «Радянська Україна», «її народ вносить величезний вклад у спільну справу всіх народів нашої країни», тобто в господарській експлуатації України Москвою. Ось тільки один приклад:

«На нашу республіку — твердив заступник Ради Міністрів УССР і голова Держпляну України А. Д. Кочубей — припадає половина загальносоюзного ви-

робництва чавуну, 40 процентів сталі і прокату, більше половини видобутку залізної руди, більше третини вугілля, 27 проц. виробництва мінеральних добрив... На Україні продукується 60 проц. загальносоюзного цукру, значна кількість м'яса, тваринного масла, олії та інших продуктів харчування («Радянська Україна», 15 жовтня 1964 р.). При такому великому вкладі України у всесоюзне господарство можна було б думати, що доля України у всесоюзному бюджеті буде відповідно висока. Однак у тому ж 1964 р. державний бюджет України, приділений Москвою, становив тільки 16,5 відсотків загальносоюзного бюджету («Радянська Україна», 10 грудня 1964 г.), а капіталовкладення в українську промисловість у 1963 р. були тільки 13 відсотків загальносоюзної суми. Отже Москва викачує з України її багатства, повертаючи назад тільки маленьку їх частину. За даними таки ж Академії Наук УССР («Національний дохід Української ССР в період розгорнутого будівництва комунізму», Київ 1963 року), вплати України до союзного бюджету в 1958-1961 роках виносили 5 мільярдів карбованців річно, а назад Україна одержувала дещо більше як один мільярд карбованців — тобто Москва задержувала 78 відсотків собі.

Бабій хвалиться, що УССР як член ООН «внесла значний вклад у справу ліквідації ганебної системи колоніялізму», і нам відомо, як завзято делеґати України виступали в ООН проти колоніялізму в Африці. Але що і хто скаже про московський господарський колоніялізм в Україні?

Тож попробуймо бути дещо «об'єктивні» і припустімо, що це не колоніялізм, а тільки добра воля самих колгоспників і робітників України, які, самі не доїдаючи, добровільно діляться своїм багатством з «братніми народами» СССР і усієї «соціялістичної сім'ї» в ім'я побудови комунізму Адже бувають ідеалісти у світі, чому б українці не могли такими бути, «визволившись» за допомогою «братнього російського народу»? Совєтська пропаґанда постійно і з натиском підкреслює повну суверенність Української ССР у всіх ділянках життя, включно навіть з правом вийти з

складу СССР. «Зберігаючи у складі СССР свою незалежність і суверенітет, — пише Бабій, — Українська ССР здійснює державну владу самостійно, розв'язуючи важливі питання політичного, господарського культурного життя республіки... Серед правових ґарантій суверенітету Української ССР варто назвати такі: право мати вищі і місцеві органи держаної влади і державного управління, судову систему, громадські організації і товариства трудящих». Розгляньмо за чергою ці «ґарантії»:

На 32 міністерства УССР, лише 4 мінісітерств є республіканські, тобто не підпорядковані союзним міністерствам, принаймні теоретично, і то лише міністерства маленького значення: автомобільного транспорту шосейних шляхів, будівництва комунального господарства, місцевої промисловости, соціяльного забезпечення. Усі ж важливіші «міністерства», у тому закордонних справ, оборони, освіти, промисловости тощо, фактично є тільки підвідділами міністерств у Москві. Наскільки ті українські «міністерства» можуть вирішувати справи Української ССР може ілюструвати кореспонденція «Робітничої газети» за 21 травня 1966 про проблему використовування нафтового газу в Бориславі на Львівщині. «На жаль, пише кореспондент газети, не таке складне, але гостре й важливе питання не можна розв'язати на Україні, хоча в Києві й існує виробниче управління «Украгазпром» Міністерства газової промисловості СССР. Справа в тому, що волею цього міністерства всі газолінові і газобензинні заводи, які знаходяться на Україні, підпорядковані не згаданому «Укргазпрому», а безпосередньо міністерському главкому по переробці газу, що знаходиться в Москві... А якщо завтра подібна ж неув'язка трапиться в Долині Івано-Франківської області, а потім у Гнідинцях на Чернігівщині, або з конденсатом у Кегичівці на Харківщині? Нафтові та газові промислові управління, республіканські органи самі тут нічого не зроблять. Треба писати лише в Москву...» А що ж тоді говорити про справді важливі справи, як от справу закордонних зв'язків? Тут і писання в Москву нічого не допоможе «урядові» «суверенної» УССР.

Подібна ж ситуація і в судівництві, де, як подає «Українська Радянська Енциклопедія», Прокурор УССР і обласні прокурори призначуються Генеральним Прокурором СССР, а районні і міські прокурори призначуються Прокурором УССР *з затвердження Генерального Прокурора СССР.*

Гляньмо на «право мати громадські організації і товариства трудящих». «Українська Радянська Енциклопедія», том присвячений УССР (видання 1967 р.) подає список наукових і культурно-професійних спілок, які існують в Україні. З яких 30-ти товариств, лише сім не схарактеризовані як «відділення всесоюзних товариств», решта ж, знов таки, є тільки місцевими філіялами товариств з центральним осідком у Москві.

Пробували ми бути «об'єктивними» і вирозумілим дотепер, попробуймо, читачу, до краю зґвалтувати нашу об'єктивність, припускаючи, що і ця централізація культурного і політичного життя в Москві є тільки природнім добровільним зрозумінням населення України доцільности і практичности системи, бо ж, мовляв, проблеми України є частиною проблем всього Совєтського Союзу. Однак аж ніяк не можна зрозуміти й оправдати факту, що у *«вільній» українській державі український нарід не має права вільно плекати його культуру і мову.* Навпаки, Москва веде послідовне і посилене намагання повністю русифікувати Україну, довести за постановою партії до «злиття націй», очевидно в російській «передовій» нації, включно зі «злиттям» культур і мов. Як стверджує програма Комуністичної партії Совєтського Союзу, прийнята 22 з'їздом у 1961 р., «кордони між союзними республіками СССР поступово втрачають їхнє попереднє значення, оскільки всі народи рівні, їх життя базоване на спільних соціялістичних основах, матеріяльні та духові потреби кожного народу заспокоювані в такій самій мірі... Духові прикмети, що виникають з нового типу суспільних відносин і втілюють у собі найкращі традиції народів СССР, прийняли форму і стали спільними для совєтських людей різніх національностей. Повна побудова комунізму є новою стадією в розвитку

національних відносин в СССР, в якій нації ще тісніше з'єднаються, аж поки не буде досягнена повна єдність».

У перекладі на просту мову, ця постанова партії це програма повної русифікації неросійських народів СССР, в тому числі України. Таку русифікацію Москва посилено веде всякими способами і тут вже й про добровільність годі говорити, бо відгуки боротьби між русифікаційною політикою Москви і спротивом цій політиці в Україні досить сильно доходять назовні і то навіть через підсовєтську українську пресу. Московський наступ на українську культуру і мову видний у намаганні обмежити навчання української мови в школах, нищенні українських історичних і культурних пам'яток, майже повному вилученню української мови з науково-технічних видань, обмежені тиражів і кількости українських книжкових, журнальних і газетних видань, і явному саботажі державної організації «Союздрук» у розповсюджуванні українських видань.

За повідомленням варшавського журналу «Наша Культура», конференція в справах української мови в усіх технічних та ремісничих школах: щоб видання Академії Наук УССР виходили «здебільша українською мовою», щоб кіностудії України творили художні та наукові фільми тільки українською мовою. Чи ж не цікаві домагання громадян «вільної української держави»?

«На фабриці «Спортінвентар» (Київ) вирішили передплатити з літературно-художніх видань «Роман-газету», «Огонек», «Новий мир», «Иностранную литературу», «Октябрь» (Все російські видання — Ю. П.). Це добре. Але чому тут обминули «Літературну Україну», журнали «Вітчизна», «Жовтень», «Радуга», «Прапор», «Всесвіт»? («Літературна Україна», 15 листопада 1963 р.).

У школі ч. 7 у Києві учні мусять, на лекціях української літератури, користуватися російським текстом збірки поезій В. Сосюри. «Аналогічна картина в багатьох інших школах», пише кореспондент «Літературної України» за 20 листопада 1964 р.

У школі ч. 118 у Києві на 6.138 книжок тільки 400 українських книжок і то для старшоклясників, «а для молодших і середніх клясів — жодної української книжки!». «У школі ч. 20 — 16.000 томів, з них на українську клясичну та радянську літературу припадає лише 480» («Літературна Україна», 23 жовтня 1964 р.).

«Учні часом не мають під руками найнеобхідніших книжок, навіть тих, що значаться за програмою як обов'язкові. *Особливо це стосується видань з української клясичної і сучасної літератури*» («Літ. Україна», 18 квітня 1967 р.).

«Літ. Україна», 29 грудня 1964 р. нарікає на надто малий тираж недавно виданої «Історії української літератури» і неможливість роздобути 4-томове видання «Матеріяли до вивчення української літератури». «Подібних випадків, — пише газета — не десятки, а сотки». А кореспондент цієї ж газети (число за 5 лютого 1965 р.), пише, що в місті Донецькому «Союздрук» прийняв тільки дві передплати на «Історію українського мистецтва». «Як стати третім?», питає кореспондент.

Л. Сузін пише з Білорусії про гастролі групи Укрконцерту в Білорусії: «Глядачі захоплено приймали українських мистців... Ми йшли на зустріч з киянами як з представниками мистецтва братнього українського народу, яке так люблять всі радянські люди. Але, на жаль, *в програмі концерту було дуже мало української музики і пісень*» («Культура і життя», 4 липня 1965 р.).

Протести проти нищення історичних і культурних пам'яток довели до створення добровільного і приватніми фондами фінансованого Товариства охорони культурних пам'яток. Тоді як Москва дбайливо зберігає за державні кошти — в тому числі й кошти загарбані з України — всі пам'ятки царської Росії, Українська ССР примушена мобілізувати на протязі минулих 50 років — приватні фонди і то тільки після сильних протестів людей!

Усі русифікаційні намагання призвели до того, що в Києві і в інших містах України вже й важко почути українську мову на вулицях. Не дарма В. Гаккебуш

стверджує чи то зі здивуванням, чи може з тугою у журналі «Вітчизна», ч. 2. 1965 г.: «На аеродромі Бурже (в Парижі) вражає навіть те, що довкола всі говорять по-французькому». Бідний Гаккебуш, очевидно, сподівався і тут почути тільки мову «старшого брата».

У картині «розквіту» Радянської України за 50 років большевицької системи є, врешті, останній, найбільш понурий момент, який повинен затривожити кожного українського патріота, а це справа фізичного змосковщування України і ліквідація українського елементу поза межами України в СССР. За переписом 1926 р. в неукраїнських республіках СССР було майже 8 мільйонів українців; у 1959 р. їх було вже тільки 5 мільйонів, не зважаючи на вивезення мільйонів українців з України від 1926 р. Очевидно, вони стали жертвою русифікації, бо ж совєтський уряд не дозволяє на українські школи, ані навіть на навчання української мови поза межами Української ССР. Неменш тривожний стан спостерігається в самій Україні: за переписом 1959 р. кількість українців у межах Української ССР зросла від 1926 р. на 38 процентів, і то включаючи сюди українців з «воз'єднаних» західніх земель України. Тобто разом з масовим включенням населення західньої України, річний приріст українців був ледве один процент, за той же час кількість росіян в Україні зросла на 165 процентів, тобто 3 проценти річно.

Якщо взяти навіть скромну цифру річного приросту населення 15 процентів, то (на основі даних 1926 р.) кількість українців в Українській ССР у 1959 р. повинна була б бути 38 мільйонів, не враховуючи 6 мільйонів з Західніх Земель, замість фактичної кількости 32 мільйонів. Де ділося 12 мільйонів українців самої Української ССР?

У 1926 р. відношення росіян до українців в Українській ССР було 11 на 100; в 1959 р. воно зросло на 22 на 100. Якщо ж процент приросту виявлений у періоді між 1926 і 1959 роками — тобто менше ніж один процент для українців і 3 проценти для росіян річно — збережеться далі, то за чергових 50 років від Жовтня,

тобто в 2017 р., Україна мала б 64 росіян на 100 українців, якщо б українці зуміли б відстоюватись русифікаційному натискові. Царській Росії за майже 200 років не вдалося знищити українського народу і його душі. Чи вдасться це большевицькій Росії за коротший час? Оце питання, кожен український патріот мусить поставити собі у 50-ліття большевицького московського режиму в Україні. А в зв'язку з ним повинно виникнути й друге питання: що кожен з нас, і ті, що там в Україні і ті, що перебувають поза межами московської імперії, може і повинен зробити, щоб спинити цей імперіяльний московський наступ на нашу і фізичну істоту українського народу?

(«Українське Слово», 02. 07. 67)

ЗАКЛИК ДО НАШОГО СУМЛІННЯ

Три залізні заслони відділяють Східню Европу від решти світу: заслона довкола сателітних країн, значно щільніша заслона довкола Совєтського Союзу, і, врешті, зовсім таки щільна заслона довкола неросійських народів Совєтського Союзу, заслона, яку встановили спеціяльні поліційно-адміністративні заходи Москви і, на диво, байдужість західнього світу до всього, що діється в неросійських «провінціях» «Росії». Тому то, коли після десталінізації дещо піднялася друга заслона і до нас почали доходити відгомони ідеологічного ферменту і протестів проти партійного режиму з-поміж російської інтеліґенції — виступи на суді Синявського і Данієля, лист Ахматової, заява Вознесенського, тощо — з-поза третьої заслони, якою відділена Україна, не чути було нічого, крім якихось невиразних натяків у пресі, вісток про арешти, докладних причин і характеру яких ми не могли довідатися, глухих вісток про якісь протести. Правда, вийнятком були окремі відважні вірші, але й вони не давали ясно-

го образу, що саме думає і чого домагається молоде українське покоління. Ми чекали на якийсь відважний виступ, заяву, відважний протест, який переконав би нас, що Україна не перетворилася в похилого раба і згорбленого Езопа.

Декілька тижнів тому ми дочекалися такої декларації з України. Це були матеріяли, які дістала з України Організація Українських Націоналістів. Деякі з них були вже надруковані в пресі (Паризьке «Українське Слово», «Новий Шлях» і ін.), а саме лист з Дубравного табору ч. 17, промова І. Дзюби над могилою жертв нацизму в Бабиному Ярі, лист колективові журналу «Перець» і незвичайно цікавий лист Вячеслава Чорновола до судових органів і органів Державної Безпеки Української РСР (повний текст надрукований у «Новому Шляху» за 11 листопада ц. р.). Це була, однак, тільки невелика частина матеріялів, які на днях вийшли окремою книгою під наголовком «Лихо з розуму» у виданні Першої Української Друкарні у Франції, Париж. Як подає передмова від Видавництва, ця книга була виготовлена в Україні (з піднаголовком «Портрети двадцяти «злочинців»).

«Лихо з розуму», укладена Вячеславом Чорноволом, містить інформації про двадцять діячів української культури, суджених здебільша в закритих судах навесні 1966 р, уривки з їхніх листів з табору ув'язнення, їхні листи до урядових установ з протестом проти беззаконного ув'язнення і літературні твори деяких з них, а також репродукції деяких картин одного з них, Панаса Заливахи. До збірки також входять згадані вище друковані вже в пресі матеріяли (крім листа В. Чорновола).

Книга «Лихо з розуму» це не тільки сильветки засуджених. Це у першу чергу акт обвинувачення проти російського режиму в Україні, горда заява в дусі Шевченкового «Караюсь, мучуся... але не каюсь!» (Євгенія Кузнецова, пересилаючи в листі з табору поздоровлення з днем народження Шевченка, пише: «Приєднаємо ж і наше маленьке горе до страждань цієї великої людини...») і заклик до нашого сумління і сумління всього світу.

У виступах на судах і відбуваючи вже кару в таборах, засуджені не просять помилування, а домагаються своїх персональних і національних прав, обвинувачуючи режим, зокрема у такому:

1. Порушення законів СССР через національну дискримінацію проти українців і інших неросійських народів СССР — євреїв, кримських татар, чеченців, інгушів, прибалтійських народів — яка зводиться до ґеноциду (Лист Святослава Караванського до Голови Ради Національностей Верховної Ради СССР).

2. Відновлення сталінських методів терору і безправства у судовій практиці і в національній політиці.

3. Русифікація українських шкіл і взагалі позбавлення кількох мільйонів українців можливости вивчати українську мову, плянова політика не допускати українців до поселення в містах України і заселювати міста росіянами.

4. Закріпачення українського селянина і відсутність будь-якої демократії у вирішуванні справ, зв'язаних з народніми інтересами (наприклад, слово Михайла Гориня на закритому судовому засіданні).

5. Жахливі побутові відносини у таборах, які зводяться до ясного намагання зломити в'язнів морально і фізично, та зовсім явно незаконне ув'язнення людей (напр., сина ген. Шухевича-Чупринки, Юрка, за те, що він «син націоналістичного діяча»; адвоката Володимира Горбового за те, що він колись боронив перед польським судом Бандеру; С. Вируна, М. Лук'яненка і І. Кандиби за домагання більшої самостійности Української РСР в системі «соціялістичної спільноти націй», хоч, як коментує згадуваний вже Караванський, конституція СССР якраз ґарантує навіть право виходу з Союзу).

6. Взагалі ж — це згадується в заявах і листах кількох засуджених, включно з цитуванням відповідніх уступів — у порушенні совєтським режимом міжнародньої Загальної Декларації Прав Людини, підписаної урядами УССР і СССР.

При читанні цих заяв, протестів, листів і таборової поезії засуджених вражає незвичайно велика їх духова твердість і просто навіть готовість терпіти за слушність їхніх домагань. «Даремно на протязі століть намагалися гнобителі знищити українську культуру, мову, але народ вистояв проти ворожої навали, і його не злякати ніякими репресіями, ні спаленням бібліотеки (Натяк на спалення бібліотеки Української Академії Наук у Києві — Ю. П.), ні нищенням пам'яток української культури. В моєму обвинуваченні органи КҐБ написали, «... як морально не стійка людина, підпавши під вплив...» і т. д. і т. д. Адже бути українцем, свідомим своєї національної гідности, не є «шкідливий вплив», а обов'язок чесної людини. Зрікатися свого, національного — принизливо і аморально, а працівники КҐБ, що намагаються заставити людину зректися свого, зловживаючи владою, є кримінальні державні злочинці, гідні лави підсудних», заявляє О. Заливаха, пишучи з табору Голові Верховного Суду УРСР. А в листі до І. Світличного він пише: «Всі віримо, що любов до Батьківщини не є злочином, а святий обов'язок громадянина. Це надає сили і впевнености в своїй правоті і віри в те, що рано чи пізно дійсні злочинці будуть викриті і справедливо покарані. Віримо і сподіваємось». Тому теж Є. Кузнецова пише в листі, що «всі... звинувачують» Миколу Гриня за те, що він на суді заломився і покаявся перед владою, а Валентин Мороз, у листі до дружини, переказує вістку про «смерть» Драча, маючи на увазі моральну смерть через написаний пашквільний вірш, що був надрукований в «Літературній Україні». («Як то буває», пише Мороз. «Вважаєш, що чоловік живий, він мертвий!»). Драчеві дорікає й Михайло Осадчий у вірші «Нью-Йоркська елегія» за його прорежимні виступи в Америці, називаючи їх «роботою по блату».

Для кого були зібрані ці матеріяли? Відповідь на це, мабуть, дає вірш С. Караванського «До совісти віку»: описуючи в'язня, який стоїть на краю могили, де «на трупах трупи» і якому «дротом руки скрутили спадкоємці Ягод і Берій». Автор остерігає совість віку:

«Ти ж гляди —
    бережи свій череп,
Вільний розуме —
    Совість віку,
По тобі у космічну еру
Кулеметний вогонь
    відкрито!»

Це також — і перш усього — заклик до нас, української еміґрації у вільному світі — остерегти совість світу, довести до її відома цей заклик з-поза чотирьох залізних заслон (четверта — колючі дроти концентраційних таборів і мури в'язниць російської імперії) і потурбуватися долею вже засуджених і тих, що їх ще судитимуть, та їхніх родин. Бож, як пише Ярослав Геврич з табору, «все таки це великий стимулюючий фактор, коли знаєш, що про тебе пам'ятають і думають не тільки рідні... Це якось урівноважує людину, дає їй сили переносити всі труднощі життя».

(«Свобода», 09. 12. 67)

***

СОБОРИ НА ЧУЖИНІ

«Життя — це змагання до ідеалу шляхом вироблення в людях вищих потреб, моральних звичок, критеріїв порядности» (Євген Сверстюк, «Собор у риштованні»).

Читаю, перечитую вдруге й утретє глибокі філософські міркування Сверстюка і боляче стає за собори непокірного українського національного Духа, про руйнування яких пише Гончар, Сверстюк, Мороз і інші «непокірні» з нового покоління в Україні. Тим більше боляче, що руйнує їх не тільки московський окупант, але й «тутешні» браконєри, які намагаються перетворювати й перетворюють собори у пивні.

А водночас зроджується тривожне питання: яка доля духових соборів поза Україною, поза засягом руїнної політики окупанта? Залишаючи рідні землі, ми, як запорожці в «Іржавці» Шевченка, винесли зі собою наше найсвятіше, нашу ікону Скорбної України,

і — як визов ворогові — постановили збудувати собор святий, що височів би високо, як символ нашого незборного духа.

Собор цей — це ідея української державности, ідея свободи й гідности українця на його прадідівській землі, ідея нашого святого морального обов'язку працювати безкорисно, без задніх думок про особисті амбіції. І виростав наш собор високо в небо, щоб гордилися ми ним перед людьми, щоб бачив світ, що ми не безбатченки і не шукачі кращого і повнішого корита, а правдиві люди з власною гідністю й душею.

І от стоїть наш собор недобудований, обставлений риштованням фраз, окутаний димом ритуального кадіння, з-поза якого доносяться голоси сварок за те, кому належатимуть ключі до недобудованого ще храму. Де ж будівничі? Дехто з них кинули будову і пішли шукати зміст життя у телевізорах. Інші, а їх ще багато між нами, ті, які з двох альтернатив — або бути «сином свого народу, або мародером», як пише Сверстюк, вибрали першу. Вони стоять збоку, чекаючи поки «архітекти» закінчать суперечку над плянами і зрозуміють, що Собор має бути святинею нас усіх і тому ніхто не має права присвоювати собі ключів до нього.

Недокінчений наш собор політичної дії, в якому мали зберігатися символи й традиції української свободи й державности. Мало того — збудовані вже стіни починають валитися; доказ: розбиття політичних груп на двоє, на троє, замість протилежного і конечного процесу об'єднання й цементування. Стоїмо перед небезпекою втрати минулого, втрати, як каже Сверстюк, нашого єства і кроку до заглади.

Бачимо вже наявні докази цієї втрати серед молодої частини нашої спільноти, яка, глянувши на недокінчену будову нашого собору, пішла молитися до чужих храмів. Розсварені будівничі собору не зуміли передати їй мудрість Володькового батька з «Собору» .О Гончара:

«Кинеш у небуття батьківське, сину, то й власне життя безплідно впаде у тебе біля ніг. Біда, коли задрімає товариш Дух», — каже Ізот Іванович у Гончаревому творі. У нашому недокінченому соборі вже по-

мітні прояви дрімання «товариша Духа», духа людського ідеалізму, який зберігає людину від стану «моє діло теляче: наївся та й у хлів».

Як же закінчити будову нашого собору на нашу національну гордість і на подив для чужих? А закінчити його треба, бо поки ми сваримося за пляни і ключі, «на Січі мудрий німець картопельку садить», як писав Шевченко, або й гірше: москаль затопив Січ, розриває могили — зберігальниці наших національних традицій, руйнує духові собори українського народу, а їх оборонців засилає на знищення у в'язницях, концентраційних таборах і в божевільнях. Чи ж маємо право нашими суперечками за малосуттєві справи заглушувати крик, який долітає до нас із України? Або ізолюватися від нього шумом телевізорів?

Католицька Церква має мудрий звичай замуровувати кардиналів у кімнаті до того часу, поки вони не виберуть папу. Прийшов час «замурувати» в одній кімнаті усіх архітектів собору нашої політичної дії на чужині для вироблення одного пляну й однієї узгідненої дії. Адже розходження не суттєві — усі згідні й об'єднані спільною ідеєю відродження української державности, знищеної Москвою, і привернення національної й людської свободи українському народові.

На Світовому Конґресі Вільних Українців успішно досягнено об'єднання суспільно-громадської дії. Тепер черга на світовий політичний конґрес. СКВУ відбувся не без морального тиску громадського загалу. Можливо, що потрібний такий самий моральний тиск на завершення політичного об'єднання з боку так політично заанґажованого загалу, як і великої громади «невтральних».

Пише Сверстюк: «Проходимо негероїчну смугу історії, де подвиг робить уже той, хто вихопився зі стану пасивного конформізму і йде за голосом сумління. Обережні — найбезвідповідальніші. Вони знають єдину науку — не встромити пальців у колеса. Байдуже, чи ті колеса котяться вперед і чи взагалі вони щось тягнуть. Їм здається, що досить утриматися від нечистих справ і перечекати, доки їх зроблять інші».

Чекати нема коли, а зокрема коли це чекання зводиться до «потурання руйнівній активності нерозумної волі, що користується нашим мовчанням як знаком згоди», — як каже Сверстюк. У будову нашого собору повинні включитися всі: і ті, які колись виносили на еміґрацію «образ Божої Матері», і ті, які побачили той образ вже на чужій землі. Зокрема вони, молоді члени нашої спільноти, не мають права тікати від будови нашого собору політичної дії, бо їм прийшов час і моральний обов'язок перед молодими борцями в Україні перебрати собор ідеалів допомоги визволенню України.

«Мусимо зрозуміти, що почалася смуга історії, яка вимагає від нас негайної мобілізації всіх наших людських цінностей, всіх зусиль нашого розуму, всіх душевних сил, всіх наших людських талантів і всіх уроків історії для найтверезішого, суворого і чесного погляду на себе, щоб зважити становище і перетворити себе, якщо хочемо знайти вихід перед катастрофою» (Є. Сверстюк).

(Українське Слово» 21. 02. 71)

НА ЧЕРЗІ — АКЦІЯ ЗА УКРАЇНУ

Минає п'ять років від появи на еміґрації документів про переслідування в Україні українських патріотів, а особливо про відважний спротив молодої української інтеліґенції большевицькому безправству в Україні і послідовному намаганню Москви знищити національну свідомість українського народу. Деякі українські політичні середовища не еміґрації у той час ставили під сумнів автентичність документів, обвинувачували їх популяризаторів, зокрема Організацію Українських Націоналістів, у політичній спекуляції. Але згодом і невірні Томи повірили, що на документах Чорновола, Лук'яненка, Мороза й ін. таки справді кров переслідуваних за віру в Українську Націю, що

документи — це таки живий голос людей, які не хочуть дати себе закопати живцем у московській могилі.

Здавалося, що голос цей викличе живий відгук серед еміґрації і спонукає її до активної мобілізації всіх її сил на допомогу переслідуваним українським патріотам і Україні. Ці сподівання частинно справдилися. Комітет Оборони і Допомоги Українським Політв'язням (КОД) зібрав деякі фонди (хоч, на жаль, вони були тільки дрібненькою частиною того, на що могла б була і повинна була б здобутися еміґрація), про національний спротив в Україні заговорила світова преса, відбулися менш чи більш успішні протестні демонстрації. Зокрема відрадним явищем був масовий відгук на події в Україні української молоді на еміґрації; це чи не вперше від останньої війни українська молодь на еміґрації активно включилася в «політику».

Така була реакція «не-політичного» сектора нашої еміґрації. (Про «щирих патріотів», які ще до сьогодні не прочитали документів Чорновола і ін. а від збірщиків на КОД тікали п'ятою вулицею, не будемо говорити). Важливіше питання, як зареаґував на події в Україні наш політичний світ. Як згадано вже вище, він таки примушений був визнати факт, що документи з України не були «видумкою мельниківців» чи «двійкарів» чи фабрикатами КҐБ. (Ніхто не заперечує факту, що між захалявною літературою в Україні кружляють «документи» писані також на замовлення КҐБ, що також підтверджує «Український Вісник»). Визнавши це, український політичний світ, на жаль, не зробив з цього факту поважних висновків, а обмежився здебільша до побожних заяв і закликів.

Як приклад, цитата з органу однієї з найбільших політичних організацій:

«Чи наше сумління чисте, що ми все зробили в їх (тобто патріотів в Україні — ЮП) обороні? Чи ми **політично** (підкр. моє — ЮП) і матеріяльно допомогли цій нечуваній в історії людства боротьбі? Ні, і ще раз ні! Наша спільнота на чужині не виконує належно своїх зобов'язань супроти мучеників і героїв! Ми живемо серед вигід, а забули про муки і терпіння там! Хай вічна гризота сумління супроводжає нас аж до гробової

дошки, що ми таки не виконуємо до кінця нашого обов'язку супроти тих, що там страждають і мучаться за Христа!» (Наражуючись на закид порушення журналістичної етики, таки не подаю свідомо джерела цієї цитати, бо вважаю це за несуттєве тут).

Хто міг би відмовитися підписатися під таким закликом? Ніхто, бо, якщо вигладити деякий перебільшений патос — а кожен журналіст має свій стиль! — редактори цього заклику пишуть правду. І подібну правду пишуть газети інших груп. Сумна це правда, а ще сумніша тим, що саме ті, які видають заклики про конечність **політичної** допомоги Україні не виявляють готовости організувати справді поважну, сильну і переконливу своєю формою допомогу.

Зайво ще раз витрачати час і папір, роз'яснюючи в чому ключ до такої допомоги, бо навіть і дитина, що вчащає до церкви, пам'ятає побожні слова молитви: «В єдності сила народу», а кожен політичний лідер ще в ґімназії вивчав Мазепине «През незгоду всі пропали». Наявним доказом, і то на наших очах, в чому полягає сила допомоги якійсь справі, є створення Синоду Української Католицької Церкви. Допомогли його створенню не окремі меморіяли окремих роз'єднаних груп, навіть як би їх підписували всі голови колишніх урядів України з усіма колишніми, теперішніми й майбутніми міністрами. Допомогла об'єднана дія всіх вірних, об'єднаних в одній організації де «мельниківці», і «бандерівці», «фашисти» і «чистокровні демократи», забувши про свої «принципові» політичні розходження, об'єдналися під гаслом боротьби за свою Церкву і Патріярхат.

Ставимо питання: Невже гасло боротьби за Україну менш важливе ніж гасло боротьби за Церкву? А так воно виглядає в нашій дійсності. Бо ж як інакше можна пояснити, коли група, яка в своїх ідеологічних писаннях виступає з гаслом «За Україну і Христа!» будує свою «визвольну» політику на союзі з Чан Кай-шеком, якого навіть ЗСА списали з рахунку їхніх союзників, і рішуче відмовляється від союзу з іншими українськими політичними групами, навіть з тими, які зуміли нав'язати якісь зв'язки з визвольним рухом в Україні? Як можна зрозуміти факт, що одна

група бере на себе сміливість говорити від імени українського політичного світу (дивись Становище Проводу ОУН — Я. Стецька —, «Новий Шлях» 25 липня, 1971 р.), як не за явну політичну меґаломанію, психологічну хворобу вважати себе за «самодержавця» всієї України по той і по цей бік океану? Як можна зрозуміти поведінку людей з другого боку українського політичного «плота» — без завивання в семантичні папірці, маємо на увазі середовища Української Національної Ради, які, йдучи наперекір первісній ідеї і характеру УНРади, свідомо — а може й несвідомо, годі судити, — намагаються звести УНРаду до групової монополії, групи «вибраних» «чистих» «правовірних» з виключним правом говорити знов таки від імени «українського політичного світу»? Як пояснити факт, що ніодна з політичних організацій і груп не відгукнулась на ідею скликання конґресу українських політичних груп запропоновану Організацією Українських Націоналістів (Ця ідея була висунена в постановах 7-го Великого Збору Українських Націоналістів, у промовах Голови ПУН, О. Штуля-Ждановича, і дискутована іншими на сторінках цього й інших часописів)? Цей конґрес мав би звести разом усі політичні групи і пробувати встановити базу чи форми, якщо не повного об'єднання то хоч співпраці всіх політичних середовищ у допомозі Україні.

Українська еміґрація зуміла об'єднатися в Акції за Патріярхат. Чому ж не може вона об'єднатися в Акції за Україну? Проблема, здається у недоліках серед нашої політичної «еліти». Малі люди з великими претенсіями бути наполеонами української революції ніколи не збагнуть стратегії боротьби хоч як високо вони сідали б на бойові коні: надто великий наполеонівський капелюх завжди зісуватиметься їм на очі. Тримаючись розпачливо віджилого старого, забувають вони, що, як писав Джордж Кеннан, «нація, яка виправдує свої невдачі святою недоторкальністю її навиків, може довести себе до повної катастрофи».

Не хочеться вірити, що український політичний провід це — тільки піґмеї, які з-поза густої трави дрібного ґетта нездібні побачити на обрії України. Не

хочеться вірити хоч би тому, що серед «низів» бачимо далеко більше зрозуміння потреби об'єднаного діяння, доказом чого є спільні святкування ювілеїв ОУН і УВО «бандерівцями» і «мельниківцями»; відбулися вони, правда, тільки в кількох містах, але, мені здається, є вони першими пролісками, що звіщають наближення весни. А якщо «низи» бачать Україну на обрії, то мусять побачити її і «верхи» — чим скорше, тим краще, щоб «вічна гризота сумління» не проводила всіх нас «до гробової дошки», бо за стан нашої політики відповідають не тільки «політики» і «політичні верхи», а вся наша суспільність. За помісність Української Католицької Церкви боролися не самі єрархи, а в першу чергу миряни; коли в окремих випадках єрархи відмовилися очолити ту боротьбу, миряни вилонили з себе провід. Якщо деякі політичні «владики» ще не відчули потреби включитися в об'єднану АКЦІЮ ЗА УКРАЇНУ, то пора «мирянам» починати діяти від місцевих комітетів з метою створення загально-громадського комітету. А тоді навіть найбільш «удільно» наставлені політичні «єрархи» поспішать дати і свій підпис під загальною акцією.

Отже, якщо українська суспільність — старі, а закрема молоді, заанґажовані в українському політичному житті, і ті, що дотепер не були безпосередньо заанґажовані — вірить у необхідність об'єднаної Акції за Україну, вона повинна починати ініціювати таку акцію. Маємо товариства прихильників УНР, маємо товариство прихильників навіть Антибольшевицького Бльоку Народів. А де товариство об'єднаної Акції за Україну?

(«Новий Шлях» 15. 01. 72)

ІДЕОЛОГІЯ УКРАЇНСЬКОГО НАЦІОНАЛІЗМУ

(З матеріялів Конференції УНРуху)

У своєму підході до ідейного контакту з рухом спротиву в Україні, українська політична еміґрація, на мій погляд, помилково скерувала всю свою увагу на

чисто політичний бік питання, переочуючи не менш важливе, може й першорядне, питання світоглядово-духове. Так, наприклад, недавно схвалена програма однієї з наших політичних партій, вже у першому пункті, відхрещується від «доктринерства» і «будь-якого філософського вчення» і окреслює згадану партію, як «передусім *політичну* партію».

Питання державного устрою майбутньої вільної України другорядне. Всі ми — і на еміґрації і в Україні — за державну самостійність української нації. Питання соборности, яке ще дехто так з великої літери підкреслює, вже стало настільки самозрозумілим, що про нього й не треба згадувати! Всі ми за якусь форму республіканського уряду; всі ми сходимося у принципіяльних питаннях соціяльно-господарського устрою. Але чи це суттєві питання в цю пору?

Не заперечую, що політичні кличі можуть мати вплив на вироблення політичної свідомости в Україні. Але за вийнятком клича національно-державної самостійности, ми не бачимо у теперішній захалявній українській літературі ніякої дискусії про форми політичного устрою. Зате бачимо щось інше, а саме: *наголос на духове відродження української людини і на привернення їй людської і національної гідности, на вироблення філософії життя українця.* Іншими словами, *рух спротиву в Україні стихійно вертається до цих самих питань, які ставив Український Націоналістичний Рух п'ятдесят років тому.*

І це не випадковість. Духова криза людини і намагання визначити суть і мету життя людини стали загально-світовою проблемою, особливо відколи індустріяльний поступ з одного боку звільнив людину від проблеми боротьби за існування, а з другого — перетворив її в раба індустріяльної машини. Кожна людина обдарована інстинктом творця. Колись, навіть у заробітковій фізичній роботі, людина мала змогу проявити і задовольнити свій творчий інстинкт, свою індивідуальність. Нині, у скомплікованій господарській і політичній машині, людина стала тільки ґвинтиком. Цей факт не турбує тих, яких, як пише Сверстюк,

«діло теляче: наївся та й в хлів». Але не погоджуються з ним ті, які думають, яких не вдовольняє повне корито і хлів, які відчувають в собі *людину*. Тому то з усіх сторін світа чуємо питання: «Для чого живе людина?», бачимо відрухні протести проти існуючої системи, незалежно чи ця система комуністично-тоталітарна, чи вільна демократична. Людина протестує проти ролі керованого електричними імпульсами робота на господарстві доктора Ґальванеску з фантастичного роману Ю. Смолича.

Спинити процес механізації праці неможливо й недоцільно; цього навчив досвід англійських «люддитів» і французьких «саботажників» з минулого століття, які намагалися нищити машини, б'ючи їх, або кидаючи в них дерев'яне взуття (сабо). Машини вийшли переможцями і матеріяльними добродіями внуків колишніх їх ворогів. Але ці внуки не хочуть бути їхніми рабами, не хочуть бути тільки продуктом економічних відносин у марксистській системі, або жити тільки для потреб матеріяльного гедонізму і в ім'я його підпорядкувати себе тільки матеріяльній функції, яку визначив їм ліберальний капіталізм. Вони хочуть бути *людьми в системі духових вартостей, творцями а не ґвинтиками.*

Зайво доказувати історичним досвідом правдивість ствердження Ю. Вассияна, що *маґістраля походу людства завжди переходила через душі людей.* Тому до душі української людини треба в першу чергу звертатися нам тут на еміґрації і там в Україні. Практичні інтереси політично-устроєвих програм не мають ніякого значення для українця поза Україною, бо він ними не користуватиметься. В Україні ж вони матимуть значення настільки, наскільки вони визначатимуть засяг індивідуальної свободи. Але й він, як показує досвід демократичних західніх суспільств, ще не вповні визначає сутність людини і її ролю у формуванні суспільного життя.

Людина потребує ще й релігії свого суспільного покликання, вияву її творчої духової істоти, щоб, умираючи, не залишити по собі тільки жменьку тлінного пороху. Маю тут на увазі, звичайно, людей-творців

історії, а не споживачів, бож не кожна людина здобувається на розпростання її духових крил; багато воліють жити кротами в землі, або нагодованими «телятами» в «хлівах». Не кожна людина уміє відчути красу, як казав Еммануель Кант, «зоряного неба вгорі і глибоких моральних законів в нутрі людини».

Визволити українську людину з накинених їй політичною неволею духових пут, підняти її зір від землі і спрямувати його до зоряного неба національних і духових людських аспірацій, натхнути її прагненням стати гідним господарем у своїй хаті, і перетворити це прагнення в, як писав Ю. Вассиян, свідомий організований чин — це основне завдання українського націоналізму як ідеології. У минулому, за відносно короткий в історичних маштабах час, ми це завдання тільки частинно виконали. Ми спрямували українське політичне думання з шукань по горизонтах на одну провідну зірку — самостійність України як державної нації; ми підняли чуттєве горіння для служби ідеалові нації, хоч це горіння іноді виходило поза контрольні рамки, загрожуючи спалити в дикому вибухові саму справу, а потім сходило до погаслого попелу ситої обивательщини, докази чого бачимо довкола нас. Перед нами ще стоїть завдання *розбудити національну чуттєвість українця і перемінити її в цілеспрямовану динаміку державно-творчої волі.*

Слово НАЦІОНАЛІЗМ стало нині «притчею во язиціх», як щось неґативне, ретроградне, чого «проґресивна», «цивілізована» людина-демократ мусить соромитися; ще після останньої світової війни «доброзичливі» люди радили Організації Українських Націоналістів відкинути його зі своєї назви (характерно, що навіть бандерівці на якийсь дуже короткий час пішли за цією порадою). Тимчасом націоналізм — віра в націю, як інтеґральну людську спільноту, інтереси якої тотожні і вищі від інтересів окремого її члена — явище не тільки 20-го століття, але всієї людської історії. Ще більше як 2300 років тому Сократ повчав Критона, що батьківщину, тобто націю, слід цінити й шанувати більше як матір і батька, ставити її вище перед богами і повинуватися їй, навіть коли вона засу-

дила тебе на смерть. Віра ж в націю — а націоналізм не політична програма, а чуттєве явище, — виразна і в творах 12-го століття. «Пісня про Роланда» («О, дорога Франціє, ти стала сиротою!») оплакує смерть героя-лицаря. Наше «Слово о полку Ігоревім» оповідає про те, як поразку українських князів над Каялою оплакує вся «руська земля»; Кромвел був переконаний, що «земля Великої Британії плекає найкращих у світі людей», а його сучасник Богдан Хмельницький пов'язував свою боротьбу зі світлими традиціями княжої України.

Французька Революція уперше записала цю віру в законодатні акти, наказавши будувати жертовники з написом: «Громадянин родиться, живе і вмирає для Батьківщини». Саме Французька Революція проголосила і поширила на всю західню Европу кличі політичної демократії, вивела майже 400.000 людей до масової присяги на вірність Батьківщині на Марсових Полях у Парижі і приводила людей до екстази й падання на вулицях на коліна, при співі «Марсельєзи» («свята любов до Батьківщини»).

Чи націоналізм тоталітарний? Так, він тоталітарний в розумінні його тотальної віри в Батьківщину і в першенство її інтересів перед інтересами одиниці тоді, коли ті інтереси суперечні; тотальний у розумінні того, що

Де общеє добро в упадку,
забудь отця, забудь і матку —
іди повинність ісполнять...

(Чи не нагадує це нам Сократа?) Адже ж навіть у демократичних країнах узаконено цю тотальність національних інтересів визначених волею демократичної більшости.

Націоналізм — це віра в історично-культурну особливість даної спільноти, віра в її право жити й розвивати її духово-культурні надбання самостійно, і воля до боротьби за цю самостійність у державно-політичній формі. Писав колись італійський патріот Данило Манін:

«Ми не домагаємося, щоб Австрія була гуманною і ліберальною в Італії, що — зрештою — було б для неї неможливе, навіть коли б вона цього хотіла. Ми домагаємося щоб вона забралася з Італії. Нам байдужі її гуманність і лібералізм; ми прагнемо бути господарями у нашій власній хаті».

А для того, щоб бути господарем, людина мусить господарити, тобто доглядати й розбудовувати свою хату, вкладати в цей догляд всі свої сили й увагу.

«Націоналізм став «найважливішою справою в світі» не тільки для всіх людей модерного часу, — пише Бойд Шейфер («Націоналізм — міт і реальність», Нью-Йорк, 1955 р.). — До того ж, націоналізм охоплює не тільки політичний, але й всі інші аспекти життя — люди стали працювати, творити і жити не тільки для себе самих, але для нації; навіть їхні вірування і їхні боги стали часто національними».

Позитивної вартости націоналізму, як мобілізуючої ідеї в боротьбі за національне самовизначення і державну суверенність, ніхто сьогодні не заперечує; навіть Об'єднані Нації стали знаряддям підтримки націоналістичних рухів — тоді коли вони не йдуть всупереч інтересам великодержав, зокрема ж російської імперії.

Досить суворий критик націоналізму Карлтон Гейс примушений ствердити, що націоналізм став в Европі й Америці, «тобто в християнському світі, стимулом до внутрішніх реформ і направи в нутрі країн, які він поступово захоплював. Він сприяв поширенню письменства і освіти для мас, втягнув їх в політичне життя і дав їм, поруч громадських прав, відчуття громадських обов'язків. Він звичайно був фазою в демократичному дусі і, як виглядає, не стояв у конфлікті — у більшості Західнього світу — з великим розміром індивідуальної свободи, а також з інтернаціоналізмом і гуманізмом» («Націоналізм — релігія» Нью-Йорк, 1960 року).

Говорячи про націоналізм, необхідно уточнити поняття нації. Пояснення походження й істоти нації сягають від чисто політичного, нації як державного твору (прихильники цього погляду ще й тепер готові за-

перечувати існування української нації, не рахуючись навіть з фактом їхнього визнання Української Радянської Соціялістичної Республіки як члена Об'єднаних Націй), до метафізичного, як наприклад, погляд англійця Едмунда Бурка, що нація — це Богом натхнений союз мертвих, живих і ненароджених, чи француза Ернста Ренана, який називає націю «душею, духовим принципом», зроджується не тільки із спільних «споминів, жертв, славних подій, болів і жалів», але й з історично-визначеної волі жити спільно й продовжувати успадковані традиції».

Цей метафізичний підхід був популярний і в українській націоналістичній літературі, наприклад в «Націократії» М. Сціборського, у творах Донцова, тощо. На жаль, крім чуттєвого захоплення містикою нації, таке пояснення не давало і не дає відповіді на питання — які сили впливали на формування нації і що зберігає націю. Цікаво, що якраз москалі мабуть найкраще збагнули феномен нації, спрямувавши денаціоналізаційну політику на нищення культур поневолених ними народів.

На мою думку, найближче підійшов до пояснення істоти нації Гердер, твердячи, що на базі територіяльної відокремлености і кліматичних відмінностей людські групи розвинули свої відмінні мови, літератури, освіту і звичаї, набуваючи в цей спосіб «національний характер», свого роду «національну душу». Іншими словами, нація — це культурне явище, зцементоване традицією історичної боротьби за самобутність. Також і Ю. Вассиян, у статті, писаній на початках 1950-их років, приходить до висновку, що «більш певного і об'єктивного критерія для самовизначення національної сутности, ніж культура — нема».

Очевидна річ, що територіяльна осілість і витворена нею кровна спорідненість були передумовою виплекання окремої культури, яка відрізняла одну націю від другої, давала їм окремі «національні душі». Але годі прийняти «Блют унд Боден» (кров і земля) теорію, до якої серед українських націоналістів схилявся, напр., Д. Донцов, особливо в його расовій аналізі української націй. (Див. «Дух нашої давнини»).

Жодна нація не є «кровно» або расово чиста, і це відноситься також до української нації, яка на протязі своєї історії абсорбувала в собі людей різної «крови» і рас. Це що ми залюбки звемо «зовом крови», є точніше «зовом культури», за яким людина йде, або захопившись культурою (напр., митр. Петро Могила, або літературознавець Олена Курило), або відгукнувшись на призабутий спомин пісні, обряду, чи навіть краєвиду.

На підтвердження цього варто прочитати твір засудженого тепер в Україні Миколи Кульчицького «Пісне моя, українська!»:

«Пісне моя українська!.. Ти народила на світ мою свідомість, випестила і понесла в безкраї страждань і радощів. Почувши тебе на чужині, линув на твій поклик, бо то був *поклик крови* (підкреслення моє — Ю. П.)... Ти вивела мене з хаосу пристрастей, бажань хисткого, незрозумілого і байдужого світу на світлу і ясну дорогу любови до людей, до рідної землі». «Український Вісник», вип. II.

За зовом української культури до української нації пристали тисячі (цифра умовна, бо хто їх може порахувати впродовж тисячоліття історії?) людей інш-національних груп. І за зовом культур інших народів від нас відійшли тисячі людей української «крови», нераз стаючи найбільш запеклими ворогами всього українського — чи не тому, щоб заглушити в собі ще не зовсім викорінений зов «української крови».

Століттями українська нація оберігалася і рятувалася від повної загибелі тільки завдяки силі її народньої культури, її пісні, побуту звичаїв і мови. Коли не стало політичних провідників, її провідниками стали кобзарі, бандуристи, що співали про славу предків, а духовими будителями-пророками стали поети; мабуть ніяка програма політичної партії не мала такого революційного впливу на зрушення українського народу, як Шевченків «Кобзар». «Нас вирубували на пні, забуваючи в п'яному азарті, що в глибинах недосяжне коріння, а в нашій землі проростає кинуте в бою зерно», пише Сверстюк. «Вранці сходило нове сонце, на

лоно землі падала свіжа роса, і усміхнено вискакували нові памолоді, що за правом живого здобували собі простір».

Цим зерном були невмирущі надбання української культури.

З цього висновок: українськість — це не територіяльне, «кровне походження», а духовий стан, вирощений на ґрунті українських історично-культурних традицій. Людина українського походження, але без коріння в українській культурі і без тяги до неї — це тільки перекотиполе, яке пристане до будь-якого плота. Але й самі тільки культурні традиції, не підсилені бажанням боротися за їх збереження і розгорнення, яке можливе тільки у незалежній національній державі, є тільки потенціяльною силою в інертному стані.

Перетворити їх у динамічну силу, у національний патріотизм і волю до боротьби за збереження нації може тільки ідейне горіння, сором за ганьбу предків, гнів за терпіння й пониження сучасників, та ідеалістичне прагнення запевнити людську і національну свободу прийдешнім поколінням *).

Не всі здібні на таке горіння. Багато воліють перебувати в стані інертної потенціяльної сили. Жак Марітен навіть твердить, що народня маса назагал воліє спати і не любить, коли її будять зі сну, не любить пізнати, що вона є ЛЮДИНА. На долю людей здібних до ідейного горіння припадає роля, будити народню масу «до чогось кращого як щоденне заняття, до відчуття обов'язку виконати роботу понад силу однієї людини». (Але, остерігає Марітен, є пророки і лже-пророки, пророки, що віддають себе на службу народові, і лже-пророки, які використовують нарід для своїх амбіцій).

---

*) Якщо художній твір має відзеркалювати температуру горіння і силу духової напруги нації, то порівнання пам'ятників Шевченка, побудованих українською еміґрацією — з вітражем Шевченка у київському Університеті, виконаним В. Заливахою, Л. Семикіною і А. Горською, випаде не в користь еміґрації. Тут — романтика елегійність, там, в Україні, — гнів революціонера, в очах якого видно заклик «Вставайте! Кайдани порвіте!». Не дарма большевики поспішили вітраж знищити, не показавши його людям.

Старе оспорюване питання — провідної еліти і маси. Питання, за яке нас жорстоко судили, дорікаючи фашизмом, і якого деякі з-поміж нас якслід не розуміли. Історія національних світових визвольних рухів після останньої війни підтвердила висунену Українським Націоналістичним Рухом ще в 1920-их роках тезу про те, що *успіх національної революції вимагає очолення її групою вибраних* («лучших», як писав Донцов) *людей, які мають бажання вести, знають куди вести і вміють вести, людей зцементованих безкомпромісовою вірою в справу, самопосвятною відданістю тій справі і залізною дисципліною до самих себе і до їхнього проводу.* Не інакше уявляємо собі й майбутню українську революцію. Успіх її залежатиме від того, чи український нарід зуміє у критичний час вилонити з себе таку «пророчу меншість», еліту.

Ми за еліту людей на службі народу, еліту, яка в її діяльності керувалась би глибокими етичними засадами розуміння нації не як абстрактної ідеї, а як живого організму людей з їхніми індивідуальними особливостями й індивідуальними цінностями в загальному організмі нації, еліту, яка ставиться з пошаною до кожного члена нації, під умовою, що він діє на користь національним, а не груповим, інтересам.

Водночас ми проти еліти керованої трьома принципами Д. Донцова: 1. встановити свою догму, свою правду *«єдину і непомильну» (!);* 2. запалити загал вірою у виключність цієї арбітрарно встановленої «непомильної» правди; 3. *«молотом вбити ту віру і ту правду в збаламучені мозки свого загалу, без жалю поборюючи недовірків»* (підкреслення мої — Ю. П.).

«Треба спору і розбрату, треба війни і братовбивства» для оздоровлення хворої душі нації, цитує Донцов одного з поетів (див. Д. Донцов, «Партія чи орден», Львів 1938 р.). Намагання дослівно «вбивати молотом» визначену групою правду в «збаламучені» мозки противників послідовниками філософії Донцова, на жаль, довелося бачити під час останньої війни. Видно і сам вчитель жахнувся наслідків його науки: у післявоєнному виданні згаданого вище твору вже нема згадки про потребу твору і розбрату, війни і братовбивства.

Абстрагуючи від чисто *етично-морального* аспекту поведінки і підходу проводу революційно-визвольного руху (а цей аспект важливий з погляду успіху самої революції, оскільки *не-етичний і не-моральний підхід може скомпромітувати і зогидити в очах нації,* отих «мас», які провід мав би провадити, *навіть найшляхетнішу ідею!),* важливий також і *практичний успіх* самої революційної дії.

Не можна держави збудувати тільки на параграфах політичних програм. Не можна також будувати її на накинутій згори, «молотом вбитій в голови» ідеї. Революція, переведена таким методом, може дати початкові успіхи, але не створить тривких підстав для довготривалого збереження тих успіхів. Кілька прикладів: революція гетьмана Богдана Хмельницького, ця «найгеніяльніша українська імпровізація», як її називає Ю. Вассиян, створила також тільки державну «імпровізацію», яка не проіснувала і сто років. У 1917 р. доля дослівно подарувала нам нову національну революцію, яка також завершилась тільки короткотривалою «імпровізацією». (Частинно, може, через брак проводу, а у більшій мірі через пасивність мас, які «йшли до Петлюри» тому, «що в хаті хліба не було», як сповідався один з поетів, або щоб дістати чоботи і шинелю, і — негайно втекти до дому пильнувати своєї земельки). Врешті навіть і большевицька революція, організованістю якої захоплювалися наші публіцисти — наведена вище «рецепта» Донцова для української революційної еліти це непідроблена копія тактики Леніна! — завершилася твором, який на наших очах хитається так, що навіть його вихованці сумніваються, чи проіснує він до 1984 року.

Успіх національної революції, тобто довготривалий успіх, а не часова імпровізація, залежить від того, на що звернули увагу форматори Українського Націоналістичного Руху, — *глибокого духового переродження людини, всіх складових людських членів національної спільноти з об'єктів політичного процесу у свідомих співтворців цього процесу, з цеглин державної будови у її активних будівничих.*

Наша проблема не проблема проводу, а проблема людини. Повід виростає з ґрунту національної спільноти. Дикий, необроблений ґрунт родить тільки терня і будяки. Нам треба починати революцію не від верхів, а знизу, від людини. Не заперечую необхідности «пророчої меншости», яка будила б людей від сну, показувала б їм візію людської гідности. Ми свідками виростання такої «пророчої меншости» в Україні — і це для нас доказ збереженої ще родючости українського ґрунту і надія на майбутні жнива. Але цей ґрунт ще треба культивувати, розворушувати засохлу землю під тими, які забули вже про сонце, і поливати водою животворчого ідеалізму ті парості, які часто й стихійно пнуться до невидного їм сонця.

Сите животіння в «хлівах» заперечує саме існування людини. Жити, існувати — це діяти, розвивати свої духові властивості, бож людина не продукт матерії, а продукт духа. Весь дотеперішній поступ людства це продукт духової творчости людини, з якої зроджуються і матеріяльні надбання. А що передумовою повного творчого духового розвитку людини є свобода тієї органічної спільноти, в якій людина живе, нації, то з цього випливає й самозрозумілий не тільки обов'язок, але й власний інтерес кожної людини — спрямувати її людські зусилля на розбудову її нації і запевнення їй свободи у національній державі, звільненій від постороннього тиску. У цьому суть кличів про самостійність і суверенність як ґаранта особистої гідности людини і повного розвитку її творчости, і про супремат нації, як свідомого обов'язку людини активно допомогати зберігати суверенність нації.

Смішно навіть говорити про тоталітарну систему як ідеал державного устрою. Це по-перше тому, що тоталітарна система створена з найбільш ідеальних мотивів, включно з пропонованою С. Сціборським націократією (Сціборський не розглядав її як тоталітарну систему, бо мав сумнів щодо таких систем як італійський фашизм), має тенденцію вироджуватися у бездушну бюрократію і духово мертвіти. Нам же йдеться про систему, яка творила б передумови до найширшого розвитку основної суті нації як історично-культурного явища — її духовости.

По-друге, нація це живий організм і її сила й живучість залежить від здоровля й живучости й індивідуальних клітин. Тому *не пасивно-бездушні ґвинтики у великій державній машині керованій «радою директорів», а ідейно віддані співбудівничі, не нагодовані «телята», а люди-творці — це має бути адеалом української нації* в її поході до державности і майбутньої української держави. Саме тому ми також відкидаємо й, на мою думку, викривлений та спростачений підхід політичного лібералізму до членів суспільної спільноти як самозавершених абсолютних індивідів, які мають у суспільстві рівні права, без жодних моральних обов'язків супроти суспільства. Саме це перенаголошування прав, які суспільні маси зводять до права на матеріяльний гедонізм, без усвідомлення моральних суспільних обов'язків, починає роз'їдати західні демократичні суспільства.

Боротьба націй — це боротьба культур. У нашому конфлікті з Московщиною українська культура хутора, крайнього індивідуалізму, що межує з анархією, духової млявости і браку аґресивного наставлення до формування життя — не могла встоятися проти московської культури суспільного деспотизму і здобичницької аґресії в ім'я світового месіянізму — третього Риму, рятування «гнилої Европи» для Христової віри, чи інтернаціонального комунізму з центром в московському третьому Римі».

Перетворити культуру українського народу з пасивної самооборони у наступальну динаміку за ідеали свободи і гідности людини, натхнути її волевим відчуттям історичного післанництва України, побудувати життя в засягу її географічного положення — це ще не виконане завдання українського націоналізму.

На нас спочиває історична вина, що нашою кволістю, нашими матеріяльними й людськими засобами, нашими «дядьками отечества чужого», які славилися як найкращі фельдфебелі московської армії і ще цю ролю виконують, ми допомогли Москві побудувати рабську імперію на сході Европи і Азії. Тому й наше післанництво розбити цю імперію.

(«Українське Слово», 22. і 29. 10. 72)

***

КРИТИЧНИЙ ЧАС УКРАЇНСЬКОГО ЦЕРКОВНОГО ЖИТТЯ

Деякі еміґраційні часописи помістили недавно заяви-докір ОУН («мельниківцям») за те, що мовляв, вона не включилася активно в боротьбу за створення Патріярхату Української Католицької Церкви. Докір дуже дивний і його можна пояснити або як свідоме перекручування фактів (а це чергове порушення правил Кодексу українського журналіста, подібне до друкування матеріялів з України, не подаючи джерела і створюючи у наївного читача враження, що редакція дістала ці матеріяли просто з Києва чи Львова), або незнання фактів. Бо ж вистарчило б редакторам тих часописів переглянути паризьке «Українське Слово» чи інші часописи, що у більшій чи меншій мірі віддзеркалюють погляди ОУН: вже від багатьох років, а зокрема в останніх часах, вони, ті часописи, заповнені заявами і статтями представників ОУН, почавши від Голови Проводу О. Штуля-Ждановича, а скінчивши на скромній особі хоч би й автора цієї статті, про потребу єрархічного завершення і Католицької і Православної Церков. Про цю потребу говорили й писали ми ще тоді, коли деякі з тих, що тепер критикують «мельниківців», переступали з ноги на ногу, не знаючи до кого пристати — чи до ватиканських льоялістів, чи до тих, хто побачив в особі Верховного Архиєпископа символ Української Католицької Церкви.

Можуть сказати наші критики: «Заяви — то "файна" річ! Але ми не бачимо ваших діл». Якщо йдеться про участь громадян приналежних до організацій ідейно співзвучних ОУН в акції за Патріяхат, то, оскільки мені відомо, вони не тільки брали і беруть участь, але й у багатьох випадках очолювали й очолюють організації мирян, які ведуть акцію за Патріярхат УКЦеркви. Роблять вони це, як вірні їхньої Церкви, які бачать важливість єрархічного завершення Церкви для збереження її національного «Я» поза Україною і для моральної допомоги вірним Церкви, яка перебуває в підпіллі в Україні.

Як завжди, акцію за Патріяхат можна вести мудрими або немудрими і нерозважними методами. На нашу думку, такі методи, як офіційні телеграми-домагання до Папи від голів *політичних* організацій, — це нерозважні методи. Вони дають противникам справі Патріярхату в Римі додатковий арґумент про те, що ціла акція за Патріярхат — це *не релігійна, а чисто політична справа.* (Деякі, симпатичні справі Патріярхату церковні кола, як довідуємося, остерігали саме проти давання такого забарвлення цілій акції). Це байдуже, що Ватикан і сам веде політику. Але для нього устрій і внутрішнє життя Церкви — це релігійна і тільки релігійна справа, в яку не повинні втручатися політики й держава. Крім того, коли йдеться про Українську Католицьку Церкву, не вільно забувати, що у ній, зокрема у ЗСА, є чимала кількість духовенства, для яких навіть оголошення про Шевченківську академію є «політика», «в яку ми не сміємо вступати» і які прагнуть стати справжнім «одним стадом» в златинізованій «універсальній» церкві. Будь-яка помісність Української Церкви їм не по душі; вони в обличчі стихійного домагання мирян примушені були тільки «підпільно» саботувати акцію за Патріярхат; їм офіційна інтервенція політичних організацій дає можливість твердити: «А ми ж давно казали, що вся ця справа то тільки політика!»

Слід звернути увагу і на іншу нерозважність, полярно протилежну «політиці», а саме — спроби представити Ватиканові акцію за Патріярхат як свого роду хрестоносний похід з метою майбутнього навернення «нез'єдинених» українців і тут і колись в Україні. Не знаємо, чи такий арґумент допоможе багато у Ватикані. Але висловлені вже в такому дусі заяви деяких діячів руху за Патріярхат УКЦеркви насторожують православних українців, дають арґумент ультра-православним, які від самого початку рішучо поборювали ідею Патріярхату («А бачите! Ми ж вам казали, що католики хочуть нас знищити!») і відкривають (чи радше активізують) зайвий внутрішній український фронт релігійної боротьби.

І православна і католицька Українські Церкви стоять сьогодні на критичному етапі їхнього життя, на якому добро їх обох і української справи вимагає, якщо не тісної співпраці, то принаймні глибокої толерантности до їхніх прагнень. Потреба такої толерантности і співжиття стає зрозуміла, коли усвідомимо собі, що обидві Церкви перебувають якщо не в стані облоги, то принаймні в стані фронтового наступу з боку їхніх ворогів, а зокрема одного спільного ворога — Москви і її «ударної дивізії» російської православної патріярхії. Постанови останнього собору Російської Православної Церкви про «скасування» Берестейської Унії і про бажання об'єднати під крилом московської патріяхії всі «зарубежні» православні Церкви, ясно вказують, що Москві небажані ані помісна Українська Католицька Церква ані незалежна від московського впливу Українська Православна Церква.

Якщо ідеться про Українську Католицьку Церкву, то у справі її помісности і єрархічного вивершення стає питання про її збереження як української церкви. Тому й зрозуміло, чому і ті, які обнімаються і обмінюються подарунками з представниками російської патріярхії, і ті, які прагнуть приспішити процес латинізації і влиття У.К.Ц. в одне вселенське «стадо» — процес «аполітизації» тобто відукраїнщення, — стають проти помісности У.К.Церкви, як української Церкви, яка існує наперекір волі Москви і постановам російської патріярхії. Українські національні інтереси вимагають збереження У.К.Церкви як української церкви. А це вимагає продовжування боротьби за її помісність як окремої церковної одиниці в світі очолюваної одним єрархом. Припинення цієї боротьби саме тепер рівнялось би капітуляції перед бажаннями Москви, моральною поразкою ідеї національного обличчя і змісту Церкви, а це могло б започаткувати приспішений процес її денаціоналізації. Але, як показали події, ця боротьба може затягнутися на довгий час, вимагатиме послідовно зорганізованої і координованої дії усіх мирян, як вислів їхніх релігійних прагнень. Вживаючи військову аналогію, ця боротьба, у сучасний момент, мусить перейти з етапу повстанського зриву

(а такий характер вона мала, з усіми його позитивами й негативами) до етапу фронтового наступу, добре обдуманого й упляннованого головним штабом. Однією з передумов успіху в такій боротьбі є виелімінування фронтової партизанщини і гарцювання на білому коні та помахування прапорцем своєї політичної групи.

Положення Української Православної Церкви в деякому відношенні покращало хоч би тим, що дійшло до фактичного об'єднання двох великих, єрархічно дотепер роз'єднаних церковних одиниць — Української Православної Церкви у ЗСА і Української Автокефальної Православної Церкви в Европі й Австралії. Треба сподіватися, що запляннований на недалеке майбутнє спільний собор цих двох Церков оформить це об'єднання і формально. Таким чином поза рамками об'єднаної Церкви залишилась би тільки Українська Греко-Православна Церква в Канаді та невелика кількість парафій в ЗСА, які підлягають єпископам Григорієві і Богданові.

Але, не дивлячись на це відрадне явище великого першого кроку до об'єднання Української Православної Церкви, вона також переживає критичний час. З одного боку, у внутрішньому житті, гостро стоїть проблема вишколу священичих і чернечих кадрів, які могли б втримати й розбудувати Церкву. Справа таких кадрів — це справа не єрархії тільки, а справа всіх мирян, їхньої готовости підтримати морально і фінансово вишкіл молодих священиків, без яких Церква може вже навіть в недалекому майбутньому обмежити свою діяльність.

Ця проблема стоїть якраз напередодні того, чого ми всі бажали: єрархічного об'єднання всіх православних українців у одній Церкві, яка могла б виступати перед світом в імені українського народу. Наскільки ми близькі до тієї мети, можна судити з успіху візити Митрополита Мстислава у Вселенського Патріярха в Царгороді, де Владику Мстислава приймали як голову незалежної Церкви, канонічно рівної іншим автокефальним церквам, як спадкоємця престолу митрополитів незалежної колись Київської Митрополії. Іншими словами, Українська Православна Церква має ве-

ликі шанси на те, щоб формально дістати у вселенському православному світі назад, відібрані їй ще 1686 року Москвою права Київської Митрополії і стати в очах світу виразником волі православних українців не тільки на еміґрації, але і в Україні.

Але таке положення Української Православної Церкви криє в собі поважну небезпеку. Москва устами постанов останнього собору Російської Православної Церкви вже оголосила бажання «з'єднати», тобто знищити, вільну Українську Православну Церкву. Ясно, що вона вживатиме всі явні і підземні сили, щоб не допустити до фізичного — через повне об'єднання — і морального — через здобуття визнання як переємниці Київської Митрополії — скріплення Української Православної Церкви. Український православний, як і український католицький світи стоять на фронті важкої боротьби за врятування національної духовости їхніх Церков. Нам здається, що перед нами ще найважчий період цієї боротьби, що ворог ще не кинув його головних сил у бій. А недоцінювати їх, чи переоцінювати наші сили — не маємо ніякого права. І тому, як релігійну і національну зраду треба розцінювати явища, які, чи то у формі активної дії, чи теж у формі пасивної байдужности, ослаблювали б відпорність наших Церков у цій боротьбі за існування.

(Рукопис, 1973)

«ЗА ЩО БОРОЛИСЬ МИ З ЛЯХАМИ...?»

Ставляючи це відоме Шевченківське питання, не маємо наміру зводити тут історичні порахунки з поляками. Ті порахунки вже давно зведені, а периферійні конфлікти, які ще до сьогодні існують між українським і польським народами, сподіваємося, будуть ліквідовані під натиском життя й конечности охорони національних інтересів в обличчі загрози спільного ворога — Москви.

Поставлене вгорі питання відноситься до того великого українського зриву, 300-ту річницю якого святкуємо в цьому році. 300 років тому за одну ніч на просторах Східньої Европи виникла велика й незбагнена для інших народів Козацька Держава на чолі з неменш таємничим, оповитим степовою романтикою «вождем козаків» Богданом Хмельницьким, що його прирівнювано до популярного тоді Кромвеля. Для чужих Українська Революція 1648 р. була незбагненим явищем, для ворогів типу Сєнкевича це був звичайний «бунт черні!», а «єдинокровні» московські «брати» ще до сьогодні роблять з неї стихійний зрив, викликаний бажанням об'єднання «двох віток» «єдиного руского народу». І наче в насмішку «благодарственная Россія» поставила в Києві пам'ятника великому будівничому української Козацької Держави.

Такі спекуляції ворогів на традиції Хмельницького не є нічим дивним. Зате дивним є, що в українській політичній думці ще до сьогоднішнього дня не скристалізувалась ясно постать Великого Гетьмана і образ керованої ним Революції. Не входячи далеко, хочемо згадати хоч би поміщену недавно в «Українських Вістях» статтю *Н. Полонської-Василенко* про Хмельниччину. Полонська-Василенко наголос кладе на «загострення протиріч між різними станами сус-

пільства Речі Посполитої, яким нібито характеризувався кінець XVI ст. на Україні і під кутом виключно тих протиріч характеризує становище на Україні напередодні «Хмельниччини». В авторки вся увага сконцентрована виключно на діяльності й політиці шляхти, яка «збагачувалася, мріяла про збільшення експорту збіжжя», будувала «на Україні, як і на території цілої Речі Посполитої величні костьоли, манастирі, замки і палати магнатів». «Шляхта не рахувалася з тим, що весь її добробут засновано було на пригніченні українського селянства, що в ньому зростає ненависть проти гнобителів». Таким чином, увесь той підземний вогонь бунту, яким, за словами П.-Василенко, у той час палала Україна, набирає в наших очах чисто соціяльного характеру, бо (як твердить П.-Василенко), «навіть релігійна боротьба на Україні затихла після того, як року 1632 новий король Володислав IV досяг компромісу з православними визнанням прав православної Церкви». Національний момент у статті згадується лише мимоходом у чисто етнографічній площині «українського питання».

Якщо отже відібрати повстанню Хмельницького національний і релігійний момент так, як це зроблено у Полонської-Василенко, тоді отримаєте те, що так яскраво змальовув *Сенкевич:* образ збунтованого хама, який руйнує все і нищить з одної лише ненависти до всього, що панське. Полякам такий образ українського повстання був вигідний, але не можемо і не сміємо ми його прийняти. Пояснювати виникнення Української Революції, — чи як хто хоче повстання Хмельницького, — 1648 р. одними лише соціяльними моментами було б фальшуванням і примітизуванням української історії тої доби. Не можна заперечити — соціяльні моменти були може чи не найбільшим безпосереднім поштовхом до повстання і чинником, що так стихійно змобілізував українські селянські маси до боротьби проти Польщі. Але кожна національна революція має в собі у дуже великій мірі соціяльний елемент, бо кожне національне поневолення одного народу другим з конечности несе з собою соціяльно-господарське упослідження поневоленого народу народом володарем.

Якщо виходити виключно із соціяльних моментів, то чим тоді треба пояснювати велику кількість української шляхти в рядах повстанців, тоді як місце її мусіло б бути серед польської шляхти? І чим врешті пояснити це, що в так скорому часі повстання набрало цілеспрямованих державних форм, які висунули Україну як державний чинник на міжнародню політичну арену?

Пояснення може бути і є тільки одне: крім соціяльного і врешті навіть релігійного невдоволення повстанням керувала ще третя рушійна сила — свідомість національного поневолення українського народу. Якщо ця свідомість не була скристалізована в ментальності українських селянських мас, а була закрита більш безпосередніми почуваннями соціяльної кривди, то в цьому нема нічого дивного, бо й національна свідомість селянських мас інших народів тої доби не стояла багато вище від свідомости українського селянства. Зрештою, роля мас у всіх історичних рухах і процесах завжди однакова — вони матеріял, з якого їхній національний провід ліпить державні будови, будує імперії. Так було і в Українську Революцію 1648 року.

Цей факт, що Революція 1648 р. мала всенародній характер, тобто в ньому брали участь представники усіх суспільних верств українського народу — селянство, міщанство, духівництво, шляхта і врешті козацтво як окремий вояцький стан, вказує на те, що це рух національний, визвольний рух поневоленого народу проти чужого панування. Як кожен стихійний рух, не мав він у перших початках ясно накресленої програми, може й сам його провідник у перших початках не усвідомляв собі ясно шляхів, якими має йти Революція. Але у провідників повстання вже від самого початку мусіла бути свідомість національного характеру повстання, бо інакше воно не могло б у так скорому часі оформитися у виразний державницький рух, боротьбу українського народу за його національні права.

Слідкуючи за розвитком повстання ми бачимо, як просто на очах стихійні води української революційної

повені входять у гранітні береги національно-державницької концепції Великого Гетьмана і його співробітників. Ледве пів року після вибуху повстання населення Києва вітає переможця Хмельницького, як князя України, як *Мойсея, що вивів український народ «з ляцької неволі»*.

Сам Хмельницький у своїх універсалах, як подає *Величко,* закликає народ «на охорону віри своєї благочестивої грекоруської та на оборону *загибаючої й упадаючої батьківщини своєї»,* а до козаків звертається «мужньо і без боязні за віру і *батьківщину* стати проти неприятелів своїх». У зборівських умовах 1649 р. виразно підкреслювалося, що «народ Руський — від віків вольний, самостійний і незавойований, а тільки за договорами і пактами приналежний у єдність польську і литовську».

Уже в жовтні 1648 р. у листі до султана Хмельницький підписується як «гетьман Війська Запорозького і всея Руси», а згодом, ставши вже не провідником повстанців, а володарем Козацької Держави, свідомий своєї сили і права, він гордо заявляє: «Досить у мене буде вигод і багатства у моїй землі і в моєму князівстві, що простягається по Львів, Холм і Галич. Ставши на Вислі, скажу ляхам: сидіть і мовчіть, ляхи!»

Ця свідомість національних прав не була притаманна одному тільки Хмельницькому. Багатий єврей з України *Ганновер* стверджував у своїх записках, що шляхтич Виговський «з іншою шляхтою були дорадниками Хмельницького, це вони... цькували його на Польщу». Один з полковників Хмельницького Ганджа, як стверджується в *літописі Грабянки,* закликаючи реєстрових козаків перед Жовтими Водами перейти до Хмельницького, мав питати їх різко, «чи польській короні хочуть допомогти, що за мужність заплатила їм неволею, чи матері своїй Україні, що хоче обдарувати їх свободою».

Можливо, що згадуваний нами літопис Грабянки, чи Величка, які були писані дещо пізніше, не передають з історичною точністю і правдивістю цитованих нами закликів Хмельницького чи Ганджі. Але вони з

цілковитою певністю відзеркалюють дух тої доби і ті ідеї, які нуртували серед тодішніх провідних верств українського народу. Адже з інших історичних джерел відомо, що ще перед повстанням Хмельницького козаки і провідні тодішні українські діячі покликалися часто на стародавні права українського народу і нав'язували до традиції Київської Княжої Держави. Так, напр., митроп. *Іов Борецький* у 1621 р. підкреслював, що «козацтво — це плем'я славного народу руського». Писар *Зорка* у промові під час похорону Хмельницького говорив про героїчні чини Богданових полків, які вони «славно показали, наслідуючи в тому старовічних предків своїх», а сам Хмельницький в одному з універсалів підкреслював, що козаки зуміли «прикладом старовічних, величних, славних і многим околичним народам страшних предків своїх станути мужественно і небоязнено при всемогучій допомозі Божій проти поляків».

Кількадесять років пізніше великий політичний еміґрант і дипломат гетьман *Пилип Орлик* прагне до того, щоб, як він сам каже, «поставити нашу країну в той державний стан, в якому вона була перед польським володінням при своїх природніх князях і придавніх правах і привілеях, що означають вільну націю».

Так традиція колишньої державности і свідомість національної кривди збереглася на протязі кількох століть серед провідних кіл українського народу, витримавши всі денаціоналізаційні наступи польського уряду і католицької церкви. Ця свідомість допомогла оформитися повстанню Хмельницького у національний державно-творчий зрив українського народу за його національне визволення. Під таким аспектом треба розглядати Українську Революцію 1648 року.

(«Промінь», 30. 05. 48)

***

«П'ЯТИЙ ХАРКІВ»

У нашому еміґраційному житті спостерігається загрозливе явище: перебування в полоні виключно еміґраційних проблем і майже цілковита незацікавленість тими процесами, що відбуваються в Україні. Виправдання, що, мовляв, нам важко заглянути за «залізни заслону» й одержувати з Батьківщини інформації, не є достатнім. Недавне наведення д-ром В. Я. в «Часі» того факту, що на доповідях проф. Бойка у Мюнхені про сучасну українську підсовєтську літературу була дуже невелика кількість слухачів, а зокрема мало студентства (Мюнхен — осередок українського студентського життя в Німеччині!), є саме підкресленням того, що винна не «залізна заслона», а ми самі.

Поруч із зовсім незобов'язуючими деклярацiями про наш духовий зв'язок з Україною, для багатьох з нас Україна — це вже абстракція, відсунена в тінь зовсім реальними думками про країни нового поселення. Для одних сучасна Україна — це Україна 1918 р., другі уявляють її за категоріями західньо-українських земель з 1939 р., для третіх же — це, висловлюючись терміном Ю. Шереха, «четвертий Харків» (підсовєтська Україна 1940 р.). У залежності від тих заморожених у наших споминах явлень про Україну «будуємо» майбутню Україну й розв'язуємо всі її проблеми.

Ще антична аксіома про невпинність руху і змін життя якось не сприймається у свідомості більшости нашого еміґраційного загалу. Ми не хочемо думати про те, що в Україні виростає «п'ятий Харків», нова дійсність. Навпаки. Деякі українські еміґраційні середовища, а в першу чергу ті, які виступають як «закордонні представництва» «центрів», які ніби то існують і діють в Україні, неначе навмисне викривлюють правдивий образ існуючої на українських землях дійсности, створюючи в уяві безкритичної частини еміґрації ілюзію того, що вона там бажала б бачити.

Ще доки ми «будуємо» українську державу в наших уявленнях на еміґрації, такі ілюзії не є аж надто небезпечні. Але що станеться, коли доля покличе нас будувати не еміґраційну, а реальну українську державність? Чи не повториться 1941 рік, коли велика

частина тієї еміґрації, що, може і з найщирішими намірами, верталася в Україну, не мала найменшого уявлення про дійсний стан в Україні та про ті проблеми, з якими там довелося зустрінутися?

Наслідком цього були великі й трагічні помилки, які часто приводили до розриву між українськими народніми масами і тими представниками еміґрації (а вони ж її в перші дні чекали, як вісників нової правди, як бажаних не тільки помічників, а навіть провідників у будові, як тоді здавалося, нового національного життя) і, врешті, навіть до розчарування тих мас в ідеї, з якою вони до них прийшли. Винні були не ідеї, а виключно їхні носії, які не збагнули обставин і не зуміли знайти розв'язки різних життєво закономірних і зрозумілих, але для них несподіваних проблем, які перед ними висувала дійсність в Україні.

Заспокоювання себе тим, що, мовляв, сам український нарід збудує українську державу, а еміґрація прийде вже на готове (якщо її взагалі нарід допустить в Україну, — додає дехто), є тільки злочинним скиданням з себе того обов'язку, який завжди виконувала кожна політична еміґрація й мусітиме виконати наша еміґрація не тільки в підготовці, але й у будівництві української державности. Помилки 1941 р. у наслідок зовнішніх об'єктивних обставин не вплинули вирішально на цілість української справи. Повторення цих помилок у майбутньому, у черговому вирішальному етапі нашої історії може катастрофально відбитися, і то на довгий час, на наших визвольних змаганнях.

Ми не збираємося нині давати докладної аналізи всіх процесів, що відбуваються в Україні. Але вже досить побіжний огляд сучасного стану в Україні дає нам повне право говорити про важку запеклу боротьбу українського народу з московсько-большевицьким режимом. Однак — і це мусимо собі усвідомити, — ця боротьба, це не кількасоттисячні армії повстанців, це не збройна боротьба народу, який узяв у руки зброю, щоб остаточно і раз назавжди скинути ярмо ворожого поневолення, як це дехто собі уявляє на еміґрації, думаючи категоріями Волині й Галичини 1943-44 років. Навпаки, хоч як це декому може тут на еміґрації не подобатися, ми все таки мусимо ствердити, що основ-

ним і вирішальним полем нашої боротьби на українських землях за останній час не є збройна повстанська боротьба. І це цілком природнє і зрозуміле для тих, хто добре знає умови совєтського поліційного терору.

А все ж таки боротьба, про яку говоримо, далеко більш кривава, далеко запекліша і далеко вирішальніша для всього українського народу, ніж збройна повстанська боротьба. Це боротьба за саме духове збереження українського народу.

Йде боротьба двох сил: грубої фізичної сили окупанта і природньої духової національної відпорности самого українського народу. Новітні московські володарі вже цілком явно намагаються раз назавжди ліквідувати проблему не тільки українського «сепаратизму» (за сучасною московською термінологією «буржуазного українського націоналізму»), але й взагалі саму етнічну окремішність українського народу. Читаючи совєтську пресу, щораз частіше можна там зустріти не тільки на урядових посадах по українських містах і адміністраційних, не говорячи вже про промислові, — центрах, але й колгоспах і то навіть у недавно «воз'єднаній» Західній Україні, російські прізвища. А зате щораз більше зустрічається українських прізвищ у колгоспах і підприємствах центральної Азії й далекосхідніх совєтських районів. У самому серці України біля Черкас виростають такі, як «Русская Поляна» («Правда», 11. 3. 49), а зате львівські українці, як повідомляло недавно київське радіо, їдуть на Урал тощо. Кілька місяців тому совєтська преса повідомляла про «добровільне» переселення великої кількости селянських родин з «центрально-західніх областей СССР» (читай: України) до вабаровського краю. Для збільшення такого добровільного переселення уряд дає матеріяльні й правні пільги. І немає сумніву, що їдуть туди й ті, яких примусово виселюють (а таких тисячі), як і ті, які воліють виїхати туди добровільно, щоб на деякий час звільнитися від нестерпного господарського тиску й політичного терору в Україні. Це все тільки окремі фраґменти тієї величезної акції, яку в широких маштабах започаткував Кремль після війни по відношенню до неросійських поневолених народів СССР

і яку він переводить і переводитиме посилено й у майбутньому. Тому, навіть і ті, які добре знали «четвертий Харків», коли повернуться через деякий час з еміґрації, можуть не впізнати вже «п'ятого Харкова». І з цим фактом мусимо числитися у наших плянах про майбутній поворот на Батьківщину.

Поруч з акцією чисто фізичної ліквідації українського народу як етнічної цілости, йде в останній час особливо посилений наступ Москви, який має на меті цілковите знищення свідомости національної окремішности українського народу та остаточну його русифікацію. Київське радіо передає майже виключно російські програми, в українській підсовєтській літературі, мистецтві й науці за останні чотири роки кількома хвилями відбувалася чистка від «буржуазно-націоналістичних ухилів». Львів дістає російські назви вулиць, буковинські селяни вишивають великий портрет Пушкіна тощо — все це також багатомовні фраґменти одного великого фільму, ім'я якому «славянскіе ручьі сольются в русском море». Фактично йде вже навіть не тільки про слов'янські потоки, а взагалі всесвітні потоки, що мали б злитися в російському імперіялістичному океані. Одним з перших потоків, який за плянами Москви має влитися до того океану, є Україна.

При цьому духовому наступі ми не згадуємо вже про такі старі й загально-відомі речі, як політично-пропаґандивне «перевиховування» і «виховування» української молоді в яскраво насиченій російським націоналізмом большевицькій доктрині та відновлення за останній час атеїстичної пропаґанди в комсомолі. На з'їзді комсомолу, що відбувся кілька тижнів тому в Москві, секретар його Центрального Комітету Міхайлов, виступаючи проти нехтування явища релігійних впливів серед комсомольців, кинув клич: «Комсомол не сміє дотримуватися "невтралітету" щодо релігії».

І, врешті, як допоміжний засіб для досягнення головної мети Москви, є щораз більше посилення господарського закріпачення українського селянства і робітництва. Новоприєднані західні українські землі стали великою прогалиною в цілій совєтській господарській і духовій системі. Вони ще дотепер є чинником, який дезорганізує цю систему й ослаблює госпо-

дарський і духовий зашморг на шиї українського народу. Тому то так посилено за останні два роки провадиться колективізація цих областей поруч з їхньою духовою «перековкою» на «соціялістичне» большевицьке копито. Треба думати, що, не зважаючи на весь опір населення цих областей, недалекий вже той час, коли й вони будуть остаточно підрівняні до загального совєтського рівня і слабе місце зашморга за допомогою МВД-МГБ буде остаточно зліквідоване, при чому, знову таки помандрують на схід тисячі представників «капіталістичного елементу села», ліквідовані згідно з відомою тезою Сталіна про «колективізацію водночас зі знищенням куркуля, як кляси».

Так виглядає один бік фронту. Що ж діється по другому боці? Ряд рішень ЦК КП(б)У і совєтського уряду про необхідність відновлення і налагодження колгоспної системи та боротьби з порушниками «трудової дисципліни», особлива увага, що її приділяють питанням відновлення партійної й комсомольської дисципліни та ідеологічної підбудови партійних і комсомольських кадрів — все це вказує на існування сильного пасивного опору большевицькій системі в усіх соціяльних верствах українського народу. Остання війна ствердила, що цей пасивний спротив вже до війни існував не тільки серед колгоспників та робітництва, але навіть і серед членів партії та комсомолу. Війна на коротку мить розкрила перед українськими народніми масами, які на протязі 20 років перебували за совєтською «залізною заслоною», перспективи іншого вільного життя. Цей, хоч і короткий сон про волю, якою здавалася для тих мас після сталінського терору напочатку гітлерівська окупація, хоч і приглушений новою, ще жорстокішою дійсністю, збудив нові сили до продовження спротиву посиленому совєтському теророві.

Не менш важливим чинником у підсиленні цього спротиву є зіткнення з населенням західньо-українських земель. Перемішання населення центрально-східніх і західніх українських земель не тільки спричинюється до стирання різниць двох (чи навіть трьох) українських ментальностей, що творилися в кількох

різних системах, і до витворення одного соборного типу українця, але й на підсилення свіжими ще не стероризованими західніми українськими силами всеукраїнського спротиву вже не тільки соціяльному, але й національному поневоленню.

Кличі визвольної національної боротьби, кинені ще в 1941 р. націоналістичним активом на землях Наддніпрянщини і проголошені згодом у брязкоті повстанської зброї, не могли бути заглушені навіть найбільшим терором і дісталися в усі закутки України. І тут треба підкреслити особливу ролю організованого українського підпільно-революційного руху. Не зменшуючи ні в чому значення й заслуг збройної повстанської боротьби, як одного з виявів дії українського революційно-визвольного руху, мусимо ствердити, що за сучасних умов головна вага діяльности цього руху переходить у форми підпільної визвольно-революційної дії, як єдино доцільної за даних умов боротьби. Наявність цього руху в Україні є запорукою того, що ідеї національної визвольної боротьби будуть постійно чинником, який формуватиме стихійний відрух народніх мас проти большевицького режиму в свідоме прагнення національної незалежности.

Значення існування й діяльности українського підпільно-революційного руху виходить далеко поза межі України і матиме вирішальний вплив на неминучий розвал совєтської імперії. Завдяки ключевій позиції України у протимосковському визвольному фронті народів, роля українського визвольно-революційного руху набуває виключного значення у визвольно-революційній боротьбі інших поневолених народів. Тому й у своїй боротьбі український визвольно-революційний рух мусить брати до уваги й усі інші національні групи, з якими большевицький уряд так старанно перемішав українське населення.

В сучасній Україні рівнобіжно з формуванням типу «українця», для якого саме слово «Україна» є тільки територіяльною ознакою, поруч зі збільшенням чужого (не конечно ворожого для нашої визвольної боротьби) елементу вирують у глубині українського народу збуджені подіями останніх років і підсичувані невпинною працею українського революційного під-

пілля струмені свідомого, хоч поки що й пасивного опору національному поневоленню. Не дарма ж брошуру Бажана проти українського підпілля видано накладом аж 73 000 примірників. Не дарма ж і Хрущов, і Коротченко, і Гречуха примушені були на протязі декількох років виступати офіційно проти «буржуазних українських націоналістів», а Мануїльський напочатку 1945 р. у Львові навіть змушений був «розбивати» ідейні позиції українського визвольного руху. Так само і звернення «уряду» Української ССР 26 лютого 1946 р. не обмежується тільки лайками на адресу «банд українсько-німецьких націоналістів», але й намагається доводити, що, мовляв, український визвольний рух під вивіскою «Соборна Україна» намагається «відібрати в трудящих волю, землю, право на працю, освіту, вільне щасливе життя і відновити режим рабства і батога, позбавити трудящих іхньої батьківщини».

Ці заяви доводять, що кремлівські володарі поважно рахуються з небезпекою українського визвольного руху, який, не зважаючи на 20-літній терор і ліквідацію провідних національних сил України, знову свіжим подихом охоплює Україну. Цим треба пояснити таку посилену русифікацію України за останній час. Але саме наявність нового підсиленого спротиву українських народніх мас є й на довгий час залишиться поважним гальмом для цієї акції Кремля. І саме в цьому і полягає особливе значення існування в Україні підпільного визвольно-революційного руху.

(«Український Голос», 1949)

***

ПОТРІБНА ЕТИКА СПІВЖИТТЯ

Багато писалося й говорилося і ще пишеться й говориться про потребу нашого об'єднання. Якого об'єднання? — Фізичного? Дарма говорити про нього, якщо воно не буде скріплене духовим об'єднанням і то не

в розумінні об'єднання під одним кличем визволення України. Ми всі цей клич прийняли, його визнаємо, а все ж об'єднання нема! Ані теж в розумінні об'єднання в одній політичній групі, бо це неможливе.

Йдеться про те основне об'єднання, до якого свого часу закликав Шевченко, в якому брати обняли б найменшого брата. Йдеться про братолюбіє, про яке молився Шевченко, про пошану один одного, про вміння знайти спільну мову у спільній боротьбі.

Даремні голосні заяви про готовість «покласти душу й тіло за нашу свободу», навіть якщо ці заяви є щирі, коли наші зусилля не будуть основані на твердому моральному ґрунті пошанування людської гідности у нашому братові байдуже чи він належить до нашої вужчої групи чи ні. Україна це не абстрактна ідея ,що існує сама для себе. Україна — це духова спільнота нас всіх, незалежно від наших політичних чи релігійних переконань.

Христос картав колись тих, що кричали «Господи! Господи!», а одночасно ненавиділи свого ближнього. Чи не відноситься це й до тих з нас, що може й щиро говорять про свою любов до України, а одночасно з нетерпимістю відносяться до тих, які з ними не погоджуються щодо деталів, як та Україна мала б у майбутньому виглядати (хоч і тут, здається, ми часто сперечаємося лише за імена й літери, а не за суть).

Україна — це братерство нас усіх, зв'язаних однією ідеєю визволення нації і забезпечення свободи та вільного розвитку майбутнім її поколінням. Тому коли хтось у процесі боротьби а пріорі, згори відкидає свободу для других, які інакше думають, то це заперечує саму мету боротьби. Коли ж ми всі поставимося так одні до других, тоді наша боротьба за свободу перетвориться в боротьбу за кращу систему рабства...

Раби, приковані до лавок їхніх дрібних поглядів і засліплені темрявою їхніх вузьких групових чи особистих інтересів, неспроможні вибороти свободу. Боротьба за свободу вимагає вільних духом людей, здібних бачити деякі перспективи й обрії.

Нетерпимість до інших — це часто ширма, за якою криється слабість власних ідей і порожнеча власного думання. Це власне духове рабство, яке намагається визволитися через потоптання волі інших.

Українське політичне життя потребує конфронтації концепцій та ідей, бо щойно при такій конфронтації з іншими ідеями, вони можуть виробитися, вдосконалитися, набути форму і зміст. Але це мусить бути конфронтація ідей, а не беззмістовна суперечка за фрази, слова й особисті амбіції. Це мусить бути дискусія, основана на глибокій етиці пошани до індивідуальної гідности людини — брата, члена спільноти, яка прямує до однієї вищої мети.

Врешті, вона мусить бути основана на глибокій пошані до правди і намаганні знайти правду. Коли ж окремі групи чи одиниці, прикриваючись голосними фразами, відкидають ці основні засади, коли кулак, фізична сила і обман стають остаточними арґументами у дискусії, коли нетерпимість і не пошанування других стають законом поведінки в спільноті, тоді важко говорити про духове об'єднання.

Якщо ми на еміґрації не зуміємо знайти спільної мови з тими, які силою спільних культурних і побутових традицій не є аж так уже віддалені від себе думанням, то як знайдемо спільну мову з тими, які ось кілька десятків років ізольовані від нас залізною заслоною? Було б трагічною помилкою думати, що вони не мають своїх власних поглядів, відмінних від наших. А ще трагічніше було б, коли б при зустрічі з ними ми намагалися силою накидати їм наші — хоч може й правильні — погляди, а то й нищити їх, якщо вони не згідні будуть наші погляди прийняти. Трагічні події лебедівщини не сміють повторитися!

Бути людьми, усвідомити людську гідність, пізнати свій «образ Божий», своє духове походження і своє духове призначення; оснувати своє життя на постійному прямуванні до вищих духових вартостей і до вищої мети життя — ось основа духової сили кожного члена нашої спільноти.

Визнати в інших людях їхню людську гідність, пізнати брата в кожній людині нашої спільноти, «з братом добрим добро певне пожить, не ділити», як

писав Шевченко, оснувати нашу політично-громадську діяльність на чесній і шляхетній конкуренції за суттєві справи — це основа і передумова нашого духового об'єднання, основа нашої духової соборної України.

(«Українське Слово», 24. 03. 63)

СПРОБА РОЗГЛЯДУ ПРОБЛЕМ Й ІДЕОЛОГІЇ УКРАЇНСЬКОГО НАЦІОНАЛІЗМУ

Студійна Конференція, яку спільно влаштували 15 і 16 червня ц. р. в Торонті Українське Національне Об'єднання (Канада), Організація Державного Відродження України (ЗДА) і Об'єднання Українських Академічних Товариств «Зарево», заслуговує на докладніше її обговорення з двох причин:

По-перше, її доповідачі й учасники це вже молодий «нарибок» Українського Націоналістичного Руху; більшість з них оформилися в цьому Русі вже щойно під час останньої світової війни, а політично і фахово вишколювалися вже на еміґрації в демократичних системах країн їхнього перебування. Не дивлячись на брак між ними особистого контакту через географічну розкиданість по різних кінцях Америки, Канади і Европи, все ж їхні виступи виявили незвичайну однозгідність у підході до питань порушених на конференції, особливо питань, що торкаються ідеологічних заложень українського націоналізму.

По-друге, Торонтська конференція була першою — і, треба бажати, не останньою спробою перевірити і передискутувати основні ідеологічні принципи Українського Націоналістичного Руху на протязі останніх кільканадцятьох років. Тематичний засяг і обмежений час Конференції, звичайно, не дали змоги докладніше спрецизувати й устійнити всі точки ідеології українського націоналізму. Конференція і її доповідачі підняли тільки певні питання, основні питання, які необхідно тепер ширше передискутувати і в майбутньому узгіднити.

Серед нашої суспільности — всієї суспільности! — існує фальшивий підхід до питань ідеології. Для одних ідеологія й ідеологічні питання це умова гімнастика, якою повинні займатися тільки ті, хто має час і охоту; для інших вона зводиться до кількох фраз і понять таких як «Нація понад усе!», «Наша сила в нас самих!», «Воля Україні!» тощо, і які, наче чародійна формула, мали б разв'язати всі складні питання нашого національного життя; для третіх саме слово «ідеологія» викликає асоціяцію з совєтськими аґітпропаґандивними мітінґами, з їхніми нудотними закликами до «ідеологічної пильности» по партійній лінії і тому вони дивляться на всякий наголос на ідеологію як на прикмету тоталітаризму.

А все ж питання ідеології є ключевим питанням у теперішній нашій визвольній боротьбі й неменш важливим буде в майбутньому будівництві української держави. Ідеологія це рушійна сила кожного революційного руху і одночасно це основна база політично-устроєвої програми при оформлюванні його революційних здобутків. Годі уявити собі перемоги християнства над поганським Римом без наявности християнської ідеології, яка була надхненням для місійної роботи Апостолів і їх послідовників і для мученицької самопожертви первісних християн на арені римського Колізею.

Дуже влучно підкреслив на Торонтській конференції Б. Боцюрків, що «відношення між ідеологією й політичною практикою обостороннє: ідеологія просвічує шлях практиці, надає їй цілеспрямованости та критерій для оцінки й узагальнення окремих явищ і подій; з другої сторони, практика збагачує ідеологію, провірює, справляє і доповнює її. Ідеологія являється важливим елементом політичної сили, зокрема коли попри емоційно-волеву мобілізацію членів даної політичної групи, вона промінює й назовні, з'єднує прихильників між невтральними й байдужими та демобілізує ідейно і морально противника».

Я підкреслив останні ствердження д-ра Боцюрківа, бо це та істина, важливість якої прекрасно визнають комуністи і яку вони намагаються переводити в життя в їхній світовій політиці, а яку нехтують

західні демократії в «холодній війні». До деякої міри нехтуємо її й ми, українська еміґрація, коли, як підкреслив інший доповідач на конференції, д-р М. Антонович, ставимо перед світом питання визволення України в чисто політичній площині, а недостатньо наголошуємо перед громадськістю західніх країн вселюдські ідеологічні аспекти нашої національної боротьби.

Розмах і сила ОУН і Українського Націоналістичного Руху перед і під час останньої війни основувалися на інтенсивності ідеологічної роботи так серед самих членів Організації як і серед всього населення України там, де сягли впливи Організації. А послаблення Руху після війни було спричинене не тільки його розколом, але й занедбанням його ідеологічної роботи. Зрештою, навіть і сам розкол, поруч інших факторів, мав у собі до деякої міри ідеологічне підложжя спричинене розходженням у розумінні основних засад націоналістичної ідеології. Бо ж ідеологічні поняття українського націоналізму, які, як схарактеризував д-р Боцюрків, на західніх українських землях під впливом Донцова еволюціонували «в напрямі ірраціоналізму із наголосом на вольовість, моральний релятивізм, ексклюзивність, культ сили, елітаризм, та ідеологічну тотальність», розходилися з ідеологічними поняттями напр. Вассияна, Онацького, Ольжича й інших провідних членів націоналістичного руху. Ці розходження яскраво (і трагічно!) виявили себе у революційній практиці воєнної доби.

Ці розходження існують і тепер, хоч існує питання, чи вони дійсно суттєві і глибокі, бо правдоподібно життя вже змодифікувало деякі скрайності. А все ж розходження існують і виявляються вони, як окреслив д-р Боцюрків, у трьох наставленнях, трьох оцінках пройденого етапу українського націоналізму: 1) догматичній, яка «відкидає всякі зміни в ідеології як опортунізм а то й зраду»; 2) «радикально-ревізіоністичній, з тенденцією до прагматизму»; та 3) середній, «де відчувається тяготіння до більш обережного перегляду ідеологічних позицій українського націоналізму». Хоч д-р Боцюрків не сказав, які конкретно націоналістичні групи треба утотожнювати з кожною

з трьох позицій, то все ж, узагальнюючи, його характеристику трьох груп можна віднести по черзі до Закордонних Частин ОУН («бандерівців»), ОУНз («угаверівців») і ОУН очолювану полк. Мельником. Якщо йдеться про учасників Торонтської Конференції, то вони також зайняли третю позицію, тобто позицію конечности перегляду і відсвіження ідеологічних понять українського націоналізму там, де це потрібне, але зберігаючи основні й незмінні його заложення.

До основних заложень українського націоналізму треба віднести такі його постуляти:

1. Поняття нації як найвищої органічної форми суспільної організації, людської спільноти, зв'язаної спільними духовими й історичними традиціями та прагненням до спільного життя в одному політичному організмі. Свого часу популярним було до спільних духових традицій зараховувати спільність мови й культури, як це зробив і д-р Боцюрків у своїй доповіді на конференції. Мені здається, що цей погляд вимагає перегляду, бо ж у наших часах бачимо приклади існування почуття національної спільноти серед людей з різними мовами й різними культурними традиціями. Нація це історичний і духовий твір, при чому духовий момент важливіший ніж історичний. У нашій історії ми мали видатних людей, які ані мовно, ані етнічно не були зв'язані з українською нацією, а все ж почували себе українцями і готові були жертвувати собою за українську націю (з одним з таких людей, ген. Сінклером, мені довелося бути особисто знайомим в тяжких умовах еміґраційного життя і я завжди подивляв його прив'язання до України, хоч він міг мати кращі вигоди в іншому, чужому нам, таборі).

У минулому трактування нації у вузькому мовному та кровно-етнічному розумінні приводило було до досить трагічної інтерпретації клича «Україна для українців!».

2. Необхідність державної суверенности й політичної незалежности нації як передумову повного розвитку її духових вартостей в цілому і ґарантії свободи її членів зокрема.

3. Ця державна суверенність нації може основуватися на власних силах нації, а не на обіцянках чи ґарантіях її сусідів та інших націй. Так само поневолена нація мусить орієнтуватися виключно на власні сили у її боротьбі за національно-державне визволення. Це не означає, що вона повинна відкидати посторонню допомогу, якщо ця допомога з'являється без нав'язання нації будь-яких умов, які в майбутньому обмежували б її суверенність. Але ніяка нація не здобуде повної суверенности, коли вона свою визвольну боротьбу орієнтує виключно на допомогу чужих сил.

4. У національній спільноті, як і в кожному суспільному організмі індивідуальні права членів мусять бути обмежені законами вищого суспільного порядку. Поскільки лише воля нації може ґарантувати свободу її членів і поскільки збереження цієї волі нації вимагає певних посвят її членів, включно з посвятою здоров'я, життя і особистих вигод, члени нації, для збереження іхньої ж свободи і прав, мусять ставити інтереси нації вище їхніх власних інтересів. Це й є принцип примату нації, висловлений в націоналістичному гаслі «Нація понад усе!».

Український націоналізм висунув ці принципи в 20-их роках як реакцію на тодішню розгубленість української політичної думки; пізніше життя та приклади визвольної боротьби інших націй разом зі зрілою аналізою законів міжнародного життя й політики лише підтвердили правильність цих принципів. Якщо ж сьогодні всі українські політичні групи визнають ці принципи, то тим краще для української справи. Йдеться ж однак про те, щоб їх не тільки визнавати, але й поставити в основу політичної практики й дії, — це постулят Українського Націоналістичного Руху.

Визнавши незмінність основних принципів націоналізму, виникає питання: про які ж зміни в націоналістичній ідеології йде мова? Йдеться про ряд похідних питань, які випливають з основних принципів і які або не були дотепер уточнені, або були неправильно інтерпретовані, або врешті інтерпретація яких

мусить бути змінена й пристосована до нових умов життя й визвольної боротьби. Д-р Боцюрків у своїй доповіді на Торонтській конференції висунув цілий ряд таких питань. Зупинимося лише на кількох важливіших з них, які були розглянені докладніше на конференції.

1. **Питання взаємовідношення між людиною й нацією.**

На мою думку, Український Націоналістичний Рух мусить чітко визначити його розуміння людини в суспільстві. Брак такого чіткого визначення привів був до якраз тих важливих ідеологічних розходжень в Українському Націоналістичному Русі, про які я згадував вище, і до трагічного зловживання кличем «Нація понад усе!», як оправдання насильства і злочину над людьми в ім'я начеб то революційних ідеалів. Правда, як підкреслив на конференції Я. Гайвас, ОУН ще на початку 1942 р. за ініціятивою Ольжича визначила своє ставлення до ролі й права людини в суспільстві, прийнявши як революційний клич «Свобода народам! Гідність людині!». Треба також пригадати, що гідність людини в суспільному організмі була також провідною ідеєю інших націоналістичних теоретиків, особливо Вассияна. Але на перехресті двох світових течій, з яких одна, як підкреслив д-р Антонович на конференції, ліберальна, намагається надто обожувати людину, ставляти людину як самоціль і логічно ведучи до поборювання рамок суспільного життя, а друга, тоталітарна, намагається заперечити індивідуальну гідність людини, роблячи з неї лише виробниче знаряддя, нам і українському націоналізмові ще і ще раз треба наголосити, підкреслити і повторити наше ставлення до людини як духової істоти і повноцінного члена національної єдности. «Без людини, без її творчого інтелекту не було б ніякого поступу, ні історії, ні культури, ні взагалі якогобудь пізнання. Тому до людини треба ставитися з належною пошаною, не можна її придушувати, обмежувати, насильно вкладати у вузенькі рамки створені іншою недосконалою і в той чи інший спосіб обмеженою істотою, чи її групою» (Цитую з доповіді М. Ан-

тоновича на конференції). Влучно також підкреслив інший доповідач, д-р Стерчо, що, як показують недавні приклади визволених африканських, азійських народів, «брак толеранції в нутрі визвольного руху під час визвольних змагань довів до встановлення тоталітарних диктатур в країнах по їх визволенні з-під чужого колоніялізму».

З питанням людини в суспільстві зв'язане й питання демократії, не як партійної програми, а як суспільно-політичного принципу взаємовідношення і прав людини і людських груп в суспільно-державному організмі. Знов таки, двох доповідачів на конференції, Антонович і Стерчо, підкреслили, що націоналізм у широкому розумінні як рух за визволення нації і демократія як принципи свободи людини в державі, що існує, за словами Лінкольна, як правління народу, через нарід і для народу, є не протиставленнями, а спорідненими поняттями. Не можна назвати вільною націю, в якій її члени є рабами правлячої групи; а зрештою, сама сила нації основується на готовості її членів працювати для неї й захищати її незалежність, а такої готовости не можна чекати й вимагати від рабів. Навпаки, вони навіть готові будуть прийняти інше, чуже рабство, аби лише визволитися від існуючого рабства.

Дві доповіді на конференції обмеженій часом могли бути тільки ствердженням загальних принципів. До дальшого уточнення й розроблення залишаються деталі того, як український націоналізм уявляє собі здійснення цих принципів у практичному житті вільного національного існування. Не йдеться тут про щось нове в українському націоналізмі, про якусь ревізію його, бо, як ствердив на конференції Я. Гайвас, український націоналізм з усією енерґією й цілеспрямованістю виступав проти визиску народу народом, проти визиску людини людиною, проти соціяльної несправедливости. «Український націоналізм підкреслював і підкреслює, що всі є рівнорядними членами одного народу, всі є однаковими дітьми й братами... Український націоналізм з притиском висунув побіч приватної власности принцип кооперативної, громадської, муніципальної, державної влас-

ности. Принцип безплатного, навчання для всіх, принцип повного соціяльного забезпечення і охорони здоровля та цілий ряд інших, таких сьогодні актуальних в житті всіх народів вимог... У цьому відношенні український націоналізм не лише йшов крок у крок з розвитком у світі, але нераз його в неодному своєю рішучістю і з'ясованністю випереджував».

Недавно один американський журнал писав, що основною слабістю кубинського визвольного руху є брак чіткої політично-соціяльної програми, що мала б прийти на зміну Кастровій системі. Це треба пам'ятати і українській еміґрації, бо так, як на думку американського журналіста клич «Геть з Кастром!» недостатній для того, щоб підняти кубинські маси до боротьби за визволення, так і клич «Геть з Москвою і большевизмом!» також ще не буде повністю вистачальним і для мобілізації українських мас. Якщо ми несемо кличі свободи й людської гідности, то мусимо докладно з'ясувати, як ця свобода має виглядати, а зокрема запевнити і програмою і прикладом, що скинення одного тоталітаризму не приведе до встановлення нового, вирощеного на наших еміґраційних загумінках тоталітаризму.

2. **Питання національних взаємовідносин.**

Ще двадцять кілька років тому наше розуміння суверенности нації і української визвольної боротьби могло вкладатися в рамки вузької національної ексклюзивности і так би сказати самовистачальности. У нинішній час суверенність нації стала вже досить відносним поняттям і нам треба враховувати факт того, що світ справді починає ставати тісно пов'язаною суцільною одиницею, в якій події в одному кінці світу мають свій вплив на долю народів у другому кінці.

Маючи це на увазі, не можна не погодитися з думкою Я. Гайваса на конференції про те, що нам треба розглядати наш визвольно-революційний рух як складову органічну частину загально-світового визвольного процесу, бо перемога над тиранією в одній країні приспішує і підсилює визвольні процеси в ін-

ших країнах, в тому і в СССР. Український націоналізм був одним з перших на світових барикадах боротьби за національне визволення у 20-му столітті, але ми дотепер не зуміли наголосити перед світом цієї універсальности нашого руху і його ідей.

Конкретне похідне питання, яке випливає з попереднього ствердження, це питання нашого ставлення до наших національних сусідів. Тут знову таки, як і в минулому, український націоналізм, на мою думку, повинен чітко підкреслити його прихильне ставлення до всіх сусідніх націй, включно з московською нацією, і його готовість боротися поруч них за національне і політичне визволення, якщо вони визнають наше право на національну суверенність на наших етнографічних землях.

Неменш важливим є також наше ставлення до над-національних об'єднань і спільнот. У світлі світового розвитку не є аж такою утопійною думкою можливість того, що колись, і то навіть може на протязі одного покоління, наш теперішній світ перетвориться у федерацію народів з одним центральним федеральним урядом; передвісниками такої можливости є федераційні тенденції в західній Европі, Азії, Африці й Південній Америці. Однак для нас питання міжнаціональних федерацій може бути питанням дальшого порядку, питанням, яке ми можемо розглядати щойно після виборення незалежности України, бо міжнаціональний федералізм, якщо життя показує його доцільність, може творитися тільки на базі вільного союзу вільних націй, а не на базі примусового об'єднання інших націй якоюсь однією імперіялістичною нацією. Такий примусовий федералізм заперечує можливість найголовнішої передумови людського життя — вільного розвитку національного потенціялу й свободи та гідности людини в рамках суспільства.

3. Перспективи визвольної боротьби в Україні.

Питанню національного визвольного руху в Україні під московським совєтським режимом прямо або посередньо були на конференції в Торонті присвячені аж три доповіді: О. Штуля-Ждановича, Я. Гайваса і Ю. Пундика.

Українська еміґрація, як і кожна еміґрація, має схильність попадати у крайності при обговорюванні можливостей визвольної боротьби на рідних землях: або крайньо перебільшену, мовляв, там нарід бореться і ось завтра велетенська підпільна революційна армія (яка в таких випадках, обов'язково, перебуває під наказами тієї політичної групи, до якої доповідач належить) вже вийде з підпілля і визволить Україну; або крайньо песимістичну, мовляв там, на рідних землях, нарід так стероризований і зденаціоналізований, що єдина тільки еміґрація ще може принести Україні визволення, коли совєтська імперія розпадатиметься під ударом зовнішніх сил, а якщо такий удар скоро не прийде, то хто знає, що з Україною станеться.

Яка ж дійсна ситуація в Україні і які перспективи наростання національного революційного спротиву там?

Відповідь на це треба шукати в об'єктивній аналізі конкретного життя і духових процесів, які проходять в СССР в загальному й в Україні зокрема. Ця аналіза фактів примушує відкидати згадані вище крайні оцінки стану національного визвольного процесу в Україні як нереальні. Нереальною є уява про наявність великої підпільної армії, яка чекає тільки на наказ до повстання, хоч, з другого боку, мусимо брати до уваги існування й наявність окремих членів революційного підпілля, які залишилися в Україні чи то під час війни, чи теж дісталися туди після війни.

Але з другого боку треба враховувати наявність і наростання спротиву проти системи, «шукання за правдою», як висловився один молодий український поет, яке відбилося останніми часами в підсовєтській літературі й мистецтві, а навіть і в економічній літературі. На московському ґрунті це шукання за правдою зводиться до опозиції проти партійного режиму, до офіційної «правди». В Україні воно має національний характер, виявляється в «буржуазному націоналізмі», з яким так постійно бореться партія і наявність якого примушена була визнати нарада світових комуністичних партій у Москві в 1960 р. Націоналізм стає щораз сильнішим явищем в комуністичному світі і національне питання, радше ніж інтереси «світо-

вого пролетаріяту», починає щораз виразніше виступати як фактор у взаємовідношеннях між комуністичними партіями.

Це ще не означає, що СССР готовий вже розвалитися. Навпаки, совєтська імперія ще сильна, її цементує московський єдинонеділимський націоналізм радше ніж сила комуністичних ідей. Комунізм скрахував у московській практиці і якраз це скрахування комуністичних ідей поруч наявности московських націоналістичних тенденцій у політиці Москви по відношенні до інших народів СССР неминуче мусить викликати шукання за національною правдою серед тих поневолених народів. Москва намагається протидіяти цим тенденціям посиленою русифікацією. Але, як висловився О. Штуль-Жданович, «як традиційним є русифікаційний наступ, так традиційним є і спротив українського народу. І спротив набирає форм, можливих на даному етапі, в чому український народ на протязі своєї історії, виявив незвичайну гнучкість, але водночас і подивугідну послідовність». В теперішній час цей спротив русифікаційній політиці видний (принаймні до грудня минулого року, коли Хрущов і партія рішуче виступили проти «ідеологічних відхилень» в літературі й мистецтві) в літературі, і сьогоднішня боротьба партії з літературними стилями має ознаки намагання, як висловився Жданович, зупинити чергове відродження літератури, щоб воно не набрало виразних політичних акцентів. Сам Хрущов висловив припущення, що ті шукачі нової правди в літературі й мистецтві, нагромадивши сили, могли б попробувати виступити проти «революційних завоювань». Чи не аналогія до мадярської революції 1956 р., яка почалася з вільних ідеологічних дискусій в літературному клюбі ім. Петефі?

Наявність в Україні людей, особливо молоді, які, як висловився Гайвас, «не є ні членами ОУН, ні націоналістами, ні взагалі членами якихнебудь організацій, хіба тільки членами комсомолу чи комуністичної партії», які однак «відважно висовують нові гасла творчости, нові гасла боротьби за українську мову, за українську культуру, мистецтво», не є ще свідоцтвом наявности активної революційної сили. Може досить

оптимістичним звучить твердження Гайваса про те, що «скорше чи пізніше прийде шанса, що ті люди стануть силою, стануть хребтом життя в Україні. А тоді прийде час на політичне завершення їхньої дії, ...і тоді українські націоналісти, емісари визвольних сил на еміґрації, знайдуть поле до попису». А все ж коли врахувати, що навіть сталінський терор ані виховання молодого покоління в повній ізоляції від ідей свободи і фальшування національної історії не зуміли знищити національних прагнень і що ті прагнення знаходять свій вислів якраз устами молоді, яка живе під найбільшим денаціоналізаційним натиском Москви, дають підстави до оптимізму, а особливо до пильнішої уваги до подій і процесів в Україні та до орієнтації наших дій і наших зусиль на ці процеси. Ця орієнтація включає також необхідність так поставити нашу ідеологічну роботу, щоб вона знайшла доступ і до почувань і до розумів молодого українського покоління в Україні.

4. Роля української еміґрації.

Погляд Торонтської конференції на ролю української еміґрації можна висловити словами Гайваса: «Тут на еміґрації ми можемо бути тільки доповненням і допомогою тому, що діється в Україні. Там є головний фронт, там і западе рішення в боротьбі».

Це не знімає з еміґрації тягару завдання, а навпаки, підкреслює важливість цього завдання. Приклад реакції Москви на дію еміґрації — побудова пам'ятника Шевченкові в Москві щойно після того, як такий пам'ятник збудовано у Вінніпеґу і розпочато заходи для будови у Вашінґтоні, започаткування (після 40 років Української ССР!) видавання української енциклопедії щойно після того, як еміґрація видала таку енциклопедію, жива реакція української підсовєтської преси на українську акцію закордоном, от хочби відзначення Українського Дня Конґресом ЗДА — доказує, що з одного боку українська акція закордоном скріплює національний спротив Москві в Україні, а з другого примушує Москву робити хоч деякі, а все ж досить важливі поступки українським домаганням. Конкретно — від еміґрації вимагається не лайок на

большевиків і Москву, а конкретної творчої праці, відгук якої дійшов би в Україну і скріпив би там наш національний спротив Москві.

Другим важливим завданням еміґрації, а радше її політичних сил, є збереження суверенности української політичної дії й визвольної акції, її незалежність від чужих аґентур і чужих інтересів. Наша політична дія мусить керуватися тільки інтересами українського народу. Одним з таких пекучих питань, які заторкують інтереси українського народу, є питання тотальної атомної війни: на думку Гайваса, якщо така війна мала б знищити фізично Україну й біологічно український нарід, ми мусимо бути проти такої війни. Ми можемо бути безсилі, щоб не допустити до такої війни, але ми принаймні не сміємо аґітувати за таку війну тому, що вона, мовляв, завершиться розвалом СССР.

Врешті черговим завданням еміґрації є об'єднання її сил, а якщо йдеться про український націоналістичний рух, об'єднання націоналістичних організацій. На думку М. Плавюка, таке об'єднання є конечне не тільки тому, що існуюче роз'єднання ослаблює наші революційні сили, але й тому, що воно є незрозуміле для молодого підростаючого покоління і деморалізує його, відштовхує його від української національної роботи й справи.

Виникає важливе питання, чи таке об'єднання націоналістичних сил можливе? вже тепер? Погляди висловлені учасниками конференції на це питання були досить оптимістичні, бо на їхню думку, розходження між трьома існуючими націоналістичними організаціями полягають не в суттєвих, а в другорядних питаннях, які при наявності доброї волі й бажання можна було б розв'язати. Однак влаштована організаторами конференції дискусія між неофіційними представниками цих трьох націоналістичних середовищ на тему єдности українського націоналістичного руху виявила, що, якщо судити по поглядах їхніх неофіційних представників, які висловлювалися в дискусії, ОУН-ЗЧ і ОУН-З до повного об'єднання ще не готові. Тому, на

думку тих представників, єдиною реальною розв'язкою проблеми розбиття націоналістичного руху в даний час є шукання консолідації дій націоналістичних організацій.

(«Українське Слово», 14. 07. 63)

**
*

ВОЄННІ РОКИ ОУН
У СВІТЛІ АРХІВНИХ МАТЕРІЯЛІВ (1)

Під час другої світової війни доля повелася по-мачушиному і з українським народом, і з Організацією Українських Націоналістів, і з полковником Андрієм Мельником. Великі сподівання на визволення народу і на ролю, що її в цьому визволені мала виконати найсильніша напередодні війни українська політична сила, Організація Українських Націоналістів, звелася внівець, і то не тільки через зовнішні обставини, але й через власні українські слабості. Ще раз в історії підтвердилися слова Шекспіра, що «вина, Бруте, не в зорях, а в нас самих».

В центрі цієї драми довелося стояти полк. Андрієві Мельникові, «дійсно живій лицарській людині», котрої «життєвий твір — це передусім відклик до ідеї духового братерства і життєвого побратимства в серцях українських людей, що заглушили в собі природну людяність» (2). Ця прикмета полк. Андрія Мельника стала в часі війни для одних — оправданням анархії, а для інших — проявом слабости в поборюванні цієї анархії, коли вона почала загрожувати життєвим інтересам української справи.

З вибухом війни «Дометівка», цебто Італія, де перебував проф. Євген Онацький-Домет і сам полк. Андрій Мельник, стала центром зв'язків Організації Українських Націоналістів з українським світом поза межами України. А після виїзду полк. Мельника до Німеччини, на проф. Онацького припала доля бути фактичним зв'язковим між Проводом Українських Націоналістів та іншими країнами поза Німеччиною.

Закінчення німецько-польської війни та окупація большевиками Західніх Українських Земель спонукали ПУН пожвавити працю по таких головних лініях:

— розбудова ОУН і зміцнення її кадрів,

— побудова організаційної мережі на землях під німецьким володінням, віднова її на Західніх Українських Землях та проникнення далеко вглиб України,

— підготова їх до сподіваного майбутнього виступу проти большевицьких окупантів,

— координація українських політичних сил у світі,

— зовнішньо-політична пропаґанда.

До «націоналістичного активу, що звільнився з тюрем і таборів поза межами українських земель, або на їх скравках», полк. Андрій Мельник ще 20 жовтня 1939 року звернувся окремим привітальним листом, передавши його на руки Степана Бандери та виявивши бажання особисто стрінутися з двома його представниками, а саме Степаном Бандерою та д-ром Юліяном Вассияном. Вийшло доручення Провідникові Терену, де обидва вони в той час перебували, якнайшвидше подбати про переведення цієї зустрічі.

Це побачення з Бандерою таки відбулося, але не в таких обставинах, як того хотів і сподівався полк. Андрій Мельник. Дня 10 лютого 1940 року, група членів ОУН, переважно з Галичини, пов'язаних давнішими організаційними контактами зі Степаном Бандерою створила в Кракові «Революційний Провід Організації Українських Націоналістів». Його становище в націоналістичному русі початково не було ще остаточно оформлене, як це виходило б з основних його комунікатів. Бо перший комунікат з тієї самої дати 10 лютого 1940 року, коли постав РП ОУН, кінчався словами «ждемо рішення полк. Андрія Мельника, що він і надалі очолює нашу боротьбу», а в пізнішому повідомленні з дня 8 квітня 1940 року вже нема про те мови, є тільки ствердження, що цей зібраний у Кракові 10 лютого 1940 року націоналістичний актив «віддав керму Організації Українських Націоналістів у руки Степана Бандери».

Побачення Степана Бандери з полк. Андрієм Мельником відбулося в Італії дня 5 квітня 1940 року. Прибув він туди, щоб передати полк. Мельникові постанови «Революційного Проводу ОУН». В такій площині неможливо було полк. Мельникові переговорювати. Тоді РП ОУН видав 8 квітня 1940 року комунікат, котрого перший пункт стверджував, що «з днем 7 квітня 1940 року полковник Андрій Мельник перестав займати пост Голови Проводу Українських Націоналістів».

Організація Українських Націоналістів поділилася на дві частини і кожна з них пішла своїм шляхом ([3]). Деякі моменти показували б на те, що ані сам полк. Андрій Мельник, ані — щиро чи нещиро — деякі члени Революційного Проводу Бандери не прийняли поважно цієї квітневої постанови. Свідчив би про те м. ін. приїзд Миколи Лебедя, члена РП ОУН, до Риму. Зголосився він на зв'язок до Домета по засоби, як з того приводу проф. Онацький писав ([4]) полк. Мельникові.

> *«Він (цебто Микола Лебедь, прим. Ю. П.) вияснив ближче причини і цілі свого приїзду, що, залишаючись «приватним», проте переслідує й організаційні цілі, а саме — можливість переговорювати з усіма нами. Він належить до так званого Революційного Проводу, але хоче розмовляти, не як такий, а просто як член організації з другими членами організації, щоб знайти шлях компромісу, про який говорив йому «Карпат»* ([5]). *В цій самій площині він був би радий говорити і з Вами... Він мав би залишитися в Італії... до приїзду Карпата, який ніби вже має відповідь С. Б.(андери) на пропозиції...»*

Ярий до Італії не показався, а й Лебедь, побувши там місяць, також від'їхав. Але якісь «засоби» дістав: за згодою полк. Андрія Мельника проф. Онацький виплатив Лебедеві з організаційного фонду 50 американських долярів, передав 700 лірів для Бандери і заплатив 250 лірів римському лікареві за лікування Карбовича ([6]).

Факт, що полк. Андрій Мельник доручив Дометові заплатити за лікування Карбовича і передати Бандері 700 лірів — двом чільним провідникам «пучу» проти нього, що вже були поставлені перед організаційний суд — вказує на цей дух «братерства і життєвого побратимства», про який писав Юліян Вассиян, і на його віру, що таке братерство ще можна відновити в ОУН.

В тім же самім часі Микола Лебедь співдіяв з Ярославом Стецьком-Карбовичем, що жив тоді в Італії і пробував в'язатися в імені Революційного Проводу з деякими особами італійського та іншого політичного світу. Пише ([7]) про те Полковникові проф. Онацький:

> *«Оповідав мені Лебедь про відвідини, разом з Карбовичем, фінляндського і японського посольств (не про зміст, тільки про сам факт) і просив мене, щоб я не здезавовував Карбовича, бо по всіх усюдах запитують, в яких вони відносинах до мене, а вони все відповідають, що визнають мене за представника тієї організації, до якої належать. Витворюється досить дивне становище: в цей спосіб використовується моє ім'я, але сумніваюся, щоб була з того якась користь для справи... Я заявив з усією рішучістю, що по-перше не розумію, як людина, поставлена до суду і, значить, позбавлена можливости переводити будь-яку відповідальну роботу, пускається на такі відповідальні кроки, а по-друге, що в усякому разі я забороняю уживати моє ім'я їм, як людям, на яких дивлюся тільки як на приватних осіб».*

Цікаве світло на тодішню діяльність Ярослава Стецька-Карбовича, як делеґата Революційного Проводу в Італії, кидає ще один, пізніший, лист ([8]) Домета до полк. Андрія Мельника:

> *«Сьогодні був у мене Кон-то ([9]), з яким ми говорили про Б-ша ([10]) і його бюлетень. Кон. признався мені, що з огляду на своє офіційне становище був примушений дати про бюлетень неґативний осуд, бо, як казав, "бюлетень має багато*

неточностей і перебільшень». Як приклад таких перебільшень він навів, сміючись, твердження бюлетеню, що на терені Совєтчини стоять супроти себе дві сили — ОУН та Комінтерн. "Якої б високої думки не бути про сили ОУН — сказав він — ставити її на одну площину з Комінтерном просто смішно". На його думку, бюлетень не причиниться до престижу ОУН, а скоріше навпаки. При цьому він радив мені подати до відома, що це є приватне видання, а не видання ОУН, за яке його можуть уважати, і то "тим більше, що Белендиш по всіх усюдах видає себе за єдино уповноваженого говорити від імени всіх українців-націоналістів, що перебувають на терені Совєтчини, і що він приїхав до Італії ніби з спеціяльними дорученнями". Коли Кон. запитав його, де ж ті уповноваження і хто їх міг дати на терені Совєтчини, окрім хіба, — сказав жартуючи — Ґепеу, то Белендиш розсміявся і не відповів нічого. Крім того, Кон. мені сказав, що Белендиш усім відверто говорить, що він властиво не Белендиш, а Ярослав Стецько».

Вся та несподівана метушня на внутрішньо-організаційному відтинку діяльности ОУН, що почалася від хвилини створення Революційного Проводу Степана Бандери, мусіла відсунути на дальший плян властиві завдання Організації Українських Націоналістів. Годі було братися за якенебудь діло, не впорядкувавши наперед своїх власних справ. А тим часом прірва між Організацією Українських Націоналістів, що її очолював ПУН, та опозицією, що згуртувалася довкола РП ОУН Степана Бандери, все більше й більше поглиблювалася й обидві частини колись єдиної ОУН, аванґарду українського націоналістичного руху, не зійшлися вже ніколи. Стало ясним, що питання тактики і персональні моменти, від котрих усе почалося, є тільки вислідом глибших світоглядових розходжень у розумінні українського націоналізму серед обидвох груп ОУН ще навіть перед розколом. Цікаві причинки до того можна знайти в листуванні проф. Онацького з полк. Андрієм Мельником. От хочби взяти два при-

клади. Подавши свої міркування з приводу деяких писань Стецька-Карбовича зараз після Другого Великого Збору, пише проф. Онацький ([11]):

«Окремо висилаю ще один рукопис Карбовича. Всього рукопису я не читав, але переглянув "Правди життя націоналіста". Щодо цих останніх, то хочеться мені завважити від себе, що в загальному вони досить добре складені, матеріял у них добрий, хоч і потребує ще стилістично-мовної обробки. Проте, ніяк не можу погодитися з другим пунктом: «Добро України, живих, мертвих і ненароджених в Україні і не в Україні сущих , ставитимеш вище за щастя всіх живих українців, а своє особисте добро знаходитимеш у щасті України". Тут якомусь абстрактному "добру України", ближче нез'ясованому, пропонується в жертву щастя, цебто зрештою добро всіх живих українців, цебто зрештою цілої України. Ми повертаємося в тій точці до того сектанства, що примусило одного славнозвісного есдека ([12]) проголосити "або Україна буде соціялістична, або хай її зовсім не буде". Його бажання сповнилося і "щастя всіх живих українців" вилетіло також у трубу, але — чи виграло на тому якесь абстрактне "добро України"? І хто може дати запоруку, що той, хто братиметься за переведення тих «Правд життя" в живу дійсність, буде розуміти це "добро України" настільки вірно і правильно, що дійсно матиме право принести в жертву "щастя всіх живих українців"? Український націоналізм, постав як реакція проти всяких інших доктринерських "ізмів", що приносили в жертву вигаданої ідеології таку живу і конкретну дійсність, як нація. Коли йдеться про щастя цілої нації, то не його приноситься в жертву якійсь теорії та ідеології, хоча б і вона прикривалася назвою «націоналістичної", а ту ідеологію та теорію викидається за вікно разом з тими, хто її вперто тримається. В цитованому вище уступі з "Правд життя націоналіста" почувається той сам "ухил", що намага-

ється для якогось ближче неозначеного "добра" нації принести в жертву щастя "всіх живих українців", цебто, інакше кажучи, зруйнувати всю країну і потім виправдуватися, що це робилося задля її "добра". Подалі нам від таких "дібр"».

А місяць пізніше ([13]) проф. Онацький цілком відмовився перечитувати якінебудь матеріяли з-під пера Ярослава Стецька-Карбовича, повідомляючи про те Голову ПУН:

«Щодо матеріялів Карбовича, то я їх не читав, відмовився раз на все... Звернув я увагу тільки на першу сторінку числа I. "Ідея і чин". Там на самому споді сторінки читаємо: "Українська распря вимагає не тільки ідеї, що її організує, і фанатизму, і т. д.". Отже — "ідея, що організує распрю». Нащо вона, ця ідея, ту распрю організує?».

Наведені в цих листах цитати Стецька-Карбовича дуже нагадують стиль та ідеї писань Дмитра Донцова в 1920-1930 роках. Під їхнім впливом виховувалося молодше покоління Організації Українських Націоналістів на Західніх Українських Землях, цебто покоління Карбовича, Бандери і товаришів. Зате Провід Українських Націоналістів в основному складався з людей покоління і життєвого досвіду Євгена Онацького. Це вони, люди цього покоління — Євген Онацький, Дмитро Андрієвський, Володимир Мартинець, Микола Сціборський, Юліян Вассиян та інші — формували ідеологію Українського Націоналістичного Руху на базі розуміння нації, як спільного добра її членів, а добра нації — як добра її складових людських клітин. Не дивно, що одним з головних обвинувачень групи Бандери против ПУН був закид «браку революційности». Не диво теж, що в 1941 і пізніших роках члени «революційної ОУН» не вагалися, в ім'я їхнього розуміння «добра нації», жертвувати не так своє власне життя, але також і перш усього «жертвувати» життя Омеляна Сеника, Миколи Сціборського, Олекси Куца, Ігоря Шубського, Івана Мицика, Ярослава Барановського, полк. Романа Сушка і десятків інших, які, в

їхньому розумінні, стояли на першкоді здійснити оте абстрактне «добро нації», про котре писав Дмитро Донцов, а за ним Стецько-Карбович.

Хоч і як прикрі були внутрішні ускладнення в ОУН, Провід Українських Націоналістів мусів пам'ятати, що в розхитаній війною дійсності він залишається єдиною порядкуючою силою в українській суспільності і відчував на собі відповідальність за всіх українців, що їх війна зрушила з нормальних рейок життя.

Заходами ОУН доведено до того, що в Кракові створився допомоговий комітет еміґрантам з Західніх Українських Земель. Пізніше, коли він залеґалізувався перед новою владою, розгорнувся він у широку систему Українського Центрального Комітету з підбудовою льокальних Допомогових Комітетів і діяв уже незалежно від ОУН. Одначе сама його ідея та перші організаційні почини вийшли від ОУН та й до самого кінця багато членів Організації працювали в ньому на керівних постах.

Полк. Андрій Мельник висловив бажання встановити співпрацю з Українсько-Швайцарським Допомоговим Комітетом, що його очолював Євген Бачинський. Думав він також про організування допомогової акції в Італії і про те писав до проф. Онацького ([14]):

> *«Що ж торкається думки створення аналогічного комітету на терені Домета, то я розумів би, що характер його був би радше пропаґандивний, ніж мав би принести справдішню поміч жертвам окупації ЗУЗ. Чи не найбільша його користь була б у свободі рухів керманичів цього комітету, якщо б влада дала дозвіл на цю гуманітарну акцію. Мабуть найдеться доволі осіб на цім терені для такої праці. Чи не сперти б таку акцію на особу Преосвященного Бучка, притягнувши одного-двох наших священиків, двох-трьох італійських наших приятелів і дати кермуючий стрижінь з двох-трьох з нашого активу».*

Разом з допомоговою діяльністю полк. Андрій Мельник звертав увагу Домета на потребу приготувати для італійського уряду та для Ватикану, а теж і для

преси, протест-демарш від імени Організації Українських Націоналістів проти заповідженого «Народнього Зібрання» у Львові, що мало за завдання висловити «народнє бажання» об'єднатися з Українською РСР, тобто визнати большевицьку окупацію.

Просив теж Голова ПУН Домета звернутися до Центральної Управи Організації Державного Відродження України в Америці ([15]), щоб:

> *«Якщо лише стане змога в наших, слід їм негайно організувати свіжу поміч для нової нашої еміґрації і для звільнених політичних в'язнів. Жертви можна б сміло пересилати через Американський Червоний Хрест з призначенням для Українського Допомогового Комітету в Кракові».*

Всі ті, хоч і як пекучі, проблеми внутрішнього українського суспільно-політичного життя відходили в тінь перед величезними завданнями у зовнішньо-політичній ділянці і кольосальними труднощами як-небудь вивести українську справу на світову арену та зачепити її за рушійні сили світової політики.

Війна 1939 року поставила перед українським політичним світом нові проблеми, що вимагали негайної розв'язки і ще більш посиленої політичної діяльности. Окупація ЗУЗ накинула проблему організації українських сил у зайнятій німцями Польщі, точніше на її східній українській етнографічній території — Холмщині, Підляшші і Лемківщині, — для перетворення цих земель в організоване запілля для визвольної боротьби на українському материку. Хоч у вересні 1939 року в межах Німеччини і на землях під її володінням існували три українські групи — група гетьмана Павла Скоропадського в Берліні, група довкола Андрія Лівицького з кіл УНР у Варшаві, і Організація Українських Націоналістів, то в той час не було в нікого сумніву, що завдання організації українського політичного запілля могла виконати тільки ОУН, як єдина сильна політична організація. Цього «первородного права» ОУН не ставили під сумнів ані гетьманці, ані група УНР, ані теж члени колишніх українських по-

літичних партій у Польщі. Голову Проводу Українських Націоналістів, без будь-яких офіційних проклямацій, визнала суспільність, як керівника українського політичного проводу. Щойно згодом розкол в ОУН підірвав цей престиж Голови ПУН, але й тоді, можливо також і завдяки своїм особистим прикметам, полк. Андрій Мельник залишився до кінця війни провідною постаттю, що на неї орієнтувався український політичний світ, хоч і був він тільки неначе свого рода «прімус інтер парес» ([16]).

Багато складніша була справа зовнішньо-політичної акції поза межами німецької окупації. Ішлося про те, як використати для посиленої пропаґанди української справи союз Москви з Берліном, а згодом большевицький напад на Фінляндію, не кажучи вже про такі конкретні пекучі завдання поточного дня, як боротьба з екзильним польським урядом проти мобілізації українців до польського війська, або допомога українським полоненим у Фінляндії і пляни творити з них окремі українські частини. Відносно цього останнього питання, то була пропозиція вислати до Фінляндії Ярослава Оршана ([17]), тодішнього редактора Націоналістичної Пресової Служби. В тій справі полк. Мельник писав проф. Онацькому ([18]):

> *«Відносно пропозиції Оршана, то я в засаді не противився б їй. Прийшлося б вияснити питання НПС, зв'язане з цією поїздкою. Важне для мене питання, чи на тім не потерпіла б НПС, цебто чи дальша її поява не спричинювала б забагато для Вас і Орґанського ([19]) по виїзді Оршана... Все таки я цікавий про хід Вашої розмови з фінцями».*

Ще заки проф. Онацький отримав цього листа, писав ([20]) він до полк. Андрія Мельника:

> *«Я був сьогодні в фінляндському посольстві і передав секретареві, п. Картунен, нашу готовість служити в спільній боротьбі чим можемо, а зокрема співпрацею в пропаґанді між українськими полоненими та українськими вояками в больше-*

вицькій армії. Вона це все записала і передала міністрові, а потім дасть мені знати. Відносини в нас якнайкращі. Було б добре, коли б уже були готові імена осіб та все інше, що торкається, — бо далеко краще, коли в таких справах можна вже говорити конкретно».

Кінець совєтсько-фінської війни в 1940 році не припинив заходів ПУН нав'язувати ближчі контакти з Фінляндією. Замість Оршана вислано пізніше до Фінляндії Богдана Кентржинського, який, особливо після того, як німецька окупація Европи відтяла Проводові Українських Націоналістів зв'язки з зовнішнім світом, зіграв велетенську ролю в інформуванні західніх країн про Україну і події в ній під час німецької окупації ([21]).

Дуже важкою справою в первісних плянах ОУН було створити на території Західньої Европи, у Франції, українську політичну репрезентацію для пропаґанди і захисту інтересів України в західньому зокрема в альянтському світі. Ще до вибуху німецько-польської війни ПУН виробив проєкт скликання за ініціятивою націоналістичних суспільно-громадських організацій всеукраїнського конґресу для створення Української Репрезентації. З уваги на те, що З'єднані Стейти Америки в першій стадії війни були невтральні, було призначено відбути такий конґрес у ЗСА, при чому націоналістичні організації в інших країнах мали вислати на нього своїх делеґатів, або передати свої повновласті для ОДВУ, як ініціятора конґресу. Вибрана конґресом репрезентація мала переїхати до Парижа, де діяла б, як неофіційна українська амбасада.

Пересилаючи через проф. Онацького привіт ([22]) для запланованого конґресу, полк. Андрій Мельник доручає професорові:

«Просити виразно проф. Грановського, щоб цим привітом користувався і його дав відчитати лише в тім випадку, коли буде на те дозволяти ситуація. Якщо б склалося так, що привіт за підписом Голови ПУН радше шкоду, ніж користь,

приносив би справі у витвореній ситуації, тоді краще його не давати відчитувати. Зокрема не слід би того чинити, якщо б конґрес мав зайняти позиції, яких ми не поділяємо, і через те ставив би ПУН у невигідне положення. На самому конґресі слід би оминати переяскравлень і всього, що колідувало б з нашим вичікуючим становищем у дотеперішньому европейському конфлікті. Не слід давати причини до репресій супроти української еміґрації, головного та єдиного джерела і так убогих інтелектуальних сил наших ([23]). *Слід зайняти достойну поставу супроти історичних ворогів, хочби їхні аспірації навіть симпатію знаходили в західніх демократів і тим самим наші постуляти там були прийняті холодно. Головний наш удар звернений буде проти СССР, а дальше у відповідній мірі чи пропорції проти інших окупантів наших земель».*

Чому Провід Українських Націоналістів і полк. Андрій Мельник постановили створити Українське Представництво для репрезентації української справи назовні? Відповідь на те знаходимо на іншому місці в архівних матеріялах ([24]):

«Доцільним і єдино-раціональним у сучасних умовах, це консолідація наших сил в умандатованім «Українськім Представництві», а не в паризькому комітеті ([25]), *який не репрезентує українського громадянства навіть у самій Франції, не говорячи вже про т. зв. Уряд УНР, який не то що здавна не репрезентує державного центру нашого, як вияву стремлінь національного активу, але через свої шкідницькі потягнення втратив довір'я в 99% українства. Оманою говорити про центр УНР і його політичний капітал, а радше треба говорити про великанський пасив у нашім білянсі. Час би вже раз покласти край фікціям: кого числити центром УНР — Андрія Лівицького з його урядом, чи Прокоповича з його урядом* ([26]), *чи Шульгина з його комітетом? Радше закравають ті справи на*

фарсу, ніж на серйозне діло. Поділяємо Ваш погляд, коли кажете, що унормування взаємин українсько-польських належить до державних центрів обох народів і що це унормування вимагає ясности в територіяльному питанні, цебто — Західня Україна належати мусить майбутній Українській Державі. Але де ж це сказав ясно, одверто, понад усякий сумнів, без усяких лукавств центр УНР? Навпаки, це все, що детепер прийшлося читати серед енунціяцій цього центру, то здебільш славословія по адресі Польщі, (кому воно потрібне — Бог знає), а якраз територіяльні справи, як незрілі і неактуальні, відсуваються «ад календас ґрекас».

Все ж, ПУН не відкидав можливости зговоритися з центром УНР в Парижі. В січні 1940 року до Італії прибув представник того центру, Д. Соловій, і мав розмову з проф. Євгеном Онацьким. В тій розмові мав він заявити ([27]), що «нема ніяких труднощів у тому, щоб видати декларацію про уневажнення Варшавського Договору». В лютому того ж року проф. Онацький мав другу розмову з Соловієм, коли цей останній вертався до Парижа з подорожі до Румунії, і тоді запевняв він проф. Онацького, що «як тільки приїде до свого місця осідку, зараз же візьметься за працю, і він вірить, що в усіх знайдеться досить доброї волі, щоб знайти спільне поле до праці» ([28]). Цю заяву проф. Онацький прийняв до відома, одначе ще раз виразно підкреслив, що «наколи б умов розриву з польським урядом не було прийнято, а навпаки, коли б хтось з оточення УНР увійшов би до польського уряду, або до польської Національної Ради, як представник української меншини, то ОУН таку особу вважала б за зрадника ([28]).

Дня 1 березня 1940 року, проф. Онацький, покликаючись на листа від М. Ковалевського, повідомив полк. Андрія Мельника, що Андрій Лівицький відкликав повновласті Вячеславові Прокоповичеві створити у Франції новий Уряд УНР та перебрати обов'язки Головного Отамана УНР, що залишається він у

Варшаві і що кола УНР висунули свої контрпропозиції до ОУН, але ішли вони по такій лінії, що годі їх було прийняти і це передав полк. Мельник через проф. Онацького ([29]):

> *«Домагання Жайворонка від кругів УНР по нашій адресі є, спокійно кажучи, визовом, є з місця не до прийняття й усувають всяку базу для будь-яких дальших розмов».*

Пізніший хід воєнних подій, арешт полк. Андрія Мельника і членів ПУН, — тих, що лишилися в живих, — унеможливили дальші переговори про політичну консолідацію майже аж до падіння Німеччини.

Нічого не вийшло і з Української Репрезентації, що її проєктував Провід Українських Націоналістів. Конґрес в Америці відбувся, але не у всеукраїнському маштабі, як це плянував ПУН, тільки в континентально-американському. Проходив він у дусі не української єдности, а в атмосфері просто провокаційних виступів проти Українського Націоналістичного Руху ([29]).

Ще перед тим, заки відбувся Конґрес, проф. Онацький інформував полк. Андрія Мельника ([30]):

> *«ОДВУ і ми з ними опинилися в осередку інтриґ і наклепної кампанії».*

Ця кампанія і наклепи, так з боку українських груп, як і з боку комунізуючих і «ліберальних» американських кіл привели до урядової нагінки на ОДВУ. Нічого не помогла заява ОДВУ повної підтримки західнім альянтам, всупереч тодішній політиці Проводу Українських Націоналістів про невтральність ([31]). Урядова нагінка спаралізувала діяльність ОДВУ на протязі війни. А коли німці окупували Францію — відпала можливість діяльности Української Репрезентації по той бік німецького фронту, як це первісно заплянував ПУН. Для об'єктивности треба відмітити, що заява ОДВУ пішла без порозуміння з ПУН, бо справа була нагла і не ставало часу порозумітися та основно переговорити цей виступ ОДВУ, та що виразно ішла

в розріз з офіційною тодішньою лінією політики ПУН не втручатися в конфлікт між Німеччиною та західніми альянтами. Політика ПУН випливала з всеукраїнських потреб, в той час як заява ОДВУ мала на меті тільки облегчити положення однієї частини української суспільности, що жила в північній Америці.

Авже ж, таку Репрезентацію і можна і доцільно було б створити хочби й тільки в Північній Америці, і вона, навіть серед умов «дружнього альянсу» Америки з Москвою, все таки щось могла б зробити. Але до того потрібні були добра воля і солідарність усіх українських політичних груп у спільному фронті оборони інтересів України. А їх у короткозорої та пройнятої груповими упередженнями української суспільности — не стало.

У війні між західніми альянтами й Німеччиною Провід Українських Націоналістів намагався стояти на невтральних позиціях. Таке становище було подиктоване бажанням не виставляти українців у Німеччині та на землях під неміцьким володінням на репресії, а з другого боку тому, що передбачувався німецько-совєтський воєнний конфлікт, в якому мала розв'язатися справа України. Слід підкреслити один факт: ніде в листуванні полк. Андрія Мельника з проф. Євгеном Онацьким не знаходимо навіть натяку на якусь критику західніх альянтів, за вийнятком хіба того, що проф. Онацький жалівся, що англійці спиняють йому пошту між ним і Америкою на Бермудских островах. Зате в деяких націоналістичних гуртках, під впливом Дмитра Донцова, існувала мода критикувати «гнилі демократії» Заходу.

Як довго міг, полк. Андрій Мельник перебував в Італії. З надією довести до віднови братерства в ОУН і за намовою членів ОУН в Італії, між ними й Миколи Сціборського, в липні 1940 року полк. Мельник виїхав до Німеччини, плянуючи вернутися згодом до Італії. Однак це йому не вдалося, не міг дістати візи. Серед листування проф. Онацького є ціла низка листів Полковника, де він просить посунути наперед справу його візи в італійському уряді. Але навіть доволі великі знайомства і впливи проф. Онацького в римських уря-

дових колах не помогли. Італія вже була тоді воєнним союзником Німеччини, а німцям залежало на тому, щоб тримати Голову ПУН під своєю фізичною контролею — «на всякий випадок». І цей «випадок» прийшов з німецькою інвазією на схід, кілька днів після якої полк. Андрія Мельника посадили під домашній арешт, а згодом до табору в Саксенгавзені.

Випадкове чи невипадкове «зловлення» полк. Андрія Мельника в німецкій пастці, і то саме напередодні німецького походу в Україну, свідчить про те, що німці рахувалися з потенціяльною для них небезпекою від ОУН, навіть уже після того, як ослабла вона через внутрішній розкол. Насувається питання, чи виграла б ОУН і українська справа, якби полк. Мельник залишився був в Італії? Правдоподібно ні. Все ж таки перебування полк. Мельника поза Німеччиною могло було послабити арґументи ворогів української справи про те, що — «Мельник і націоналісти, це аґенти ворожої розвідки».

Так звана орієнтація на Німеччину, в якій противники обвинувачували Організацію Українських Націоналістів, випливала з тогочасного думання всього українського загалу, з його надії на те, що в конфлікті з СССР Німеччина неминуче мусітиме визнати український фактор й національні аспірації України. Заходи ПУН були спрямовані на переконання німецького уряду про конечність офіційно визнати самостійність і соборність України і допустити українців у війні проти СССР, як рівнорядних партнерів Німеччини. Записку про те подано урядові Німеччини ще в квітні 1941 року. Мовчанка німців у цій справі спонукала ПУН зайняти здержливе становище до Німеччини навіть серед загального ентузіязму та необґрунтованого оптимізму українського загалу в початках німецького походу в Україну. Ця здержливість дуже яскраво видна в відозві полк. Андрія Мельника до українського народу з 30 червня 1941 року. В ній не тільки нема популярних у той час славословій на адресу «непереможної німецької армії та її Фюрера», але навіть не згадано самої Німеччини. А ось як інформу-

вав ПУН проф. Євгена Онацького про події в Україні та німецьку політику щодо України зараз у перших тижнях німецько-совєтської війни ([32]):

> *«В розмовах німці все підкреслюють, що щойно після скінчення воєнних операцій вони скажуть своє слово про Україну. Однак дотеперішні потягнення тих німецьких чинників не дають підстави до великого оптимізму... Наші дальші завдання в цій ситуації: іти на рідні землі і, закусивши зуби, включатися в працю, розраховуючи, що цей стан не вічний і що від нас самих залежатиме доля України. Якщо німці попадають у помилки з 1918 року, то ми в ніякому разі таких наших помилок з 1918 року не можемо повторяти. Попри роботу на рідних землях, ведемо теж роботу тут, шукаємо контактів і розбудовуємо їх з дипльоматичними представниками держав, що належать до Осі. Наладнані такі зв'язки до фінського посольства, хорватського, еспанського й італійського».*

Метою тих зв'язків було переконати союзників Німеччини в помилковості німецької політики щодо України і через них вплинути на її зміну.

Німецькі репресії проти Організації Українських Націоналістів в Україні, що почалися розстрілами на Житомирщині в листопаді 1941 року й арештами та розстрілами в Києві й інших містах у лютому 1942 року, зняли завісу «неясности» щодо німецької політики відносно України. Все ж ПУН і полк. Андрій Мельник намагалися вплинути на її зміну. 30 квітня 1942 року вислано до Гітлера меморіял за підписами Митрополита Андрея Шептицького, Заступника Головного Отамана УНР Андрія Лівицького, Голови Всеукраїнської Національної Ради проф. Миколи Величківського, Голови Генеральної Ради Українських Комбатантів генерала Д. М. Омеляновича-Павленка та Голови Проводу Українських Націоналістів, полк. Андрія Мельника. З тою ж датою від Голови ПУН пішов меморандум до міністра закордонних справ Італії, графа Ґалеаццо Чяно. Дня 22 червня 1942 року Голова ПУН

вислав меморандум до Альфреда Розенберґа, німецького міністра для окупованих східніх теренів, а потім дня 5 лютого 1943 року другий, де, м. ін. сказано:

«Іґнорування німецькою політикою національних прав і прагнень народів Східньої Європи підсилює позиції Совєтів і Сталіна в часі, коли їх треба було б послаблювати всякими можливими способами. Нам здається, що тепер ще час змінити цю нездорову політику новою політикою, прихильною до національних прагнень України й інших поневолених Москвою народів».

Як відповідь на те, німці запроторили полк. Андрія Мельника й інших провідних українських політичних діячів до концентраційного табору в Саксенгавзені. А коли звільнили їх під кінець 1944 року, то Третій Райх лежав у передсмертних судорогах і запізно вже було йому думати про якунебудь політичну співпрацю з народами під большевицьким ярмом.

(Із збірника у пам'ять полк. Андрія Мельника «Непогасний огонь віри»)

* * *

ПРИМІТКИ

(1) Суцільна, повна й об'єктивна історія Організації Українських Націоналістів у тому критичному часі ще не написана. Колись, може, безсторонний історик, знайшовши доступ до всіх архівних матеріялів, дасть повний її образ. Початок цьому зробив Джан Армстронґ у своїй праці «Український націоналізм під час другої світової війни», безпристрасній, але неповній студії діяльности ОУН на тлі тодішнього політичного життя. В документації цієї статі використано архівні матеріяли та листування проф. Євгена Онацького, що зберігаються в українському відділі Еміґраційного Архіву бібліотеки Міннесотського Університету.

(2) Юліян Вассиян: Велика людина, — «Самостійна Україна», Чікаґо, ч. 2/37 1951 року.

(3) Деталі історії цілої цієї афери читач може знайти в книжці Зиновія Книша «Розбрат», видання «Срібної Сурми», Торонто 1960, тому не будемо над ними тут зупинятися.

(4) Лист з датою 30 травня 1940 року.

(5) Ріко Ярий, член Проводу Українських Націоналістів, що за всіма даними зіграв чорну ролю в розламі ОУН.

(6) Ярослава Стецька.

(7) Лист з дати 19 червня 1940 року.

(8) З дати 12 липня 1940 року.

(9) Зо змісту листа можна здогадуватися, що мова про високого урядовця в італійському міністерстві.

(10) Белендиш, одне з псевд Ярослава Стецька. Бюлетень видавав він уже з рамени Революційного Проводу Степана Бандери.

(11) Уривки з листа з дати 12 листопада 1939 року.

(12) Соціял-демократа.

(13) Лист з датою 11 грудня 1939 року.

(14) Лист з дати 25 жовтня 1939 року.

(15) Лист з дати 4 листопада 1939 року.

(16) Перший між рівними.

(17) Ореста Чемеринського.

(18) Лист з дати 18 грудня 1939 року.

(19) Інж. Микола Сціборський.

(20) Лист з дати 19 грудня 1939 року.

(21) Гл. про те «Організація Українських Націоналістів 1929-1954», стор. 160-161.

(22) Листом з дати 6 березня 1940 року.

(23) Полк. Мельник мав тут на увазі українську еміґрацію на землях під німецьким володінням.

(24) Лист полк. Мельника до проф. Онацького з дати 19 лютого 1940 року.

(25) Мова про «Український Національний Комітет», що його після вибуху війни створили кола екзильного Уряду УНР.

(26) Після того, як Андрій Лівицький лишився в окупованій німцями Польщі, прем'єр Уряду УНР Вячеслав Прокопович створив та очолив новий уряд УНР в Парижі.

(27) Лист проф. Онацького до полк. Андрія Мельника з дати 2 січня 1940 року.

(28) Гл. «Перебіг розмови між Жайворонком і Дометом при їхній другій зустрічі в кінці лютого 1940 року».

(29) Лист з дати 27 березня 1940 року.

(30) Лист з 11 березня 1940 року.

(31) Зразком наклепницької кампанії проти ОУН може служити допис з Парижа до «Січового Клича», органу Чорноморської Січі в Америці:

«До нього, (цебто до проф. Онацького, прим. автора) з'їхалася вся націоналістична еліта й об'їдає нещасного Онацького. Туди поїхав Мельник, Грибівський, погнався і Сціборський... Я думаю, що як американське правительство положить кінець інспірованому в Берліні так званому українському націоналізмові, то і в Европі прийде йому кінець... Як, до того, ще й ОДВУ та Об'єднання перестануть їм гроші посилати, то вірте мені, що їм прийде кінець. А вже би час! Досить вони смороду наробили в українському житті за кордоном. Кожний поінформований українець в Європі знав, що ОУН сповняла шпіонську роботу для німецького міністерства війни, а її відділи в Сполучених Державах, Бразилії, Арґентіні й Канаді служили німцям за камуфляж». (Цитоване з листа проф. Онацького з дати 10 грудня 1939 року).

(32) Інформаційна записка з дня 6 серпня 1941 року.

***

ЗУСТРІЧАТИСЯ ЧИ НЕ ЗУСТРІЧАТИСЯ?

Порядком дискусії

Українська еміґрація, зокрема на американському континенті, має ще одну проблему: зустрічатися чи не зустрічатися з різними делеґаціями з України? Проблема відносно нова. Ще кілька років тому питання стояло не в тому, чи зустрічатися з людьми з України, а як з ними зустрінутися. В той час московські господарі, висилаючи всілякі делеґації на Захід, намагалися всілякими способами відгородити їх від контактів з українською політичною еміґрацією. Навіть «міністри» УССР боялися зустрічатися з еміґрантами і мусіли мати на такі зустрічі дозвіл від приставлених до них наглядачів від Москви. Згодом, кілька років тому, прийшов період, коли окремі «туристи» з України, особливо діячі культури, почали, — і то очевидно за дозволом і інструкціями з Москви, — шукати контактів з окремими людьми. Тепер же, приблизно від року часу, прийшов третій етап ставлення совєтських делеґацій до української еміґрації — етап активного шукання контактів і зустрічей вже не з окремими людьми, а з цілими організаціями і то навіть виразно «буржуазно-націоналістичними». Так, наприклад, група діячів культури Української Совєтської Республіки, очолювана Катериною Колосовою, головою товариства для культурних зв'язків з закордоном, перебуваючи в грудні у Вінніпеґу, відвідала за власною ініціятивою і без запрошення (!) Комітет Українців Канади, Осередок Української Культури й Освіти і влаштувала спеціяльну пресову конференцію для представників української преси в Канаді.

Ще кілька років тому, член будь-якої делеґації з України, який посмів би був не тільки зайти до приміщення КУК, але навіть підійти під його двері, був би опинився, по повороті до дому, «там де козам роги крутять». Тому виникає питання, яка мета теперішньої політики Москви?

Відповідаючи на це питання, треба відкинути досить примітивне припущення, що, мовляв, метою таких відвідин і зустрічей було намагання заґітувати

українських політичних діячів і журналістів на просовєтську плятформу. Москва не є аж така вже наївна, щоб сподіватися такого результату розмов з людьми, які відомі їй їхнім виразним і рішучим антисовєтським наставленням і українськими націоналістичними (вживаю цей термін у широкому самостійницькому й проти-комуністичному розумінні) переконаннями.

Нова затія Москви

Мета є інша і далеко більш підступна. Ключ до її розглядання міститься в реакції нашої еміґрації до славної вже «афери Рутґерського університету», тобто до зустрічі українського студентського клюбу при тому університеті з членом «української» делеґації при ОН, Кочубеєм, у минулому році. Ця зустріч викликала серед еміґрації широку дискусію за і проти, — що є зрозуміле й побажане, — включно з лайкою і обвинуваченнями в «радянофільстві», які аж ніяк не є оправдані, бо привели ще до одного розбиття нашого суспільства і до зайвого загострення політичних пристрастей. В «Рутґерській афері» Москва відкрила ще один засіб розсварювати нашу еміґрацію і почала інтенсивно його використовувати, посилаючи між нас нових «троянських коней». Читаючи пресову полеміку от хоч би з приводу зустрічей «бригади Колосової» (як її досадно хтось назвав) з українцями в Нью-Йорку й Вінніпеґу, і про те, як організатори такої зустрічі в Нью-Йорку не допустили на неї кореспондента «Свободи», бо, мовляв, як оправдуються організатори, «присутність репортера "Свободи" є не бажана», можна собі уявити, як зловтішно затирають руки в Москві з радости, що знов вдалося посварити українських «буржуазних націоналістів».

Поскільки ми згадали ньюйоркський випадок, то пару слів про нього: оправдання управи Клюбу Круглого Стола, який влаштовував зустріч з групою культурних діячів Колосової, що кореспондента «Свободи» випросили з залі тому, що «управа Клюбу і більшість його членів» не погоджуються зі становищем «Свободи» до «зустрічей українців у ЗДА з громадянами УССР і СССР», яке то становище є «як загально відомо, неґа-

тивне», не витримує ніякої критики. Члени управи Клюбу, наскільки нам відомо, мають чималий громадський стаж, є прихильниками демократичного світогляду, і тому повинні знати, що в демократичній системі преса має не тільки право, але й обов'язок інформувати громадськість про події, які цю громадськість заторкують, а також має право й давати до них свої коментарі без страху за офіційний бойкот чи переслідування. Допустивши представників інших пресових органів на зустріч, управа Клюбу повинна була допустити й представника «Свободи», яка, як не як, представляє собою думку частини нашої суспільности.

Зустрічі й «культурний обмін»

Вернімось однак до основної теми, конкретно до питання, як нам треба ставитися до чергової інтриґи Москви, нової кістки незгоди. Зустрічатися нам, чи не зустрічатися з людьми з України? Точніше, не так з людьми, як радше з офіційними делеґатами й делеґаціями московського режиму в Україні. Нашого ставлення до цього питання не можна утотожнювати з нашим загальним ставленням до питання т. зв. «культурного обміну» між СССР і західніми країнами. Немає сумніву, що «культурний обмін» має на меті совєтську політичну пропаґанду на Заході і криє в собі небезпеку того, що наївна громадськість Заходу може з часом піддатися цій пропаґанді. Якщо мова про українську справу, то треба погодитися з автором редакційної статті в англомовному виданні «Свободи» з 12 грудня, що делеґації УССР, які приїжджають на захід в програмі «культурного обміну», не виступають офіційно як делеґати однієї з провінцій російської імперії, таким чином замазуючи українську національну й навіть теоретично політичну окремішність України в совєтській імперії.

На жаль, ми на ті справи не можемо мати великого впливу і стоїмо перед доконаним фактом, що такі делеґації з України приїжджають і що ми маємо до вибору або їх бойкотувати, або з ними зустрічатися. Що вибрати, це питання індивідуального погляду. На думку автора цієї статті, бойкот був би втечею від

ворога, визнанням слабости наших духових позицій. Цитований вище автор статті в «Свободі» побоюється, що наші зустрічі з делеґатами з України, створять для них «плятформу для виголошування фальшу про Україну», бо все, що вони говорять «наперед приготоване і завчене в Москві з метою послабити духову відпорність українців в Америці і спонукати їх прийняти стан поневолення України як тривку реальність».

Невже немає віри в нас самих?!

Чи не зраджує таке побоювання браку віри в нашу відпорність совєтській пропаґанді, і то неоправданий брак віри? Адже від років наші люди, і то не тільки ті журналісти й політичні діячі, які зустрічаються у вузькому колі з підсовєтськими делеґатами, але й звичайні й може не зовсім політично вироблені громадяни, перебувають під обстрілом московської пропаґанди, може навіть сильнішої, ніж виступи групи Колосової: підсовєтські радіопередавання, які багато людей слухають, совєтські українські книжки і журнали, які наші люди купують і читають, тощо. Все ж якось до цієї пори ми, дякувати Богові, майже не чули випадків «зміновіховства» чи поширення «радянофільства». Ба, навіть і «за-синьо-океанська» інтриґа Ю. Косача збанкротувала. Українська політична еміґрація, при всіх її інших недоліках, таки національно відпорна на московську пропаґанду, а наша преса й видання повинні цю відпорність далі підсилювати інформаціями про правдивий стан в Україні та демаскуванням фальшивости московської пропаґанди, проголошуваної офіційними висланниками московського режиму.

Ми можемо і *мусимо* не визнавати «українських» делеґацій як справжніх репрезентантів українського народу, поскільки вони такими репрезентантами не є. Але це не означає, що ми повинні відгородити себе від них китайським муром. Адже ми ще недавно, і то на сторінках цих самих пресових органів, які тепер пропонують бойкот, критикували московський режим за те, що він не дозволяє своїм підданим за кордоном зустрічатися з зовнішнім оточенням і в тому числі з нами. Коли ж Москва, немов ставлячи нам визов, до-

ручила своїм делеґаціям шукати такого контакту, ми раптом починаємо будувати залізну заслону довкола нас самих, немов не вірячи нашим силам в словесній конфронтації з ворогом.

На московський визов нам слід відповісти нашим власним наступом на офіційні делеґації, викликаючи їх до словного бою, до схрещення духової ідейної зброї, до негайного і доцільного демаскування на місці пропаґандивного фальшу, з яким вони приїжджають до нас. Крім того, не забуваймо, що зброя «культурного обміну» може мати два кінці, і що ми можемо її обернути проти самої ж Москви. Немає сумніву, що велика частина, а може й більшість, культурних делеґацій складається з вибраних партією й відданих партії довірників. Але попадаються й між ними люди, яких наші зустрічі заставлять хоч інакше про нас думати, а це вже теж успіх.

«Діялог з земляками»

Не зустрічей з людьми з України треба боятися. Навпаки, треба боятися, що коли ми зуміємо перейти до належного контрнаступу в цій акції, «діялогу між земляками», Москва перерве цей діялог і спустить знов залізну заслону між нами й підсовєтськими діячами культури. Найбільше ж треба боятися, щоб Москві не вдалося нас розсварити й посіяти між нами зерно підозріння через провокування зустрічей з її делеґатами. Мусимо виходити з факту існування розходження в поглядах на доцільність чи шкідливість таких зустрічей. Цього розходження, як виявив досвід в Америці, не можна раз на завжди зліквідувати декретом УККА чи якоїсь іншої громадської надбудови, — бо чи ж можна всіх примусити підпорядкуватися декретові УККА тоді, коли люди не хочуть визнати навіть авторитету нашого леґального національного уряду в екзилі? Тож мусимо бути приготовані на те, що зустрічі можуть далі відбуватися, бо може такі зустрічі й потрібні. Справа тепер тільки про те, якщо ми збираємося далі дискутувати прилюдно потребу й доцільність таких зустрічей — маю на увазі належно підготовані й організовані зустрічі — щоб дискусія не перетворювалася в лайку й

безпідставні обвинувачування в «зрадництві», «радянофільстві», тощо, коротко, щоб вона не переходила в площину пристрастей, політичних інтриґ і творення ще нових таборів серед і так вже аж надто «розтаборованої» суспільности.

(«Новий Шлях», 23. 01. 65)

ХТО ВИНЕН?

Нюрнберґ у 1948 році. Американський окупаційний суд розглядає справу чотирьох визначних німецьких юристів, обвинувачених у співвідповідальності за злочини нацистського режиму через перетворення судів і правосуддя у знаряддя тих злочинів. Центральною особою між обвинуваченими є д-р Ернст Яннінґ, світової слави юрист, співавтор Ваймарської конституції, людина високої культури і ліберальних поглядів, людина яка погорджувала Гітлером і гітлеризмом, але яка все-таки співпрацювала з гітлерівським режимом і — як міністер судівництва — потурала його злочинам. Чому це було можливе?

Визнаючи свою вину на суді, Яннінґ оправдує свою співпрацю з нацистами тим, що в 1933 році Гітлер для нього виглядав як єдиний рятунок для духово розбитої Німеччини і що Яннінґ, як і багато інших людей його поглядів, були переконані, що гітлеризм це тільки переходове явище і що морально відроджена Німеччина його скоро позбудеться. Тому, мовляв, він погодився був потурати нацизмові задля тієї вищої мети — морального відродження Німеччини.

Ернст Яннінґ це видумана постать американського фільму «Суд в Нюрнберґу». Але він є живою й реально-історичною постатю, бож яннінґи були в гітлерівській Німеччині і то не тільки як пасивні глядачі того, що робив Гітлер, але навіть і в рядах націонал-соціялістичної партії. Яннінґи це явище прикметне обставинам кожної революції.

Назва «поплентачі» до них не зовсім підходить. Слово «поплентач» до деякої міри підсуває образ ідейно-світоглядової безхребетности й політичного опортунізму, готовости співпрацювати з кожним режимом задля особистих вигод і спокою. Яннінґи ж це люди з переконаннями і якщо вони записують свою душу чортові, то не тому, що їх спокушає перспектива пекла, а тому, що надіються перехитрити чорта і, використавши його для доброї справи, таки попасти до раю.

Питання Яннінґа є ключевим питанням суспільно-політичної моралі: чи має людина право потурати злу задля сподіваного здійснення ідеї добра? Якщо приймемо тезу про те, що велика мета оправдує засоби, то де тоді межа засобам? Де критерій їхнього засягу й запорука того, що в процесі боротьби за мету засоби не стануть самоціллю й не підмінять первісної мети?

Бо ж навіть і большевицька революція була започаткована теоретично в ім'я шляхетної ідеї — звільнення людини від економічного й політичного рабства і, нема сумніву, що принаймні деякі її творці так собі її уявляли і щиро в неї вірили. Відкинувши однак у своїх засобах всі критерії того, що можна, а чого не можна робити, вона звелася до повного заперечення на практиці її теоретичних принципів і замість здійснити ідею свободи, створила ще більше рабство людини.

Найбільшим, на мою думку, досягненням останнього Ватиканського Собору Католицької Церкви було визнання принципу, що християнська релігія любови Бога й ближнього не може основуватися на нетерпимості до інших віровизнань. Змальована Достоєвським історія Великого Інквізитора, який у догматичній засліпленності інтересами Церкви відмовляється вкінці визнати самого Бога, це історія кожного руху, який, засліпившись динамікою і відкинувши контрольні закони політичної моралі й законности, втрачає з очей саму ідею, спотворює мету, а сам рух перетворює із знаряддя для досягнення первісної мети у самоціль існування.

Абсолютне добро не знаходить компромісу зі злом. Той, хто хоче оправдати зло доцільністю використання його для досягнення добра, переймає на себе ролю мітичної грецької героїні Пандори, яка лише з цікавости відхилила щілинку у скринці зі злими духами і цим дала змогу їм повтікати і розлетітися по всьому світі так, що ніхто не може їх назад до скриньки позаганяти й звільнити світ від них. Примінення засади «мета оправдує засоби» якраз відкриває щілину в Пандориній скринці зла і дає волю злу знищити саму мету.

Якщо національна революція, та ще до того під гаслом «Воля народам, свобода людині!», є абсолютним добром, до якого мають бути спрямовані всі зусилля, то аж ніяк не можна у ній толерувати засобів, які суперечать її основним засадам-кличам, тобто кличам свободи людини, визволення її з політичного й духового ярма. Такою визвольною революцією є й українська національна революція. Її мета — визволення української людини з-під рабства й тоталітаризму, і то не тільки московського комуністичного рабства, але й усякого іншого поневолення й тоталітаризму, включно з українським тоталітаризмом.

Теза про те, що боротьба проти тотального поневолення мусить бути тотальною боротьбою є по суті правильна. Але вона означає потребу *тотальної, а не тоталітарної, духової, а не фізично накиненої мобілізації всіх українських сил.* Вона означає тотальну й безоглядну боротьбу всіх нас на всіх фронтах *проти нашого національного ворога,* а не тоталітарну боротьбу однієї групи проти інших груп з метою накинути тим групам свій погляд і свій провід засобами фізичної сили, от хоч би так, як це вчинили Організація Визвольного Фронту на громадській нараді в Нью-Йорку 21 лютого ц. р.

Революція, яка відкидає в своїх засобах засади й закони суспільної етики й моралі і яка підмінює право людини правом однієї групи, перестає бути всенародньою і зводиться до диктатури спраглих влади й почестей мегаломанів, підтримуваних силою суспільного шумовиння, для якого тільки така форма революції

створює нагоду вийти наверх. Однак її успіх у великій мірі зумовлений також підтримкою яннінґів, отих по суті чесних і ідейних людей, які намагаються знайти компроміс між абсолютним добром і абсолютним злом. Вони своїм авторитетом і повагою підсилюють авторитет мегаломанів і їхнього шумовиння, допомагаючи їм у такий спосіб закріпитися при владі.

Тому то виникає питання: чи у гітлерівських злочинах винні тільки Гітлер і його шумовиння, чи теж і яннінґи, які з ними співпрацювали? Взагалі, хто більше винен — чи спраглі влади диктатори, чи яннінґи, які своєю повагою прикривають їхні злочини? Чи в нашому політичному житті винні тільки боївки, які душили путами й розстрілювали своїх політичних противників, а між ними часто й зовсім посторонніх людей, чи також ті ідейні патріоти, які в той самий час санкціонували діяльність Лебедя? Чи винні ті бешкетники, які фізичною силою й терором намагалися перетворити табори скитальців у маленькі копії тоталітарних держав, чи також і ті статечні й поважні громадяни, які з ними політично співпрацювали?

Чи винні провідники Організацій Визвольного Фронту, які очолювали акцію фізичного розгрому «комуністів», «шелепінців» і «зрадників» на громадській нараді в Нью-Йорку, чи також і яннінґи в редакціях тих «безпартійних» часописів, які з обуренням засуджували порушення демократичних принципів Клюбом Круглого Стола, коли той не допустив кореспондента «Свободи» на одну нараду, а тепер мовчанкою проминули бешкет, вчинений Організаціями Визвольного Фронту?

Чи має УККА моральне право виступати проти зустрічей з висланниками тоталітарного режиму в Україні, а водночас мовчанкою толерувати антидемократичні й тоталітарні методи замикати уста «опозиції» тих, які з ним співпрацюють і, здається, мають досить великий вплив на нього?

Яннінґ, герой фільму, визнав свою вину, побачивши документальний фільм про німецькі концентраційні табори. Невже і нам треба чекати на руїну наших визвольних змагань, щоб почути від наших ян-

нінґів оправдання: «Але ж я не знав, що воно аж до такого дійде?» Це була б надто дорога ціна розкаяння і прозріння.

Нам здавалося, що методи політичного бешкету й фізичного насилля зникли з нашої суспільно-політичної сцени і що ми знаходимося на шляху до протверезіння від догматично-партійницького оп'яніння і до повного духового об'єднання українських сил в одному дійсному визвольному фронті. Як бачимо, наш оптимізм був передчасний: лихі духи з української Пандориної скриньки знов починають давати про себе знати.

Поки ще не пізно, ідейно здорова частина нашого суспільства повинна об'єднаними зусиллями цю скриньку замкнути.

(«Українське Слово», 28. 03. 65)

***

КУДИ ІДЕ ОУН?

Минулорічний VI Великий Збір Українських Націоналістів, будучи історичним вже через сам факт вибору нового Голови Проводу Українських Націоналістів, на якого спало важке завдання перейняти наслідство по полковникові А. Мельникові, мав у собі ще й другий елемент історичности: його постанови вказують на намагання Українського Націоналістичного Руху інтенсивно шукати нового підходу і нових шляхів до реалізації його завдань в українській визвольно-революційній боротьбі.

Не йдеться тут про зміну засадничих ідеологічно-програмових настанов Руху. Аналіза Програми ОУН, затвердженої попереднім V Збором, і постанов VI Збору виразно показує, що ці ідеологічно-програмові позиції в питанні духової й фізичної мобілізації української спільноти до завдань національної революції й будови самостійної української держави — залишилися незмінні. Йдеться натомість про помітне так в по-

становах Збору, як і в заявах нового Голови ПУН бажання «змодернізувати» підхід до конкретного здійснювання тих принципів, до пристосування тактики дії до вимог реальної дійсности так в Україні, як і поза її межами.

Коли читаєте українську політичну пресу, то ствердите дивний парадокс: тоді як одні критики ОУН і Українського Націоналістичного Руху обвинувачують цей Рух в «заскорузлості» і «відсталості» (прикладом може хоч би послужити стаття А. Білинського в ульмівських «Українських Вістях» з 17. жовтня 1965 р.), другі критики обвинувачують в «ревізіонізмі», «лівому відхилові» і майже в зраді позицій первісної ОУН з 30-их років. Не буде ніякою несподіванкою, коли особливо ці останні обвинувачення стануть «важкою артилерією» в арсеналі псевдо-оборонців «чистоти націоналістичних позицій і революційної лінії» саме тепер, коли не стало полковника Мельника і провід перейшов у нові руки. Адже саме такий переходовий час після смерти полковника Коновальця використали вороги і власні ж таки «сто-відсоткові революціонери» на те, щоб розколоти могутню організацію і спараліжувати її революційну спроможність у критичний для України час другої світової війни.

Революційність це не галасування шабльоновими емоційними фразами, розбивання голов противникам, ані навіть не саме тільки збройне повстання чи підпільний атентат. Революція — це всеохоплююче поняття, яке включає так політично-визвольний зрив, як і духовий злам, суспільну перебудову і — врешті — уміння постійно міняти шляхи й методи у змаганні за намічену мету, гнучкість у підборі тактики й зброї на те, щоб бити ворога там, де він найслабший, зброєю, до оборони проти якої він найменше приготований. Мушкет, а в новіших часах одномоторний пропелерний літак були колись у свій час революційною зброєю, але ні один фаховий військовик не пробує захищати вжитку тепер в ім'я «чистоти революційних військових традицій». Натомість у нашому політичному житті ще зустрічаються «традиційні революціонери», які ще й тепер тримаються традицій мушкета і пропе-

лерного літака, а то навіть і списа в підході до вимог революційної боротьби, тільки тому, що вони колись були доброю зброєю.

Говорити сьогодні про ОУН, цитуючи постанови І Конґресу Українських Націоналістів, як це робить А. Білинський у згадуваній вище статті, це те саме, що ілюструвати проблеми модерного летунства і космічних летів за допомогою моделю літака братів Райтів і первісного цеппеліна. Це не значить, що ОУН 1966 р. зійшла з її засадничих ідеологічно-світоглядових позицій розуміння нації як органічної спільноти, в якій інтереси одиниці мусять поступитися інтересам спільноти, при чому однак спільнота зобов'язана шанувати духову й людські гідність одиниці.

На такому принципі була побудована програма політичного, суспільного й господарського устрою вільної української держави і тактика визвольної боротьби ОУН, і на такому ж принципові вони основуються сьогодні.

Одначе досвід часу і структурально-суспільні та духово-культурні зміни в Україні й на еміґрації вимагали постійних змін і доповнень так в будові політично-господарської системи, як і в стратегії й тактиці визвольної боротьби і ОУН не завагалася такі зміни зробити. ОУН була і є за суцільну, тотальну мобілізацію українських сил у визвольно-революційній боротьбі, за відставлення на другорядний плян дрібних групових інтересів. Але вона є проти такого розуміння «революційної мобілізації», яке має на меті скувати весь наш революційно-визвольний рух кайданами тоталітарної партійної диктатури, бо така «мобілізація», — як це показалося в другій світовій війні, — тільки ослаблює всенаціональну революційну напругу і зводить боротьбу на політичні манівці анархії.

Як ствердив голова ПУН, О. Штуль-Жданович («Українське Слово», Париж, 21 листопада 1965 р.), «гнучкість у тактиці, далекозорість у стратегії, відвага зміняти структуру за вимогами часу, творити модерні українські організації і модерне суспільство, коли живемо у модерному світі — доказ життєздатности ОУН і УНРуху».

Якщо консервативну заскорузлість і думання, у половині 1960-их років, категоріями збанкротованих і чужих українській націоналістичній ідеології ідей віджилого тоталітаризму хтось хоче вважати «революційною» правовірністю», а гнучкість у тактиці боротьби і вміння примінювати її до вимог і обставин часу — «лівим відхилом» і «ревізіонізмом», тоді і ОУН і всій нашій політичній еміґрації потрібна ще більша доза такого «ревізіонізму», бо зрештою й саме слово ревізіонізм означає шукання чогось нового. А нам, включно з тими, які в «ревізіонізмі» ОУН бачать національну зраду, таке шукання конечно потрібне.

Наражуючись на закид пляґіяту й трафаретности, — бо ці справи вже широко коментувала наша преса, — я все таки хочу ще раз вернутися до останнього Ватиканського Собору.

Зміни, які цей Собор зробив у політичній і релігійній практиці і в інтерпретації світоглядових настанов Католицької Церкви, такі глибокі й революційні, що ще десять років тому їх вважали б за релігійну єресь (дискусія над ними в Католицькій Церкві показує, що деякі консервативні вірні й ієрархи майже за єресь їх і вважають!). А все ж Церква примушена була їх ввести, щоб могти успішно виконати свою ролю і покликання в умовах модерного світу, в якому середньовічна практика вкінці звела б була Церкву до мертвої установи.

І українському політичному рухові треба відкинути ту «середньовічну» філософію й підхід до питання визвольної боротьби, якщо він хоче допомогти національному визволенню України. Особливо ж нам треба плянувати й вести нашу визвольну дію з пункту бачення української дійсности такою як вона є тепер в Україні, а не такою як вона була сорок чи двадцять років тому, або, що гірше, такою, якою вона взагалі не є, а є лише продуктом нашої віри у нашу власну пропаґанду.

Так, наприклад, деякі націоналісти можуть будувати пляни революційно-підпільної акції в Україні, виходячи з дійсности, яка існувала на західніх землях України перед другою світовою війною і під

час неї. Такий підхід згори засуджений на невдачу, бож війна і нова большевицька окупація знищили багато людського потенціялу і принесли поважні зміни так в духовій, як і суспільній структурі. Тому нові обставини боротьби вимагають дещо більше, як загальні запальні гасла, які колись були такі успішні.

Вони вимагають глибокої світоглядово-політичної підготови і вміння логічно та по-науковому доказувати забріханість большевицького «наукового комунізму» і соціяльну та національну несправедливість московсько-большевицької системи.

Неменшим «середньовіччям» у нашому думанні є також підхід до України як селянської нації і свідоме або підсвідоме будування плянів визвольної дії саме на такій селянській Україні. По-перше, селянство ніколи не було вирішальним фактором у закріпленні революційних здобутків. По-друге, вага суспільної структури в Україні від 1920-их років пересунулася з села до міста і тому передумовою нашої національної революції є з'єднання для неї отого міського елементу, у першу чергу міського пролетаріяту.

Нашу сентиментальну селянську душу може відштовхувати той факт, що цей пролетаріят часто вже й не говорить, а деколи вже й не думає по-українському. Але коли проаналізуємо національні революції в деяких молодих країнах Африки й Азії, то побачимо, що провідники тих революцій часто навіть не вміли говорити мовою їхнього народу, і зверталися до народу в мові колишнього колоніяльного окупанта — а таки зуміли повести за собою нарід. І тому ключ до успіху нашої боротьби лежить не в тому, чи український міський пролетаріят говорить українською мовою, чи теж мовою окупанта, а в тому, чи зуміємо ми з'єднати його собі переконливими соціяльними й національними гаслами, чи зуміємо здобути у нього довір'я до нас і нашої справи.

Треба припускати, що резолюція останнього Збору ОУН про те, що «українці на еміґрації мають зайняти наступальне становище» до т. зв. культурного обміну і совєтських «культурних» делеґацій за кордон, «використовуючи можливості зустрічей для скріплен-

ня самостійницьких визвольних ідей в Україні», — викличе чергові обвинувачення ОУН у «зраді націоналістичних позицій». Сумніваюся, чи автори резолюції і члени Збору були аж такі наївні, щоб вірити, що нам вдасться кожного совєтського емісара за кордоном зробити українським націоналістом. Але не забуваймо, що подорож за кордон колись мабуть дещо спричинилася до перетворення чекіста Фітільова в українського націонал-комуніста Хвильового, який, в умовах сталінського режиму, відважився кинути гасло «Геть від Москви!»

Чи знайдемо ми нових Фітільових-Хвильових серед українських совєтських делеґацій за кордон, це може майбутнє покаже. Але суть не в тому, що революційний рух не повинен замикатися в своє вузьке ґетто, а повинен шукати всіх засобів і нагод для того, щоб бити ворога в його слабе місце. Таким слабим місцем совєтської системи є тепер ідеологічний фермент, що проходить у двох напрямках: течія російського ліберального соціялізму і течія національного самостійництва. Нашим завданням є підсилити цю другу течію всіми можливими засобами пропаґанди в Україні і пропаґанди між тими, які виїжджають в закордонні подорожі.

Ніхто не може з певністю заздалегідь ґарантувати успіх чи неуспіх такої акції, так як ніхто не ґарантував Колюмбові при його від'їзді з Еспанії, що він відкриє новий континент. Кожна революційна дія має в собі елементи непевности й можливости невдачі, а хто боїться тих елементів, тоді йому нічого займатися революцією. Ми можемо бути певні лише одного факту, а саме, що кожна невміло підготована і невдало переведена дія закінчиться невдачею. Отже йдеться тільки про те, щоб і наш протинаступ на совєтський культурний обмін належно підготувати й повести.

Уміння плянувати з перспективи сучасного й майбутнього, прокладати нові шляхи до мети і, зберігши здорові життьові принципи, перерізати, коли треба, пуповину до віджилого минулого, є передумовою здорового творчого росту кожного людського організму, кожної суспільної організації, а зокрема революційно-

го руху, який має на меті творення нового на руїнах старого. Саме на таких заложеннях виріс Український Націоналістичний Рух і ОУН у минулому. Постанови VI Великого Збору виявляють бажання Українського Націоналістичного Руху і його проводу далі продовжувати цю революційність дії. Якщо це бажання стане дійсністю, якщо ОУН зуміє надати і своїй праці, і політичній дії всієї еміґрації тон чіткої і цілепрямованої акції під кутом великого майбутнього, вона виконає призначене їй її творцями завдання.

* * *

Післяслово, або про вовка мова...

Ця стаття була готова до відіслання редакції, коли пошта принесла статтю І. Дмитріва у лондонській «Українській Думці» з 16 грудня 1965 г. У своїй статті Дмитрів пробує підсовувати думку, що ОУН стала однією з тих організацій, які існують «для здійснювання на українському відтинку зовсім чужих, а часто й ворожих нашій самостійності ідей». Він пробує доказувати це цитатами з постанов VI Збору і робить це досить вміло, за старим способом вибирання окремих слів, фраз і речень, які підходять до підтвердження головної тези. Вживаючи такий спосіб, можна легко доказати, що Брежнев є таємним аґентом американської розвідки (до речі, китайські комуністи це майже пробують доказувати!), Де Ґоль має на меті привести Францію до комуністичної системи, а Папа Павло VI є марксистом, і що автор цієї статті обвинувачує Папу Павла в марксизмі. Для прикладу кілька головних тез Дмитріва:

Дмитрів твердить, що VI Збір прийняв «коекзистенцію» між Заходом і СССР за базу своєї визвольної політики, бо ця «коекзистенція» сприяє ідеологічному розкладові в СССР, і таким чином «ПУН пішов на шлях повної узалежнености себе від зовнішніх чинників, повної неспроможности дати собі раду зі завданнями, які заініціював ворог». Але Дмитрів дуже зручно пропустив черговий уступ у Резолюціях Збору, який говорить:

«У цій ситуації, український визвольний рух *мусить використати всі наявні можливості для пробиття залізної заслони для поглиблення свого ідейного впливу на українські маси* в поневоленій Батьківщині, *на посилення їхнього спротиву* колоніяльній шовіністичній політиці Москви, *на розгорнення організованої революційної боротьби на Рідних Землях* за відновлення самостійности Української Держави». (Підкреслення мої — Ю. П.).

Дмитрів занепокоєний позицією Збору до «культурних контактів», бо мовляв в одному місці Збір вказує на небезпеку тих контактів для еміґрації, а в другому — вказує на їх користь для нашого вивчення процесів в Україні. Де, мовляв, логіка, і чи не є це, мовляв, доказом того, що ОУН не може «дати собі раду зі завданнями, які заініціював ворог»?

Але він знов таки хворіє на своєрідній дальтонізм, який не дає йому змоги розпізнати і читати окремі розділи, які не підходять для його тези. Він переочив цитоване нами вище ствердження Збору про те, що українці на еміґрації «мають зайняти... *наступальне становище*» до московської акції «культурних зв'язків» і використовувати ці можливості для поглиблення самостійницьких визвольних ідей в Україні».

А далі Збір говорить таке: «Передумовою успіху у цьому *протинаступі*... є збереження єдности всіх українських сил на еміґрації, яку старається розбити московський окупант, тому недопустимо є демаґоґічне очорнювання і підривання довір'я до тих, які намагаються використати цю чергову можливість для посилення визвольних ідей та змагань у поневоленій Батьківщині».

Дуже підозрілим виглядає Дмитрову становище Збору до УРСР, бо, мовляв, в одному місці Збір називає УРСР тільки фасадом української державности і вважає існуючу в Україні владу тільки за речника і виконавця імперіялістичної політики Москви; а в другому місті, Збір вважає членство УРСР в Об'єднаних Націях за позитивний факт. «Як можна — питається Дмитрів — організувати боротьбу проти ворога та його

експозитури в Україні, надаючи рівночасно якщо не моральне, то бодай формальне право наставленим цим ворогом інституціям репрезентувати даний поневолений нарід?»

Але Дмитрів забув водночас познайомити читачів «Української Думки» з такими уступами в тому ж самому розділі Резолюцій Збору:

«Український нарід *ніколи не задовольниться цим станом* (станом УРСР як фасаду української державности — Ю. П.), а *змагатиме всіми шляхами до привернення суверенности Українській Народній Республіці...*

...Представники УРСР в Об'єднаних Націях репрезентують не український народ, а його поневолювачів, тому одночасним завданням української визвольної політики є *змагати до того, щоб в Об'єднаних Націях* та в дипломатичних взаєминах *український нарід репрезентували справжні представники суверенного українського народу».*

Російський вислів «втирать очки (окуляри — Ю. П.)» означає замилювання очей комусь з наміром його обдурити. Не знаю, чи Дмитрів свідомо намагається «втирати очки» читачатм «Української Думки», але його аналіза постанов VI Збору і політики нового Проводу Українських Націоналістів виразно свідчить про те, що він повинен був добре протерти свої власні окуляри і уважно прочитати постанови Збору.

(«Українське Слово», 30. 01. 66)

***

ВІДКРИТИЙ ЛИСТ ДО ЧЛЕНСЬКОГО АКТИВУ ЗЧ ОУН

Автор цього листа належав і належить до групи людей, які вважали за недоцільне гостро критикувати політику і поведінку наших політичних і суспільних організацій, щоб не розпалювати і так уже надмірно

розпалених наших внутрішньо-українських пристрастей і в надії, що спокійне переконування таки врешті дасть нам усім можливість зговоритися, зійтися і створити об'єднаний український національний фронт. Але найновіші події в нашому житті і поведінка Вашої організації примушує нас більш відкрито ставити питання: які сили і куди ведуть Вашу організацію.

У мене нема сумніву у Вашій щирій відданості ідеям, за які нібито бореться Ваша організація. Якщо відкинути дрібніші й менш суттєві питання, то ці ідеї нам усім спільні і ми беззастережно могли б подати собі руки у спільній боротьбі за нашу національну справу. Мені зрозуміла також Ваша амбіція, бож яка організація не має такої амбіції? Без неї вона зниділа б, втратила б динамізм, ослабила б нашу загальну національну напругу. Адже ніякої війни не можна виграти вояками типу Швейка. І успіх нашої національної боротьби залежатиме від того, чи її вояки будуть швейками, що шукатимуть обивательського затишку якнайдалі від фронту, чи теж революціонерами, глибоко відданими їхній ідеї і готовими активно боротися за її здійснення у нашому щоденному національному житті. А що кожна людина має природній нахил утотожнювати себе з найближчою їй групою, то не дивно, що військова традиція усіх країн постійно підкреслювала і виховувала серед вояків «еспрі де кор», гордість за традиції власної частини, бажання зберегти її бойову славу та доказати її вищість над іншими частинами.

Але, будучи гордим за успіхи свого полку, за його справжню, чи теж часто тільки психологічно уявну вищість над іншими полками, кожен вояк таки знає, що національний прапор важливіший від полкового прапору й інші, «менш славні» і «гірші» полки, таки є попобратимами на фронті національної боротьби. А вже зовсім божевіллям, а то й національною зрадою було б, коли б, стоячи на фронті, полки почали самі себе бити в ім'я їхньої «вищости», «кращости» і «єдиноправильности». З таким «еспрі де кор» польові суди розправились би швидко і жорстоко.

Припускаю, що читаючи про «перемоги» Вашої організації, от хоч би на останньому Конґресі УККА, не один з Вас, у Вашому організаційному «еспрі де кор», з гордістю думає: «Ага! Ми їм показали. Ми таки кращі, сильніші, здібніші. Нам доля доручила бути провідниками українського національного життя». Але призадумаймося, *кому і що* Ваша організація доказала. Чи міжполкова конкуренція не перетворилася у міжполкову війну на противорожому фронті, за яку повинні карати польові суди? Кому і на що потрібні Ваші полкові перемоги? І, врешті, чи аналізуючи історію цих «перемог», не відкриємо в них певної послідовної лінії, якогось пляну, який примушує підозрівати, чи організаційний «еспрі де кор» не використовує хтось для розкладу нашого загально-національного фронту. Проаналізуймо кілька головних «перемог».

Автор цього листа пригадує еміґрантські табори в Німеччині й Австрії в 1945 р., відразу після закінчення війни. Усі ми кинулися до організування нашого життя, нашої загальної мобілізації для створення одностайного фронту проти, перш усього, ворожих намагань репатріювати нас у ворожі руки, а далі — для демонстрації наших національних аспірацій перед зовнішнім світом.

У цьому першому періоді нас не ділили групові різниці, в еміґраційних комітетах сиділи поруч себе і співпрацювали «мельниківці», «бандерівці», «демократи», і взагалі українці — і ми почали здобувати успіхи нашою працею і респект у чужинців. Але незабаром Ви дістали доручення: опанувати провід українським життям! І почалися «таборові революції», які осмішили нас перед чужим світом, здемобілізували українську еміґрацію на зовнішньому фронті і перетворили горді полки у розсварену юрбу. Безперечно, Ваша організація здобула перемогу в не одному таборі і в не одному комітеті. Але кому ця перемога допомогла — українській справі, чи комусь іншому?

Успіх нашої політичної боротьби вимагав створення одного політичного проводу для всієї української еміґрації. У 1948 р., після довгих зусиль, такий провід було створено на базі реорганізованого Державного

Центру Української Народньої Республіки. До створеної Української Національної Ради увійшла і Ваша організація. Не увійшла тільки гетьманська група і хоч ми не зовсім згідні з поданими нею мотивами, то все ж можемо знайти деяке теоретичне оправдання на її крок, бож УНРада мала бути продовженням традицій Української Народньої Республіки, уряду якої гетьманці принципово не визнають.

Структура УНРади і цілого Державного Центру може не зовсім була досконала, але вона була першим кроком до упорядкування наших політичних відносин і до зміцнення нашої загально-національної політичної сили. Жодна форма політичного уряду не досконала і не вічна, але ні одне здорове суспільство не валить уряду, а намагається його вдосконалити. У нашому ж житті навіть недосконалий Державний Центр був кращий, ніж політична анархія; він представляв небезпечне для ворога ядро нашого загально-національного політичного об'єднання.

І от, ледве підписавши документ про створення такого ядра, Ваша організація розірвала цей документ і почала безоглядну боротьбу проти УНРади в ім'я нічого іншого, а тільки власних організаційних амбіцій. У наслідку, ефективність і вага Державного центру УНР ослабли і у внутрішньо-українському і зовнішнфому відношенні, а українська еміґрація і українська справа залишилася без сильного політичного центру і проводу нашої визвольної боротьби. Кому допоміг цей Ваш «еспрі де кор» — українській справі, чи ворогові?

Український Конґресовий Комітет в ЗДА, створений як консолідаційний провід українського суспільного життя в Америці, хоч знов таки, може й не зовсім був досконалий — і не одна організація мала до нього застереження, але працювала в ньому в ім'я загального об'єднання, — почав виявляти чималі успіхи в організуванні нашого суспільного життя і пропаґуванні української справи.

Завершенням цих успіхів була будова і маніфестаційне відкриття пам'ятника Шевченкові у Вашін-

ґтоні. Ми усі знаємо, як стривожена була Москва цим фактом. Минуло два роки і провід Вашої організації вирішив проявити його «еспрі де кор», заперечити консолідаційний принцип УККА і захопити провід в УККА, будучи добре свідомим того, що інші організації з такою «революцією» не погодяться. На IX Конґресі УККА Ви перемогли, не завагавшись навіть порушити статут УККА, — і довели до розбиття нашого суспільно-громадського життя в ЗСА, підкопали престиж УККА як репрезентації усіх українців Америки, ослабили можливість його дії так в українському житті, як і перед американським світом.

Довідуємося, що мейор одного з більших міст, дотепер завжди дуже прихильний, відмовився цього року прийняти делеґацію УККА з нагоди Українського Дня 22 січня. Треба сумніватися, чи в теперішньому стані, нам вдалося б побудувати пам'ятник Шевченкові десь у Вашінґтоні. Довідуємося також, що Ваша організнція далі ставить завзятий спротив заходам над оздоровленням УККА і приверненням йому його попередньої ваги. Кому допомогла Ваша «перемога» в УККА — УККА і українській справі, чи нашому національному ворогові?

Світовий Конґрес Вільних Українців, запланований на листопад цього року, має бути маніфестацією нашої сили, маніфестацією перед світом нашої одностайности у боротьбі за привернення волі українському народові, закликом до сумління світу і до наших братів в Україні продовжувати їхній спротив московському наступові і початком ефектовного об'єднання у світовому маштабі. Перспектива такого нашого виступу мобілізує духово кожного українця, де б він не був, і — звичайно — тривожить Москву. Ясна річ, що передумовою повного успіху цієї нашої маніфестації є повна консолідація усіх нас, незалежно від наших групових і релігійних переконань, підпорядкування нашого «полкового» «еспрі де кор» потребам сконсолідованого виступу всієї «армії». Однак, як видно з дотеперішніх підготовчих переговорів, Ваша організація намагається розглядати СКВУ, знов таки, як нагоду здобути чергову «перемогу», хоч би це мало означати не

маніфестацію нашої об'єднаности, а — на жаль — традиційну для нас, маніфестацію того, як українці уміють розбивати один одному лоби.

Дай, Боже, щоб наші побоювання не справдилися. Якщо, однак, наше підозріння правильне, то кому вигідною буде Ваша «перемога» — Україні, чи Москві?

Ми проаналізували лише декілька головних моментів нашого життя. А таких моментів можна було б пригадати далеко більше, включно навіть з послідовною масовою деконспірацією українського підпілля під час останньої війни, яка допомогла вовому окупантові вичистити весь український політичний актив в Україні після закінчення війни. Ми не хочемо цим кидати тінь на Ваш індивідуальний патріотизм, що до якого, принаймні в автора цієї статті, нема найменшого сумніву. Але ми таки не можемо позбутися сумніву: чи не використовує хтось цього патріотизму, цього Вашого «еспрі де кор» для його власних, не-українських потреб. А історія визвольних рухів повна таких прикладів. Чи ж ми мали б доповнювати її ще одним прикладом?

(«Українське Слово», 09. 04. 67)

***

ЗАПАМОРОЧЕННЯ

Як видно з останніх повідомлень, група ЗЧ ОУН і її союзники в УККА таки не думають злазити з вороного коня спростаченої революційности і далі готові бити горшки на українському еміґраційному «давнтавні». Заклики до здорового глузду і зрозуміння вимог нашої загальної справи, очевидно, нічого не допомагають — Юрки з ЗЧ ОУН далі гордо розглядаються з висоти їхнього вороного — що про них скажуть люди. Отже тепер черга на нашу здорово-думаючу суспільну громаду — зайняти рішуче становище до цього запаморочення від «революційного» хме-

лю, що загрожує розбити не тільки українське суспільне життя в Америці, але навіть звести на нівець шляхетну ідею Світового Конґресу Вільних Українців.

А що запаморочення починає приймати небезпечно хворобливі форми, видно хоч би з таких найновіших фактів.

Після відомого 9. З'їзду УККА минулого року, УККА створив був Консолідаційну Комісію, завданням якої було домовитися з групами, що відмовилися визнати правосильність постанов З'їзду і об'єдналися в Комітеті Громадської Єдности, щодо оздоровлення відносин в УККА і привернення йому загально-громадського характеру. Це була потішаюча вістка і українська суспільність в Америці сподівалася, що криза в УККА і в українському житті в Америці будо скоро ліквідована. Як довідуємося, на спільному засіданні Консолідаційної Комісії з представниками КГЄ 11 січня ц. р., члени Консолідаційної Комісії погодилися з засадничими вимогами КГЄ щодо оздоровлення УККА, а саме: створення статутової комісії для вироблення нового статуту на зміну нелеґально схваленому на З'їзді статутові; УККА має бути організацією всіх українських організацій; Політична Рада УККА повинна бути автономним тілом у струтурі УККА і має бути доповнена представниками інших організацій.

Здавалося, справа полагоджена. Але, видно, тим, які опанували УККА, зовсім не спішно ліквідувати кризу й приспішувати оздоровлення нашого життя. Бо от УККА ще й дотепер навіть не розв'язав цих питань на своїх засіданнях і, як виходить з пресових повідомлень про засідання Екзекутиви і Ради Директорів УККА 3 і 4 березня, УККА ще не скоро збиреться ці справи розв'язати.

Одним «з каменів преткновенія» є рішуча опозиція бандерівців допустити групу «Пролог» (середовище УГВР) до УККА, бо, мовляв, вона не є повністю незалежна від не-українських впливів. Але водночас читаємо в «Свободі» з 7 березня, що Рада Директорів, на засіданні 4 березня прийняла в члени Ради представника Американських Приятелів Антибольшевицького Бльоку Народів д-ра Нестора Процика. Чи ж Ан-

тибольшевицький Бльок Народів є «чистішою» українською організацією як група «Пролог»? Чи теж різниця тільки в тому, що АБН є бандерівською організацією, а «Пролог» ні?

Взагалі ж критерії «українськости» і політична семантика бандерівського середовища нагадують методи кожного тоталітарного середовища: кожному противникові пришивай латку або фашиста (большевицький метод), або комуніста (метод відомої в Америці крайньої правої організації). На нашому українському ґрунті почалося це від відомих бандерівських нападів на «ікроїдників» і «зміновіховців», підводячи під цю термінологію ті групи, які постановили давати ідеологічний бій Москві при зустрічах з висиланими нею диверсійними групами.

Недавно преса опублікувала звернення шести організацій в Америці, з бандерівською ООЧСУ на першому місці, під загальною назвою Українські Самостійницькі Політичні Організації. Виходило б, що в Америці нема більше самостійницьких українських організацій і всі інші — несамостійницькі, включаючи сюди й ОДВУ, яка ще від 1930-их років очолювала українську політичну й суспільно-громадську дію в Америці і збирала тисячі долярів на допомогу й самому Бандері і його теперішнім наслідникам.

Справа однак проста: заклик «самостійницьких» організацій щодо підтримки *теперішнього* УККА мав на меті суґерувати необізнаному читачеві думку про те, що організації, об'єднані в КГЄ, які стоять в опозиції до теперішнього стану в УККА, є несамостійницькі, бо, зрештою, й голова УККА споріднив їх з Ґромиком. Зрештою, один з представників цих «самостійницьких» організацій у теперішній Політичній Раді УККА, О. Килинник, заявив на останньому засіданні Ради — цитую за «Свободою» з 7 березня, — що не варто «перебільшувати значення *лівої опозиції* (підкреслення моє. — Ю. П.).» Читач, мовляв, сам може далі робити висновки, як далеко на ліво стоїть ця опозиція — хто зна, може просто в центрі комуністичного форнту, поруч Ґромика!

Було б ще пів-біди, коли б ішлося тільки про УККА. Але амбіції «революціонерів» сягають далі, до майбутнього Світового Конґресу. На засіданні Організаційної Комісії Пан-Американської Української Конференції для скликання СКВУ, п. І. Білинський, один з чолових лідерів теперішнього УККА і бандерівського середовища, виступив, як довідуємося, дуже рішуче проти допущення до Організаційної Комісії п. Гасюка, представника Української Національної Єдности у Франції, бо він, мовляв, організував зустрічі з українцями, що прибували з під-совєтської України, тим *прогрішився проти постанов УККА.*

Питання зустрічей з приїжджими з України давно вже обдискутоване і про нього нема що говорити. Хіба можна тільки вказати на певну нелогічність тих, які готові проклясти всіх, хто визнає потребу таких зустрічей. От, наприклад, «Вільний Світ» (американське видання часопису «Канадійський фармер») в числі з 9 січня містить довжелезну статтю, з досить неприхованими погрозами тим «зміновіховцям, реалітетникам та культ-обмінникам» (слова статті), які зорганізували в авдиторії Колеґії Св. Андрея у Вінніпеґу зустріч громадянства з Драчем і Павличком, яких автор досить щедро обдаровує званнями «антихристів, слуг диявола, оцих проклятих власними батьками виродків, які своїм богохульством осквернювали це свячене і дороге українським патріотам місце». А поруч же, на цій самій сторінці, без ніяких протестів і коментарів, газета інформує читачів про зустріч Папи Павла VI з Подгорним.

Авторові цієї статті невідомо, чи був і як сильно був заанґажований п. Гасюк в організуванні зустрічей з «антихристами», чи попивав він горілку з Кочубеєм і чи їв астраханську ікру. Але справа не в цьому. Важливіше питання: від коли і з яких правних підстав має право чи І. Білинський, чи й цілий УККА диктувати українським організаціям у Франції й Англії, кого вони можуть делеґувати від себе до Світового Конґресу Вільних Українців? Чи ж постанови УККА мають зобов'язуючу силу для всіх українців у цілому світі? І чи кваліфікацією кожного делеґата на

Світовий Конґрес, байдуже звідки він прибув би, має бути попереднє складення заяви льояльности проф. Добрянському і Екзекутиві УККА?

І врешті, чи факт, що у поданому «Свободою» списку осіб, присутніх на нараді Організаційної Комісії СКВУ 4 березня, нема прізвища п. Гасюка, треба пояснити тим, що Організаційна Комісія погодилася з думкою І. Білинського?

Запаморочення, чи щось гірше?

(«Українське Слово», 18. 06. 67)

ДО ПИТАНЬ ВИЗВОЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ

I.

Читач мусить пробачити за повторювання нераз вже повторюваної істини: завдання політичної еміґрації — допомагати справі звільнення її поневоленої батьківщини. Правда ця ясна, для кожного очевидна. Але не зовсім очевидною є відповідь на питання, як саме ця допомога має виглядати, що саме вимагається від еміґрації. Не зовсім очевидною є вона і в українському політичному житті.

Допомога батьківщині зумовлена, в першу чергу, докладним вивченням потреб і обставин боротьби в самій батьківщині, а в другу — відповідального пристосування діяльности еміґрації до вимог цієї боротьби. Якщо йдеться про визвольні процеси в Україні в сучасну пору, то в українському політичному житті на еміґрації останнім часом помітні дві небезпечні тенденції: з одного боку, тенденція проявлена у відомому Звернені 35-ти українських науковців в Америці до урядів СССР і УССР, а з другого — в Постановах останнього Великого Збору ЗЧ ОУН, що відбувся в минулому році.

Автори Звернення, нехтуючи не тільки принципами всієї дотеперішньої української визвольної політичної діяльности, принципами повної національної суверенности України й невизнавання накиненого Україні Москвою режиму, — але і домаганнями про усамостійнення УССР, які ставить вже відкрито молоде покоління в Україні, стали на позиціях фактичного визнання федерації України з Росією, пишучи: «Ми здаємо собі звіт, що життя українського народу на теперішньому етапі історичного розвитку, проходить в рамках Радянського Союзу, у взаємопов'язанності з іншими народами СРСР, як і всього соціялістичного блоку. Ми надіємося: шлях поступу призведе до поширеної свободи і добробуту всіх радянських народів».

Правда, автори Звернення протестують проти обмеження національних прав України в межах СССР. Але це ніяк не оправдує їхньої фактичної капітуляції з позицій самостійности і державної суверенности українського народу. Небезпеку цих позицій увипуклює ще й той факт, що серед тих, які підтримують позиції Звернення, чути вже відкриті голоси про підпорядкування «вузьких» інтересів українського націоналізму справі «вселюдських ідеалів», так наче б воля людини у її вільній національній спільноті не належала до вселюдських ідеалів.

Автори Звернення — свідомо, або й несвідомо — переочили національно-самостійницький момент у сучасному національному відродженні в Україні і звели його до боротьби за культурні права і дуже куцу територіяльно-адміністраційну автономію, а при тому проявили наївну віру в можливість «поступу» в російській імперіяльній політиці. Російська окупація Чехословакії з метою здушити поступ у суспільно-політичному розвитку тієї країни драматично розкрила наївність такої віри, хоч ми не маємо ще переконання, що з неї вилікувала.

Неменш спрощено підійшла до сучасних процесів в Україні діяпазонно протилежна авторам Звернення група — ЗЧ ОУН, з'ясовуючи свої позиції у Постановах Великого Збору (дивись журнал «Визвольний

Шлях», листопад-грудень 1968 р.). Загально, ці позиції перебувають у полоні фрази й зайвого пропаґандивного патосу, який характеризує всі Постанови. Прикладом такого патосу може бути, напр., заява про те, що соціяльний лад, в розумінні ЗЧ ОУН, «не наслідує чужих соціялістичних, капіталістичних, чи ліберальних спекулятивних доктрин»; коли ж приглянутися ближче, то приходиться ствердити, що лад, який пропонують Постанови, — це майже докладне відтворення соціяльно-господарських систем ліберальних країн Заходу, модифікація англійського лейборизму й скандинавських систем. Перебільшеним патосом звучать також заяви про те, що «боротьба за українську національну правду — це одночасно боротьба за християнську правду», «волелюбна Україна — осередок християнського, хрестоносного, людяного та національного патріотичного світогляду» тощо. Автор цих рядків не атеїст і також глибоко вірить у вартості християнської етики й духовости в людському житті й у важливість синтези релігійних і національних елементів у вихованні української людини. Але він також пригадує тих, які написом «Ґот міт унс» (Бог з нами) на військових поясах стріляли і кололи багнетами малих дітей серед вогню палаючих українських сіл під час німецької окупації.

З позицій організаційного патосу підходять Постанови також і до сучасних визвольних процесів в Україні — і у висліді надто їх спрощують. У світлі Постанов, весь визвольний процес в Україні (« і на всьому просторі російсько-комуністичної імперії») зосереджується довкола ОУН (тобто ОУН, виразником якої є ЗЧ ОУН); тільки ОУН є протиставною силою супроти носія російського імперіялізму — комуністичної партії Совєтського Союзу»; вона, тобто ЗЧ ОУН, «ініціює і підтримує протирежимні й протиімперіяльні настрої, процеси і тенденції в Україні та на цілому просторі імперії»; зпід її впливів «виростають нові провідники, які не тільки захищають права й інтереси свого покоління, а стараються, передусім, мобілізувати весь народ проти окупанта».

Немає сумніву, що ідеї посіяні в Україні Організацією Українських Націоналістів — так тою, яку репрезентує ЗЧ ОУН, як і матірньою ОУН, відгалуженням якої є ЗЧ ОУН — й підпільною та повстанською боротьбою українського націоналістичного руху не могли не залишити свого впливу на сучасне молоде покоління в Україні. Кожна збройна чи політична боротьба залишає свій вплив на чергові покоління. Скільки в сучасних визвольних процесах в Україні осмози (хем: проникнення, просякнення) ідей українського націоналізму, а скільки безпосередніх впливів, цього ніхто сьогодні не може сказати з певністю, бо ж навіть ЗЧ ОУН, Постанови якої твердять про її домінуючу ролю в Україні «і на всьому просторі російської імперії», не має доброго зв'язку з Україною, як це виявилося з отриманих з України матеріялів. Тому зводити весь процес національного ставання в Україні до виключної діяльности будь-якої однієї політичної групи — шкідливе викривлювання самого характеру цього процесу і безвідповідальне обманювання себе й інших. Якщо в цьому процесі і є елементи ідейного (а може й організаційного) впливу українського націоналістичного руху, то неменш важливим є також елементи стихійного віднаходження національної правди, віднаходження її в історичних і культурних традиціях народу і в звичайній конфронтації власної національної гідности з брутальною дійсністю російської окупаційної політики.

Саме ці елементи стихійности незвичайно важливі з погляду майбутнього росту національного спротиву. Бо ж організоване підпілля може ворог знищити, так як знищив був у минулому; організаційні зв'язки може перерізати, а зв'язкових виловити й примусити публікувати «правду» про закордонні «гнізда скорпіонів»; а то, навіть, вміло використовуючи помилки самих груп, може скомпромітувати і політичні групи в очах народу — а таке було! Але повені стихійного відродження почуття національної гідности, образи за національну кривду і бажання боротися проти національного поневолення важко спинити і зліквідувати арештами й засланнями. І саме цю повінь нам

треба створити, бо вона для нас важлива, а не те, хто саме, яка політична група і під чиїми лозунґами формує боротьбу на батьківщині!

Хтось може поставити питання: а що, як боротьба в Україні оформиться під кличами націонал-комунізму? Постанови ЗЧ ОУН, прийнявши тезу про провідництво ОУН над визвольними процесами в Україні, рішуче відкидають і засуджують націонал-комунізм, як «велику загрозу для української національно-визвольної боротьби», бо «націонал-комуністи ідеологічно лишаються пов'язаними з центром комунізму — Москвою». Можна дебатувати над питанням, чи Москва сьогодні є справді центром комунізму, чи тільки центром російського імеріяльного шовінізму прикритого плащиком комунізму. Навіть якщо й приймемо тезу, що комуністичний світ орієнтується на Москву як на центр, то якось дивно тоді погодити позитивне ставлення пресових органів ЗЧ ОУН до Дубчека, знаючи, що Дубчек таки націонал-комуніст. Із світоглядового погляду ми таки відкидаємо націонал-комунізм як ідеологію, суперечну ідейним основам українського націоналізму, які визнає й автор цих рядків. Але коли йдеться про національно-визвольні процеси в Україні, то як тоді ставитися нам до тих людей, які стоячи світоглядово на позиціях націонал-комунізму, домагаються привернення прав Україні? Чи маємо їх засудити тільки тому, що вони світоглядово незгідні з нами, хоч у питанні національної свободи для України вони боряться за те саме, що й ми і ЗЧ ОУН?

Історія українського народу багата прикладами трагічної міжгрупової боротьби тоді, коли треба було всенаціонального об'єднання проти зовнішнього ворога. Було б черговою трагедією, якщо б, не навчившись з історичного досвіду, ми таку боротьбу повторювали у цей критичний для України час. Для нас зараз найголовніше — це національне визволення українського народу. Тому кожен, хто стоїть на позиціях такого визволення, байдуже чи належить до нашої партії чи ні, повинен бути нашим союзником, допомогти якому мусимо. «Ми лишаємося на наших націоналістичних і антимарксистських позиціях, — говорив Голова Прово-

ду Українських Націоналістів, О. Штуль-Жданович, в грудні в Нью-Йорку, — бо ми віримо в ідеологічний націоналізм і переконані в його правильності. Ми повинні й далі поборювати марксизм, як антилюдську й збанкрутовану доктрину. Але не повинні поборювати тих, які проголошуючи марксизм, боряться за збереження української нації і її суверенність та визволення. Ми з ними в їхній ідеології не можемо погоджуватися, але в боротьбі проти поневолення і русифікації, в боротьбі за збереження біологічної основи нації... ми з ними, як вони з нами... Ми готові йти якнайдалі на шляху єднання визвольних сил у лояльній співпраці, в ім'я спільної мети».

І лише з таких позицій, позицій загально-національного, а не групового визвольного руху можна і мусимо підходити до подій в Україні. По суті, як видно з отриманих звідти документів, визвольний спротив в Україні світоглядово-політично не скристалізований, за вийнятком хіба тільки загального і всеохоплюючого гасла національної свободи виходу Української ССР з російської імперії і створення їй можливости жити самостійним національно-державним життям. Завдання еміґрації цей спротив підсилювати й допомагати його політичній кристалізації в дусі загально-національних інтересів. Як з одного боку «мінімалістична» капітуляція з самостійницьких позицій, так з другого намагання звузити весь визвольний процес у рамки однієї політичної групи, небажані й шкідливі. Політичні групи, які мають зв'язки з Україною, мають право і навіть обов'язок, намагатися спрямовувати політичне думання в Україні від марксистської ідеології до ідеалістичного світогляду. Але вони при тому повинні пам'ятати, що головне гасло — це гасло самостійної української держави, а фронт боротьби за це гасло має бути суцільним об'єднаним фронтом усіх, що за це гасло борються.

II.

Всі українські політичні групи однозгідні в питанні потреби мобілізації всіх національних сил у визвольній боротьбі. Ледве чи може хтось не підписатися,

наприклад, під таким ствердженням Постанов IV Великого Збору ЗЧ ОУН про те, що основною метою української внутрішньої політики є «забезпечити організацію і мобілізацію внутрішніх сил нації відповідно до вимог її зовнішнього становища, завдань та цілей; протидіяти впливам, які підривають єдність національної спільноти чи порушують її згуртованість і організованість; спрямовувати всі дії, прагнення і почин поодиноких осіб, суспільних груп і верств для національно-державного визволення, підпорядковуючи йому всі партикулярні інтереси».

Але в життєвій дійсності, на жаль, слова часто заповнює цілком протилежний зміст. Мова — могутній, а водночас небезпечний витвір людської культури. Вона може бути засобом людського спілкування й ідейного злету; але буває вона також засобом прикривання правди і оправдування неправди. Ще 400 років до народження Христа писав Аристофан: «Демократіє, скільки злочинів вчинено в твоєму імені!» Спостерігач нашого політичного життя міг би сказати: Об'єднання, скільки різного змісту криється в заявах про тебе!

Хоч Постанови ЗЧ ОУН соромливо не ставлять виразної крапки над «і», то поставив її теперішній голова проводу ЗЧ ОУН, Я. Стецько, в кінцевому слові на Зборі, заявляючи: «Наша сила не в механічних конгломератах, а в розгортанні нашої дії (очевидно йдеться про дію ЗЧ ОУН — Ю. П.), яка є в осередку нашої уваги. Сильна ідейно, духово, світоглядово й морально, однорідна революційно-визвольна організація поневоленого народу — це одночасно сила нації у її боротьбі за визволення». Постанови дають пояснення того, як саме ЗЧ ОУН і Я. Стецько розуміють саме таку однорідну організацію. Згідно з Постановами, «політично-партійне зрізничкування» існує тільки на еміґрації, в Україні його нема. Якщо ж — знов таки згідно з Постановами — керівництво всієї визвольної боротьби в Україні перебуває під виключним впливом групи ЗЧ ОУН, то й логічно там існує можливість такої «однорідної організації».

Застерігши за собою монопольні позиції в Україні, ЗЧ ОУН, зовсім зрозуміло, відкидає потребу будь-якого політичного центру на еміґрації, складеного з інших політичних груп. «Намагання створити спільний український політичний центр на еміґрації — твердять Постанови — не мали успіху в минулому, і малі можливості снують для того, щоб такий центр постав у ближчому майбутньому». Можливості, звичайно, залежать від бажання усіх політичних груп такий центр створити і в ньому працювати. Неґативне ставлення ЗЧ ОУН до такого політичного центру можна було б пояснювати так: чому б ЗЧ ОУН, маючи — так принаймні вона твердить — монополь в Україні, мала б зрікатися цього монополю в користь якогось еміґраційного політичного центру? Постанови ЗЧ ОУН визнають тільки суспільно-громадський центр на еміґрації, Світовий Конґрес Вільних Українців, який, остерігають Постанови, не сміє перебирати на себе ніяких політичних функцій. Зрештою й суспільно-громадські організації на еміґрації повинні, у переконанні ЗЧ ОУН, опинитися під впливом ЗЧ ОУН, бо «тільки сильна і всюдиприсутня ОУН (тобто ЗЧ ОУН — Ю. П.) зможе ідейно і концепційно успішно унапрямлювати працю різних установ та організацій».

Так розуміє ЗЧ ОУН «єдність національної спільноти» й «підпорядкування партикулярних інтересів» загальним інтересам. Треба тільки дивуватися, що ще сьогодні після трагедії Другої Світової війни, при наявності матеріялів про думання й настрої в Україні, і навіть після того, як намагання ЗЧ ОУН «унапрямлювати» працю Українського Конґресового Комітету Америки привели до розбиття суспільно-громадського життя в ЗСА, ослаблення УККА і створення другої конкуруючої громадської централі (вину за її створення в однаковій мірі несуть ті, які її створили, як і ЗЧ ОУН, яка до того їх спровокувала), учасники Збору, які схвалювали Постанови, могли поважно вірити в їхню логічність і *національну* рацію.

Балачки про домінуючу керівну ролю ЗЧ ОУН в Україні — це, делікатно кажучи, чистий груповий патос, який може бути добрий для піднесення настрою

членства організації або заспокоєння його сумнівів, що виникли після появи «Лиха з розуму» й інших матеріялів. Але ж ледве чи можна їх поважно розглядати як вихідну базу для визвольної політики в сучасному етапі. Політичне думання в Україні перебуває ще в стані світоглядового шукання й формування. Немає сумніву, що мають на нього вплив і ідеї українського націоналістичного руху й традиції його минулої діяльности. Чи увіллється воно колись в організаційні й світоглядові рамки того руху, це залежатиме від духової й організаційної спроможности націоналістичних організацій. У всякому разі, якщо ЗЧ ОУН і має якісь впливи в Україні, то має їх також і ОУН очолювана О. Штулем-Ждановичем; якісь зв'язки — і правдоподібно впливи — має також і ОУНз (УГВР).

І тут постає питання: чи з погляду інтересів «скріплювання фронту боротьби в Україні», про які говориться в Постановах ЗЧ ОУН, корисно будь-якій групі змагатися за «однорідну» організацію в Україні так як її розуміє ЗЧ ОУН, тобто як організацію підпорядковану беззастережно й виключно ЗЧ ОУН, чи теж намагатися творити єдиний визвольний фронт на базі співдії й координації всіх груп? Перший підхід може довести до того, що сталося під час війни, тобто самознищуючої ривалізації в ім'я групи, а не головної ідеї національного визволення, до компромітації груп в очах народніх мас, до створення ворогові можливости проникати в самі групи й разкладати їх знутра. Зцементування всього визвольного руху потрібне й конечне, бо воно скріпить рух і збільшить його оперативні спроможності. Але таке сцементування мусить проходити через співдію й координацію політичних, пропаґандивних і організаційних заходів усіх груп, а не через сліпу конкуренцію груп здобути монополь.

Така координація повинна початися в першу чергу на еміґрації, де перебувають провідні центри груп, що впливають, чи намагаються впливати на розвиток суспільно-політичних національних процесів в Україні. І саме тому необхідно змагатися за політичний центр, а не заперечувати його потребу, як це робить

ЗЧ ОУН. Можна було б зрозуміти — не конечно оправдуючи — позиції ЗЧ ОУН, коли б вона висловлювала критичні застереження проти Державного Центру УНР як політичного центру з міркувань вимог підпільної дії, чи теж з уваги на існуючий союз ЗЧ ОУН з гетьманцями, які принципово не визнають ДЦ УНР. Але відкидання взагалі потреби центру визвольно-політичної діяльности — це більш ніж політична безвідповідальність і таки надто виразне намагання підпорядкувати загальні інтереси визвольної боротьби груповому партикуляризмові.

Тимбільш незрозуміла й дивна позиція ЗЧ ОУН у відношенні її до Антибольшевицького Бльоку Народів, який мав би бути координаційним центром боротьби за визволення поневолених російським большевизмом народів. Постанови ЗЧ ОУН ставлять, як одну з головних правд українського націоналізму, власнопідметність української політики. Такою українська політика й повинна бути. Але в тих же Постановах зустрічаємо ствердження, що «концепція Антибольшевицького Бльоку Народів... тотожна з визвольною стратегією і політикою українського націоналізму». Після такого категоричного ствердження виникає сумнів у власнопідметність політики ЗЧ ОУН. Бо ж будь який міжорганізаційний твір, зокрема такий як АБН, з конечности мусить бути побудований на взаємному компромісі його членів. Я. Стецько, який також є головою АБН, ніяк не може переконати нас, що, шукаючи спільної мови, наприклад, з мадярами в АБН, українська група не змушена була піти на якийсь політичний компроміс щодо спірних політичних питань, от хоч би й питання Карпатської України. Хоч такий компроміс обмежує власнопідметність української політики в АБН, то це ще не національний злочин, бо ж у визвольній боротьбі проти російської імперії і байдужости, а то й ворожости інших впливових держав світу до неї, творення спільного фронту боротьби з іншими визвольними рухами бажане й потрібне.

Незрозуміле тільки й дивне для нас те, що, канонізувавши АБН підкресленням тотожности його концепції з українською політикою, і знайшовши можли-

вість зговоритися і спільно діяти з панами Оберлєндером (німець), Ріґоні (мадяр) тощо, Я. Стецько і ЗЧ ОУН вважають за зайве шукати такого ж зговорення і співдії з Президентом Лівицьким чи Головою ПУН О. Штулем-Ждановичем, чи проф. Степаненком з УРДП. Невже справа національного визволення України ближча і більше зрозуміла Оберлєндерові й Ріґоні, ніж Ждановичеві, Степаненкові, Лівицькому і українським самостійницьким політичним групам? Американці кажуть в таких випадках: щось тут смердить рибою!

III.

Українська спільнота у вільному світі і в Україні прагне політичного центру, який очолював би українську політичну визвольну акцію. Що так є, про це свідчить ентузіязм, з яким учасники Світового Конґресу Вільних Українців у 1967 р. зустріли виступи представників політичних груп. Їхні промови з однієї плятформи давали хоч ілюзію політичного об'єднання — і присутні гаряче їх оплескували, оплескували не так самі промови й промовців, як радше ідею, яку їхній спільний виступ символізував, і маленьку іскорку надії що, може, а атмосфері єднання на Конґресі настане психологічний злам в напрямку справжнього політичного об'єднання. Так само прийняли Світовий Конґрес і в Україні — не як об'єднання суспільно-громадських організацій, а радше як політичне об'єднання, бо ж Край дивиться на нас тільки як на політичну еміґрацію.

VI Сесія Української Національної Ради викликала була серед суспільности надію, що наш політичний центр, Державний Центр УНР, став на шлях уздоровлення, пожвавлення його праці і поширення його бази і впливів. Висловлювалися надії, що це буде перший крок до остаточного політичного об'єднання всіх українських політичних груп, що, може, зокрема після успіху Світового Конґресу, не тільки ЗЧ ОУН, а навіть і гетьманці увійдуть до нього. Навіть недосконалий центр кращий ніж розпорошення української по-

літичної визвольної акції між кількома взаємно конкуруючими групами. Вірилося, що українська спільнота й політичні групи доходять вже до зрозуміння цієї елементарної правди і, замість творити свої окремі «центри» та валити існуючий, включаться у спільну дію для підсилення нашого політичного центру та до його реорганізації по лінії більшої працездатности й ефективности. Бо ж успіх українського політичного центру — це успіх української справи, і зумовлений він спільним зусиллям нас усіх.

На жаль, так не сталося і ми ще далі нагадуємо недорозвинену етнічну групу з племінними навиками й традиціями радше ніж завершену національну державно-думаючу спільноту. Не сталося так з вини тих, які проголосили себе «політичним центром», початком і завешенням української визвольної політики й діяльности та в своїй груповій амбіції відкинули навіть можливість створення політичного центру з участю всіх політичних груп. (Дивись Постанови ЗЧ ОУН). Не сталося також і з вини тих, які входять до Державного Центру. Особливо ж тривожним є намагання в останньому часі однієї з груп, що входять до Державного Центру перетворити його в звичайний еміґраційний комітет.

Концепцію комітету підняла й намагається пропхати груха ОУНз (УГВР) у її Бюлетені за червень 1967 р., пропонуючи «вилучити вимогу визнавати "уряд УНР в екзилі" при приступленні до Української Національної Ради», бо це, мовляв, вможливить і гетьманцям вступлення до УНРади. При інших умовах таку пропозицію можна було б признати за щире бажання розбудувати наш політичний центр, якщо б не одна «дрібничка»: захищаючи нібито ідею такого зреорганізованого політичного центру, група ОУНз не думає розв'язувати Української Головної Визвольної Ради, яка має претенсії на виключну репрезентацію України, тобто — політичний центр визвольно-революційної боротьби в Україні. Зіставлення цих двох фактів дає право поставити питання: чи, пропонуючи фактичну ліквідацію українського екзильного уряду, не має ОУНз на меті «прочистити поле» для УГВР,

ліквідувати леґітимність Державного Центру як політичного репрезентанта традиції української самостійної держави і тим створити для УГВР можливість виступати як єдиний «уряд» України, залишаючи для УНРади тільки функцію еміґраційного комітету? Сумною іронією нашої політичної джунґлі є те, що навіть і така концепція консолідації не розв'яже всіх проблем, бо ж «урядові» УГВР довелось би конкурувати з «урядом» Я. Стецька, який любить представляти себе як прем'єра «останнього уряду України», львівського Державного Правління з 1941 р. Справді багата ми нація, маючи аж три уряди, не враховуючи четвертого в Києві.

Наївні отаманські амбіції деяких наших політичних груп і людей були б, в інших обставинах, добрим предметом жартів. Але в сучасну пору, коли Україна бореться за своє існування як нація, коли з-поза залізної заслони приходять до нас домагання допомогти їй у цій боротьбі, жарти не на місці. Існуючий стан партикулярних амбіцій вносить злочинну для національної справи анархію в наше політичне життя, виснажує нашу політичну енерґію на внутрішньо-політичні маневри, відвертає увагу від важливої справи допомоги Краєві, деморалізує українську спільноту і відштовхує від нашого політичного життя, а разом з тим і від активної допомоги поневоленій нації, наше молодше покоління. Якщо б нашому суспільству ще збереглося здорове відчуття потреб української визвольної політики, якщо воно ще ставить справу національного визволенння вище від групових партикуляризмів і амбіцій, тоді цю анархію треба ліквідувати і добиватися централізації й координації української політичної діяльности і закордоном і в Україні.

Нарікати на політичну боротьбу — мало. Значна частина нашої спільноти, ставши осторонь від «політики», дотепер тільки нарікала на «партійщину», сподіваючись, мабуть, якогось чуда, яке цю «партійщину» зліквідує. Поки що чудо не сталося, а далі чекати на нього вже ніколи. Перед суспільно-громадськими, політичними і церковними провідниками (бо ж справа визволення України — це також і справа привернення українській людині

релігійної свободи!) стоїть завдання, — невідкладне завдання, поки ми ще не прогайнували чергової історичної нагоди — проявити максимум зусиль і ініціятиви для оздоровлення наших політичних відносин, бо лише тоді наша допомога Україні може бути повна, а наша спроможність впливати на розвиток визвольних процесів в Україні в бажаному для національної справи напрямку може бути ефективна. Добившись об'єднання в суспільно-громадській площині пора нам усім подумати про Український Політичний Світовий Конґрес, завдання якого було б об'єднати й наші політичні зусилля. Якщо хтось не бачить ще, що існуючий тепер стан політичної анархії, створеної груповими амбіціями, відповідає тільки інтересам і щирим бажанням російського окупанта України, тоді страшно стає за його політичну мудрість і за долю народу, який він хоче провадити.

(«Новий Шлях», 29. 03.-12. 04. 69)

ЧИЯ ПРОВОКАЦІЯ?

У наш час, час посиленого русифікаційного натиску Москви на Україну і самопосвятної боротьби українських патріотів проти цього московського наступу і за національні й людські права українського народу, уся енерґія українців у вільному світі повинна б бути спрямована в одне річище об'єднаної й гармонійної праці у захист України. Всяка витрата енерґії на внутрішні сварки — це гріх перед Морозами, Караванськими, Шухевичами, Осадчими й іншими українськими патріотами.

На превеликий жаль, під тиском обставин, доводиться забирати час і нерви на вияснювання справ, які, здавалося, ми відставили в забуття, так як доросла людина пробує ніколи не згадувати про неприємні гріхи її молодости. До розгляду старих гріхів примусила

брутальна реакція органу ЗЧ ОУН (бандерівців) «Шлях Перемоги» на комунікат Головної Команди Союзу Ветеранів Українського Резистансу (СВУР), датований 1 вересня 1972 року, який був відповіддю на комунікат Світового Визвольного Фронту (СВУ) «У 30-річчя УПА», виданий 14 червня 1972 р.

Реакцією на комунікат СВУР були дві статті у «Шляху Перемоги»: «Свідома чи підсунена провокація» (29 жовтня) підписана криптонімом С. В. (невже автор не мав відваги підписатися своїм повним і правдивим ім'ям?) і непідписана стаття «Ганебний пасквіль на воюючу Україну» (19 листопада). За браком місця постараюся передати найкоротше головні думки обох статтей:

Якраз коли українське патріотичне суспільство підзначає світлу пам'ять Української Повстанської Армії (УПА), «віддає пошану поляглим воякам і клонить голову перед безсмертним ген. Чупринкою-Шухевичем», у час коли Москва поновно заарештувала сина ген. Чупринки, Юрка Шухевича, появився комунікат СВУР, «якоїсь ніколи не існуючої в Україні групи», який кидає вигідні для Москви і КҐБ наклепи на ОУН (мається на увазі ОУН-Бандери — Ю. П.). А оскільки комунікат СВУР був надрукований у паризькому «Українському Слові», то «Шлях Перемоги» робить редактора тієї газети, О. Штуля-Ждановича, голову ПУН, відповідальним за всі «провокаційні наклепи» комунікату СВУР. При цьому «Шлях Перемоги» зовсім недвозначно натякає, що Жданович може бути на службі Москви ще з 1942 р., коли він брав участь у переговорах отамана Бульби-Боровця з большевицькими партизанами про «невтралітет» між партизанськими частинами Бульби і большевицькими партизанами у боротьбі проти німців.

Статті «Шляху Перемоги» підносять цілий ряд справ, які повинні насторожити все патріотичне українське суспільство — до редакції «Шляху Перемоги» — і зробити свої висновки щодо чесности редакції.

Перш усього, криптонім С. В. і редакція «Ш. П.» вдаються до того, що москалі називають «ловкость рук і нікаково мошенства», тобто *шахрайського підта-*

совування карт, пишучи про *«неіснуючий СВУР»* і його комунікат: *«Не знаємо прізвищ майстрів написаної провокації,* не знаємо хто за тими писаками стоїть». Так, організація СВУР не існувала в Україні, але вона існує на еміґрації, про її з'їзд в липні цього року, її характер і склад її Головної Команди писала преса, включно з «Свободою» і «Українським Словом», вона репрезентована в Політичній Раді Українського Конґресового Комітету Америки, а *її комунікат був підписаний так само як і комунікат СВФронту і як підписуються комунікати інших організацій і установ.* Це добре знала редакція «Шляху Перемоги». Отже, нащо шахрайство? Чи не на те, щоб «згустивши фарби» вже в першому параграфі, спрямувати думання несвідомого читача по лінії, бажаній редакції? А це в журналістичній етиці називається шахрайством і свідомою провокацією.

Друге питання: *хто вчинив провокацію?* На мою думку, *провокацією був комунікат Світового Визвольного Фронту («Не знаємо прізвищ майстрів...»* і т. д. — Цитата з «Шляху Перемоги»), який *повністю зігнорував вклад і жертви інших політичних груп у боротьбі проти большевиків і німців під час останньої війни, сфальшував історію УПА з непідробленим намаганням капіталізувати кров українських патріотів для інтересів бандерівської групи.* А «Шлях Перемоги» цю провокацію підсилює, ставлячи під знак запитання існуваня не-бандерівської УПА і називаючи резистанс груп, не підпорядкованих Бандері, «мітичним».

Чи це не провокативний виклик тим, які діяли в повстанських відділах, керованих от. Бульбою і ОУН Мельника, тих які боролися в не-бандерівському підпіллі? Чи, згадуючи геройську смерть Шухевича, можна ігнорувати смерть О. Ольжича, О. Сеника, М. Сціборського, Р. Сушка, Олени Теліги і сотень інших підпільників ОУН-Мельника? Чи смертна жертва Тамари Мартинюк, яка пішла на розстріл не зрадивши організаційних таємниць, Василя Зажирея і Полікарпа Гаврилюка, організаційних зв'язкових ОУН, братів Панасюків розстріляних Ґестапом разом з їхньою старенькою матір'ю, не заслуговує на таку ж пошану й увагу як жертви підпільників ОУН-Бандери?

Як могли приятелі тих ґероїв підпілля і часто очевидці їхньої смерти зареаґувати на зовсім явне і тенденційне замовчування і перекручування фактів у славнозвісному комунікаті СВФ? Роками вони потурали політичній спекуляції ЗЧ ОУН (бандерівців) історією українського резистансу під час останньої війни; потурали в ім'я національної згоди і надіючись, що провід ЗЧ ОУН змінить свою політику нехтування і поборювання інших груп. Але комунікат СВФ був настільки провокаційно зухвалий, що обірвав нитку толерантности і примусив членів СВУР, учасників небандерівського підпілля і повстанського руху, спростувати фальш і сказати правду. А тепер хай українська громада розсудить, хто провокатори: *чи ті, хто спростовує фальш, чи теж ті, хто, фальшуючи історію, неначе зумисне викликають незгоду в нашому політичному житті?*

Чи існувала «первісна» УПА?

Цитуючи комунікат СВУР, «Ш. П.» ставить знак питання після слів «первісна УПА», мовляв була тільки одна УПА — УПА створена і керована ОУН Бандери, створена в 1942 р., а поза нею ніякий інший повстанський рух не існував — за вийнятком тільки большевицьких партизанських відділів і тих, хто з ними співпрацював і «підписував» договори про невтралітет, тобто отаман Боровець-Бульба і мельниківці.

Таке трактування історії нагадує нам відому практику вирізування сторінок з енциклопедій для підтасовування їх до лінії партії. *Повстанський рух в Україні зорганізував вже в червні 1941 р. в районі Олевська на Поліссі от. Боровець-Бульба* на доручення Державного Центру Української Народньої Республіки. Його військові відділи «Поліської Січі», які в пляні уряду УНР мали стати зав'язком української національної армії, почали прочищати Полісся від нереґулярних большевицьких військово-партизанських відділів у той самий час, як Український Леґіон «Нахтіґаль» допомагав творити у Львові уряд Я. Стецька. До листопаду 1941 р. «Поліська Січ» прочистила По-

лісся від большевиків. У міжчасі, Боровець-Бульба, пробуючи виконати його завдання створення української національної армії, приїхав у серпні до Львова домовитися з існуючим тоді українським урядом Стецька (хоч Стецько і інші члени уряду були в той час під німецьким домашнім арештом, то все ж німецька військова влада в той час толерувала ще існування української цивільної адміністрації) про підсилення «Поліської Січі» людьми, а особливо фаховими старшинами. Його розмови з представниками опанованого бандерівцями «уряду» не дали ніяких наслідків. Зате представники Військового Реферату ОУН-Мельника домовилися про співпрацю і про висилку людей до «Січі».

Прихід німецької цивільної адміністрації восени 1941 р. і наставлення німецької політики до України показали, що про творення української реґулярної армії не могло бути мови, а що, навпаки, українцям треба переходити у підпілля. Тому Бульба розформував «Поліську Січ» як військову одиницю, яка, розконспірована вже, могла бути знищена сильними тоді ще німецькими військами.

Терор німецької адміністрації проти українського населення виявив уже навесні 1942 р. необхідність творення партизанських з'єднань для боротьби проти німецького свавілля. Тому *навесні 1942 р. Бульба починає відновляти малі партизанські відділи під назвою Українська Повстанська Армія* «Поліська Січ» (серед існуючих умов, творення масового повстанського руху було недоцільне, бо могло тільки привести до великого знищення українського народу без перспективи перемоги), а теренові конференції ОУН-Мельника у Почаєві й Києві (остання відбулася 15 серпня; одним з доповідачів на конференціях був теперішній голова ПУН О. Штуль-Жданович), ухвалили *закріпити зв'язки ОУН з Бульбою і пробувати створити одноцілий український фронт в обличчі неминучих зударів з німцями й большевиками.* Колишній курінний УПА (тої, для редакторів «Шляху Перемоги», «справжньої», а не «мітичної»!) Максим Скорупський (Макс) у своїх споминах «У наступах і відступах» (Чікаґо, 1961) пише:

«На Поліссі зареаґував з весною 1942 року Бульба, зорганізувавши партизанські загони, що вже тут і там давали німцям по пальцях».

Під кінець 1942 року потенціяльну небезпеку УПА Бульби збагнули і німці і большевики; одні й другі заініціювали переговори з Бульбою. Німці через представника райхскомісаріяту у Рівному обіцяли Бульбі зброю, припинення терору проти населення в заміну за допомогу українців у боротьбі проти большевиків — але не погодилися прийняти політичних вимог визнання незалежної української держави, і Бульба переговори перервав.

Большевики також, через партизанський штаб на Поліссі, обіцяли Бульбі зброю і постачання за спільні дії проти німців. Щоб уникнути боротьби на два фронти й у свідомості, що німецький ворог у той час (це було ще перед Сталінґрадською поразкою), був багато небезпечніший, переговори з большевицькими партизанами довели тільки до перемир'я, яке, одначе, тривало дуже короткий час. Цей чисто військово стратегічний крок «Ш. П.» демагогічно використовує, роздобувши навіть знимку большевицького полковника КҐБ Лукіна — як «доказ» аґентурної пов'язаности з Москвою. За цією логікою, службу Климова-Леґенди у зформованому німцями леґіоні «Нахтіґаль» можна також було б розцінювати як аґентуруну роботу для Гітлера. Ніхто, одначе, не збирається робити таких абсурдних обвинувачень.

Зовсім окрему провокацію являє закид Голові ПУН, що в цих переговорах Бульби з большевиками він брав участь, коли він до цієї справи зовсім непричетний, ані жоден Лукін про нього не згадує, хіба зробить це заднім числом, щоб провокацією підсилити еміґраційні роздори.

У грудні 1942 р. командування УПА звертається до всіх українських політичних груп з пропозицією об'єднати всі існуючі організаційні боївки в одній формації УПА та створити при УПА дорадчий політичний орган — Народню Революційну Раду. Усі політичні групи — прихильні до Центру УНР, про-гетьманська організація Вільне Козацтво, ОУН-Мельника і створе-

на згодом у червні 1943 р. організація Українська Національно-Демократична Партія, що об'єднала опозиційні елементи ОУН-Бандери та інших ліквідованих війною партій — приєдналися до цієї пропозиції. *Приєднатись відмовились тільки бандерівці* з таких, очевидних причин:

Світоглядово-політична ментальність провідників ОУНр, побудована на вірі у їх «революційну непомильність», вірі, виплеканій вченням Д. Донцова про партію-орден, в якій панувати мусить «святогляд замість партійних параграфів, віра замість знання, непомильність і виключність замість компромісу». Тому не могло бути компромісу навіть з братом, навіть в обличчі зовнішньої небезпеки.

Друга причина — підхід до повстанської боротьби. *Ще у червні 1942 р.*, коли, вживаючи слів Скорупського, бульбівці вже «давали німцям по пальцях», провід ОУНр (бандерівців) *видав інструкцію, в якій писав: «Ми ставимося до партизанки вороже і її рішуче поборюємо. Партизани — це аґенти Сталіна і Сікорського,* а з тими нам не по дорозі». Суттєві арґументи проти партизанки, які подавала ця інструкція, були здорові: розгорнена партизанка приведе тільки до знищення українського народу. На таких позиціях стояли й ОУН-Мельника, і Бульба, вважаючи однак за необхідне творити малі партизанські загони з тих, які не могли вже залишатися в підпіллі, і для оборони населення перед ворожим терором; головні ж кадри політично свідомих членів мали замаскуватися у підпіллі для ідеологічної роботи серед націоальних мас під ворожою окупацією.

Однак вже *ранньою весною 1943 р. бандерівський провід круто змінив свої позиції:* під тиском низових кадрів свого членства, *побоюючись, що члени самовільно підуть до загально популярної УПА, провід ОУНр доручає організувати бандерівські партизанські відділи під кличем: «Всі до лісу!»*. До штабу УПА приїхав у травні делеґат від ОУНр, пор. Сонар, для переговорів про об'єднання повстанських частин ОУНр з УПА. На жаль, переговори не дали позитивного наслідку, бо діючий провідник ОУНр, Максим Рубан поставив ряд вимог, які, вживаючи слова історика Брай-

чевського на означення статусу України в СССР, мали бути не «воз'єднанням», а «приєднанням», тобто підпорядкувати УПА ОУН Бандери. *Рубан вимагав: підпорядкувати УПА політичній лінії ОУН-Бандери; визнати уряд, створений ОУН-Бандери* як єдино законну концепцію і під її прапором провадити дальшу визвольну боротьбу; *визнати провід ОУН-Бандери за єдиний політичний провід та беззастережно виконувати всі його накази й директиви; перевести масову мобілізацію в УПА;* очистити всю повстанську територію від польського населення.

Але не було жодної мови про кол. переговори з сов. партизанами, бо це був пройдений і кров'ю позначений етап.

Командування УПА відкинуло ці вимоги, відповідаючи що: *УПА не має бути військом будь-якої партії, а всенародньою збройною силою, яка визнає уряд створений суверенним актом українського народу в 1918 році,* тобто уряд Української Народньої Республіки; політична лінія однієї партії це диктатура, яка заведе націю і військо до катастрофи; *в лавах УПА не сміє бути комісарів жодної партії,* а службу безпеки в армії виконує Польова Жандармерія; *нема політичної доцільности оголошувати загальнореволюційний зрив* і переводити загальну мобілізацію в *обличчі неминучої окупації України большевицькою армією;* звільнити територію від чужинецького населення може тільки уряд законним актом, а за провини індивідуальних членів якоїсь національної групи не можна карати всіх колективно, бо тільки варвари можуть застосовувати методи колективної і родинної відповідальности, а не культурна армія.

Сонар, який під час переговорів виявляв щиру прихильність до ідеї об'єднання, від'їхав, домовившись вернутися 20 травня на чергове побачення. Ніхто з бандерівців не прибув на це побачення, бо у міжчасі Сонар «згинув у ворожій засідці». *ОУН-Бандери вирішила переговори припинити і перевести «об'єднання» силою.*

Два фрагменти з особистих споминів:

Кілька місяців після появи німецької цивільної адміністрації на Волині, стало очевидним, що німці не думають рахуватися з українськими національними інтересами і прямують до перетворення України в колонію за ідеєю Гімлера, висловленою в часописі «Дас Шварце Корпс»: «Наша мета у тому, щоб за двадцять років на українській землі стояли німецькі колиски».

Одного дня зустрічаюся з місцевим бандерівським лідером І. М. (живе тепер у Торонті і, думаю, не відмовиться підтвердити цей факт) з пропозицією: нема сумніву, що німці думають бити і вас, і нас. Поки наші проводи нагорі домовляться, давайте будемо співпрацювати разом хоч тут на місці. Дістаю відповідь: «Визнайте Степана Бандеру, а тоді будемо з вами говорити!». Подібна розмова з ним повторилася у половині 1942 року, з таким самим наслідком.

Другий фрагмент:

Навесні 1943 р. провід ОУНр кинув клич «Всі до ліса!» На Великдень зустрічаюся з бандерівським районовим провідником в одній місцевості, моїм колишнім товаришем із середньої школи, ідейним хлопцем. Питаю його: «Ну, добре: під час літа ви могтимете протримати ті великі маси людей в лісах, але що ж ви будете з ними робити, коли прийде зима?» Відповідає: «До зими ми німців виженемо». «Але ж на їхнє місце прийдуть большевики». «А большевиків ми не пустимо», — відповідає з глибоким переконанням.

Групово-політичну засліпленість і безмежну наївність на низах можна було б виправдати ідейною відданістю проводові партії. Саме цією «ідейною відданістю» можна пояснити, чому бандерівські збройні відділи, прибравши собі вже популярну в народі назву УПА, і розрісшись чисельно після наказу «Всі до лісу!», з завзяттям кинулися виконувати наказ їхнього проводу — ліквідувати існуючі частини УПА Бульби і ОУН, вживаючи при цьому часто й підступу. На Крем'янеччині повстанські відділи ОУН і ОУНр співпрацювали зі собою, мали табори в тому самому лісі,

а що відділ ОУН був краще озброєний, то ще й позичив бандерівцям значну кількість набоїв. У половині липня 1943 р., коли відділ ОУН, вернувшись з вдалого нападу на німецьку залогу у Вишневці (при чому подорозі мав збройну сутичку з большевицьким відділом Ковпака), спав утомлений, не виставивши навіть стежі в ту сторону ліса, яка була забезпечена бандерівськими «союзниками», бандерівці оточили табір ОУН і під загрозою зброї та позичених набоїв, примусили відділ ОУН скласти зброю. М. Скорупський ілюструє атмосферу цього «братнього приєднання»:

Член бандерівського відділу, Гармаш, відбирає поводи коня Гарячого, кінного розвідника відділу ОУН, і вимагає, щоб той віддав зброю. Гарячий не хоче:

— Я її здобув на Поліссі, у Бульби...

Гармаш підносить «фінку», дає в нього серію, і Гарячий падає мертвий (стр. 124).

Використовуючи той факт, що між відділами УПА Бульби та ОУН і бандерівськими відділами існували приятельські відносини, навіть спільні клички, бандерівські відділи в такий самий підступний спосіб роззброїли повстанські відділи ОУН на Володимирщині, відділ під командою Волинця, відділ УПА в Бережниці, Сарненської округи. 10 серпня 1943 г. отаман Бульба звернувся, як командувач Української Народньо-Революційної Армії (таку назву прийняла УПА в липні 1943 року, щоб відмежуватися від «об'єднаної УПА» бандерівців) з відкритим листом до членів проводу ОУН Бандери, в якому, засуджуючи дотеперішню тактику ОУН Бандери як поведінку, що вела до братовбивчої війни, ще раз звернувся з закликом до об'єднання і створення Української Народньої Революційної Ради, як «єдиного міжпартійного органу всенаціональної політики та головного центру державного будівництва».

У відповідь на цей заклик, бандерівський провід видав смертний засуд на Бульбу і його штаб. 19 серпня 1943 р. бандерівці напали на штаб Бульби. Частина штабу разом з Бульбою вирвалася, решта, з дружиною Бульби, Анною Боровець, попала у бандерівський «по-

лон». Анна Боровець померла на допитах СБ. Гонені й безщадно переслідувані переважаючими чисельно бандерівськими відділами, залишки відділів ОУН і УПА, *ніколи* не ув'язуючись у братовбивчу війну з бандерівськими відділами, або силою були примушені вступити до «об'єднаної» УПА, або оформитися в нову військову одиницю Волинський Леґіон Самооборони — самооборони перед українським СБ і оборони населення перед терором німців і створеної ними з чужинецького елементу поліції.

Хто відповідає за трагедію?

Цитуючи комунікат СВУР «Правда про УПА», «Шлях Перемоги» допускається ще одного обману перед читачами: навівши повністю місця, в яких СВУР критикує провід ОУНр і СБ, «Шлях Перемоги» промовчує ствердження, яке відноситься до самої УПА: «Мусимо також ствердити, що в боротьбі проти німецького й московського окупантів, *всі українські підпільні формації, незалежно від їх партійної приналежности, записалися золотими літерами в історії України і доказали нескоримість Української Нації»* (Підкреслення мої — Ю. П.).

Отже, якщо навіть комунікат СВУР був пасквілем (а таким він не був!) то *не на ваюючу Україну, а на провід ОУНр і його поліційний орган СБ.*

Нікому не вільно обкидати болотом могил патріотів, які в свідомості свого національного обов'язку посвятили своє життя за націю. Їх смерть, як писав поет, життя пробудить у народі. І вона пробуджує його. *Але, водночас, ніхто не має права ховатися за ореолом їхньої смерти перед критикою партійних помилок і перекручувати історичні факти,* так як це робить орган ЗЧ ОУН. Брехнею світ перейдеш, але назад не вернешся — говорить наша народня мудрість. А якщо українська політична еміґрація хоче вернутися додому, хоч і не у фізичному то у символічному розумінні, побачити вільну Україну, то вона мусить визнати правду, визнати свої помилки, щоб з них вивчити шлях повернення до вільної Батьківщини. І ЗЧ ОУН слід було

визнати правдивість обвинувачень СВУР, а не повторювати стару тактику: «Хто не з нами, той ворог українського народу, зрадник, п'ятиколонник КҐБ, якого треба знищити». (На щастя на еміґрації нема фізичних засобів до цього).

А незаперечною правдою є, що тоталітарні аспірації проводу ОУН Бандери (який у той час і не керував своєю організацією) під час війни унеможливили об'єднання всіх українських сил для боротьби проти окупантів, довели до терористичних вбивств політичних противників бандерівців, і привели до зайвого знищення політично свідомого українського активу, на Волині зокрема, а свавілля СБ компромітувало саму націоналістичну ідею.

Описана у попередніх уступах цієї статті історія обструкції проводом ОУН Бандери постійних намагань інших політичних груп привести до об'єднаної боротьби говорить сама за себе. У своєму відкритому листі до проводу ОУН Бандери в серпні 1943 р., отаман Бульба-Боровець питав:

«За що Ви боретеся? За Україну, чи за Вашу ОУН? За Українську Державу, чи за диктатуру в тій державі? За український народ, чи тільки за свою партію?»

Об'єктивний дослідник мусить прийти до висновку, що діючи нібито в ім'я української державности, ОУНр ставила свої партійні амбіції вище загальнонаціональних інтересів і для тих амбіцій готова була довести до народнього самогубства. (Пригадується заява Гітлера в останніх днях війни: «Німецький нарід виявився недостойним мене, отже хай гине разом зі мною»). Бо як можна пояснити раптовий відхід від червневої інструкції 1942 р. проти партизанки до наказу про масову мобілізацію «в ліс» навесні 1943 року, коли після поразки німців під Сталінґрадом, кожній думаючій людині було очевидно, що німці вже не вдержаться в Україні, а прийдуть большевики? Мій наївний приятель на провінції і подібні йому могли вірити, що «большевиків ми не пустимо». *Але чи міг в такий абсурд вірити провід організації, яка претендувала на очолення всієї української визвольної боротьби?* А як-

що не вірив, то в чиїх інтересах було виводити весь український національний актив з *підпілля під кулі большевицької армії*? Німці допомогли Сталінові знищити весь польський політичний актив у Варшаві в 1944 році, а большевицька армія цілий місяць приглядалася варшавській масакрі з другого берега Висли. Чи не таку саму прислугу Сталінові зробила в Україні наша «масівка» 1943 року?

Це не очорвнювання УПА. Це докір тим, які перетворили УПА в знаряддя вичищення України від ненадійного для большевиків «елементу». Писав колись С. Петлюра: «Я не знаю тривкішого цементу, що зв'язує сили нації, як кров, пролита для своєї національної ідеї... Але я не знаю нічого більш злочинного, більш обурюючого, більш шкідливого для нації та її боротьби за свою національну ідею, коли ця кров проливається подурному, без найменшої надії на те, що від пролиття крови буде користь».

Ще більш злочинним вчинком є, коли проливається кров брата на спільному фронті боротьби. «Шлях Перемоги» називає провокацією обвинувачення бандерівської політичної поліції СБ у вбивствах українських патріотів і називає це доносом до КҐБ, так наче б КҐБ про ці справи й факти щойно тепер довідається з комунікату СВУР.

Пригадую серпень 1941 року, добу, коли в Галичині і на Волині всі раділи відновленням Української Держави у Львові. Правда, деякі скептично ставилися до реальности цієї держави, деякі ставилися критично до її монопартійної форми — але все ж це була українська держава. Раннього ранку, подорозі на Волинь і ховаючись від німецьких пограничників, перескакую потічок, який колись був кордоном між СССР і Генеральною Губернією. Зараз за кордоном, в селі Вербиця, недалеко Рави Руської, зголошуюся до поданого мені в Кракові зв'язкового. Зв'язковий заскакує мене питанням: «Ви, друже, «бе», чи «ем»? (цитую дослівно). Признаюся, що я «ем». «Якщо так, то не признавайтеся до цього нікому, бо наша поліція виловлює таких як ви», — радить зв'язковий. Після такої поради, йдучи пішки майже 300 кілометрів, я як вогню

уникав блакитно-жовтих перев'язок на рукавах «нашої поліції» і добився щасливо до дому. Але не добилися відомі ще до війни активні члени ОУН — Ігор Шубський, якого з трьома товаришами переловила «наша поліція» на Сокальщині (добрі люди допомогли потім вдові Ігоря розшукати могилу її чоловіка), Куц з Луччини і ін.; «наша поліція» розправилася з братами Пришляками на Жовківщині.

Чи вчинила це «наша поліція», поліція української держави, самовільно, у «запамороченні від успіхів»? *Чи теж діяла вона на наказ її влади? Хай читач сам зробить висновок.*

У всякому разі, у світлі дій «нашої поліції» вже на початку діяння уряду Я. Стецька, напрошуються висновки до того, хто були вбивники членів ПУН О. Сеника і М. Сціборського на вулиці Житомира і Я. Барановського і Р. Сушка у Львові.

Коли ж ідеться про «священне» обурення «Шляху Перемоги» на згадку про дії СБ у 1943 р., то на еміґрації є десятки людей, відомих в українському суспільному житті і яких навіть редакції «Шляху Перемоги» важко буде назвати аґентами Москви, — які можуть дати нотаріяльно завірені свідчення про акти терору СБ над українськими патріотами і невинними людьми. Зацитуємо знов згадуваного передтим курінного УПА М. Скорупського:

«Юстик (районовий СБ. — Ю. П.) без нічийого наказу, без суду, виконав присуд і сам розстріляв. Він являвся паном життя і смерти селян, які належали до району його влади. Це був нам образок майбутньої діяльности бандерівської СБ» (стр. 69). «СБ почала масову чистку серед населення і в відділах УПА. За найменшу провину, навіть за особисті порахунки, видавалось на селянина кару смерти... СБ і її діяльність — найчорніша сторінка історії тих років» (ст. 148).

Діяльність СБ трагічна тим, що немов на замовлення ворога, вона компромітувала в очах населення українську визвольну боротьбу. Чи могла вона здобути симпатії селянина, який дістав сто шомполів за відмову везти серед ночі станичного СБ до його дівчини на

третьому селі (і такі випадки траплялися)? *Провокацією є не критика СБ, а сама діяльність СБ!* Маємо всі підстави припускати, що між есбістами були большевицькі аґенти (як відомо, вони проникли в німецьке СД-Ґестапо, то чому ж не могли проникнути і в ряди СБ), і багато злочинів могли бути їх ділом. Але і в такому випадку провід ОУНр посередньо за їхні вчинки відповідає, виплекавши в своїх рядах атмосферу нетерпимости до інакше думаючих українських патріотів, атмосферу, в якій вірність партії («справі») мірялася міркою рівня такої нетерпимости (а хто ж міг рівнятися нетерпимістю большевицьким аґентам?) — і зберігаючи таку атмосферу й вибілюючи СБ ще й до сьогодні.

А кому потрібна ця провокація?

Вершком провокації «Шляху Перемоги» є свідомо фальшиве пов'язання особи Голови ПУН, О. Штуля-Ждановича, з авторством комунікату СВУР. Як учасник липневого з'їзду СВУР — а при тому, маючи частий листовний обмін думками з ним, — мушу ствердити, що О. Штуль-Жданович не мав ніякого, навіть посереднього, відношення до резолюцій, схвалених З'їздом СВУР і до комунікату Головної Команди СВУР. *Обвинувачувати його в авторстві Комунікату СВУР це те саме, що обвинувачувати редактора «Свободи»,* яка лояльно містить всі комунікати Світового Визвольного Фронту, *у авторстві комунікату СВФ «У 30-річчя УПА».*

Мені здається, що досвідчені редактори «Шляху Перемоги» добре знали про нелогічність їхнього обвинувачення. Тому питання: чому вони вдалися до такого нечесного «трюку»? На мою думку, ця і всі попередньо згадані провокації мали на меті «розправитися» з ОУН шляхом «атентату» на її Голову, О. Ждановича. Є різні методи атентату. Полк. Коновальця вбито годинниковою бомбою; Симон Петлюра згинув від револьверової кулі; Степан Бандера — від отруї. Один недолік таких форм атентату — це складність його переведення, можливість зловлення атентатчика, роз-

голос і, врешті, факт, що жертва атентату стає в очах суспільства героєм, довкола неї твориться міт пошани, який скріплює ідею, за яку вона вмерла.

Ці недоліки відсутні в делікатнішій формі атентату, морального атентату, який знешкідливлює жертву моральною смертю в очах не тільки широкого суспільства, а навіть в очах її послідовників. Вбивши віру людей в ідею, виразником якої була морально вбита особа, ворог вбиває саму ідею. *Натягнена і білими нитками шита кампанія «Шляху Перемоги» проти Голови ПУН виглядає мені саме як спроба такого морального атентату.* Питання: на чиє замовлення? Чому? Чи тому, що ПУН і О. Штуль зорганізували шляхи, якими українські патріоти в Україні дістали можливість інформувати світ про московське насильство над українським народом, і публікаціями «самвидавських» матеріялів (у тому й інформації про долю Юрка Шухевича) винесли українську справу і українську боротьбу проти Москви на сторінки світової преси? Чи, може, комусь невигідна невтомна акція ОУН і Голови ПУН в напрямку оздоровлення внутрішніх відносин серед українців у вільному світі, яка поволі здобуває позитивний відгук серед незаражених груповим доктринерством людей? Кому?

Хочеться вірити, що провокативний виступ «Шляху Перемоги» — це необдумана реакція людей, які не бажають визнати своїх минулих помилок і тому повторюють їх сьогодні. Але пам'ятаймо: лише правда визволить нас від нас самих і тоді, звільнені від наших слабостей і недоліків, скріплені духово, можемо йти у бій за нашу національну Правду. Наші діти, батьки і ми пробуємо зустрічати Великдень, свято Христового Воскресіння, сповіддю за вчинені гріхи і проханням у інших — простити наші гріхи перед Причастям.

Ми всі віримо у свято Воскресіння Нації, всі прагнемо його побачити, або хоч допомогти його приходові. Чи ж не слід нам, ідучи до нього, очистити наше сумління, висповідатися самі перед собою за вчинені в минулому помилки, і в братерському єднанні піти до Причастя? Маймо відвагу глянути правді у вічі і не

биймо камінням тих, які вказують на наші помилки, щоб ми й інші витягли з них науку і в майбутньому їх не повторяли. Бож, так як і людина, суспільства, які не вчаться з помилок минулого, ніколи не досягнуть своєї мети. ОУН і її тодішній провідний член, Я. Стецько виховували колись своїх членів, у тому й автора цієї статті, на гострій критиці уряду Української Народньої Республіки в роках 1917-20. Ніхто нас тоді не обвинувачував за це в аґентурній роботі для ворога. Чому ж тоді орган ЗЧ ОУН, очолюваної тепер тим самим Я. Стецьком, так демагогічно реаґує на критику, направлену не на розбивання української спільноти, а на її оздоровлення?

(«Укр. Слово», 21. 1. — 4. 2. 73)

ДО ПИТАННЯ ПЕРСПЕКТИВ УКРАЇНСЬКОЇ ДІЯСПОРИ

(Думки для дискусії)

Слід привітати винесення д-ром М. Сосновським на форум пресової дискусії питання про майбутнє української діяспори (див. «Новий Шлях», чч. 29, 30-31). Його ініціятива важлива особливо тим, що у своїй аналізі він приходить до висновків, яких ми не привикли чути від людей принаймні ще донедавна активно заанґажованих у політичну роботу, зокрема ж у середовищі, до якого належав і, можливо, ще в душі належить д-р М. Сосновський.

Сосновський дуже слушно вказує на факт, який «політичні еміґранти» дуже часто переочують: народжена в діяспорі українська молодь, у переважній більшості ідентифікує себе вже з країною її народження чи поселення, уважаючи її, а не Україну, за свою батьківщину. Однак Сосновський узагальнює свій висновок, забуваючи наявні, хоч і рідкі, випадки де мо-

лодь другої, а то й третьої ґенерації таки ідентифікує себе як *українці* (для прикладу можна взяти передруковане в «Новому Шляху» ч. 22 зведення поглядів молодих у журналі «Пластовий Шлях»). Ці вийнятки, однак, не дають підстави до нереалістичних і перебільшено оптимістичних висновків про те, що, мовляв, коли існують вийнятки, то при відповідньому підході можна всю молодь перевести у патріотів-українців. Навпаки, проблема майбутнього української діяспори полягає у тому, що намагаючись виховати одиниці на патріотів-українців (М. Сосновський, правдоподібно, не вірить у таке «чудо»), нам слід, для збереження української діяспори, виховувати масу молоді українського походження на патріотів української справи.

Розв'язку питання збереження української спільноти в діяспорі на далеку мету М. Сосновський бачить у плеканні українських традиційних культурних цінностей, увесь комплекс нашого церковно-релігійного життя, себто всі ті елементи, які мають — умовно кажучи — «позачасовий характер». Годі сперечатися з цією тезою Сосновського і з його думкою про те, що програма праці на відтинку збереження української діяспори мусить класти наголос на плекання наших культурних и церковно-релігійних традицій. Національна культура це — корінь національної свідомости людини і без неї людина стає безбатченком, перекотиполем на чужих степах. Але не можна прийняти тезу про виключність культурної праці, як засобу збереження й мобілізації сил української діяспори на далеку мету, яку суґерує читачеві стаття Сосновського.

Можливо, методи «політизації» української діяспори ведені дотепер українськими політичними середовищами, це — «річ нереальна і засуджена на повну невдачу, як пише Сосновський. Але заперечення «політизації» створює небезпеку підсилення вже досить наявного серед нашої еміґрації заперечування української «політики», під категорію якої підпадають навіть свята Шевченка (базуюся у цьому на заяві пароха однієї з українських церков), зосередження уваги на чистоту етнографізму і нехтування проблемами України, бо це, мов-

ляв, «політика» — буде вистачаюче мобілізаційним чинником? Як довго така «відполітизована» і на культуру чи церкву зорієнтована суспільність встоїться перед процесом асиміляції?

Відповідь на це питання може дати приклад недавньої тенденції Української Католицької Церкви до латинізації й денаціоналізації у багатьох країнах українського поселення. Тенденція ця була спричинена настановою «не мати нічого спільного з українською політикою» і спинила та відвернула її (на як довго?) інтервенція «зполітизованих» її членів, себто людей — хоч не конечно активних членів політичних груп — таких, які бачать всі аспекти українського життя — церковно-релігійний, культурний і політичний — як суцільний комплекс і дії допомоги українському народові для збереження нашої молоді.

Ніхто не може теж заперечити факту, що вся дотеперішня організована діяльність української спільноти в діяспорі по лінії допомоги Україні була і є стимульована — безпосередньо чи посередньо — українськими політичними групами. Навіть теперішня активізація української студентської молоді у захист репресованих в Україні і проти московської русифікаційної колоніяльної політики — активізація дуже позитивна з погляду збереження української діяспори на майбутнє — сталася під впливом наших політичних груп, хоч би навіть з того погляду, що ці групи роздобули і спопуляризували інформації про репресії в Україні.

Можна мати поважні заастереження до дотеперішніх методів праці наших політичних груп і я такі застереження маю. Головне з них це — брак далекозорости, заскорузлий доґматизм, відсутність відчуття потреб нинішньої дійсности, невміння підпорядкувати приватно-групове загально-національному. Ці недоліки відштовхують чималу частину нашої національної спільноти від української «політики», замість притягати її до політики у справжньому і здоровому її значенню — динамічної сконсолідованої праці у всіх

ділянках нашого національного життя, скерованої в одне річище допомоги визвольній боротьбі українського народу.

Якщо шукати аналогію, то можна її знайти в євреїв: Ізраїль виник як результат синагоги (орґанічна цілість релігії, культури і політики, бо ж кожна єврейська молитва це політичний маніфест і програма) і сіонізму, себто політичного руху в діяспорі. Тому мусимо ставити домагання до українських політичних груп відкинути політиканство і зайнятися справжньою політичною дією, гідною зрілої нації, а не недорозвинених диких племен. Але відкидати політичну сторону з програми нашої дії для збереження нашої діяспори — небезпечно. Не перечу, що з корення національної культури дбайливо плеканого на чужому ґрунті може вирости розкішна квітка нашої ідентичности серед кломбу іншо-національних квіток. Але збереження етнічности ще не дає ґарантії, що вона стане засобом допомоги Україні.

Наша проблема — принаймні тепер поки Україна поневолена — не саме збереження етнічности, а постійна духова і матеріяльна мобілізація нашої діяспори для допомоги Україні. Така мобілізація вимагає політичного усвідомлювання і політичної програми. Колись, до другої світової війни, таку політично-мобілізуючу ролю відогравали політичні групи в Україні і в сумежних з Україною країнах. Зараз таких груп в Україні немає, отже їхню ролю повинні виконувати політичні групи в країнах українського поселення поза Україною.

(Рукопис, 1973)

***

ТІ, ЩО ВИРОСЛИ У В'ЯЗНИЦІ

Це було в 1942 році. В одному з міст Німеччини мені уперше довелося зустрітися з моїм однолітком, який виріс у в'язниці. Бо тільки так можна назвати було молодого хлопця, який родився і все своє життя провів за непрохідною заслоною совєтських кордонів, відірваним від вільного світу, а атмосфері совєтського — до деталів реґульованого — режиму, у системі духового й фізичного рабства. Нічого дивного, що я підходив до нього з почуттям, в якому перепліталася цікавість з недовір'ям — властиве кожному, хто зустрічається з людиною, на якій виразно видніє ще в'язничне тавро і врешті страх, що ця зустріч розторощить мої надії на те, що Москві не вдалося зломити душі нашого народу, та що навіть там, в умовинах московського терору й забріханости, існують л ю д и — не обездуховлені людські істоти, жертви експериментів московського «доктора Ґальванеску» (зразок тирана з роману Ю. Смолича) — а таки справжні люди.

Мої побоювання виявилися неоправданими. Щоправда, Ігор (так називався мій новий знайомий) був людиною іншого світу, з іншим розумінням і підходом до життя, як було моє, однак в духовій, ідейній площині ми відразу знайшли спільну мову. Хоч і не ознайомлений з теорією й програмою українського націоналізму, Ігор був націоналістом, так наче б 10 років його свідомого життя в совєтських школах, під безупинним тиском московського комуністичного виховання, були лише коротким сном і наче б він зріс в умовинах вільної української думки. Моє здивування й радість з відкриття цього факту Ігоревої національної зрілости ще більше зросли, коли я довідався, що він був колись комсомольцем. «Так, був, бо іншого виходу не бачив», сердечно признавася він.

Сьогодні, після чергового десятка років нової хвилі московського насильства над Україною і зокрема над її молоддю, знову виринає питання: кого зустрінемо ми, як вернемося на Україну? Що думає, чим живе сучасна совєтська українська молодь? Чи знайдемо ми з нею спільну мову? Чи сприйме вона ті ідеї, якими живемо ми? Чи не поглинув її дурман московського комуністичного виховання? І у відповідь на ці питання пригадується зустріч з Ігорем. Щоправда, не можна його узагальнювати з усією молоддю — були й інші, яких московське комуністичне виховання або перетворило в яничарів, або докраю здеморалізувало. Але не був він і вийнятком, бо Ігорів доводилося зустрічати більше у бурхливі воєнні і післявоєнні роки.

Скупі вістки, що приходять з-поза залізної заслони, говорять про те, що Москві не вдається всеціло опанувати душу молоді і зламати її опір московському поневоленню. Про цей опір згадує досить часто совєтська преса і радіо, закликаючи до посилення боротьби проти «буржуазного націоналізму» серед української молоді. Цей мовчазний спротив виразно відчули кореспонденти паризького «Смолоскипу» у їхній зустрічі з совєтськими спортовцями в Парижі (див. «Один день на родіні», «Смолоскип» квітень 1955). Про опір молоді совєтській системі говорив і син сов. полковника Валерій Лисіков, який недавно втік був до Західнього Берліну і вернувся назад до СССР (за офіційним повідомленням — добровільно) у дуже таємничих обставинах, щойно після того, як маршал Жуков особистим листом до президента Айзенгавера просив повернути його «зажуреним батькам». Нічого дивного, що Москва не довіряє навіть своїм довіреним і вишколеним редакторам студентських газет, боячись пустити їх у відвідини до ЗДА.

Цікаво відмітити одну важливу річ: тоді як спротив совєтській системі серед московської молоді проявляється, за свідченням Лисікова і за повідомленням совєтської преси, в анархізмі і в нігілізмі, — опір української молоді йде по лінії українського націоналізму, про що свідчать спостереження іншого кореспондента «Смолоскипу», який відвідав в минулому році

СССР у складі французької студентської делеґації, як теж чужинецькі звідомлення про націоналістичну діяльність української молоді в совєтських концентраційних таборах і, як уже згадано, постійна кампанія совєтської преси проти українського націоналізму.

Ігорів ми колись зустрінемо, може чужих нам вихованням, але рідних нам духом, готових з'єднатися з нами ідейно і стати разом з нами до будівництва вільної української держави. Вони є сьогодні разом з нами в ідейному протимосковському фронті і в майбутньому стануть поруч нас у фізичному фронті боротьби за українську державність, якщо ми їх уже тепер навчимося розуміти і якщо ми самі будемо ідейно готові до того майбутнього моменту.

Готувати не накази й адміністраційні призначення на «посадників» того чи іншого міста в Україні, а готуватись духово й ідейно до майбутньої зустрічі з Ігорями в Україні — у цьому сучасне завдання нашої молоді на еміґрації.

(«Свобода», 25. 05. 55)

ЗА ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ

Тема цієї статті може виглядати дивною на сторінках молодечого органу. Виховання дітей? Чи ж не справа це наших шкіл, а зокрема батьків? Так, це справа передусім батьків. Проблема однак у тім, що багато батьків дивляться на неї байдуже і тому обов'язком нашим є допомогти батькам зрозуміти їхні помилки і звернути належну увагу на цю справу, яка є важлива для нашої національної спільноти, для самих батьків і врешті для наших молодечих організацій. Йде бо про те, чи за яких десять років ви взагалі матимемо кадри української молоді в Америці, Канаді чи в інших країнах українського поселення, а згодом чи взагалі буде кому передати справу, за яку ми змагаємося, справу допомоги Україні.

Справу виховання дітвори годі обговорити в одній короткій статті. Вона заторкує багато педагогічних,

психологічних і суспільних проблем. Тут я лише хочу звернути увагу на декілька речей і помилок батьків у першу чергу.

Коли наша нова іміґрація приїжджала сюди, кожен з мокрим рядном накидався на «старих іміґрантів»: Як так? Ваші діти не говорять по-українському?! Пройшло кілька років. Зустрічаєте дітей нових іміґрантів, дітей, які приїхали сюди із знанням української мови, бо навіть вивчали її в таборових школах і стверджуєте, що часто ці діти вже не вживають української мови не тільки в розмові між собою, але навіть із батьками, призабули її, або й зовсім вже не знають. Це за 4-5 років перебування тут.

Хто винен? Хай батьки не гніваються за обвинувачення, але таки в основному винні батьки. Звичайно, можна почути цілий ряд оправдань. Одне з них: діти, мовляв, цілий день у школі, а потім між чужими дітьми на вулиці, отже скільки їх можна навчити вдома? Відповідь: знаю одну родину, в якій мати чужинка, навколо чуже середовище, батька цілими днями нема вдома — а діти говорять досить доброю українською мовою. А що говорити тоді про родини, в яких батько і мати українці і перебувають в більшому зосередженні українців?

Друге — «суспільницько-політичне» (з важким зітханням): от, коли б нам добра українська школа! А так що? Розсварилися за політику, школи доброї нема і наші діти мусять забувати свою мову.

Відповідь: часто це нарікання є лише звичайним фарисейством, бо той же самий батько чи мати не посилають своєї дитини до української школи. Крім того — навчання в українських школах відбувається звичайно раз на тиждень. Чи може така школа дати дитині українську «зарядку» на цілий тиждень, 6 днів і 20 годин? Звичайно, що ні. Така школа — і це єдина школа, на яку ми можемо спромогтися в більшості випадків — може лише допомагати батькам, але не може зняти з плечей батьків основного тягару завдання виховання дитини в свідомості її національного походження. Третє «наукове» оправдання: розмовляючи

вдома по-українському, дитина матиме в школі труднощі з англійською мовою. Отже, перше хай вона вивчить досконало англійську мову, а тоді, «прийшовши до розуму», легко вивчить українську.

Тут батьки мають трохи рації. Дитина справді матиме на початку труднощі в школі, але не довго. Не треба забувати, що вже в дитячому садочку і в забаві із сусідніми дітьми, вона вивчає основи англійської мови, а крім того, вона дуже скоро опановує мову, якою говорять її малі приятелі. Основний недогляд у цьому третьому оправданні це те, що в переважній більшості (і це кожен може ствердити фактами) діти, які не засвоїли української мови до часу, коли вони пішли до школи, вже до неї не вернуться. Школа, англійське товариство, англійські книжки і «камікси» роблять українську мову «зайвою».

Основна причина наших батьківських «труднощів» з українським вихованням їхніх дітей є, на нашу думку, в тому, що самі батьки, свідомо чи підсвідомо, уважають також українську мову й українське виховання своїх дітей зайвим, а то й навіть шкідливим, бо ж, мовляв, відразу прозраджує їхнє «діпівське» походження перед іншими «чистокровними» американськими знайомими. А це ж великий сором! Так, наче б ті сусіди і знайомі по ламаній, і то жахливо ламаній, мові батька, і навіть по самому його вигляді, не бачать, хто він і чи приїхав він до Америки на «Мейфлауер», чи на якомусь «Генералі» 1950-их років. Чи можуть діти ставитися з повною повагою до мови свого батька, коли бачать, що він сам її соромиться?

Чи є доцільність у навчанні української мови? Поминаємо чисто патріотичні міркування, бо, на жаль, у багатьох ці міркування втратили своє значення і пам'ять перед тими, які залишилися вдома, приспана бажанням лише самому добре влаштуватися. Не будемо згадувати і того, що визначні американські педагоги і діячі вказують на велике значення і вартість знання американцями двох мов, навіть для самого успіху молодої людини в її пізнішій кар'єрі. Звернемо увагу на більш близьку батькам справу — відношення їхніх же дітей до них. Виховані в погорді до батьківської

мови і минулого, діти починають ставитись з погордою і до самих батьків, втрачають з ними духовий зв'язок. Чи повинен батько пізніше нарікати на невдячність дітей?

А все ж таки, чи можна дітей виховати в українській свідомості вдома? Можна, якщо батьки пильнують цього послідовно, привчаючи, а в час, коли дитина йде між чуже середовище, навіть спонукуючи її говорити українською мовою вдома, читати з ними українські книжки, переповідати їм українську історію тощо. Спочатку дитина бунтується, але згодом привчається і не тільки перестає соромитися, але набуває гордости за своє походження. Це не теоретичні міркування, а висновки зі спостережень над дітьми, які 6-8 років соромилися говорити до батьків по-українському в приявності своїх американських товаришів, а пізніше з гордістю розповідали в школі про Україну як «найкращу країну в світі».

(«Свобода», 26. 05. 56)

***

МОЛОДЬ НА БАРИКАДАХ РЕВОЛЮЦІЇ

...В тіні трьох спалених совєтських танків лежить труп молодої дівчини. Росіяни застрілили її, коли вона, обкидавши пляшками палючої бензини, знищила танки. Хтось вкрив її мадярським прапором і причепив картку з таким написом: «Тут згинула 14-літня мадярська дівчина. Її смерть не пішла намарне».

Це образок з останніх подій у Будапешті. Коли пишемо ці рядки, Мадярщина стікає кров'ю під брутальним московським чоботом. Слухаючи останніх повідомлень про криваве здушення москалями мадярської революції, може здаватися, що смерть тієї 14-літньої дівчини і тисяч її товаришів і товаришок була даремна, бо ж покищо вони не вибороли того, за що

боролися. Якщо міряти це міркою сьогоднішнього дня, це так. Але чи ж можна успіх національної боротьби за свободу міряти одним днем? Ні, і це засвідчили події в Будапешті, бо ж мадярська революція почалася з-під пам'ятника Петефі, поета-борця і мученика за свободу Мадярщини в неуспішній революції 1848 р., засвідчуючи цим, що ідеї, за які згинув Петефі більш як сто років тому (і то згинув «надарма», як хтось міг би був сказати в той час), стали гаслом останньої революції.

Найважливіше те, що за ці ідеї пішли битись молодь і діти, вже більше десятка років виховувані в комуністичному дусі. Саме ця вихована комуністами молодь перша пішла на барикади національної революції і фактично винесла на собі весь тягар керівної боротьби з московським наїзником. (Цікава аналогія: революцію 1848 року здушили московські війська і Петефі згинув від московської кулі. Історія знову повторилася в 1956 році). Діти пішли голіруч на совєтські танки... і перемагали їх.

...13-літній хлопець стоїть на вуличній барикаді, тримаючи в руках кріс завбільшки майже такий, як він сам.

— Де ти дістав цього кріса, хлопче?

— Мені його дали.

— Де ти навчився з нього стріляти?

— Мене навчили комуністи. Партія вишколювала всіх нас, дітей.

...Група кільканадцятилітніх хлопців оточила совєтський танк. Один з них, не зважаючи на кулеметний вогонь, вискочив на танк. Витягнувши з-запазухи пістоля, він застрелив через гарматний отвір водія. Другий його приятель підпалив танк бензиною. Коли москалі почали вискакувати з танка, один з хлопців вирвав з рук московського офіцера автомат і почав стріляти.

...Чотири дні московські танки намагалися пройти одною вулицею Будапешту, і чотири дні їх затримували 14 і 15-літні хлопці, обкидаючи з будинків пляшками з бензиною, а потім підпалюючи гранатами.

...18-літній хлопець спалив чотири танки на одному з міських бульварів Будапешту. Москалі прострелили його в живіт, але це не спинило його, аж поки не згинув від кулі, що влучила його в голову.

Це — кілька сцен з реального життьового фільму про молодь на барикадах нової мадярської національної революції проти московського рабства.

Вони викликають у пам'яті спогади про таких же молодих героїв української визвольної боротьби 1918-1920 рр., Карпатського зриву, 2-ої світової війни і повстанської боротьби УПА. Зокрема вони пригадують Яценюка, Кошика і інших, які, як мадярська молодь, хоч і виховані були в комуністичній системі, відразу після відступу большевиків у 1941 р. стали, як борці української національної революції.

Яценюк, Кошик і сотні таких як вони в Україні, і теперішні молоді мадярські революціонери, доказали, що таки ідею нації й національної свободи годі вбити. Адже ще напередодні мадярської революції західні «знавці» твердили, що вихована в совєтській системі молодь є пропаща для визвольної протимосковської боротьби. Боротьба мадярської молоді за національну свободу доказала ще раз, що до питання націоналізму годі підходити з розробленими в кабінетних ляборатоpіях раціоналістичними мірками. Ідея нації і свободи — це духова вартість, для якої не існують ані залізні заслони, ані стіни московських в'язниць. Мадярський зрив дав зматеріялізованому світові ще один доказ того, що науковий матеріялізм є безсилим перед ідеалістичними первнями націоналізму, тієї містичної сили, що з козацьких могил зродила модерну українську націю і повела молодь з комуністичних шкіл на барикади національної революції.

Хай матеріяльна сила Москви і вбиває фізично носіїв націоналістичної ідеї і в Україні, і в Мадярщині. Але чи вбила вона Ідею? Ні, так як не вбила ідей Петлюри і Коновальця в Україні, і ідей Кошута і Петефі в Мадярщині. Смерть мучеників за національну свободу це лише початок боротьби, а не кінець. Знайдуться інші, що успішно завершать почату боротьбу проти світового символу рабства — Москви.

(«Свобода», 17. 11. 56)

***

ЩО РОБИТИ?

Приходять цікаві вістки зі Східньої Европи, вістки, які підсилюють наші надії на кінцеве визволення України з-під московського панування. Мадярщина горить у вогні протимосковського повстання, доходять чутки й про повстання в Україні, неспокій в Румунії, Болгарії, Німеччині, Польщі. Невже це початок кінця московському рабству?

Серед цих тривожних подій ми поставлені в позицію глядача, хоч душа наша там, на Сході Европи. І кожен ставить питання: що нам робити? Що може зробити українська еміґрація в загальному, і що, зокрема, можемо зробити ми, молодь?

Ствердити треба, що наші можливості невеликі, а все ж таки і при цих обмежених можливостях ми можемо вже тепер, і то саме тепер, покласти нашу цеголку в будову майбутньої вільної української держави. Очі всього світу, а зокрема Америки, звернені тепер на брутальну московську аґресію в Мадярщині і на зв'язані з цим проблеми інших поневолених Москвою народів. Про Україну відносно мало говорять просто тому, що про українську проблему в світі або не знали, або не хотіли знати під впливом облудної пропаґанди червоних і білих московських імперіялістів. Правда, українська правда потрохи вже пробиває цей мур московського імперіялістичного фальшу, але ще багато треба зробити, щоб справа про Україну і про Москву стала у повній наготі, без московської полуди перед очима західнього світу.

Чи це означає, що молодь повинна включатися активніше в ту політичну роботу, яку дотепер вели «батьки»? Так. Можливо якраз тепер і найкращий час для нас, молоді, стати місіонерами правди, за яку боряться наші товариші й ровесники в Східній Европі. Це ж бо молодь розпочала й веде боротьбу проти московського рабства і в імені цієї молоді ми маємо обов'язок і мусимо звернутися з закликом до такої ж молоді тут в Америці, про зрозуміння і моральну допомогу у цій національній визвольній боротьбі України і інших поневолених народів. Не забуваймо, що наші

ровесники в Америці незабаром можуть стати активними учасниками подій, у яких вирішуватиметься і доля України і чим правильніший погляд вони матимуть на ці справи, тим краща буде розв'язка українського питання. А врешті через молодь і батьки можуть довідатися правду про Україну.

А все ж таки: що ми можемо зробити?

Подати загальний плян праці неможливо, бо кожен окремий випадок вимагає індивідуального підходу, а дуже часто таки дослівно індивідуальної акції одиниць. Але можливості праці є і треба їх тільки використовувати. Для ілюстрації, що можна зробити, кілька фактичних прикладів.

В одній місцевості гурток молоді минулої весни зорганізував виставку писанок в приміщенії YMCA. На відкриття виставки запросили одного старшого громадянина, який зробив дуже змістовну доповідь про Україну для досить численної групи присутніх американців. І доповідь і виставка були відмічені в місцевій пресі, в якій, здається, взагалі вперше згадано тоді Україну.

Троє українців, учні середньої школи (highschool) приготували концерт українських колядок у своїй школі, використавши грамофонові плити, і зробили при тому доповідь про Україну.

Єдиний українець в одній з середніх шкіл, учень II кляси, вже кілька разів робив у своїй школі доповіді про українську проблему. Остання тема його доповіді в дискусійному гуртку була: «Як треба розуміти події на Мадярщині?»

Великі можливості праці є для студентів університетів, зокрема там, де є українські студентські гуртки. Але й індивідуально можна багато зробити, прикладом чого є знайомий мені студент одного з університетів, який зробив уже кілька доповідей в різних студентських гуртках.

Навіть і серед робітників можна працювати, наприклад, роблячи доповіді в своїх юнійних організаціях про стан робітників у Совєтському Союзі, а при цьому інформуючи й про Україну.

Зорганізовано чи одиницями — інформувати наше оточення про правдивий характер «Росії» мусимо, бо ворожі нашій справі сили постійно намагаються дезорієнтувати американське суспільство. Приклад: колишній енкаведист Хохлов, який начебто втік на Захід, недавно на сторінках американського журналу « US News and World Report » переконував американців, що мадяри борються не проти росіян, а проти комуністів. А скільки то в шкільних бібліотеках є книжок, що ширять брехливу пропаґанду про миролюбність Росії і замовчують зовсім питання України та інших поневолених Москвою народів. Американська молодь виховується під впливом цих книжок. І тому наше завдання — йти між ту молодь і розвіювати туман московської брехні.

(«Свобода», 03. 01. 57)

***

КРУТИ — ДЕНЬ УКРАЇНСЬКОЇ МОЛОДІ

Їх було лише триста пам'ятного 29 січня 1918 року на вкритих снігом полях Крут. Триста молодих юнаків проти тисячних лав московського наїзника. Ще вчора сиділи вони на шкільних лавках, молоді, безжурні, зайняті своїми молодечими радостями й турботами. Ще вчора мріяли про закінчення своїх студій і укладали пляни свого особистого життя у вільній власній державі. Ще вчора сиділи в театрі, відчуваючи в своїй руці ніжний потиск руки коханої дівчини, з якою уявляли щасливе життя в майбутньому. Ще вчора ковзалися весело громадою на льоді і, вертаючись додому, безжурно обкидали один одного свіжим снігом. А сьогодні, ледве навчившись володіти крісом, вони добровільно зголосилися пожертвувати своїм особистим щастям в ім'я вищого ідеалу вільної Нації.

Лежачи в снігу з гарячими від стрілянини крісами в руках, можливо, думали вони про триста грецьких героїв під Термопілями. А може й не було часу дума-

ти, коли ворожі маси, мов нищівна розпалена лявіна червоного вулькану, посувалися вперед. Руки ледве встигали набивати кріса, стріляти, знов набивати, стріляти, і так без кінця. Якщо був час думати, то хіба про те, щоб не датися ворогові живим у руки.

Виїжджаючи зі столиці, вони мріяли вернутися з перемогою. Але ось тут на засніжених полях, зустрівшись з ворогом, що в багато разів переважав їх своєю масою і силою зброї, зрозуміли, що залишилось тільки одне: стримувати ворога якнайдовше, щоб дати столиці час приготуватись до оборони. Смерть? Чи ж не варто вмерти за те, щоб Нація жила вічно? І чи ж ганьба капітуляції або втечі не є стократ гіршою від почесної смерти за ідею? Там десь у столиці і по цілій країні велися палкі дискусії й суперечки за ідеї й програми — політичні і соціяльні, групові і всенаціональні. Тут, на полі бою, йшла боротьба за одну ідею, ідею вільної самостійної України, в якій була б здійснена заповіджена Шевченком своя українська правда і сила, і воля.

Рідшали стріли збоку малої групки оборонців права української нації жити вільним життям, і врешті зовсім затихли. Над трупами трьохсот героїв Москва святкувала першу перемогу своєї брутальної сили на шляху червоного імперіялістичного походу на підбій вільного світу.

Минуло 39 років від Крутянського бою. Чи то під впливом часу, чи під впливом духової розгублености в погоні за, так званим, модерним, значення і вага Крутянського бою затираються серед нашої громадськости і навіть — а може особливо — серед молоді. Не йде про військово-політичне значення того бою, бо воно може було й невелике. Багато важливіше ідейно-духове значення і вплив його на нове, післякрутянське українське покоління.

Пригадуються слова на хресті одної з могил, у якій лежать останки поляглого вояка української армії:

Їх смерть життя розбудить у народі.
Це початок боротьби, а не кінець.

Ці слова чи не найкраще віддають значення Крутянського бою. Що трагічна смерть молодих юнаків під Крутами може не відразу збудила сумління народу і не змобілізувала його до боротьби проти московського наїзника — це неважне. Важливіше те, що героїзм крутянців став для молодого українського покоління, яке виросло вже на традиціях визвольних змагань 1918-1921 років, символом і прикладом до наслідування. Немов могутній світляний стовп героїзму і любови до нації, приклад крутянців показав молодому українському поколінню шлях боротьби. Проаналізуймо до дна підложжя героїзму і самопосвяти Біласа і Данилишина, карпатських січовиків, повстанців УПА чи підпільників українського націоналістичного руху — і дійдемо завжди до історії Крутянського бою і прагнення наслідувати ідеалізм і жертвенність крутянців.

Намагання молоді наслідувати ідеалізм крутянців дало було нагоду деяким людям використати його для здійснення особистих амбітних плянів і привело до зайвих трагедій та втрат. Це дало для інших підставу критикувати взагалі націоналістичний ідеалізм як нераціональний, надто чуттєвий, некритичний і тому шкідливий. Ці критики забувають, що Швейк не може стати ідеалом нормальної молодої людини. Намагання деяких відповідальних людей в 1917 і 1918 роках раціоналізувати підхід до будови Української держави і привело до необхідности жертви ідеалістичної молоді під Крутами. Без цього ідеалізму не було б у нас Крут, не було б взагалі традиції визвольних змагань, що стали фундаментом модерного українського самостійницького руху. Чи була десь в історії велика революція довершена раціональним актом? І чи можна виховати велику любов і велику самопосвяту на чисто раціональному ґрунті? Від 1918 року українська нація перебуває в стані постійної революції проти московського рабства, і живиться ця революція тільки великим ідеалізмом і самопосвятою аж до повного заперечення особистого «я» молодого українського покоління, одуховленого прикладом Крутянського чину. І якщо ми, сучасна українська молодь, маємо покласти

і нашу цеглинку під будову майбутньої вільної Української держави, тоді повсякчасно вертаймося до історії Крут, переймімо хоч частину ідеалізму і жертвенности крутянців.

Для нас, націоналістичної молоді, Крути мають ще одне особливе значення. Це був перший активний вияв тих принципів, які пізніше лягли в основу націоналістичної ідеології. В той час, коли розполітиковані маси і державні діячі сварилися за групові програми, за те, як ділити землю, для крутянських вояків єдиним гаслом і єдиною програмою було: Україна понад усе. Україна була в небезпеці і вони пішли захищати її, а не окремі дрібні інтереси груп. Пішли, бо так наказувала їм їхня любов до нації, не нації, вбраної у вузькі рямки партійних програм, а великої всеохоплюючої спільноти мертвих, живих и ненароджених.

Колись у вільній Україні Крутянські поля стануть місцем прощ української молоді, бо саме там народилася 39 років тому героїчна молода українська людина. А покищо для української молоді на чужині день 29 січня повинен стати Днем Української Молоді, днем, коли молодь повинна складати приречення жити і служити тим ідеалам, за які згинули українські юнаки під Крутами.

(«Свобода», 02. 02. 57)

ЯКІ ВАШІ ПЛЯНИ НА МАЙБУТНЄ?

Автор цієї статті, відомий український вчений і педагог друг Ю. П., активний член МУН, що закінчив в Америці університет і тепер викладає економію в одному з каледжів.

Редакція

Це питання звернене до нашої молоді, яка незабаром закінчить середні школи. До цього часу хтось інший вирішував, що треба було їй робити — батьки, водячи за руку до 6-го року життя, держава, пославши до шкіл. Але, вийшовши за двері середньої школи, молоді випускники мусітимуть тепер самі вирішити, що їм далі робити.

Перш за все треба підкреслити необхідність самостійного вирішення дальшого кроку. Це не є поклін в сторону педагогіки, яка, на мою думку, забагато дає учням середніх шкіл свободи у виборі предметів, часто на їх шкоду. Однако, якщо йде про вибір життьового шляху після закінчення середньої школи, то тут молодь повинна вже здебільша сама вибирати. Батьківська порада побажана, але ця порада не повинна перетворюватися в насильство. Життьовий приклад: студент К. на своєму відділі має клопоти з наукою — низькі оцінки тощо. Запрошую на розмову. Його психологічний профіль, встановлений на підставі психологічної аналізи при вступі до каледжу, показує в загальному відносно високий рівень інтеліґенції, т. зв. Intelligence Quotient. Це саме враження робить він під час розмови. Все вказує на те, що К. повинен бути якщо не кращим, то принаймні середнім студентом, тим більше, що сам він спокійний і поважний, не тип вітрогона, який витрачає час на все інше, крім студій. У чому ж причина відставання? З психологічного профіля відразу видно, що зацікавлення і здібності К. лежать у зовсім іншій ділянці, ніж та, яку він студіює. Розмова з К. виявляє, що батько примусив його піти на цей відділ, хоч К. бажав студіювати саме те, до чого він має більші здібності й нахил.

Дуже часто молодий юнак чи дівчина самі не знають, чим вони хотіли б бути в житті. Зокрема, треба звернути тут увагу на кілька небезпек. Перша — це захоплення скорим заробітком і фінансовою незалежністю, включно з можливістю їздити новим автом, мати гарний одяг і зайві гроші на розваги. Ця небезпека загрозлива особливо тепер, при великому попиті на робітників, коли цілі сторінки газет заповнені оголошеннями про працю, і то часто досить атрактивну. Наслідок буває такий, що здібний учень, закінчивши середню школу, відразу хапається за якусь постійну працю і залишається на ній все життя чи то тому, що не має сили волі кинути її ще поки є час, чи часом навіть, зоглядівшись, забажає продовжувати свої студії але буває вже запізно, бо у міжчасі на утриманні поя-

вилась родина. Зрештою і тоді часто не буває запізно, якщо є сильне бажання і настирливість.

У жодній країні нема таких можливостей для здобуття високої освіти, як в Америці, і наша молодь повинна використовувати їх. Поминаючи вже те, що сама українська справа вимагає від нашої суспільности людей з високою освітою, в інтересі самої ж молоді є намагатися здобути ту освіту. Як ось недавно подавав « U. S. News and World Report », початкові платні пропоновані молодим випускникам з університетським дипломом Bachelor of Arts, сягають від $4.000 до $5.000 річно. Можливо, це платні для здібніших студентів; можливо також, що загал молодих BA мусить починати з меншої платні, але все таки в перспективі кількох років кожна молода людина з університетською освітою може сподіватися кращих заробітків і кращих умовин праці, ніж навіть вище оплачуваний робітник.

Є ще й другий фактор, який наша молодь мусить врахувати. Технологічний проґрес в американській промисловості привів до того, що навіть робітник при машині незабаром, а то вже й тепер, часто мусить мати хоч два роки технології після закінчення середньої школи. Ось зараз спостерігається в Америці великий попит на таких фахівців, і багато високих шкіл на домагання й за допомогою великих промислових фірм відкривають дворічні курси т. зв. Technical Aid Training. Зайво казати, що випускники цих курсів дістають контракти на працю ще до закінчення свого вишколу. Подібні вимоги щодо додаткової високої освіти, крім середньої школи, помітні і в галузях праці для дівчат. Винен у цьому не надмір людей з високою освітою (їх назагал бракує), а розвиток нових метод праці, з одного боку може й простіших, але з другого — технологічно більш розвинених. Минулись ті часи, коли книговод мусів знати тільки, що таке дебет та кредит і мати гарне і чітке письмо. Сьогодні він мусить знати також нові рахункові машини, а біля нього мусить сидіти механік, який вміє ці машини направляти.

Коли говоримо про небезпеку погоні за заробітком відразу по закінченні середньої школи, то треба відмітити також, що ця небезпека існує і при виборі про-

фесії при записі до високих шкіл. Кожному відомо, що лікарі добре заробляють. Але ж не кожен може бути добрим лікарем, а крім того мало хто звертає увагу на інші, менш приємні сторони лікарської професії. Однак, багато молодих людей, вступаючи до університетів чи інших високих шкіл, падають жертвою чи то «грошової« чи «престижевої» ілюзії чи просто браку повного уявлення про професію, яку вони вибирають. Приклад вже згадуваного студента К., повторюється щоденно у всіх високих школах з тією тільки різницею, що часто — частіше, ніж у випадку К. — студенти сами винні у неправильному виборі ділянки студій. Іноді ще буває час направити помилку, але іноді усвідомлення помилки приходить аж по закінченні університету, на самій праці. Тоді на все життя лишається невдоволення своєю працею, а через це й малий успіх у життьовій кар'єрі, психічна депресія — і зламана людина з завдатками шлункової виразки, людина, яка може в іншій професії була б щаслива і корисна для суспільности.

Є дві речі, які кожен випускник середньої школи мусить докладно розпізнати перед тим, як вибере якусь професію:

1. Власні здібності і вподобання. Звичайний Aptitude Test допоможе в цій справі.

2. Характер професії, яку вибирається. Тут треба розвідатись не тільки, яку дає вона платню, але й інші приємні та неприємні сторони професії. А головне — кожен мусить відповісти собі на питання: чи буду я вдоволений нею?

Для тих, хто хоче здобувати високу освіту, важливим також є вибір школи. Безперечно, Гарвардський університет був би найкращим вибором для тих, що хочуть студіювати право чи політичні науки, а Мессачусетський Технологічний Інститут — для інженерів. Але не кожен може туди дістатися. В загальному успіх у студіях важливіший, ніж назва школи на дипломі, хоч не можна заперечити, що для пересічного студента ім'я школи може допомогти пробити шлях до професії. Але дальший успіх вже залежатиме від особистих здібностей.

Перед молоддю постає тепер проблема — переповнення в більших університетах і в зв'язку з цим тяжкий доступ до тих університетів. На це мусять звернути увагу особливо ті, які ще мають кілька років навчатися в середніх школах. Оцінки на їхніх свідоцтвах матимуть часом вирішальне значення, чи будуть вони прийняті до якогось більшого університету, чи ні.

Однак, крім більших університетів, є ще менші каледжі, в яких так само можна здобути високу освіту. Іноді менші каледжі навіть кращі для студій, особливо в початках двох років, ніж більші університети. В університеті студент, зокрема першого року, губиться в масі, стає подібний до малого човника на великому морі — сам, без надії на будь-яку допомогу збоку викладачів (вони не мають змоги допомогти йому індивідуально). В малих каледжах студент є більш помітною одиницею так для своїх товаришів, як і для викладачів, взаємовідносини тут ближчі і тому допомога на випадок потреби скорша, а до деякої міри і самий рівень навчання доступний.

Останній пункт. Свого часу д-р М. Данилюк писав у «Промені» про позитивні сторони військової служби для молоді. Особисте спостереження: студенти, які відбули військову службу, в пересічному краще вчаться, ніж студенти, які тількищо вийшли з середньої школи. Очевидно у війську вони пізнали життя і навчились цінити вартість освіти. Висновок? Хай кожен молодий хлопець зробить його сам.

(«Свобода», 13. 04. 57)

***

СЛОВО ДО БАТЬКІВ

Як зберегти вплив на нашу молодь — це питання, яке щоденно завдають собі наші батьки і свідомі наших проблем громадяни. «Наша молодь нас не розуміє», чути нарікання. Додаймо: старші і батьки часто не розуміють молоді. У цьому нічого нового. Незрозумін-

ня батьками молоді і молоддю батьків це стара проблема. Сучасні батьки колись не розуміли своїх батьків. Справа в тому, що старші хочуть підходити до молоді з міркою дорослої людини, забуваючи, що мають до діла з людиною, яка щойно закінчила дитячий вік, але не досягла зрілости, і що саме цей переходовий період є найкритичнійший і найскладніший вік в розвиткові кожної людської істоти. Це ж бо вік шукання для себе місця в житті, пристосування до нових вимог в житті, ставання на власні ноги, переоцінки безкритично сприйнятих в дитячому віці правд і конфронтації їх з набуваним знанням та шукання своїх власних правд і власного погляду на життя. Все це ускладнюється упертим намаганням бути і діяти як зріла людина поруч свідомости власної незрілости і недосконалости у світі зрілих людей. Брак фізичного балянсу спричиненого раптовими фізіологічними змінами і почуття власних справжніх або уявних недоліків викликає духові конфлікти. Злість на себе самого і на інших, намагання прикрити власні недоліки прикривається або надмірною аґресивністю або замкненням в собі самому і намаганням шукати виходу в будь-якій діяльності і коли водночас брак ментальної зрілости не дає змоги критично оцінити правильний вибір поля діяльности. У цьому віці людина здібна на найбільшу посвяту, або навіть і на злочин, залежно від того, що заволодіє її почування. Якщо старші часто не розуміють способу думання і діяння молоді, то тільки тому, що і вони колись переходили подібні духові процеси в такій самій чи подібній формі.

В нормальному організованому житті духова прогалина між молоддю і старшими згладжується впливом спільних традицій і культури і школою, яка передає традиції батьків дітям. У нашому житті на еміґрації ця справа складніша. Довкілля, яке має і не може не мати впливу на нашу молодь, і чужа школа мають інші, чужі нам традиції. Наші школи, навіть там де вони є, мають надто мало стичности з нашою молоддю, щоб могти виконати ту ролю, яку виконують школи в нормальних організованих суспільствах. З необхідности, батьки, не маючи кому передати

великої частини відповідальности за виховання молоді, мусять самі вирішувати, як виховувати молодь і як шукати порозуміння з молоддю.

Велика частина батьків розв'язують це питання дуже просто, капітулюючи перед довкіллям і залишаючи своїх дітей повністю під впливом чужого довкілля. Наслідки скоро стає видно: діти не знають мови і традицій своїх батьків, американізуються, офранцужуються, англійщаться, тощо. Навіть така розв'язка не завжди звільняє батьків від конфліктів з дітьми. Якщо батьки сами не зуміли засвоїти собі культури і мови довкілля, їхні замериканізовані чи офранцужені діти часто виростають з погордою не тільки до «старокраєвих» звичок батьків, але навіть і до самих батьків, чуючи до них підсвідомий жаль за те, що вони не родовиті американці чи французи. Приклади такого можна знайти дуже часто.

Деякі батьки застосовують другий, діяметрально протилежний підхід, намагаючись якнайбільше ізолювати своїх дітей від зовнішнього впливу і замкнути їх у вузькому світі своєї домашньої культури. Такі намагання ледве чи можуть мати успіх, бож діти раніше чи пізніше збунтуються і в цьому бунті відкинуть домашні кайдани і все це, що з ними зв'язане: авторитет батьків, їхні звичаї, все це чим батьки намагалися відгородити їх від можливости вести нормальне життя молодої людини. З другого боку, якщо ж намагання батьків ізолювати дітей від довкілля і вдається, то замість нормальної людини може вирости духова каліка, нездібна до нормального зрілого життя. Молодечі розваги, товариство і знайомлення з суспільною культурою у практичній щоденній зустрічі з життям є необхідною передумовою молодечого дозрівання. Відберіть цю передумову і ви виростите хатню рослину, яку не можна винести на двір, бо сильніший вітер, трохи більше тепла чи холоду її вб'ють.

Є врешті третій підхід. Назвім його компромісом між двома згаданими вгорі підходами. Він у наших умовах є чи не єдиним реальним підходом у вихованні нашої молоді на нормальних, духово здорових і творчих членів і нашої вужчої національної суспільности

і ширшої чужої суспільности, в якій нам доводиться жити і серед якої нашій молоді доведеться може проводити більшу частину часу і будувати власне життя. У цьому підході мусимо виходити з реального заложення, що ми не можемо і не повиннні ізолювати нашої молоді від впливів тієї культури, в якій вона жиє. Йдеться тільки про те, як водночас защепити тій молоді наші традиції і національні ідеали в такий спосіб, щоб органічно поєднати їх з чужою культурою. Висловлюючись простіше, йдеться про те, як зробити з нашої молоді громадян Франції, Америки чи Канади, свідомих свого українського походження і готових працювати для української справи. Наші школи і церкви можуть допомогти в цьому багато, але самі неспроможні виконати всього завдання без допомоги суспільности і, головне, родини.

Допомога суспільности може прийти тільки через таке зорганізування і ведення національної суспільно-громадської праці, яке викликало б у молоді зацікавлення і бажання включитися в цю працю і гордість за її успіхи. Це ствердження виглядає простим і самозрозумілим. Але проаналізуймо нашу суспільно-громадську діяльність в багатьох осередках і ствердимо, що часто ми не подаємо нашій молоді того, що могло б її зацікавити. До того ж часто у навіть досвідчених і ідейних громадських діячів видно виразний брак зрозуміння потреб молоді і ролі молоді в суспільно-громадському житті; це виявляється у нехтуванні і відсуванні молоді бо, мовляв, вона ще «зелена». А молодь є дуже чуттєва і має вразливу амбіцію (ця вразливість зобумовлена браком чуттєвої зрілости у переходовому періоді між дитинством і зрілим віком) і її реакція на таку фактичну чи уявну образу має нахил виявлятися тоді у неґативізмі до всього того, що зв'язане зі старшими. В загальному ж в багатьох осередках нема послідовного пляну систематичної праці над молоддю. Нарікаючи на відсутність у молоді зацікавлення українською громадською роботою, ми часто шукаємо причин не там, де їх треба було б шукати — в нас самих.

У всьому цьому роля родини залишається таки головною. Перше правило, яке наші батьки мусять по-

стійно пам'ятати, це наша стара мудрість: «Чого Івась не навчився, Іван не знатиме». Виховання молоді починається від дитини. Психологи одностайно стверджують, що коріння основних прикмет молоді, таких як характер, релігійність, розуміння моральних обов'язків, тощо, сягають до початків виховання в дитинстві. Якщо йдеться про питання національної свідомости, то виховання її мусить починатися вже в дитинстві. Мені доводилося зустрічати батьків, які відкладали навчання рідньої мови до того часу, коли дитина «сама зрозуміє важливість знання мови». Наслідки такої філософії такі, що дитина виросла, мови ще не знає і не збирається вчитися. Це саме відноситься і до інших аспектів виховання національної свідомости.

Якщо дитині можна ще наказати, що вона має робити, то сам наказ батьків у молодечому віці вже не вистачає. Тут важливішою є родинна атмосфера. Модерні педагоги рекомендують такі правила поведінки батьків супроти їх дітей у молодечому віці:

1. Створіть теплу атмосферу в родині, прихильне відношення до дітей і зрозуміння їхніх проблем і потреб, не дуже однак попускаючи їхнім бажанням.
2. Навчіть дітей у молодечому віці самостійно розв'язувати їхні проблеми; не розв'язуйте їхніх проблем за них, але дайте їм відчути, що ви готові їм допомогти, коли вони потребуватимуть вашої допомоги.
3. Молодь потребує розваг і перебування в товаристві однолітків. Допоможіть їй знайти корисні розваги в доброму товаристві.
4. Молодь у значній мірі формує свій характер і поведінку на батьківському зразку. Тому намагайтеся бути якнайкращим зразком.
5. Наскільки вам обставини дозволяють, постарайтеся тримати вашу хату так, щоб ваші підростаючі діти знаходили приємність перебувати в ній і запрошувати до неї своїх приятелів. Ведіть себе і свою родину так, щоб діти могли вами гордитися.

Зрозуміння, гідна поведінка батьків і приємна родинна атмосфера, розвиваючи прив'язання молоді до родини і до батьків, є основною передумовою впливу батьків на молодь. Молодь шукає, де б знайти опертя, не матеріяльне, а моральне опертя. Якщо вона не знаходить його в родині, вона з конечности почне шукати його деінде — в чужім середовищі, чи навіть у групі таких же відірваних від родин однолітків, які не конечно через злочинні нахили, а просто щоб заповнити духову порожнечу, пускаються на крадіж. «Дайте мені пункт опертя і я зрушу світ» казав старинний філософ. Дайте вашим дітям пункт опертя у вашій родині, у пошані і довір'ї до вас, і ви можете покерувати їх, куди хочете. Серед таких умов ваше намагання ближче зацікавити молодь нашими національними справами знайде більш сприємливий ґрунт і зрозуміння.

Як дописку при кінці треба хіба зазначити, що очевидно самі батьки мусять виявити зацікавлення і хоч мінімальну відданість нашій національній справі, а це, на жаль, не скрізь буває. Але ця проблема виходить вже поза рямки цієї статті.

Ювілейний Альманах
25-ліття МУН, 1933-1958 рр.

***

МОЛОДЬ В ЯРМІ

Коли читати ілюстровані популярні совєтські публікації, зокрема, публікації для закордонного читача, виглядає, що ніде в світі немає такої щасливої і всім забезпеченої молоді, ніде вона не має так відкритих дверей у життя, як у Совєтському Союзі. Її дитинство безтурботне, для неї всі школи з усіми вигодами, їй відкритий доступ до найвищих позицій у суспільстві, вона ентузіястична, радісна. Зате, мовляв, у капіталістичних країнах молоді не дають доступу до шкіл, її експлуатують непосильною працею по фабриках, її майбутність темна, безпросвітня.

У дійсності ж не тільки приватні інформації і спостереження чужоземних відвідувачів, але навіть принагідні вістки совєтської преси повністю заперечують все це пропаґандивне життя. Так звана безжурна молодість проходить в умовинах повного браку найелементарніших життьових вигід, як харчі, одяг, мешкання. Пересічний совєтський юнак чи дівчина мусять жити з цілою родиною в одній-єдиній кімнаті в переповнених по береги житлових будинках. Навіть совєтська преса нарікає, що совєтські школярі часто не можуть відвідувати шкіл через брак взуття і одягу, або примушені сидіти у необладнаних і неопалюваних школах. Нічого вже говорити про хронічний брак зошитів, олівців і чорнила.

Недавно американська радіо-телевізійна програма «Молодь хоче знати» передавала інтерв'ю з міністром охорони здоров'я СССР Ждановим. На питання про реґуляцію праці дітей в СССР, Жданов преспокійно відповів: «У нас праця для дітей до 16 років заборонена». Совєтський міністер прилюдно збрехав. Якщо навіть дитяча праця в СССР і була формально заборонена до недавнього часу, то ніхто цієї заборони не дотримується, щонайменше у колгоспах, де діти від 10 років працюють на трудодні поруч із старшими. Однак, яскраво брехливою виходить заява Жданова у світлі нової шкільної реформи, за якою діти мусять іти працювати по закінченні 8-ї кляси, тобто у 15 років (вік вступу до школи 7 + 8 років школи = 15, про що і Жданов повинен знати).

Багато вже писалося про примусове висилання молоді на працю в сільському господарстві у Казахстані чи в промисловості. Можна собі уявити умови праці молоді з уміщеного недавно в «Радянській Україні» допису про житлові умови у Дрогобицькій нафтовій промисловості, де молодь мусить ночувати у мокрих землянках або ходити щодня пішки до праці по 10-15 кілометрів. Коли такі умови існують у Дрогобиччині, то можна собі уявити, як живуть молоді робітники на неосвоєних цілинних землях Казахстану. А свідоцтвом того, як вони там живуть, є звіти про масові втечі, не зважаючи на поліційний терор і судові кари.

Американський журналіст Салисбері у своїй книжці «Американець в Росії» описує зустріч з такими «ідеалістичними піонерами», які «добровільно» під примусом виїхали на Урал: безпросвітність життя примушує тих молодих хлопців і дівчат запиватись, бо ж тільки в горілці вони можуть знайти хоч короткотриваючу втечу від беззмістовної, понурої дійсности.

У минулому здібніші з-поміж молоді могли рятуватися від безвиглядности навчанням в університетах, закінчення яких давало хоч дещо кращі умови життя. За повною шкільною реформою навіть і цей шлях закритий для багатьох молодих людей. Відтепер університети мають на собі вивіску «Тільки для вибраних». А цими вибраними можуть бути тільки діти нової совєтської буржуазії і комуністичні активісти, бо ж до університету приймають тільки за рекомендацією партійних органів.

Чим пояснити цей черговий удар по молоді? Перша причина — це явна потреба в робочій силі. Одна найголовніша причина, на нашу думку, це намагання здушити наростання молодих кадрів провідників опозиції. Іншими словами, це та сама причина, чому Гітлер в Україні забороняв відкривати середні школи: для Гітлера в його плянах потрібні були тільки такі українці, які вміли б лише робити, а не думати. Це саме робить тепер Хрущов.

Останні роки виявили сильні опозиційні настрої до режиму, зокрема, серед студентської молоді. Так, наприклад, журнал «Комуніст України» стверджував на початку цього року, що серед студентства посилюються настрої незгідні з комуністичною ідеологією. Молодь хоче знати, а совєтська молодь не є вийнятком. Останніми роками ця молодь зуміла навіть через «залізну заслону» схопити відгуки свободолюбних ідей з вільних країн, ідей, за які пішла була в 1956 р. боротися мадярська молодь: національна свобода, свобода думки і слова, пошана до людської гідности. Совєтська преса веде завзяту боротьбу з поширеною між совєтською молоддю модою на такі західні явища як буґі-вуґі, рок-н-ролл, стеціоналізм тощо. Але нема сумніву, що крім буґі-вуґі, до Совєтського Союзу проникли й

інші ідеї. Недарма ж преса совєтської України так багато місця присвятила була критиці української еміґрації в Америці, зокрема виступам видатних американців з нагоди 40-ої річниці Української Державности. Видно, була потреба критикувати «буржуазних націоналістів« перед підсовєтськими українцями. Як видно з уривкових і неповних інформацій, ідеї українського націоналізму проникли досить глибоко між студентів високих шкіл в Україні, зокрема в Києві, де навіть відбулася була якась досить бурхлива маніфестація. Таким чином університети стали центрами зростаючої організованої опозиції, центрами, де кристалізуються ідейні основи нового революційного руху. Нова шкільна реформа має перетворити високі школи на «дворянські училища» для дітей совєтської аристократії.

(«Свобода», 29. 11. 58)

***

ЩЕ РАЗ ПРО УКРАЇНСЬКУ МОВУ

Актуальною в Америці є справа створення катедри українознавства при одному з університетів, ідуть намагання зібрати фонди на цю потребу. Безперечно, фонди потрібні, але ще більше потрібні слухачі, потрібне зацікавлення українською мовою, особливо молоді українського походження.

Справа знання української мови і зацікавлення нею — це справа і молоді і батьків. Молодь часто не розуміє вартости й доцільности цієї справи, а батьки також часто не усвідомлюють доцільности, або, усвідомлюючи, не знають, як переконати в цьому своїх дітей.

І сидять старші, мріючи про той час, коли «вернемось до Львова, наб'ємо Ваньці морду», та гонять як примару від себе думку про те, що коли справді колись доведеться вертатися до Львова, то їхні діти не вмітимуть навіть з рідньою бабунею порозумітися.

Питання: чому вивчати українську мову? Залишімо збоку такі «старокрайові сентименти», як те, що вже сам кровний наш зв'язок з Україною і її народом, нам цілком зрозумілий і природній етично-моральний обов'язок любити мову і культуру наших батьків, наказували б нашій молоді в Америці вивчати українську мову. Поставмо питання в практичній площині: чи корисно будь-якій людині знати більше як одну мову? Кожен відповість, що так. Американці щойно тепер зогляділися, як мало з них знають чужі мови, і починають у поспіху їх вивчати. Молоді люди, які знають чужі мови, тепер у великому попиті в кожній ділянці національного життя: в шкільництві, у війську, в державній службі, в торговельних підприємствах.

Яку ж мову, крім англійської, варто знати? Один з моїх знайомих, українського походження, але народжений тут хлопець, пішовши до війська, написав в одному з перших листів додому: «Тату, як я жалію, що не навчився української мови вдома! Вона тут мені дуже й дуже пригодилася б». Чужі люди, довідавшись про наше національне походження, відразу питають: чи ви знаєте мову своїх батьків? Це ж природньо, бо ж природньо сподіватися від людини, а зокрема освіченої людини, зацікавлення мовою своїх батьків і пошану до цієї мови. Зрештою, вивчення української мови, як другої, крім англійської, є природнє і тому, що її найлегше вивчити, маючи змогу чути її і розмовляти нею в хаті.

Дехто не вчиться української мови, бо не бачить ніякої її практичної вартости. По-перше, коли б українська мова не мала ніякої практичної вартости, її не вчили б у військовій школі мов у Монтерей, де її вивчають навіть не-українці. По-друге, російська мова до недавнього часу також не була популярна в Америці, а гляньмо, що діється тепер! Ніхто не знає, що буде завтра. Як-не-як, Україна перша природніми багатствами і друга величиною країна на Сході Европи. Вільна Україна матиме дані стати політично і стратегічно ключевою державою на перехресті Европи і Азії, однією з найбагатших країн Европи (на це недавно

звернув увагу кореспондент «Нью-Йорк Таймсу») і одним з найповажніших торговельних партнерів Америки. По-третє, не забуваймо таки тієї нашої бабуні, яку нам колись може деведеться відвідати в Україні, вона таки англійскої мови не вивчить на те, щоб з нами порозумітися. Невже найматимемо перекладачів, щоб з нею поговорити?

Багато батьків зробили ведмежу прислугу своїм дітям, перейшовши на англійську мову в хаті, щоб, мовляв, дітям легше було вчитися в школі. Погляньмо на тих, які пішли до дитячого садка, не знаючи ні слова по-англійськи. Правда, перші тижні були їм важкі. Але тепер вони вчаться так само, як і всі інші діти; їхні оцінки залежать не від того, чи вони знали англійську мову, йдучи до школи, а від того, як пильно вони вчаться. Тепер вони добре знають англійську мову, а водночас і українську також, якщо батьки у міжчасі її не занедбали.

Багато нашої молоді не вживає української мови тому, що їм важко нею говорити. Вони читають більше англійських книжок, вживають частіше англійської мови (в школі і між товаришами), у наслідок чого їхній запас англійських слів більший, ніж запас українських, їм легше висловитись по-англійськи і, йдучи по лінії найменшого опору, а то й боячись зробити помилку в українській мові, вони воліють говорити по-англійськи. У цьому випадку допомогти може тільки наполегливість, прийняття правила про вживання тільки української мови в хаті і в українськім товаристві (от хоч би в дитячих літніх таборах). У багатьох родинах батьки з правила «не розуміють», коли діти звертаються до них по-англійськи, підказують дитині українське слово, коли вона його не знає. У таких родинах не почуєте англійської мови, хоч обоє батьки її добре знають і, як наслідок, діти говорять доброю українською мовою поза хатою в американському товаристві.

Спостерігаючи дітей в школах української мови, можна прийти до висновку, що діти, і то навіть такі, які, прийшовши до школи, зовсім не розуміли україн-

ської мови, відповідно заохочені, назагал цікавляться мовою і намагаються її вивчити. Родина і наша суспільність можуть їм у цьому допомогти, заохочуючи говорити по-українському.

На те, щоб добре вивчити будь-яку мову, треба трьох речей: говорити нею, читати книжки в тій мові, щоб збагатити свій запас слів, і писати, щоб навчитися систематично думати цією мовою і практично застосовувати вивчені слова, яких не вживається часто в щоденному житті. Це саме відноситься й до української мови. Навіть відвідування раз на тиждень української школи не дасть доброго, практичного знання, якщо серед тижня не читати українських книжок і не вживати цієї мови вдома.

Врешті ще одна очевидна, а все ж не завжди зрозуміла справа: це є питання культури і чистоти мови в ужитку. Щоб ви сказали, якби, наприклад, у середній школі вчили «еспанської» мови, в якій що-друге слово було б англійське? Такого вчителя чи вчительку адміністрація школи вже на другий тиждень прогнала б. А все ж скільки наших батьків, і то таких, які повинні були б знати літературну мову, не звертають уваги на її чистоту в розмові з дітьми.

Дорогі тати і мами! Якщо ви кажете вашій дитині, щоб вона побігла до ґросерні купити батлю джусу, бо ви мусите скоренько брати стріткару і їхати до стору за новим ковтом і поклінувати гавз, поки тато прийде з джабу на динер, то чи ви справді думаєте, що вчите ту дитину української мови і пошани до тієї мови? Ваші мами і сестри в Україні такої «української» мови не зрозуміють.

(«Свобода», 12. 09. 59)

***

В ОБОРОНІ РІДНОЇ МОВИ

В одному з наших молодечих гуртків мені довелося зустрінутися з питанням приблизно такого характеру: Ми тут говоримо про потребу визволення України, про українську визвольну боротьбу, тощо. Але чи і в Україні люди живуть такими ж ідеями?

Питання дуже влучне і важливе, і вимагає відповіді. Бо не досить еміґрації говорити про те, що було колись, про її ролю й участь у визвольній боротьбі. Для старших спомини про цю боротьбу і про край, який вони залишили, ще можуть бути «бойовою сурмою» політичної активности на еміґрації, хоч самі лише спомини без знання змін, які наступили в краю, ніколи не є правильним дороговказом у підході до визвольно-політичної роботи. Для молоді ж, що виросла вже на чужині і яку не в'яжуть вже ніякі спомини з країною їх батьків-еміґрантів, важливо знати, чи те, що вона хоче робити для тієї країни, є співзвучне з бажаннями самого поневоленого народу. Бо лише при такій співзвучності зусиль еміґрації з прагненнями материка політична дія еміґрації може бути успішною. Тому й для нас важливо знати, чи в Україні є ще українці, тобто українські патріоти, які прагнуть того самого, чого прагнемо і ми.

Не маючи прямого політичного зв'язку з Україною і при умовах повного заглушення комуністичним режимом відкритої опозиції, нам приходиться шукати відповідь на наше питання у визбируванні фраґментарних посередніх інформацій у совєтській пресі і у промовах режимних діячів і з цих фраґментарних вісток і натяків зліплювати хоч не повний образ та принаймні схематичні зариси того, що діється в Україні і чим живуть наші брати в Україні. Аналіза всіх цих інформацій дає нам змогу досить таки рішуче й позитивно відповісти на поставлене вгорі питання: так, українці є в Україні і ми, еміґрація, повинні з гордістю й пошаною подивляти чудо безсмертности української національної стихії і живучости українських національних ідей, які виявляють себе в боротьбі наших братів в Україні проти московського наступу на душу нашого народу.

Не є це збройна боротьба, а все ж вона важлива тим, що ведеться вона в обороні істоти народу, його мови й культури проти наступу московської русифікаційної політики. Важливість її полягає ще й у тому, що веде її українське молоде покоління, яке виросло й виховалося в умовах комуністичної денаціоналізуючої пропаґанди.

Історія московського наступу на українську мову й культуру стара і вже навіть в добі комуністичного поневолення України сягає другої половини 20-их років, коли Сталін вирішив знищити всі прояви самостійної української культури і в процесі цього нищення зліквідував сотні діячів української культури, залишивши в живих тільки тих, які згідні були писати згідно з московською лінією, прославляти Сталіна і його «соратників», доказувати вищість російської культури над українською і взагалі вести в українській мові фактичну русифікацію України. Поруч цієї посередньої русифікації провадилася й безпосередня русифікація через витискання української мови зі шкіл і з прилюдного вжитку, так що вживання української мови було рівнозначне з «буржуазним націоналізмом», за який людина скоро опинялася в концентраційних таборах. Українська мова була зведена тільки до засобу комуністичної пропаґанди і до «кухонного» вжитку і режим толерував її тільки як засіб пропаґанди. Але водночас всі заходи робилися для того, щоб штучно засмітити її російськими словами і так наблизити її до російської мови, щоб вона виглядала тільки як місцевий російський діялект. Ця політика знайшла своє яскраве відзеркалення в російсько-українському словнику виданому в 1948 р., про який писав український мовознавець С. Головащук в київській «Літературній Україні» в жовтні 1963 р.: що словник «укладався в період культу особи (тобто сталінізму — Ю.П.), коли над мовознавчою наукою тяжіли схеми догматизму» і коли «чимало українських слів було оголошено поза законом, на перше місце в українському реєстрі ставилися не завжди найвживаніші слова», а з багатьох синонімів на перший план висувалося слово «подібне до російського».

Подібний стан існував і в московському підході до української культури. Історію України перетворено в історію однією з російських провінцій, українську літературу й культуру представлювано як імітації російської літератури й культури і їхнє існування пояснювано «благотворними» впливами російських письменників навіть тоді, коли українські письменники ніколи нічого спільного не мали з російською літературою, як наприклад у випадку Івана Франка.

Смерть Сталіна не внесла ніяких суттєвих змін у московську політику русифікації України. Конференція над питаннями української мови, що відбулася в Києві в минулому році, примушена була ствердити, що ще й дотепер «не виправлено» обмежень проти української мови, які були застосовані «послідовниками мовного нігілізму в добі культу особи», тобто московськими імперіялістами і їхніми наставниками в Україні. Різниця між сталінським і хрущовським підходом до русифікації хіба лише в тому, що замість сталінської русифікації засобами грубого терору Хрущов поставив питання русифікації на теоретично-програмовій площині партійної лінії про неминучість і потребу злиття всіх мов Совєтського Союзу в одній російській мові і про злиття всіх народів СССР в один «совєтський» нарід, який говорив би тільки російською мовою і жив би тільки російськими ідеями.

Теоретичним оправданням такої лінії була стаття «кандидата філософських наук» І. Кравцева, поміщена в київській «Радянській Україні» 13 квітня 1960 року. У ній Кравцев писав, очевидно на замовлення партії:

> *«В ході будівництва комунізму посилюється процес зближення соціялістичних націй. А це веде до того, що і в національних мовах більше і більше з'являється спільних слів, відмирають місцеві діялекти, посилюється роль російської мови, як мови зміцнення дружби народів СССР. Процес консолідації національних мов навколо російської мови набирає свого дальшого розвитку... Як пока-*

зав перепис населення 1959 року, 10,2 мільйона чоловік неросійської національности назвали російську мову своєю рідною мовою... І це цілком закономірний, об'єктивний і глибоко прогресивний процес... Російська мова — це могутній засіб взаємного збагачення культур народів СССР...

Народи СССР відрізняються один від одного головним чином мовами. Ось чому сюди — в галузь національних мов — спрямовують тепер головний удар буржуазні націоналісти. І це тому, що всі їх попередні ставки биті. Тепер націоналісти та їх імперіялістичні хазяї беруть під приціль саме мовне питання. Під приводом «турбот» про розвиток національної мови націоналісти та імперіялісти хочуть зачепити національні почуття людей і таким чином посварити народи СССР між собою і особливо з великим російським народом... Націоналісти намагаються повернути розвиток національних мов на буржуазно-націоналістичний шлях, відгородити їх від російської мови і російської культури і замкнути народи в національній шкаралупі».

Неменш категорично виступив проти мовних «націоналізмів» і Хрущов на 22 з'їзді комуністичної партії СССР в жовтні 1961 року:

«У нас немає ніяких гальм для розвитку національних мов. Але їх розвиток повинен вести не до посилення національних перегородок, а до зближення націй. Не можна не відзначити зростаюче прагнення неросійських народів до оволодіння російською мовою, яка стала фактично другою рідною мовою для народів СССР...

Трапляються звичайно і такі люди, які нарікають на те, що стираються національні відмінності. Ми їм відповідаємо: комуністи не будуть пожертвувати і увічнювати національні відмінності. Ми будемо підтримувати об'єктивний процес все тіснішого зближення націй і народностей, який відбувається в умовах комуністичного будів-

ництва на базі добровільности й демократизму. Слід з усією більшевицькою непримиренністю викорінювати навіть найменші пряви націоналістичних пережитків».

Наскільки «добровільно» й «по-демократичному» відбувається тепер в Україні й СССР русифікація, видно хоч би з таких кількох фактів взятих з самої ж таки совєтської преси:

П'ять мільйонів українців, що живуть поза межами України не мають права утримувати українські школи навіть там, де вони живуть суцільними національними поселеннями. Доказом того, що вони дорожать українською мовою є те, що вони подали її за свою рідню мову. А в той же час існують спеціяльні російські школи без української мови для російської меншости в Україні.

Тоді як тиражі книжкових видань російською мовою в Україні виходять сотнями тисяч примірників, то українські книжки виходять лише тиражем пересічно 10.000 примірників, а видання у 60.000 примірників (для 48 мільйонів українців) є вже величезним виданням. Також тиражі українських журналів є смішно низькі та й вони зменшуються з року на рік. Так наприклад тираж журналу «Вітчизна» зменшився з 21.000 у 1958 г. до 17.500 у 1959 р. Та навіть і ці видання не попадають до рук читачів, бо їх продаж і замовлення саботують партійні бюрократи по установах, бібліотеках і в управлінні державної організації «Союздрук» (Союзпечать), яка має в своїх руках розпродаж друкованих видань. Ось кілька характерних прикладів з української підсовєтської преси:

«Українських книжок надсилають до бібліотеки з колектору дуже мало, хоч на них дуже великий попит», нарікає бібліотекар м. Ічні на Чернігівщині («Літ. Газета», ч. 96, 1958 р.).

«Шість примірників на... область», пише «Літературна Україна» у числі за 22 жовтня 1963 р., інформуючи про те, що «Союздрук» замовляє до розпродажі лише 6 примірників цієї газети, органу Спілки

Письменників України, на всю Волинську область 150.000 осіб), 25 примірників на Київську область (один на 26.000 населення), і 200 примірників на Харківську область. «Від читачів і досі надходять листи про те, що газету важко придбати в кіосках «Союздруку», на залізничних станціях, у готелях, кінотеатрах, будинках відпочинку», пише «Літ. Україна» 7 грудня 1963 року.

«Працівники Любомльської районної контори «Союздруку» Волинської області при оформлюванні передплати на 1964 рік викреслюють періодичні літературно-художні видання» — інформує «Літературна Україна» за 12 грудня 1963 року. «Так, наприклад, із заявок... сільських та шкільних бібліотек самочинно викреслені були «Літературна Україна», «Жовтень», «Дніпро», «Всесвіт»... Викреслюють там і такі видання, як «Українська мова і література в школі», «Радянське літературознавство», «Україна», «Зміна» та інші». У Миргороді, як інформує «Літературна Україна» за 27 грудня 1963 року, в кіосках нема українських журналів і ніде на газетних вітринах не вивішують українських газет, навіть таких як офіційний державний орган «Радянська Україна». 70 середніх та восьмирічних шкіл Немирівського району Вінницької области (на 74 школи!) не передплатили ніодного примірника українських літературно-художніх журналів, тому що старший інспектор по бюджету районного фінансового відділу Г. Астафієва не вважала за потрібне, пише «Літературна Україна» за 19 листопада 1963 року. Навіть у Києві, де видаються ті журнали, школи, клуби і прилюдні бібліотеки не завжди мають українські журнали, інформує та ж газета за 15 листопада 1963 року., подаючи для прикладу Київську консерваторію імені П. Чайковського і школи чч. 137 і 124, які не мають ніодного видання Спілки Письменників України.

Що ж примушена українська молодь читати? Відповідь на це дає та ж сама «Літературна Україна», інформуючи для прикладу, що на київській фабриці «Спортінвентар» «вирішили передплатити з літературно-художніх видань «Роман-газету», «Огонек»,

«Новий мир», «Иностранную литературу», «Октябрь» » — тобто всі російською мовою, а зате оминули всі літературно-художні журнали українською мовою. Як видно з поданого списка, робітники фабрики знайомляться навіть з закордонною літературою в російській мові, але з волі дирекції, яка видно діє за вказівками з Москви, не мають змоги познайомитися з українською літературою. Про подібне явище згадує кореспондент «Літературної України» (7 грудня 1963 року) в Майнівському зоотехнічному технікумі на Чернігівщині, де «Літературну Україну» передплачує тільки «сива, стара» прибиральниця, а викладачка української мови Бойко Надія вживає в клясі російський журнал «Юность». Не диво, що, як відмічує кореспондент «Літературної України», директор і викладачі технікуму говорять «Ні по-руськи, ні по-малоруськи. А так — мало по-руськи».

Наведені вгорі приклади взяті лише з одної газети і лише за яких два місяці часу. Факти, про які пише «Літературна Україна», не нові й не відірвані. Вони ілюструють загальний стан партійно-державного саботажу української мови й української культури в Україні з метою добитися повної русифікації України й викорінення всіх слідів «буржуазного націоналізму». Нове те, про що ми почали говорити на початку, а саме, поява стихійного опору цій русифікаційній акції і то збоку молоді. Як останній вияв цього спротиву, є започаткована вкінці минулого року акція студентів вінницького педагогічного інституту організувати масову передплату на «Літературну Україну» та інші українські журнали. Як подає «Літературна Україна», на заклик вінничан відповіли студенти педагогічних інститутів у Криму, в Кіровограді, у Львові й у інших містах. Чи не відповіддю на партійну політику щодо мови є надрукований в «Літературній Україні» (7 грудня 1963 р.) простий формою, але характерний змістом, вірш молодого поета з Вінниччини Володимира Глови «Рідне слово»:

Ой, ти слово фіялкове,
Рідне, мудре, соковите!
Як без тебе можна, слово,
Радо-щасно в світі жити?

Ти — любов моя незгасна
До Вітчизни, всього люду,
Ти — життя моє прекрасне...
Жить з тобою вічно буду!

Цей спротив партійній політиці об'єднання мов народів СССР в одну російську мову не є відірваним явищем, а відчувається його на широкому фронті українського культурного життя, як це можна судити з української підсовєтської преси. Цьому питанню була присвячена спеціяльна конференція в Києві в половині лютого 1963 року, про яку нічого не писала совєтська преса (цензура видно не дозволила), але про яку довідуємося з українського журналу «Наша Культура», який виходить у Варшаві. На цій конференції (цитую за «Свободою» за 6 вересня 1963 р. і «Новим Шляхом» за 25 січня 1964 р.) «одностайно... засуджено і абсурдну теорію про двомовність нації. Усі погодилися на тому, що у кожного народу є тільки одна мова, в українського народу — українська», а також обговорювано питання «про необхідність поширення української мови в усіх сферах державного і громадського життя». Резолюції конференції вимагали запровадження української мови в усіх технічних та ремісничих школах; в усіх установах та підприємствах всі справи провадити українською мовою; вимагали щоб Академія Наук, інститути й видавництва видавали наукові твори «здебільша українською мовою», і щоб кіностудії України творили художні та наукові фільми тільки українською мовою.

Такі домагання досить дивно звучать для нації, яка нібито є вільною і переживає «небувалий національно-культурний розвиток», як твердить совєтська пропаґанда. Але, як видно, навіть і такі домагання елементарних національних прав нехтовані урядом... самої ж таки Української ССР, як про це свідчить таке повідомлення «Літературної України» за 23 липня 1963 року:

«Цього року міністерство освіти УРСР наказало виставляти в старших клясах оцінку з (української) мови... якої там немає вже восьмий рік. І стільки ж років учителі буквально благають повернути горезвісну годину з мови. А Міністерство освіти глухе до тих справедливих домагань...»

А все ж домагання і боротьба за збереження й відродження мови продовжується. Завдяки цим зусиллям вдалося видати новий шости-томовий українсько-російський словник, з якого вичищено русизми. Говорячи про цей словник критик Іван Світличний відповідає в «Літературній Україні» (12 листопада 1963 р.) тим, які бояться дразнити партію:

> *«За час культу особи ми так натренували свій нюх проти всілякої «крамоли», так звикли до багатьох не дуже вже й природних речей, що, певно, що й зараз знайдуться люди, які, читаючи ці слова, подумають: "А справді, навіщо підкреслювати різницю? Чи не пошкодить це взаєминам двох братніх народів? Чи не литиме це воду на млин (мабуть «буржуазним націоналістам» — Ю. П.)" і т. д., і т. п.? Виявляється, і не пошкодить, і не литиме. Навіть навпаки: якщо пошкодить, так не братнім народам, якщо й литиме, так не на чужий млин. Більше того, це єдиний, справді серйозний, справді науковий шлях взаємопорозуміння і єднання народів через мову».*

В іншому числі «Л. У.» В. Степанишин (23 липня 1963 р.) домагається видання нових підручників з української мови бо ж, як він пише, «не можна далі миритися з таким становищем, коли в 11 класі українську літературу представляють усього 7-9 прізвищ, отже багато учнів закінчує школу зі збідненим уявленням про сучасну українську літературу», а посібника зі стилістики, виданого кілька років тому, мають лише деякі вчителі, а «подекуди на весь район не знайдеш жодного примірника».

Інший дописувач «Л. У.» (3 грудня 1963 р.) обговорюючи засідання комісії дитячої літератури, передає такі думки про потребу нової читанки: «Вірші і прозові твори треба добирати такі, котрі б виховували у дітей любов до Батьківщини, до чудової української природи, до нашої мови, культури».

І немов у відповідь на партійну програмову тезу про злиття національних культур в одному «русскому морі», пише інший автор в «Л. У.» (27 вересня 1963 р.):

«Радянська література покликана відтворити... багатство нового, соціялістичного світу, ... багатство національних рис. Без цього не можна говорити про мистецтво й літературу, вірні життєвій правді. Адже національна своєрідність кожної літератури й мистецтва дає змогу глибше розглянути духове багатство і неповторні характерні риси життя народу, щоб цим зробити свій внесок у загальнолюдську скарбницю мистецьких цінностей».

Важливо відмітити також ще інше важливе явище, а це те, що заходи про збереження української мови й літератури перед русифікацією включають і намагання поширити українську літературу закордоном, особливо між сателітними народами. Кореспондент «Літературної України», бувши на міжнародній книжковій виставці у Варшаві в липні 1963 року, не проминув у своєму дописі підкреслити відсутности українських книжок на виставці, і то навіть таких як славний переклад М. Рильським на українську мову Міцкевичевого «Пана Тадеуша», давши читачам зрозуміти, що українські книжки не попали на Варшавську виставку завдяки московській централі розпродажу книжок закордоном «Міжнародна книга». Він пропонує таку розв'язку:

«Міжнародна книга» не має можливості впоратися сама з пересилкою закордон книг, що видаються в Російській Федерації, в братніх республіках. «Міжнародну книгу» треба розвантажити. Хай би республіканські експортні контори також займалися посилкою літератури, задовольняючи попит зарубіжних читачів. Такі були побажання багатьох видавничих і книготорговельних працівників, особливо з країн народної демократії — Польщі, Болгарії, Чехословаччини, Румунії».

Ця боротьба за збереження української мови, за вільніший розвиток української культури і за привернення цій культурі її національних прикмет є проявом нового відродження в політичному думанні в СССР взагалі, а в Україні зокрема, під час після-сталінської відлиги. Деяке злагіднення поліційного теро-

ру поруч з офіційним засудженням сталінського терору створило атмосферу для вільнішого думання, можливість деякого обміну думками і, в процесі цього, шукання правди, як висловився київський письменник Віктор Некрасов.

Серед російської молодої інтеліґенції це шукання привело до сумніву в правильність партійного проводу, самої партії і її ідеології і до може й не цілком скристалізованих бажань політичної свободи. В Україні цей сумнів у партію і бажання змін прийняли національну закраску прагнення якщо не повної політично-національної свободи, то принаймні виразного невдоволення колоніяльним положенням України в совєтській імперії і зрівнання України в правах з Росією. Це шукання національної правди знайшло свій вияв у багатьох творах молодих письменників, поетів і критиків. Розгром Хрущовим у березні минулого року «декадентства» і «анти-партійних ухилів» у мистецтві й літературі та репресії проти непокірних письменників і мистців — одних позбавлено праці, а деяких замкнено навіть до санаторій для умово-хворих — примусили й українських молодих письменників і поетів замовчати. Але саме мовчання не означає капітуляції. Наявність упертої боротьби за українську мову і українську культуру, якраз наперекір наміченій Москвою лінії їх ліквідації, є показником того, що шукання національної правди і боротьба за неї далі продовжуються.

Треба тут відмітити ще один важливий факт. Робота нашої еміґрації і її досягнення в культурній ділянці і в політичному житті допомогли в якійсь мірі національним процесам в Україні і примусили Москву піти на деякі поступки, а то й сповільнити її програму русифікації України. Вже сам факт постійних лайок на українську політичну еміґрацію в совєтській пресі свідчить про те, що діяльність еміґрації знаходить в Україні небажаний для Москви відгук.

Які перспективи для дальшого спротиву русифікаторській і денаціоналізуючій політиці Москви? Що Москва таки намагатиметься ліквідувати вияви і прояви національної свідомости в Україні — видно хоч

би з директив ЦК Комуністичної партії СССР в червні 1963 р. У промові виголошеній на Пленумі, секретар ЦКомітету Леонід Ільїчов, московський цензор в ділянці культури, заявив: «Пленум зобов'язує партійні організації... активно сприяти взаємозбагаченню культур народів СССР, вести непримиренну боротьбу проти будь-яких проявів націоналізму: місництва, проповіді національної винятковости і відосібленности, ідеалізації минулого, вихваляння реакційних традицій і звичаїв». У перекладі на звичайну мову це означає — намагатися ліквідувати культурні особливості неросійських народів і «збагачувати» їх російськими елементами. Правда, такі директиви не нові: вони були і за Сталіна, і якщо Москві не вдалося здійснити їх у добі безоглядного сталінського терору, то ледве чи вдасться це зробити в добі «ліберальної відлиги» Хрущова. А все ж ми не можемо байдуже приглядатися до того, що діється в Україні, з вірою, що і нова хрущовська буря не знищить української душі. Наша еміґрація і зі свого боку відповідною дією, включно з найширшим по можливості роз'ясненням перед світовою громадськістю московської русифікаторської політики, може допомогти ослабити цей новий московський наступ на душу українського народу.

(Рукопис, 1964)

***

ЗА СУСПІЛЬНУ АКТИВІЗАЦІЮ МОЛОДІ

Питання «Де наша молодь?» не сходить із сторінок преси, і так, здається, ще й сьогодні ми не знайшли відповіді на нього, а конкретніше на питання, як затримати молодь в українському житті. Загальний висновок зводиться до того, що головну відповідальність за збереження молоді для нашої суспільности несуть «батьки», старше покоління.

Висновок правильний і сперечатися з ним не можна. Але... Але, поруч відходу молоді від українського життя взагалі, нас тривожить і друге явище — існування якогось дивного паралелізму, свого роду «блискучого відокремлення» між старшим суспільством і національно свідомою молоддю. Конкретно, тривожить брак активної участи нашої свідомої молоді в громадському житті, бо ми не вважаємо за активну участь лише участь у різніх імпрезах на запрошення «старших» організацій. Кінчиться імпреза, і молодь відходить у своє русло, а старші в своє, аж поки знов якийсь громадський комітет, і то звичайно із «старих», не запросить молодь виступити із танцями чи деклямаціями на якійсь черговій імпрезі.

Вина за те, що молодь — а в цьому випадку маємо на увазі не середньошкільну молодь, а молодь академічного і після-академічного віку — не є співтворцем нашого суспільного життя, а тільки його пасивним глядачем, спадає в першу чергу на старше громадянство. З одного боку, воно ще й дотепер не зуміло в багатьох випадках відійти від анахронічних методів, форм і кличів, які до молоді зовсім не промовляють. Щоб було ясніше: правдоподібно більшість промов на наших академіях глибоко змістовні і цікаві для старших слухачів. Але маємо враження, що більшість їх таки не доходить до душ і до переконання молодих слухачів; для них вони сухі, відірвані від молодечого світовідчування, непереконливі й нестимулюючі. З другого боку, старше покоління — сам автор цих рядків належить до середнього покоління — часто буває нелогічне в своєму підході до молодших: нарікаючи на те, що вони не включаються в громадське життя, воно, старше покоління, начебто не довіряє здібності молодших працювати в суспільному житті й заздрісно намагається тримати це суспільне життя в своїх руках.

Але існує й другий бік медалі, а саме факт, що сама молодь не виявляє великої амбіції тримати керму суспільного життя в своїх руках. Молодь невдоволена стилем суспільно-політичної роботи «старих», але сама не проявляє ініціятиви до того, щоб перебрати це суспіль-

но-політичне життя в свої руки, надати йому свою форму і свій стиль. Життьовий проґрес це бурхлива річка із припливом нових сил, нових ідей і концепцій. Без них життя перетворюється в застояну воду. Ця небезпека загрожує й нашому життю, якщо в нього не включиться бурхливим потоком молодь. Це не заклик до молодечого «бунту» чи «пучу» з метою повикидати «старих» з громадських установ і заль. Здорове суспільне життя вимагає природнього сплітання старого з новим, у процесі якого відкидається все те, що віджило, а будується нове на синтезі старого коріння з молодими паростками, синтезі старих духових традицій з молодими ідеями.

Нашій молоді, тій, яка вже дозріла до суспільно-громадської праці, треба усвідомити, що незабаром їй таки доведеться перебрати це життя у свої руки, і тому їй вже тепер треба в нього входити й допомагати формувати його згідно з вимогами й стилем нового життя. Це саме відноситься й до духової ділянки: українська еміґрація не є товариським клюбом, а спільнотою людей, об'єднаних духовою місією висловленою в іделогічних заложеннях її складових організацій. Перед молоддю, яка також є частиною її духової спільноти, стоїть завдання не тільки вивчити ці ідеологічні заложення, але й поглибити їх, підвести їх до нових вимог і обставин життя, відсвіжити їх там, де таке відсвіження потрібне, і, найголовніше, не замикаючись у дискусійні клюби, іти з тими ідеями в життя і формувати його в дусі тих ідей.

І тут вертаємося до питання піднятого на початку: як затримати нашу молодь при українському житті? На нашу думку, поруч «батьків» відповідальність за це повинна взяти на себе й наша свідома молодь, бо ж вона найскорше може знайти доступ до душ інших молодих людей. Ми не намагаємося звільнити «батьків» від їхнього обов'язку. Навпаки, йдеться про те, щоб об'єднати сили «старих» і молодих до спільної праці серед молоді, при чому «старі» мали б організувати «технічні» передумови для праці, тоді як молоді мали б виконати ту функцію, яку молодь у минулому

виконувала в нашому житті: бути місіонерами національних ідей і організаторами молодих носіїв цих ідей. Це зараз найголовніше суспільне завдання нашої свідомої молоді, до якого вона повинна взятися, не чекаючи на запрошення від «старих».

(«Свобода», 08. 05. 65)

***

ЗАВДАННЯ МОЛОДІ

(Замість листа до молодих друзів)

Говорити мені, людині старшого покоління, про ваші завдання — незвичайно важко. Ми ж бо люди інших поколінь, наші світогляди оформлялися в інших умовах, в іншій «атмосфері», і тому нам важко знайти абсолютно повну співзвучність у нашому думанні й поглядах. Одначе я не сумніваюся, що ми можемо прийти до певних спільних думок через обмін поглядами.

Щоб знайти, однак спільне, почнімо від з'ясовання того, що нас різнить. Ви виросли поза Україною, і країна, де ви зросли й виховалися, її культура і духовість — для вас близькі. Для мене ж вони, хоч і як привітні й приємливі, таки чужі, бо моє духове коріння в Україні. Для вас Україна — це тільки поняття, часом навіть чисто географічне поняття; для мене вона — жива реальність.

Якщо ви й відчуваєте співчуття до долі України і її національної кривди, то це відчуття основане часто тільки на раціональному сприйнятті, от так як моє відчуття соціяльної чи політичної кривди якогось далекого мені народу. Для мене ж кривда України — це моя власна кривда і я відчуваю її глибоко моїми емоціями.

Вам, мабуть, не щемить до болю серце на думку про те, що ваші по крові брати в Україні терплять особисту й національну кривду під чоботом чужинця, бо ви тих людей особисто ніколи не знали, вони для вас абстрактні Я ж просто фізично відчуваю їхню кривду, їхнє терпіння і їхню нужду, бо для мене вони конкретні, живі, реальні люди, я їх особисто знав і колись спільно з ними ділив горе і радість.

Врешті, може найкраще з'ясує різницю між нами сон, який снився мені напередодні мого остаточного виїзду на еміґрацію. Снилось мені моє рідне село, покрите загравою пожежі. Я стояв біля моєї хати на краю села і вагався: йти допомагати рятувати село, чи пильнувати мою хату. Я залишився пильнувати мою хату.

Цей сон — це докір мого сумління, докір моєї Батьківщини. Рятуючи власну хату, я кинув Батьківщину і виїхав на чужину. Але докір пішов за мною, пригадуючи мені постійно про охоплене пожежею село, мою батьківщину, і про мій обов'язок допомагати гасити цю пожежу. У цьому основна різниця між нами.

Для вас праця в українському суспільстві — часто важка і невдячна праця — це справа вашого вільного вибору. Для мене вона — наказ мого сумління, і відректися від неї я можу тільки ціною заперечення голосу мого сумління. Отже, поки я не здібний заперечити мого сумління, поки я шаную мою людську гідність, — моє життєве завдання визначене мені подекуди всупереч моїй власній волі, мому власному виборові. А ви маєте право вибирати.

Тому не дивуйтеся, коли я і люди мого виховання, ваші батьки, нераз так нетерпляче ставимося до вас, бачучи як ви питання праці для української справи ставите у площину вільного вибору, бож для нас ця праця — наказ сумління. І тому також нам старшим треба зрозуміти, що ваша праця для України може бути лише тоді повна і віддана, коли ви приймете її на себе з повним розумінням її значення у вашому житті.

Почнімо від питання життєвої філософії, питання — для чого живе людина. Це питання важливе і для вас, і для мене, і для кожної людини, і стоїть воно зараз у великій гостроті перед суспільством, серед якого ми живемо. Бо якраз ці суспільства стоять перед великим парадоксом: філософія крайнього індивідуалізму, на якому основане суспільне життя цих суспільств, починає загрожувати їм суспільним тоталітаризмом.

Індивідуалізм був протестом проти феодального обмеження індивідуальної свободи людини, яка в цій феодальній системі мала докладно визначену функцію і поза межі цієї функції не могла вийти. Селянин був приречений до праці на землі; ремісник був підпорядкований стислим законам його ґільдії, яка докладно визначала навіть, де він мав у церкві стояти і як мав одягатися. Навіть і члени панівних груп були зв'язані їхніми неписаними груповими законами поведінки і суспільно-господарської функції.

Індивідуалістична філософія виповіла війну цим обмеженням і кинула гасло: людина живе тільки для себе, бо лише в такий спосіб вона може повністю виявити її індивідуальну людську гідність, а сума суспільної свободи складається з індивідуальної свободи складових людських частин суспільства. В економічній теорії, ця філософія індивідуалізму знайшла свій найкращий вислів у клясичному вченні Адама Смита про «невидиму руку», яка спрямовує індивідуальну господарську діяльність одиниць, керовану індивідуальними еґоїстичними прагненнями зиску, до побільшення загального багатства суспільства, а тим самим і багатства його членів. І хоч реальні фактори модерного господарського життя примусили змодифікувати крайній індивідуалізм філософії Смита, то все ж філософія і господарського, і суспільного індивідуалізму залишається ще далі панівною в західніх суспільствах. В Америці ще до сьогодні ідеалом людини є піонер, що освоював дикі простори, жив самостійно, дороблявся багатства і бажав якнайменше мати контакту з урядом, тобто органом суспільної контролі.

В умовах нашої доби, філософія індивідуалізму піонера на неосвоєних землях, «фронтірс», стала нереальною. Не стало вже неосвоєних просторів, куди людина могла втекти від суспільности. Людина примушена жити в суспільній юрбі, примушена відчувати її вплив на її життя і миритися з цим впливом — бож і ви, і я, хочемо того, чи не хочемо, мусимо дихати повітрям, пересиченим чадом з чужих автомобілів. Колись, на широких неосвоєних просторах не треба було реґулювати вуличного руху; сьогодні, в умовах урбанізованого життя, наше життя було б неможливе без такого реґулювання. Людина, хоче вона того, чи не хоче, стала інтеґральною частиною суспільного життя, яке хтось мусить реґулювати для безпеки тієї ж людини. Питання тільки: хто має його реґулювати.

Якщо людина, керуючись старою філософією індивідуалістичного підходу до життя, дбаючи тільки про її власне добро і добробут, як, мовляв, забезпечення її індивідуальности і її свободи, відмовиться впливати на суспільне життя, тоді функцію реґулятора того життя перебере невелика група людей, ведучи таким чином до фактичного тоталітаризму.

На думку соціолога Врайта Миллса, чим складнішим стає суспільство, чим «раціональнішими» стають його господарська і політична діяльність, тим важче стає окремій одиниці збагнути тотальність її світу. Усі важливіші справи тоді вирішують маленькі групи бюрократів — господарських і політичних, — а демократія стає тільки «маскарадом для безвільних».

Трагічне те, що ця політична і господарська безвільність мас є у великій мірі їхнім вільним вибором. Колись маси боролися проти бюрократій, коли відчували їх господарський і політичний визиск. Сьогодні модерна техніка зуміла запевнити людині такий рівень матеріяльного достатку, що маси перестали відчувати визиск і в погоні за додатковим достатком готові забути про їхню індивідуальність і політичні права.

Чи ж не характерним є факт, що відсоток голосуючих у політичних виборах стоїть у прямій протилежності до рівня господарського добробуту? В Америці, де

рівень господарського добробуту найвищий у світі, відсотково найменше виборців бере участь у виборчому голосуванні до всіх органів державної влади. Таким чином маємо справу з явищем, на яке вказував Карл Мангайм: людина, досягши найвищого рівня раціональної контролі над її існуванням, втративши вищі ідеали, стає нераціональною істотою, керованою тільки імпульсами.

Матеріяльний добробут, що колись мав забезпечити людині її особисту свободу і створити для неї передумови для духового розвитку та повного вияву індивідуальности в суспільному житті, сьогодні стає небезпечним наркотиком, що присипляє людину, відриває її від її суспільних обов'язків. І тому, перед вами й нами всіми стоїть вибір: чи дати себе в полон добробуту і в погоні за ним перетворитися тільки в біологічну клітину суспільного організму, чи теж, використавши добробут, проявити себе як людська індивідуальність?

Для того нам треба устійнити, що таке людина. Чи є вона, як дехто твердить, лише одним з видів земних істот, що керуються тільки інстинктами, з яких найсильнішим є інстинкт самозбереження? Мене таке визначення не вдовольняє. Для мене людина є людиною тільки тому, що вона, у відміну від інших істот, має вищі духові прагнення досягти не матеріяльний, а духовий ідеал життя — особисту гідність, свободу, добро, красу. Різниця між твариною і людиною не в тому, що людина, маючи краще розвинену мозкову кору, уміє краще забезпечити свої матеріяльні потреби, а в тому, що вона на протязі історії зуміла створити великі духово-культурні надбання на базі її матеріяльних здобутків.

Для прихильників тваринної теорії людини, суть людської історії може полягати у боротьбі за збереження певного виду, за кращі «пасовиська», аналогічно до боротьби між тваринами. Для мене суть людської історії полягає у постійному прагненні людини до ідеалу свободи й людського братерства, у прямуванні до духового з'єднання з найвищим Ідеалом, Найвищим Добром і Найвищою Красою — Богом. А таке прямування неминуче включає людину у взаємовідношення з іншими людьми, робить її «суспільною істотою».

Якщо приймемо ідеалістичне визначення людини, тоді логічно мусимо прийти до висновку, що наша життєва функція це праця для суспільства з метою покращити й вдосконалити його, це служба ідеалам людської гідности через постійне здійснювання цих ідеалів у наших власних суспільствах. І тому відповідь на питання, яке має бути наше завдання в житті, послідовно проста: удосконалювати себе духово, виявляти себе, як люди, через працю для вищого ідеалу людської гідности, для духового збагачення і вдосконалення людства, плекати в собі почуття співвідповідальности за долю суспільства, розвивати нашу духовість до рівня екстатичного захоплення духовою красою і болючого відчуття всього, що понижує людину і її гідність — рабства, пониження і суспільної аморальности. Іншими словами — постійно бути «суспільною істотою», а не біологічною бездушною клітиною такої ж біологічної маси людських тварин.

Супільність людини знаходить свій найповніший вияв у свідомості відповідальности за її націю, як найбільш вивершену, повну й суцільну суспільну клітину. Бо тільки у межах національної спільноти може людина повністю розгорнути її творчість, її духовість, хоч би тому, що своєрідність національної традиції й культури творить найпридатніший духовий клімат для духового розвитку людини.

І тут приходимо до критичного питання: перед якою нацією ваші обов'язки?

Питання складне, бо ви належите до роздвоєної національности: кровно і частинно духово, ви частина української нації. Але водночас ви також зв'язані духово і з тією нацією, в якій ви виросли та виховалися і як частина цієї національної суспільної групи — ви маєте перед нею певні обов'язки. Тому фактично питання зводиться до того, чи ви маєте якісь обов'язки перед українською нацією.

Вже сам факт вашої кровної спорідненості з українською нацією дає позитивну відповідь на поставлене питання. Додаймо до того, що вас зобов'язує моральна відповідальність перед вашими батьками продовжувати боротьбу за ідеали, за які вони боролися. А

врешті, ідеали за які бореться Україна, це і ваші ідеали, бож боротьба України це вселюдська боротьба за людську і національну свободу, боротьба за вільну людину у вільному суспільстві, боротьба проти всесвітнього зла.

Чи можете ви, чи може людина, що виросла поза Україною і ніколи її не бачила, здобутися на відданість і любов до неї і її визвольних прагнень? Признаюся, я сам сумнівався, аж поки не попав на статтю американки скандинавського походження, *пані Говде*, у журналі «Жіночий Світ», з якої цитую її опис того, як вона відкрила Україну:

«Історію мого відкриття нації, України, її традицій і чітко окремішньої культури можна порівняти з переживанням копача в землі, який працював лопатою і киркою і під час копання попав на самородок золота, і тоді зрозумів, що він багата людина... Немов копач у нутрі землі, шукаючи за речовинами, я несподівано і неминуче натрапила на відповідь на питання: котрий нарід терпів найбільше і найдовше від відкритого терору і більш прихованого методу народовбивства? Відкриття — Україна. Поневолювачем є Росія.

«Це був початок переживання і зазнайомлення з країною й народом, етнічно індивідуальною групою, яка веде початки своїх традицій і культури до найранішої доби цивілізації, народом якого вроджена відданість його особливої якости культурі стала відзнакою борців, рішених ніколи не скласти зброї, поки не виборють рятунку в твердині демократичної суверенної нації з доступом до обіднього стола народів, не скованої грубою рукою насильства.

«Таке фактичне пояснення на питання, чому історія знедоленої української нації зацікавила мене в моїй літературній праці. Але є ще й містичне пояснення, так само важливе: невідчутне пояснення, якого не можна з'ясувати через віру, не можна визначити щоденним пережиттям або щоденними термінами, яке також треба зараховувати до сил, що формують долю людей. Тому на згадане питання можна відповісти такими біблійними словами: «І Ангел Господній з'явився мені у сні, кажучи: Стань на захист мого народу, бо він важко

терпить. — І я відповів: Господи, хто Твій нарід? І Господь відповів: Шукай і знайдеш».

«Слово і ім'я Україна... запрошує поетичні прикмети людини до безмежної поетичної пригоди. Саме слово має в собі захоплюючу чарівність для вуха вразливого на звук, так як музика у присмерку вечора, вітер на листі дерев, дощ у нічній тишині, крик пташки під час бурі...

«Україна, мати безсмертних її дітей — незрівняльної поезії Шевченка і дзвінких слів Франка; проводу Грушевського; власної окремої мови; мистецтва в одягу селянина і в його домашніх знаряддях; проникаючої в душу краси пісень і народніх танців; величі церковної архітектури і містичної врочистости релігійного обряду; святости родини і незнищимого відтиску традицій Січі, володіння козаків, геройських лицарів і безстрашних носіїв ідеалу свободи!

«Сьогодні Україна в трагічнім становищі, жертвою совєтської політики народовбивства, яка є тільки продовженням попередньої традиційної імперіялістичної політики обмосковлювання підбитих народів».

Я зацитував тільки уривки зі статті пані Говде, статті пройнятої дійсно глибокою любов'ю до тієї чужої, а так близької її серцю України. І якщо таку любов до України може мати людина, нічим з Україною не зв'язана, то цілком очевидно — на таку саму любов може здобутися людина, яка з нею зв'язана родинними зв'язками — ви, я, і вся наша українська суспільність поза межами України.

(«Українське Слово», 27. 11. 66)

***

КАДРИ Й ОРГАНІЗАЦІЙНА РОБОТА

Переглядаючи недавно історичні матеріяли з минулого Організації, я зробив «велике» відкриття: 40 років тому Організація оперлася на молодих людях, молоді люди творили її, на революційному запалі молодих базувалася її праця і її успіхи.

Можливо, моє «відкриття» виглядатиме наївним. Але я непевний, чи всі ми беремо цей факт до уваги, аналізуючи причини росту Організації 40 років тому і її млявість тепер. Ми всі, а друг Чумак зокрема, намагаємося сколихнути до праці наші організаційні кадри, забуваючи, що більшість їх — і то велика більшість — таки вже старі й фізично й духово і «розгойдати» їх можна тільки до певної міри. Крім того, ці кадри вже значно прорідли, зокрема серед середнього провідницького активу, унаслідок чого створилася велика прогалина між Проводом і низовими кадрами, відсутність на місцях людей, які могли б організовувати й очолювати працю наших низових кадрів для тих завдань, які вони можуть і готові ще виконувати в ділянці фінансовій, суспільно-громадській, тощо.

Врешті найбільша небезпека ситуації в тому, що наші організаційні кадри поволі маліють, створюючи для нас перспективу ставати «останнім бастіоном». Безперечно, цей бастіон може до останньої хвилини тримати високо прапор, його героїчна боротьба створить легенди, на яких колись хтось виховуватиметься, а може вже й тепер виховується. Годі заперечити, що наші ідеї десь залишать їхні сліди і наша праця буде якоюсь цеглиною в будові майбутньої вільної нації. Але якщо є ще якісь перспективи вийти зпоза мурів бастіону й розгорнути фронт наступу, то нема ще права зрезиґновано в цих стінах замикатися. А я маю враження, що якщо не Організація, то принаймні велика частина наших суспільно-громадських творів підсвідомо вже скапітулювала і прийняла концепцію «останнього бастіону». Доказ цього у нашому пасивному ставленні до питання відновлення і відмолодження наших кадрів.

Дехто з друзів звернув вже мені увагу на те, що я «драматизую» питання молоді, надіючись, що, мовляв, нам вдасться виховати нашу еміґраційну молодь на революціонерів типу колишніх членів ОУН. Я таких ілюзій не мав, хоч і не виключаю можливости притягнення окремих одиниць до праці в самій Організації. Велика більшість еміґраційної молоді це психологічно чужинці (американці, канадці, арґентинці, бразилійці, чи францу-

зи) українського походження і революціонерами українського визвольного руку вони не стануть. Але вони не позбавлені ще молодечого ідеалізму й шукання якоїсь духової мети в житті. Ми свідками «революції молодих», у всьому світі в ім'я чогось ідеально кращого й духово багатшого, як побутовість в існуючих системах. В шуканні за цим кращим західня молодь, іноді досить безкритично, захоплюється радикальними кличами, навіть коли вони не мають сенсу. Бо який сенс має поєднування анархізму з портретами Сталіна чи Мао? А такі курйозні моменти спостерігаїмо у виступах молоді у західніх країнах. Вони, однак, тільки показують, що молодь шукає чогось нового, чогось емоційного, нових форм життя. Серед цього західнього молодечого руху, виявляється, опинилося вже й багато української молоді.

40 років тому українська молодь переживала такий же процес духової революційної ферментації і ОУН зуміла оформити й спрямувати цей фермент у творчі рямки українського націоналізму. ОУН була революційною бо революційною була та молодь, яка в ОУН влилася. Сьогодні ми свідками подібного революційного ферменту і ОУН повинна знов намагатися вплинути на нього й спрямувати його по бажаній національно-творчій лінії. Дані для цього є, бо ж наші кличі й ідеї революційні, вони спрямовані на знищення старих форм і творення на руїнах нового, ідеального, гуманітарного своєю суттю міжнароднього, національного й суспільного ладу, тобто по суті того, за що змагається сучасна молодь. Чи вдасться нам це зробити, годі наперед сказати. Але пробувати мусимо поки ще маємо на це можливість. А можливість до цього є, бо сучасні процеси в Україні й наші позиції до цих процесів дають нам якраз зараз ключа, яким ми можемо відкрити душі молодих і змобілізувати їх до праці поруч з нами, якщо й не разом з нами і в наших рядах.

Програма дії

1. Нам треба прийняти виразну постанову про те, що, поруч краєвої ділянки праці, праця над молоддю і притягненням її в сферу нашого впливу, а то навіть

частинно і в наші організаційні ряди — а таке можливе, маємо приклади — стає нашим головним завданням. Я вже чую питання: «А що з іншими секторами — суспільно-громадським, політичним, тощо?» Безперечно, відтягнутися з них нам не вільно і залишити в них окремих людей треба. Але залишивши в них мінімальну кількість людей, нам треба звернути більшу увагу й видобути більше зусилля й плянової праці в ділянці молоді.

2. Щоб не роздрібнювати наших сил — а їх ми не маємо багато, — визначити, як далеко має сягати наша праця між молоддю. На мою думку, наша головна увага зараз повинна бути спрямована на молодь студентського віку. Для праці між нею використати молодших інтелектуалістів у наших рядах, включно з вихованцями «Зарева», МУНО, тощо. Над деякими з них треба було б ще дещо попрацювати, роз'яснити їм потребу й конечність їхньої праці, а це, мені здається, цілком реальна справа, якщо усі з нас візьмуть собі за завдання перевести кілька розмов з надійними кандидатами.

3. Підтримати ініціятиву МУНО призначити постійного організатора, чи організаторів, які об'їжджали б терен, організуючи молодь. Напр., в Канаді навіть вже є охочий кандидат, дуже здібна й надійна молода людина. Йдеться тільки про грошеві фонди на поїздки й мінімальні фонди на утримання такого організатора організаторів. Поруч них, чи в допомогу їм, зорганізувати поїздки з доповідями для молоді інших молодих інтелектуалістів, напр., Богдан Б.

4. Підтримати справу літнього вишкільного табору для молодечого активу, чи радше серії вишкільних таборів і курсів, і змобілізувати для цієї справи всі сили наших суспільно-громадських організацій.

5. Створити при ІСНО окремий фонд для праці між молоддю, перевівши для цього окреме оподаткування чи збірку.

6. Розпочати підготовчу працю для видавання спеціяльного ідеологічного журналу для молоді.

7. Створити передумови для притягнення молоді до праці в наших суспільно-громадських організаціях. Це досить складне питання. На жаль треба ствердити, що наші суспільно-громадські організації не втішаються популярністю й авторитетом між молодими. Вони стали свого роду установою старих («естаблішментом»), праця в яких не притягає молоді. Зі свого боку, маю враження, що старі також не проявили великої ініціятиви, щоб «зробити місце» для молоді на старих витертих лавках. Щорічно в багатьох наших суспільно-гром. організаціях переобирають управи зі старих; скільки у цьому вини в тому, що нема охочих молодих, а скільки вини у певному недовір'ї старих до «недосвідчености» молодих, не знаю, але маю враження, що маємо до діла і з одним і з другим фактом. 40 років тому молодь розв'язала проблему, створивши окрему організацію. Сьогодні така розв'язка — творення нових організаційних форм — має свої небезпеки. Отже треба шукати способів до «трансфузії» крови в старих формах: допильнувати того, щоб до центральних і місцевих управ наших організацій поступово випроваджувати молодих людей, а старих поволі переконувати у доцільності перебирати функції «старших дорадників» для молодих членів управ. Це складна справа, бо з одного боку існує небезпека ображених амбіцій людей, які, принаймні підсвідомо, надіються «стояти до кінця» (читай: до смерти) на їхніх позиціях; з другого, небезпека помилок молодих (дай, Боже, щоб ми їх знайшли!) в їхній праці спричинена невиробленістю. Але ризикувати мусимо, якщо хочемо запевнити майбутнє існування тих організацій. Нам пора врешті починати виховувати молодих в тому, що існуючі організації — це вже їхні організації, на їхній відповідальності, а ми, старі, стоїмо тільки їм до допомоги.

На останній Тереновій Конференції Канади хтось підмітив був дуже правильно і влучно, що на ту Конференцію можна і треба було запросити кількох молодих людей, які досить близько до нас стоять. Ніхто про це не подумав, і це досить характерне для нашої праці — ми все чомусь тримаємо монополь на досвід

за старими, а «недосвідчених» молодих — навіть людей з закінченою університетською освітою — тримаємо тільки «на посилки». Тому більше спільних конференцій з молодими на рівних правах, більше крісел для них в управах наших організацій!

8. Врешті, як конкретний крок до таких спільних конференцій, створити Комісію для справ молоді у складі кількох молодих, які виявляють зацікавлення й бажання працювати і кількох «старих» членів Організації включно з представниками ІСНО.

Хочу ще раз підкреслити: накреслена програма дії буде важка до здійснення повністю, зокрема в початках; нема також гарантії, що вона дасть всі ті наслідки й успіхи, яких ми бажаємо. Але ніхто ще не навчився ходити, не спробувавши і, у процесі проби, не набивши ґудза на лобі. Треба й нам пробувати, а то умремо, сидячи.

(З рукопису, листопад 1968 р.)

***

ОУН І ВИХОВНО-ОСВІТНЯ ПРАЦЯ

(Рукопис)

Як політична й ідеологічна організація, ОУН має працювати по лінії політичної й духової мобілізації українського народу до боротьби за його незалежність. З цих двох площин праці ОУН, духова площина повинна стояти на першому місці, бо годі уявити собі політичну мобілізацію без відповідньої духової підготови. Політична мобілізація є логічним наслідком духової мобілізації і тому цілком слушно ОУН в 30-их роках якраз і клала основний наголос на ідеологічно-духову працю. Як наслідок, в другій половині 30-их років і на початку 40-их років ОУН прямо і посередньо впливала своїми ідеями на всю українську спільноту поза совєтською Україною і надавала тон всій культурній праці цієї спільноти.

Війна примусила нас зосередити нашу головну увагу на політично-революційній діяльності, в якій поети замінили свої пера на пістолі і власною кров'ю почали писати історію нашого руху на бруках вулиць, в лісах і в концентраційних таборах. Після війни наша увага далі залишилася засереджена на політично-громадському секторі. У нашій праці ми більше присвячували часу справам консолідації у різних політично-громадських організаціях, почавши від таборових комітетів і скінчивши на УНРаді, ніж питанню ідеологічно-духової праці не тільки між широким суспільством, але навіть і між нашими членами, багато з яких пристали до нас під час війни, у процесі збройної боротьби і прийшли на еміґрацію без будь-якого ідеологічного підготування.

Все, що ми робили від 1945 р. в ділянці духово-ідеологічного виховання було випадкове, принагідне і другорядне; ілюстрацією є тематика доповідей представників Проводу для наших членів в Америці й Канаді за останній десяток років. Я не збираюся заперечувати важливости і потреби нашої суспільно-політичної діяльности за останні 15 років. Але на мою думку з нами сталося так, як писав Франко, що шукаючи земних скарбів ми загубили скарби духа, — намагаючись зберегти наші політичні позиції на еміґрації, ми згубили наші духові позиції, наш духовий провід і вплив, а через те і наші політичні позиції. Я б навіть сказав, що занедбавши духову працю так серед нашого членства як і серед ширших мас еміґрації, і при відсутності такої праці з боку інших середовищ, ми нехотячи спричинились до витворення серед нашої еміґрації духової порожнечі, яка в свою чергу підмінувала політичну силу всієї еміґрації і не дала змоги використати повністю той потенціял, який ця еміґрація мала 10 років тому і ще має тепер.

Як організація, ми не тільки не збільшили наших членських кадрів, а навпаки втратили навіть ті, які ми мали ще в 1945 р.; з тих-же, що ще залишилися з нами, багато є лише «поплентачами», в позитивному, а не неґативному, розумінні цього слова, тобто людьми які тримаються ОУН з почуття прив'язання й лояль-

ности до старих друзів, і до споминів колишнього і тому що не бачуть кращої альтернативи. Це прив'язання не має глибокого духового коріння, а ті коріння, які й існують, щороку поволі всихають через брак постійного духового корму. Зайво говорити, що члени, які самі не мають такої глибокої віри, не можуть передати тієї віри іншим. Багато, а може й більшість наших членів нагадують мені пересічних членів церковної громади: вони стараються ходити до церкви, хреститися, коли треба, слухати набожно проповідей і, вийшовши з церкви, забути про неї аж до чергової неділі. Вони вірні своїй церкві, але не настільки, щоб бути її місіонерами. А нам саме треба щоб кожен член нашого Руху був прозелітом, місіонером націоналізму.

Що ж далі?

Перед Організацією лежать кілька головних ділянок праці: громадсько-політична, фінансова, духова або культурно-освітня, і краєвий сектор. Життя і стан членських кадрів показує, що наші сили надто малі на те, щоб задовільно виконувати працю у всіх ділянках. Наші дотеперішні намагання бути скрізь і робити все водночас тільки послаблювали нас. Тому треба визначити свого роду наш «п'ятирічний плян», визначити етапи праці, віддавши на кожному етапі першенство певним ділянкам. У найближчому етапі, на мою думку, духово-ідеологічна і культурно-освітня ділянки домагаються нашої першої уваги і до неї треба заанґажувати всі наші сили, віддавши лише крайньо необхідний мінімум уваги громадсько-політичній праці.

Сама культурно-освітня праця є досить широким поняттям, що включає такі ділянки: ідеологічне виховання членства, виховання молоді, праця в загальногромадській площині, розбудова і плекання загальнонаціональних культурних надбань, і врешті українська пропаґанда серед чужинців.

Справитись з усією цією працею відразу нам буде не під силу і тому й тут мусимо установити такі на мою думку два етапи:

1. Ідеологічна праця в рямках самої ОУН і праця над молоддю.
2. Поширення культурно-освітньої праці на загальний громадський маштаб.

Лише духова мобілізація існуючих членських кадрів і поширення цих кадрів можуть створити базу для нашої праці в інших ділянках. Без такої бази нам нічого навіть анґажуватися в іншу працю. Зрештою, без такої бази ми не можемо існувати як організація.

Культурно-освітня праця в цьому напрямку повинна початися від систематичного розглянення і вияснення елементарних ідеологічних і програмових засад українського націоналістичного руху й ОУН на тлі нашої краєвої й еміґраційної дійсности та світового розвитку подій. Я бажаю підкреслити тут слово *елементарних,* бо саме такого з'ясування наших позицій в елементарній простій формі, без «мудрого суєсловія» загал нашого членства потребує. Поруч з цим, як чергова необхідність, йде глибше розроблювання у філософській формі наших націоналістичних концепцій, включно, можливо, з деякою ревізією наших старих концепцій, якщо така потреба існує.

У праці розроблювання філософії націоналізму треба не тільки дозволити, але й заохотити широку дискусію і полеміку. Ніщо так не вбиває росту творчої думки і всебічного оброблення проблем як догматичний виклад «екс катедра» офіціяльного речника організації, її офіціяльного ідеолога. На мою думку, ми переживаємо стаґнацію в ділянці збагачування нашого духового капіталу новими ідеями, або принаймні нового підходу до старих ідей; ми зуживаємо старий капітал 30-их років, не збагачуючи його. Щоб вийти із стаґнації, нам потрібна активна творча участь членів у формуванні й збагачуванні наших духових вартостей. Динамізм нашого Руху відродиться лише тоді, коли кожний його член почуватиметься його співтворцем і активним учасником, а не лише «поплентачем». Правда, заходи кількох людей якраз у цьому напрямку в останніх кількох роках дали поки-що невеликі наслідки. Але причину цього треба шукати частинно і в то-

му, що ці заходи знов таки були майже принагідні поруч інших справ і не були поставлені в площині тривкої кампанії.

Неменш важливим є питання молоді. Йдеться не тільки про націоналістичну молодь, а взагалі українську молодь на еміґрації, якій загрожує денаціоналізація. Знов таки наш підхід до молоді був доривочно імпровізований, безпляновий, зданий на ініціятиву окремих людей чи клітин. Чи ж не характерно, що за кільканадцять післявоєнних років наша організація в ЗСА не спромоглися видати хоч будь-якого посібника для організаторів МУН, аж зробив це за власною ініціятивою і власними силами молодий, в Америці народжений, хлопець? Тепер же дехто з наших «100-відсоткових» націоналістів ставить під сумнів вартість цього посібника, бо мовляв він виданий в англійській мові. Будьмо реальні: знання української мови не конечно веде до українського патріотизму, а український патріотизм, вивчений хоч би і в чужій мові, є цінніший для нас, як подана в чистій літературній мові косачівщина. А крім того, де є посібник в українській мові?

***

ПОВІСТЬ ПРО КИЇВ

У нашій дотеперішній літературі на підсовєтську тематику було чимало написано про політичний терор, про терпіння і активну чи пасивну боротьбу підсовєтських українців проти червоного московського завойовника. Одного в ній бракувало — справжнього образу пересічної підсовєтської людини. Ця людина була дотепер або ідеалізована або зовсім спрощувана, створюючи в читача враження, що, діставши нагоду, ця людина включиться активно до боротьби проти режиму, який її кривдить, і до будування своєї власної української держави, бож хоч у підсовєтських обставинах вона і є пасивною жертвою терору, то тільки тому, що не має як і де проявити своєї активности.

Не диво, що революційне українське покоління, виховане до 1941 року поза межами СССР на такій літературі, саме так і уявляло собі цю людину, йдучи в 1941 році до Києва, Харкова чи Дніпропетровська з гаслами українського націоналізму. Не дивно також, що, прийшовши туди і зустрівшись віч-на-віч з дійсністю, українська націоналістична молодь з західніх земель України і з еміґрації розгубилась і подекуди розчарувалась в українській підсовєтскій людині, проявляючи це своє розчарування часом у надто гострій критиці, яка аж ніяк не допомагала взаємному зрозумінню.

У чому справа? Відповідь на це дає Д. Гуменна у своїй повісті-хроніці «Хрещатий Яр», у цій майстерно зображеній драмі України 1941-43 років, передусім драмі української людини тих часів. Гуменна не намагається писати в стилі сценічного героїзму, де за характеризацією героя бачиться артиста. Якщо в неї є героїзм, то це героїзм пересічної людини, не ідеалізованої, а такої, якою вона була в тих часах, і якою, мабуть, вона й є тепер у Києві, Харкові чи Дніпропетровську, і не виключене, що й у Львові, й Луцьку.

У повісті Гуменної можна виділити три аспекти драми Києва й України 1941-43 років. Перший — це фізичне нищення і большевиками, і німцями населення, культурних та господарських надбань. Другий аспект — це здушення чоботом гештапівця паростків гону підсовєтської України до національного самовизначення у власній державі. Врешті третій, найцікавіший і найголовніший для нас аспект — це трагічний духовий Збруч, нерозуміння між підсовєтськими українцями і тими революціонерами-націоналістами, що по слідах німецької армії прийшли в центральну Україну допомагати ставити українське національне питання.

Хто винен у цьому бракові взаємного зрозуміння? На думку киянки Мар'яни, центральної постаті повісти й, мабуть, виразника ідей і поглядів авторки, винні націоналісти, або як вона їх часто зве «українські фашисти». Вони бо принесли ідеологію національної нетерпимости — бож хочуть вилучити твори Пушкіна; вони з погордою висловлюються про підсовєтських людей як «свинопасів»; вони примітивні, бо починають всю історію України від княжих варягів, тоді як та історія сягає аж ген у трипільські часи. Врешті, вони «виявилися» справді мрійниками і справді обмеженими. Далі одноманітної пісеньки про хоробрих завзятців Олега і Святослава — не втнуть... А реальність, сьогоднішню Україну, вони не добачили, вона не підійшла під їх міражний ідеал і вони її просто зіґнорували, а фактично перед нею скапітулювали. Побачили дійсність — а замкнулися в своїй касті» (ст. 280), а деякі з них виявилися просто звичайними спекулянтами.

Автор цієї статті був одним з тих, що в 1941 році йшли з заходу в Україну (але, на жаль, чи на особисте щастя, якщо дивитись тільки з перспективи збереження життя, туди не дійшов). Йшли тоді справді всякі люди: йшли звичайні спекулянти, йшли політичні примітиви з усякими «урядовими» признаннями. Але врешті йшли в більшості таки ідеалісти, якщо не всі маштабу Ольжича, Сеника, Сціборського чи Олени Теліги, то все таки люди з найкращими намірами. Сьо-

годні всі ті, що збереглися в живих з того походу, мусимо щиро признатися, що ми мали в той час тільки вимріяне уявлення про Україну і українську людину на схід від Збруча. Ми її ідеалізували в наших мріях і тому не дивно, що могли розчаруватись, побачивши її такою, як її тепер змальовує Гуменна.

Мар'яна має рацію називати націоналістів мрійниками. Вони були такими і тому й опинилися в Бабиному Яру, воліючи вмерти по-геройському, ніж жити порабському Але чи була їхня місія повною невдачею, так як це вилядало б з міркувань Мар'яни?

Навіть ті скромні натяки, що розкидані по цілій повісті, вказують на те, що ні. Вони ж з'єднали до своїх рядів Багазія, ідейного молодого журналіста Нарциса Микольського, ідейну бувшу комсомолку Катрю Богданович, яка ризикує своїм життям, щоб рятувати інших, врешті Гната Загнибіду, колишнього вчителя, який, зрозумівши, що, «серед дияволів треба бути дияволом», включається з усією своєю енерґією в підпільну роботу, рятуючи, що можна, перед німецьким терором.

Правда, у недосвідченості вони пригорнули до себе і таких як Галина Полтавченко, що в совєтському паспорті мала «русская», відразу стала «щирою українкою», по розгромі українських установ опинилась в редакції «Послєдніх Новостєй», виробляючи водночас фольксдойчерські документи, бож її бабуня була правдива німка, а дядя в Ляйпціґу фабрику має. Але такі помилки завжди можливі, особливо напочатках.

З позитивних постатей повісті, що не зв'язані з націоналістами, звертають на себе увагу лише невтомна діячка старого виховання, мати згадуваної Катрусі Богданович, Марія Павлівна і Максим, але вони якоїсь нехоті до націоналістів ніде не виявляють. Можна ще згадати як позитивних молодого, але розчарованого життям Олега і письменника Павла Бадьору, колишнього ідейного комсомольця, який, відбувши заслання в Сибірі, ставиться до всього скептично. Однак, ні один ні другий, хоч и критикують націоналістів, самі не вміють ані дати, ані створити щось кращого від того,

що принесли «фашисти». Можна співчувати їх особистій драмі, але аж ніяк не можна уявити їх провідниками нового покоління, що бореться за волю нації.

На окрему увагу заслуговує режисер Віктор Прудиус, який початково захоплений націоналізмом і мріє про те «як би так того Авеніра, та цього Кандибу, та тих, що в Сибіру, на Колимі, в Соловках, та тих, що підневільно до Уфи виїхали, та цю блискучу Олену (Телігу — Ю. М.) — які чудеса зробили б вони всі разом тут у Києві!» Але і він перед поворотом большевиків заломлюється під впливом фіктивної мрії про широкі можливості праці в межах імперії.

Щож собою уявляє решта персонажів? За Мар'яною, виходило б, що націоналісти винні, що не здобули собі їх симпатій. Чи справді? Ось Мирон, Льоля і Женя Березольські, які при відступі большевиків чекають на прихід української влади, але на всякий випадок, закопують свої партійні, комсомольські і профспілкові квитки», бо «шкода рвати, може ще колись на щось здасться». А коли вже очевидним стає поворот большевиків, вони перетворюються в «русскіх» і, як заявляє Льоля «хоть я по паспорту і значусь українка, но воспітана в русском духє. А українцев — ненавіжу».

Ось Семен Кучерявий, без сумніву українець з переконаь, але вдачею «звичайний лояльний обиватель, якому при всякій владі досить добре, аби він тільки встигав працювати».

Ось Мурзиченко, сип Галини Полтавченко. Ось Помазанов, колишній «активіст, технік випікання хліба», що вирішив перебути скрутний час німецької окупації в рясі священика на селі, при тому використовуючи час для ліквідації української Церкви.

А поза тим маса таких же обивателів, для яких, очевидно, націоналістичні кличі чужі й незрозумілі і які самі також нездібні до чогось творчого. Десь ще живе група чесних і ідейних працівників науки, але й вони поза своєю наукою, музейництвом тощо, практичними питаннями громадського життя не цікавляться.

Правда, не згадали ми ще Мар'яни. В її очах націоналісти — мрійники. По суті вона ж сама ще більш непрактичний мрійник і навіть дивак, більше як екзальтована пані Наталя, що приїхала з Оленою Телігою. Аж ніяк не можна погодитися з її історичною концепцією орієнтації на «кимера-смерда» в противагу до критикованої нею ідеалізації націоналістами «звитяжців Олега і Святослава». А вже очевидним стає, що їй не подорозі з націоналістами, коли в її очах ідеї комунізму «ясні і світлі, милі Мар'яні», от тільки большевицька практика, мовляв, їх гасить. «Кожну систему, і найкращу, можна спаплюжити, як от радянську», міркує Мар'яна. Хоч тітоїзм і популярний тепер у західньому світі, але чи має Україна і українська еміґрація орієнтуватися на нього? Думаємо, що аж ніяк.

Взагалі Мар'яна — «громадянка тисячоліть», «мабуть громадянка всесвіту», і для неї ідеалізована націоналістами Україна — це хохландія; для неї це — «вчорашнє, старе». І от блукаючи в своєму світі уявних ідей «тисячоліть», Мар'яна не знаходить для себе місця для праці в існуючій дійсності, чи то з націоналістами, чи навіть без них, як от, напр., Марія Павлівна. Варто тут відмітити одну деталь: на протязі цілої повісти ні для Мар'яни, ані для інших дійових осіб питання релігії й відродження української Церкви, наче взагалі не існує. Релігія — це тільки для бабусь, селян — і спекулянтів Помазанових.

Ось така дійсність, в якій зустрічаються два українські світи з двох боків духового Збруча. З одного боку групка мрійників-ідеалістів, з другого — така ж групка ідейних людей дії і велика маса міщан-обивателів. Чи має рацію Мар'яна, кажучи, що націоналісти скапітулювали перед дійсністю? Сама повість частинно заперечує це доказами синтези групи ідейних з одного боку Збруча з групою «мрійників», з другого, Багазія з Ольжичем, Катрі Богданович з Оленою Телігою. Питання ж того, чи групка мрійників-націоналістів була б скапітулювала перед масою обивателів і «громадян тисячоліть», чи теж було б сталося навпаки, так і залишилось невирішене.

Ліквідація німцями Теліги, Рогача і інших, розгром українського життя і врешті поворот большевиків не дали часу на вирішення цього питання. З цього однак, що пише Шольмер у своїй «Воркуті», можна робити висновок, що місія «мрійників»-націоналістів у Києві і взагалі в Україні в 1941 р. не була аж так засуджена на невдачу, як це виглядало б з повісти Гуменної.

Взагалі повість Гуменної повинен прочитати і перестудіювати кожний, хто хоче бачити Україну не такою, якою він її собі уявляє в мріях, а такою, як вона є в дійсності, в якій мусимо бути не тільки приготованими зустріти не тільки ідейних борців, але й обивателів, міщан і знуджених життям та спантеличених вихованням.

(«Укр. Слово», 06. 07. 56)

У 80-РІЧЧЯ О. НЕПРИЦЬКОГО-ГРАНОВСЬКОГО

(Доповідь виголошена в Міннеаполісі)

Широким Радивилівським шляхом одного січневого дня 1913 року подорожував на південь у напрямку Львова молодий 25-літній юнак. Шлях цей був добре йому відомий, бо ж ним, як він писав пізніше,

Із Тарнобору до яруг Крем'янця
Нераз у поросі ходив пішком —
Вночі, або в залитім сонцем ранці,
Через Ікву та Королівський міст,
Оздоблений з давен-давна в леґенди.

(Із збірки «Іскри віри»)

Цей раз юнак ішов, криючись від царської поліції, яка за ним шукала як за ворогом петербурзького «Божого помазанника», його системи і його імперії. Небезпечному «мазепинцеві», який посмів думати про розчленування «матері Росії» не було місця на його рідній землі і через любов до неї треба було тікати через пильно бережений кордон на Захід, до Америки.

Він залишав за собою хоч короткий, але багатий змістом і досвідом період свого життя — період праці в Революційній Українській Партії, в яку вступив ще в 1903 році як молодий учень Білокриницької сільськогосподарської школи; період праці в підпільному гуртку своїх шкільних товаришів, з якими розповсюджував революційні листівки і книжечки РУП, між ними й «Самостійну Україну» М. Міхновського; період праці в українських організаціях у Києві, де познайомився з усіми видатними українськими діячами того часу; і період ранньої та багато-обіцюючої поетичної творчости, натхненної атмосферою Києва, про яку він значно пізніше пише:

Величний Київ — джерело могутніх сил!
В твоїх старезних мурах давня велич
Цвіте подіями віків у безліч
Нових сторіч у зарисах камінних брил.

(Із збірки «Гимни сонцю»)

Ці нові сторіччя, про які мріє і для яких віддає всю свою працю молодий поет — це вільна українська держава в родині інших вільних націй. І за ці мрії і прагнення мусить він тікати з Києва і пробиватися широким Радивилівським шляхом по дорозі на захід, зовсім не думаючи, що вже може ніколи не доведеться побачити ані могутнього Києва, ані рідніх «садами квітчаних» Бережець з сосновим бором на берегах Ікви, ані зеленого пасма Авратинських гір, не доведеться пити «в цілющих чарах вічно молодої» води, що «із серця чистого землі, з каміння, з крейди білої бзюрчить», ані віднаходити в запущених руїнах замків «заржавленої зброї колишніх баталій», яка, збудивши любов до рідного, саме й привела його на Радивилівський шлях січневого дня 1913 року.

Такий був початок другого, «американського» періоду життя Олександра Неприцького-Грановського. Однак доба від 26 березня 1913 року, коли Грановський уперше станув на американській землі в Нью-Йорку, аж дотепер, для його 80-ліття, — це по суті продовження першого, «українського» періоду. У скромному клунку, з яким він зійшов з палуби кораб-

ля в Нью-Йорку в 1913 р., він привіз із собою фізичні символи України — рушники вишивані ще його матір'ю і київські українські видання, включно з його першими поетичними творами; а в серці привіз духовий образ України, юнацьку романтичну любов до неї і бажання наполегливо боротися за її права. І одні і другі скарби привезені з України він вірно зберіг на протязі більш як 54 років перебування в Америці: рушники ще тепер можете побачити в його хаті, а любов — у його дотеперішній неймовірно багатій і всесторонній праці, в його поетичних творах і, врешті, в молодечому блиску його очей.

Ніколи сьогодні зупинятися в деталях над працею Грановського за ті роки. В головних зарисах вона усім нам відома. Але сумніваюся, чи всі ми бачимо всю її величину. На мою думку, першою міркою її величини є те, що Грановський зумів здобути собі поважне місце у світовій науці, стати американської і світової слави вченим, і водночас бути одним з провідних діячів українського політичного і суспільно-громадського життя, а при тому, «на дозвіллі» — і де він знаходив час на дозвілля?! — видати кілька збірок високої якости поезій. А це майже нечувана комбінація досягнень у будь-якому суспільстві, не тільки українському. Тому заява віцепрезидента ЗСА, Г. Гамфрі, що «проф. Грановський — це найкращий українець Америки» («Свобода» 4 травня 1966 р.), не комплімент, а ствердження факту.

Звичайно водиться при нагоді ювілеїв видатних людей розгадувати секрети їхніх життєвих осягів і успіхів. Мені здається, що секрет Грановського — це його переконання, що в житті нема неможливих речей і що при наполегливій праці людина може зробити багато речей, які для пересічної людини виглядають неможливими. У цьому різниця між великими і звичайними людьми. Велика людина живе майбутнім і «неможливим»; звичайна ж людина живе тільки сьогоднішнім і можливим. Грановський належить до першої категорії, категорії великих людей, які борються і перемагають тоді, коли звичайні люди готові капітулювати.

Можна було б наводити багато прикладів тієї боротьби за «неможливе» в житті Грановського. Я згадаю тільки один, може найцікавіший у політичній історії української еміґрації в Америці приклад — його боротьбу в обороні ОДВУ і Українського Націоналістичного Руху під час останньої світової війни. На підставі «фактів» і «документів», доставлених комуністами і таки ж нашими українськими людьми, конґресова комісія Дайса ствердила, що ОДВУ, як член «міжнародньої організації» очолюваної Проводом Українських Націоналістів з осідком у Берліні, посередньо, мовляв, стоїть на послугах німецького нацистського уряду й тому є чужою аґентурою. Негайно після того поліція позабирала у всіх відділах ОДВУ і її Братніх Організацій всі організаційні акти, а на ОДВУ пішла нагінка не тільки з боку комуністів і здезорієнтованих американців, але навіть і з боку українців.

Грановський, як голова Центральної Управи ОДВУ, опинився під найбільшим обстрілом, включно з домаганням його колеґ, професорів Міннесотського університету, звільнити його з праці, щоб не «затроював душ молоді». Багато людей на його місці присіли б тихо, щоб перечекати бурю, бо ж донкіхотством було проповідувати в Америці ідеї українського націоналізму тоді, коли Америка переживала «медові місяці» союзу з комуністичною Москвою, коли Сталін був навіть на думку Рузвелта добродійним батьком «російського» народу і коли всяка пропаґанда проти Москви виглядала на підступне намагання розбити протинацистський союз, тобто майже тотожня з державною зрадою.

Грановський взявся за «неможливе» — боронити не тільки ОДВУ і її членів, але й українську визвольну боротьбу проти Москви і українські націоналістичні ідеї, і то боронити прилюдно — в університеті на прилюдних зборах під крики «Розпни його!», в пресі і в урядових колах Вашінґтону. «Українські націоналісти — пише він у той час, — можуть багато причинитися до перемоги ЗСА у цій війні, але замість об'єктивної оцінки значення Українського Націоналістичного Руху ми бачимо, як українці примушені терпіти

образи й нести пляму фальшивих обвинувачень... Вороги волі для України навмисне засипали уряд фальшивими інформаціями про український визвольний рух, називаючи його про-нацистським... Лише політичний анальфабет може змішувати терміни націоналістичний рух і нацизм... Ми читаємо про свободу для Бірми, Кореї, Сіяму, Абісинії, Індії тощо, але забуваємо про найбільшу проблему в Европі, проблему свободи для 50 мільйонів українців... Український Націоналістичний Рух це не партія, це поступовий, ліберальний масовий рух без огляду на партійну, клясову чи релігійну приналежність... Це ідея не зв'язана з ніякою партією. Націоналістичний Рух являє собою конструктивну боротьбу за права нації; зродився він з глибини народніх мас і широкі народні маси його підтримують, висловлюючи цим їхню непоборну волю досягти свободу й суверенні права нації. Його існування важливе для майбутніх інтересів Америки й України в перспективі тисячоліть, у користь не тільки українського народу, але й у користь Америки й інших народів... Український Націоналістичний Рух це справжній визвольний рух і справжній масовий рух у горизонтальному і вертикальному аспектах... Поки Україна буде поневолена будь-якою чужою державою вона завжди буде причиною майбутніх конфліктів, які загрожуватимуть мирові й американським інтересам».

Це був відважний протинаступ з позиції людини і групи людей, оточеної ворожим морем плянового наміру знищити американськими руками гніздо українського націоналізму, морем масової дезорієнтованости та несвідомости щодо української справи в загальному. І Грановський переміг, що стверджують свідчення багатьох видатних американських діячів, які пам'ятають Грановського з тих часів, от хоч би лист Лой В. Гендерсона, директора в Стейт Департаменті у Вашінґтоні, писаний у 1961 р.: Пригадуючи про те, що під час війни «багато американців, незалежно від їхнього походження, схвильовані аґресіями нацистів, втратили перспективу бачення і не зуміли побачити того, як комуністи використовували ситуацію, намагаючись

підкопати наш вільний лад і зломити нашу національну солідарність», Гендерсон пише: «В тих часах Ви проявили відвагу й ініціятиву в тому, щоб допомогти спинити течію, яка йшла по лінії комуністичних намірів в Америці. Ваш високий американський патріотизм поруч з симпатіями й динамічною активністю для допомоги поневоленому народові, з якого Ви вийшли, викликали подив і пошану усіх нас, які могли розуміти те, що довкола нас діялося». (Дивись «Стукайте і душі людей відкриються вам» — «Українське Слово», Париж, ч. 1044, 12 листопада 1961 р.).

У книзі «Портрети в профіль» Євген Онацький пише: «Почуття до Батьківщини — громадське почуття, а громадське почуття — етичне почуття. Тому щирий патріот не може не бути глибоко-етичною людиною. І навпаки, неетична людина ніколи не буде щирим патріотом, якими б високими фразами вона не прикривалася, яких демагогічних промов вона не виголошувала б».

Етичність так щодо самого себе, як і до других — це другий секрет душі й успіху Грановського. Професійна праця звела Грановського з природою, а його мистецько-поетична чутливість дала йому змогу бачити красу природи, яка перемагає все гидке і зле. «Всю красу життя природи жменями збирайте», каже він в одній з поезій. Через любов до природи і до краси людина повинна знайти любов до других. У накінцевому змаганні краса переможе над кривдою і неправдою в світі. З цього випливає й життєва філософія Грановського — філософія добра в людських взаємовідносинах. «Шукайте Бога на землі, знайдіть Його поміж живими», кличе він до своїх земляків.

«Шукайте Господа в собі!
Свої серця добром налийте
    Його діла творити,
Тавро посіяне в злобі
Із брата ніжно й щиро змийте,
    Щоб із ним у мирі жити!»

(Із збірки «Іскри віри»)

Кожен, кому довелося працювати з Грановським, знає, що це не тільки поетичний вислів, а щирий вияв авторової філософії людського співжиття, чи то в товариському, чи теж суспільно-політичному житті. У «Молитві ранку» він просить Господа: «Навчи уміло з братом завжди у згоді жити». І він справді намагається завжди у згоді жити з братом, байдуже чи цей брат поділяє його погляди чи ні, схильний проявити від себе бажання жити в згоді, чи ні, — бо згоди вимагає загальна національна справа, бо ж, як пише Грановський в іншому вірші, «наша сила росте в житті любови і добра!»

Слово зневаги на друга
Точить нам сили потрібні в єднанні.
Мстивість — найгірша недуга,
Заздрість — засліплена ніч у захланні.
Майте пошану до брата,
Сійте довір'я, ідеї вогняні, —
Й кривда мине сороката —
Більше про Неї в поклінній уяві!

(Із збірки «Осінні узори»)

Праця для Неї, тобто України, вимагає глибокого етичного відношення між членами спільноти, а це включає й відчуття взаємної толерантности. Тому на думку Грановського, не вільно осуджувати брата і його недоліків, не спробувавши раніше стати на його місце; не вір людині, яка перед тобою наговорює на свого ближнього; мудрий той, хто вміє в пору змовчати. Взагалі ж українська спільнота повинна плекати особисту і національну гідність, викорінити рабську вдачу, прояви якої ще видно (бо ж «раби і нині є, — коли мовчать, щоби на волі сито край свій забувати», пише Грановський), створити атмосферу братнього співжиття і пошани, щоб наблизити той час, коли «в новім об'єднанні, яко вої, як браття рідньої землі, на прю підемо разом», щоб таки колись прочитати «кращу повість святую», повість вільної української нації. І знов таки, у виміну до більшости поетів і філософів, Грановський намагається практичною ідеєю в політичній і суспільно-громадській праці здійснювати свою філософію громадського життя.

В одному з листів він пише: «Коли глибше глянути в пройдений шлях, то встає грізний силует змарнованих літ на полагодження всяких дрібних непорозумінь, особистих примх, невластивих претенсій, часом неоправданих інтриг та безліч так маленьких, майже діточих справ. Але вони забирали час, сили, псували нерви і випробовували людське терпіння, і все це грабувало можності більш корисної праці для так великої ідеї, як визволення свого народу, до волі і повновартісного життя в своїй власній національній державі. Але я все ж старався жити для тої ідеї чесно, маючи перед собою улюблену Батьківщину і той народ, з якого я вийшов, щоб здобути йому довго очікувану волю та добробут для майбутнього признання. Я переконаний, що міг би далеко більше зробити, та що ж робити, коли реальне життя в наших специфічних обставинах не дозволяло здобути більше. І жаль мені за той змарнований час, але з другої сторони, то також була потрібна праця, щоби затримати свої власні сили нашого середовища для дальших змагань» (Лист до автора, 6 листопада 1967 р.).

Дрібні непорозуміння, особисті примхи, невластиві протенсії та безліч майже діточих «великих» справ — це типова хвороба нашої суспільної праці, яка неодній людині і групам людей не дала змоги зробити більше корисних і важливіших речей. Як видно, не залишила вона і Грановського збоку. Якщо прийняти підхід Грановського, що при наполегливості й відданості справі людина може багато більше зробити, ніж це виглядає можливим, тоді можливо він має рацію, кажучи, що міг би ще багато більше зробити, коли б не треба було витрачати час на несуттєві справи і дрібні людські недоліки. Зрештою, знаючи його вдачу, ми переконані, що він ще багато зробить для справи, якій віддав своє життя. Але вже й те, що він дотепер зробив, достойне свідоцтво величі людини натхненої великою любов'ю до ідеї. А іскри віри «райдужно-вогнисті», зроджені з прикладу його життя і праці, запалять серця інших, так як запалювали в минулому, до наслідування його ідеалізму, його відданости справі і його наполегливої праці.

(«Новий Шлях», 06. 01. 68)

***

КОМУНІСТ ДЕМАСКУЄ РУСИФІКАЦІЮ УКРАЇНИ

«Канадійський комуніст завдав чи не найбільшого дотепер удару по внутрішній політиці Совєтського Союзі, — пише відомий уже українському читачеві журналіст Пітер Вортінґтон у торонтському часописі "Телеґрам". — Ми ще не бачили дотепер нічого подібного — це компромітація для всіх комуністів аж до самого Пейпінґу, а серед Канадійської Комуністичної партії це значно збільшило внутрішнє замішання. Це свого роду годинникова бомба у вигляді книжки про совєтську освіту. Її мета — розбити міт про об'єктивність і рівність у політиці національних меншостей СССР. Особливою іронією є те, що книжку написав канадійський комуніст, який, здається, ще далі є членом партії».

Мова про книжку Івана Коляски «Освіта в Совєтській Україні» *), яка вийшла на початку цього року англійською мовою у видавництві Пітер Мартін в Торонті. Про її автора знаходимо згадку у листі С. Караванського (перебуває тепер у сов'єтській в'язниці) до першого секретаря польської комуністичної партії Ґомулки. Караванський згадує, що однією з причин його переслідування органами КҐБ було те, що «у канадійського громадянина Коляски Івана Васильовича знайдено копію мого клопотання до прокурора УССР з 22-го лютого 1965 року про притягнення до кримінальної відповідальности міністра Даденкова. (До речі, текст згаданого клопотання Коляска наводить повністю в своїй книжці — Ю. П.). Як мені вдалося встановити, Іван Васильович Коляска — канадійський комуніст з 30-річним стажем. Протягом 1964-1965 років він учився у Вищій партійній школі при ЦК КПУ у Києві, а в 1965 році нібито виїхав у Канаду. Оскільки це так, то мене дивує, чому факт виявлення мого клопотання у канадійського комуніста викликав таке занепокоєння збоку органів безпеки?» — питає Караванський. (Цит. за «Лихо з розуму»).

---

*) John Kolasky, «Education in Soviet Ukraine», Peter Martin Associates; Toronto, Ont.

Книжка Коляски і її характер, так влучно підкреслений Вортінґтоном, дають відповідь на питання Караванського.

«Хоч я народився в Канаді, — пише Коляска у хередмові до книжки, — Україна моїх батьків завжди мене сильно цікавила. Читаючи безліч совєтських українських видань, я був переконаний, що вона є вільною республікою в добровільному союзі і що вона має широку свободу для розвитку її мови, культури і народного побуту. У 1963 році з'явилася нагода, якої я прагнув роками — нагода вчитися в Україні. В серпні того року я виїхав до Києва, сподіваючись познайомитися з країною моїх предків, з її освітньою системою, кращою, я думав, як у нас в Канаді, і вивчати українську мову, літературу й історію у відомому Київському університеті ім. Шевченка». Але спостереження дійсности в Україні розвіяли мрії й ілюзії. «Поволі і з болем я почав усвідомлювати, що те, що я вважав за зразок справедливости, є в дійсності національним поневоленням найгіршого типу».

«Освіта в Україні» багатством офіційних даних — 36 таблиць на цілу сторінку, не рахуючи великої кількости додаткових статистичних даних і таблиць, розкиданих у тексті книжки — є багатим джерельним довідником про освіту в Україні. Користуючись цими даними, цитатами з офіційних совєтських документів і видань, інформаціями, отриманими на місці, які, пише Коляска, він старанно перевіряв і власними спостереженнями, автор книжки доводить беззаперечний факт колоніяльного стану української освіти і русифікаційної політики Москви в Україні й інших неросійських республіках та автономних областях СССР. «Ми мали чимало в минулому написаних еміґрантами, втікачами, колишніми комуністами й антикомуністами праць, які викривали совєтську політику. Але ще ніколи не мали ми такої удокументованої і незаперечної праці, як праця Коляски. На неї нема відповіді», — пише Вортінґтон.

Коляска починає свою працю з'ясуванням ленінської національної політики, яка обіцяє повні права національно-культурного розвитку всіх національно-

стей СССР і боротьбу проти російського великодержавного шовінізму в рядах самої партії. Коляска ідеалізує Леніна, промовчуючи його імперіялістичну політику в боротьбі проти національно-визвольних рухів поневолених Росією народів включно з Україною. Зрештою, мета його праці доказати, що, згідно з совєтською конституцією й постановами партії, народи СССР мають право на вільний національний розвиток і що СССР має бути, згідно з постановою І-го з'їзду Рад в 1922 р., «добровільним об'єднанням рівних народів з рівними правами», включно з тим, що «кожній республіці ґарантоване право вільного виходу з Союзу».

З'ясувавши цифровими даними процес українізації і бурхливий розвиток українського культурного життя не тільки в Українській ССР, але й на інших українських етнографічних теренах СССР в 1920-их роках, Коляска змальовує ліквідацію українського культурного процесу Москвою, починаючи від арештування в 1930 р. українських культурних діячів і кінчаючи відомим хрущовським законом про право батьків «вибирати», якою мовою мають навчатися їхні діти в школі, І сталінська політика боротьби з «буржуазним націоналізмом» і хрущовський «лібералізм», що дозволяв «вільний вибір», підкреслює Коляска, були виявом вродженого російського шовінізму, який намагається добитися того, що колись намагалися добитися російські царі — повної русифікації неросійських народів. Різниця тільки в тому, що царі діяли відкрито, а московські комуністи роблять, прикриваючись облудними фразами про «братній союз працюючих мас усіх націй» і про «природнє зливання мов у соціялістичному суспільстві».

«Якщо зливання має прийти природньо, то чому вони (російські володарі й сатрапи) намагаються здійснити його силою? — питає Коляска. — Чи ж не ясно, що ця теорія це тільки димова заслона для русифікації? Чи ж не є це національне поневолення, уярмлення і панування? Чи ж не виглядає ця політика як ІМПЕРІЯЛІЗМ з великих літер? У світлі останніх подій російське передбачення, що у світовій комуністичній системі виникне одна мова, здається смішним. І Росія і Ки-

тай твердять, що вони швидко наближаються до, як вони називають, комунізму. Чи є якісь прояви будь-якого зливання російської й китайської мов?.. Чи не є російська теорія про одну світову комуністичну систему під проводом найбільш революційного пролетаріяту (російського) і однієї світової мови (російської) божевільною мрією про світову імперію?»

Схвалений всупереч масовим протестам закон 1959 року про «добровільний вибір» викладової мови є намаганням приспішити русифікацію шкіл під маскою начебто бажання самих батьків. «Партія й уряд, — пише Коляска, — постійно говорять про велику ролю й значення російської мови і заникання ролі інших мов. Крім того, тих, хто домагається збереження своєї національної мови і побуту, постійно обвинувачують в буржуазному націоналізмі. Отже, що залишається до вибору в даних умовах, як не російська мова? Тут такий самий вибір, як і в загальних виборах». Або, як у тому анекдоті, пише Коляска, який розповідають в Україні: створивши Єву, Бог сказав Адамові: «А тепер можеш вибирати собі жінку».

Важливим моментом у новому законі є ще й те, що право вибору відноситься тільки до не-російских мов, бо російська мова обов'язкова і згідно з самою інтерпретацією закону і всилу того факту, що знання її необхідне для дальших студій і праці. Застосування цього закону привело до того, що протягом кількох років у деяких республіках і майже в усіх національних областях Російської СФСР усі школи переведено з місцевої мови на російську, приклади чого Коляска подає в своїй книжці. Цей процес не минув і шкіл в Україні, що видно з порівняння відсотку початкових і середніх шкіл з українською мовою навчання в різних роках: 1924 — 66%, 1930 — 85%, 1956 — 85% і в 1964 тільки 82%.

Але ці цифри не дають повного образу, бо відсоток українських шкіл охоплює всі школи, включно з малими сільськими. Образ виглядає далеко гірший, коли взяти великі міські школи, як це видно з порівняння відсотка учнів в українських і російських школах в окремих містах України (1958-59 рік):

	Укр. шк.	*Рос. шк.*
Київ	26,9%	73,1%
Харків	4,1	95,9
Одеса	8,1	91,9
Дніпропетровське	17,4	82,6
Станиславів	39,4	60,6
Луганськ	6,5	93,5

Варто звернути увагу на «досягнення» Станиславова лише за 14 років існування совєтського режиму! Становище виглядало ще трагічніше в 1965 р.: українські школи в Луганську зникли; у Чернівцях на 40 шкіл тільки 4 були українські; а в Коломиї обидві десятирічки були російські! Навіть у Львові на 87 шкіл тільки 56 були українські.

Це тільки один аспект русифікації, яку режим проводить всіми доступними йому засобами, що їх докладно аналізує Коляска.

Русифікація професійно-техничних, середніх спеціяльних шкіл, технікумів і університетів

Підручники у середніх спеціяльних школах і технікумах майже виключно російські. Хоч у них приділено 90 годин на навчання української літератури (120 годин на російську), згідно з директивою Міністерства вищої і середньої спеціяльної освіти Української ССР, учні, які перед тим не вивчали української мови, не зобов'язані записуватися на курс української літератури, натомість їм «рекомендується самостійно вивчати додаткові розділи російської літератури в обсязі 90 годин». Крім того по школах просто тероризують тих учнів, які говорять українською мовою. Росіяни-студенти театрального технікуму в Одесі заявили вчителеві української мови: «Нам плевать на украинскую сцену, і потому ми не будем посещать ваші лекції». Їх звільнили від обов'язку відвідувати курс української мови.

Русифікація високих шкіл переводиться також шляхом «добровільности» і «братнього зближення»: шляхом насилання в українські школи студентів росіян, які «не потребують вивчати української мови»,

перемішування курсів закордонними студентами, для яких викладачі зобов'язані вести виклади російською мовою, і насилання до українських високих шкіл викладачів росіян, які «не знають української мови», на місце українців, яких висилають поза межі України, — уряд примушує високі школи переводити навчання російською мовою.

Крім того, пише Коляска, «російський шовінізм такий сильний, що багато українців зі страху або щоб уникнути неприємностей, воліють не вживати рідної мови, у вищих школах... В одному (київському) високому навчальному закладі деякі викладачі навіть не відповідали на моє привітання українською мовою в коридорі, коли недалеко був якийсь росіянин».

Плянове колоніяльне понижування рівня освіти

Одним із характеристичних доказів «національної рівности» в СССР в ділянці освіти є порівняння бюджетових асиґнувань у 1965 р. на школи в Російській СФСР і в Україні (подані на голову населення):

	РСФСР	*УССР*
Дитячі ясла	7,58 руб.	5,11 руб.
Початкові й середні школи	21,96 руб.	19,68 руб.
Середні спец. школи	3,59 руб.	2,88 руб.
Високі школи	6,71 руб.	5.06 руб.
Загально на освіту	56,88 руб.	49,25 руб.

Це не включає спеціяльних фондів всесоюзних міністреств, які, очевидно, не дістаються до українських шкіл. Крім того, навіть і фонди, приділені на Україну, напевно не попадають в однаковій пропорції до російських і українських шкіл.

Не менш характеристичним є «рівність» у можливостях для української молоді дістати високу освіту. Як відомо, випускники середніх шкіл мусять відбути дворічну працю в підприємствах і колгоспах перед вступом у високі школи. Однак, закон передбачає й звільнення від такого обов'язку, яке, безперечно, облегшує можливості високої освіти. І от, коли у 1960-61 навчальному році 43% випускників в РСФСР звіль-

нено від обов'язку праці, то в Україні звільнено їх тільки 25%, і то треба припускати в більшості не українців. Бож, як підкреслює Коляска, приналежність до панівної кляси — а вона в Україні здебільша російська — з одного боку, і зберігання «пережитків буржуазного націоналізму», тобто національна свідомість, з другого мають велике значення у тому, хто дістане звільнення і рекомендацію на вступи до високої школи.

Тому не дивно, що в 1960 році на 10 тисяч мешканців в Україні було студентів українців — 81, росіян — 177, тобто пропорційно більше як удвоє.

Колоніяльне положення освіти в Україні видне ще й у тому, що тоді як 75,7% високих шкіл Російської СФСР мають право давати дипломи доктора наук, то таке право має лише 8,7% високих шкіл в Україні. Ця обставина примушує кандидатів на наукове звання, які кінчають українські високі школи, їхати за такими званнями в Росію і писати наукові праці російською мовою. Правда, закон не забороняє вживати української мови для наукової праці, але надія, що хтось таку працю прочитає і зрозуміє в Москві, Ленінґраді чи Тулі — невелика. Тому то кількість науковців на 10 тисяч населення виглядала у 1965 р. так: Російська СФСР — 33, Українська РСР — 19, та й то, очевидно, значна їх кількість належала до «братнього народу».

Відсутність українських книжок і підручників

Про обмежування українських книжок, а то й повну відсутність їх в школах в Україні українська преса на еміґрації вже багато писала, і Коляска підтверджує ці факти у своїй книжці, наводячи статистичні дані про відсоток видань підручників в СССР:

	Рос. СФСР	*Укр. ССР*
Підручники для середніх спеціяльних шкіл (1965 р.):		
назви	76%	6%
примірники	95	3
Підручники для високих шкіл (1964 р.):		
назви	68%	14%
примірники	89	6

Треба також пам'ятати, що навіть і випущені в Україні підручники у великій більшості російською мовою. Так, наприклад, 74% підручника англійської мови для 7-8 кляс середніх шкіл і 65% підручника німецької мови, виданих в Україні в 1964 р., були російською мовою (українською мовою видано лише 3.900 і 6.000 примірників!).

Із загальної кількости понад 36 мільйонів примірників підручників для високих шкіл, виданих в СССР у 1965 році, 81% були російською мовою, 5,8% мовами інших національностей СССР і 12,7% іншими, тобто закордонними мовами. «Іншими словами, — пише Коляска, — чужими мовами видано вдвоє більше примірників, як усіми не-російськими мовами СССР!»

Фахова література й наукові довідники в Україні виходять майже виключно російською мовою. Так, наприклад, педагогічні журнали «Географія в школі», «Природознавство і хімія в школі», «Культурно-освітня робота», які виходили українською мовою в Києві, тепер уже не виходять.

Коляска цитує відомі вже факти відсутности українських книжок у шкільних бібліотеках і в продажу. Це доводить до таких сумних курйозів, про які писала «Літературна Україна» (5 січня 1965 р.), що учасникам літературного конкурсу про Шевченка не можна було дати в нагороду творів Шевченка, бо ніде не можна було їх дістати. Отже, запропоновано дати їм... твори Еріха М. Ремарка в російському перекладі!

Виелімінування української мови з офіційного вжитку

Хоч українська мова теоретично і є державною мовою Української ССР, фактично такою мовою стала російська. Це видно хоч би з того, що українська мова не є обов'язковим предметом навчання, і її навіть не згадується в програмах навчання шкіл з мадярською, молдавською та польською навчальними мовами в Україні. Зрештою, журнал «Вопросы Языкознания» за січень 1962 р. писав, що в усіх республіках СССР «значна частина політичної, суспільної й державної діяльности в республіках, а часто і в обласних маш-

табах, переводиться російською мовою. Це означає, що різні з'їзди, конференції й збори ведуться здебільшого російською мовою. Цією мовою також ведеться найчастіше офіційне документування й переписка». Коляска пише, що коли він звертав увагу російським бюрократам у Києві на те, що вони повинні відповідати по-українському на питання, ставлені українською мовою, то йому з обуренням заявляли: «Це вам не доба Скрипника!», тобто не доба, коли російські бюрократи в Україні змушені були вивчати українську мову.

Але навіть і теоретичне, якщо не практичне, визнання української мови за державну мову докучає росіянам. Коляска наводить кілька фактів, коли Москва намагалася запровадити російську мову як офіційну для всього СССР — перед XXII З'їздом партії, згодом на всесоюзній конференції мовознавців в Алма-Аті в 1962 р. Однак, ці намагання зустріли гострий спротив збоку представників не-російських народів, і Москва примушена була поступитися.

Коляска присвячує один розділ своєї книжки наростаючому в Україні спротивові русифікації, що виявляється в демонстраціях студентів, «захалявній» літературі, виступах діячів української культури тощо, про які Захід довідався недавно з отриманих з України матеріялів і які, пише Коляска, «поволі, наче ясне тепле проміння сонця, почали проникати у темряву розпачу».

Коляска кінчає свою книжку так:

«Нас (тобто західній світ — Ю. П.) і далі заливає повінь совєтської пропаґанди на зразок ось такої: «Тільки злобні провокатори можуть твердити, що Москва тримає в кайданах українську культуру і засуджує її до животіння...»

«Світ іде на гачок цієї російської гіпокризії. Ми чуємо про поневолених в Азії, Африці й Південній Америці, але люди не знають про народи, поневолені в СССР. Тим часом, змагаючись в крайньому відчаї за збереження своїх культур і мов, ці народи дивуються, чому світ забув про них. Почування українців найкраще висловив учень шостої кляси однієї з київських шкіл у такому куплеті:

Світ кричить: «Азії воля, Африці воля!»
Коли ж він закричить: «Україні воля!»

Коли б до таких висновків прийшов хтось із «буржуазних націоналістів» і «лакей Вол Стріту», хтось міг би подумати: «Злобна провокація». Але це висновок ідейного комуніста, якого вважали гідним стипендії у високій партійній школі в Києві, це голос Савла, якого Україна запитала в Києві: «Савле, чому мене переслідуєш?» і який прозрів, побачивши правду. У цьому важливість книжки Коляски, і цим вона заслуговує на нашу увагу як засіб інформації світу про долю і боротьбу нашого народу.

(«Свобода», 24-26. 04. 68)

***

КНИЖКА, ЩО ПУЛЬСУЄ КРОВ'Ю

Михайло Данилюк. Повстанський записник. Видавництво «Свобода», Нью-Йорк — Джерзі Сити, 1968 р., стор. 286.

Поема? Повість? Чи хроніка історичних подій?

Автор клясифікує свій твір як спомин, базований на записках щоденника. По суті, твір Данилюка має в собі всі елементи. Беручи до уваги факт, що в умовах підпільної боротьби, коли необережно записаний клаптик паперу, знайдений ворожою поліцією при людині, міг означати смерть не тільки тієї людини, але й багатьох інших людей, годі чекати від колишніх активних учасників тієї боротьби точних хронологічних записів тих часів. А ретроспективний спомин — за такий спомин треба по суті вважати твір Данилюка — писаний з віддалі двадцяти років, мусить грішити прогалинами, можливими неточностями, а то й міркуваннями, які відзеркалюють радше теперішній, ніж минулий досвід автора. Тому живі ще учасники подій, про які пише Данилюк, може й можуть мати деякі за-

стереження щодо точности описаних подій і фактів. (Наприклад, провідник волинського інспекторату ОУН, Коваль, жив увесь час в Луцьку, а не в Рівному, як це подає Данилюк; ніхто з обласного проводу ОУН на Східню Волинь не працював у Райхскомісаріяті в Рівному, хоч може й варто було мати там нашу людину; Блакитний увійшов до складу окружного керівництва ОУН на Крем'янеччині значно раніше, ніж це подає Данилюк; до речі також згадати, що Троян-Патій похований у Ганновері під його власним прізвищем). Від деяких з тих учасників довелося вже чути думку про те, що, мовляв, Данилюк перебільшує ролю Блакитного, виставляючи його як фактичну центральну фігуру й рушія підпільно-революційного руху ОУН на Крем'янеччині в часах німецької окупації. Думаю, що в цьому останньому випадку справа радше в темпераменті, ніж у свідомому намірі.

Але головна суть, на нашу думку, не в цьому. Головна суть і вартість твору Данилюка в тому, що він перший дотепер заповнив прогалину в нашій історичній літературі про добу другої світової війни, змалювавши чудо національного відродження Волині. А це таки чудо, коли брати до уваги, що на протязі одного покоління «руска» Волинь, а ще більше «руска» Крем'янеччина, вихована під «богобоязливим» впливом русифікаційної пропаґанди почаївських ченців з їхнім «Почаївським листком», в якому Бог, цар і Росія утотожнювалися в одне, стали колискою українського національного повстанського руху, а старі дядьки, які колись ще «правдою й вірою» служили цареві і російському «отечеству» в 40-их роках з такою ж правдою і вірою служили справі української визвольної боротьби. Дійсно, як пише Данилюк, «уся Волинська земля почала раптом глибоко дихати — піднявся туман, протерлися очі, випросталися плечі, піднеслися гордо чола. Відчувався в грудях бунт... Волинь росла». Це було чудо раптового прозріння Савла і перетворення його в апостола Павла, одного з найбільш відданих і працьовитих апостолів переслідуваного ним Христа.

Якщо у творі Данилюка і є неточності, то вони дрібнішого характеру. В основному Данилюк дуже вдало змальовує зростання й динамічний вибух національного й революційно-підпільного зриву Крем'янеччини і точно переповідає головні події тих часів, часів великого героїзму й жертвенности і часів великої людської і національної драми. І ще одна заслуга Данилюкового твору — це писаний пам'ятник отим невідомим героям нашої визвольної боротьби і націоналістичного підпільного руху, отим братам Панасюкам, Василеві З., Грабові, Вихорові, Шулякові, Лисому, Шкляреві, Білому і сотням інших (яка шкода, що їхніх правдивих імен ще не можна подати!), які з героїчною самопосвятою жили для ідеї і за ідею згинули, не залишивши по собі навіть слідів їхніх могил. Може твір Данилюка відтворить їхні сліди хоч у душах молодих українських поколінь, може запалить їх бажанням наслідувати героїв творів Ю. Липи чи Горліс-Горського, що теж творили епопею повстанської боротьби на одне покоління раніше. Може колись якийсь бандурист захоче піти слідами Костя Місевича, що дійсно будив Крем'янеччину до національного самопізнання, допомагав їй випростувати її національну спину.

Може, врешті, епопея Крем'янеччини допоможе нам зрозуміти чи не найбільшу нашу трагедію того часу — політичне розбиття наших сил. Національний зрив того часу був стихійним, і, як кожна стихія, потребував охоплення в одні зорганізовані рамки, в одну цілеспрямовану течію. Данилюк може й слушно нарікає на брак політичного керівництва з обласного центру і з інспекторату або, принаймні, на недостатнє керівництво. Однак, організування бойових відділів, до того ще й з допомогою досвідчених колишніх старшин української армії, було далеко легшою справою, як «майстрування» широкої політики в умовах політичного розбиття, а то й ворогуючої конкуренції.

По суті ми мали діло з ненормальним для успішної політичної роботи явищем: старший, більш досвідчений український актив, утративши раніше вплив на молодь і світоглядово від неї відчужений, просто ска-

пітулював у ділянці політичної роботи і віддався виключно церковній та культурно-суспільній роботі. Таким чином увесь тягар політичної роботи впав на плечі двох націоналістичних організацій, які мали молодечі амбіції, динамізм і силу людських кадрів, кадрів ідейних і відданих, але в більшості недосвідчених у практичній роботі. Бо й навіть ОУН, маючи у своєму проводі старших і досвідчених людей, примушена була на місцях, принаймні на Волині, спиратися на молодих людях, яким часто, через порвані поліцією, кордонами й віддалю зв'язки, доводилося імпровізувати.

Ті люди робили, як їм наказували загальні інструкції проводу, а ще більше — їхній ідеалізм. Так, наприклад, на Крем'янеччині, ідея співпраці ОУН і ОУН СД виникла далеко раніше від зустрічей Блакитного з Андрієм Ле й Ільком Те. Пропозицію співпраці подав Іскра, тодішній окружний керівник ОУН, а згодом обласний керівник, що восени 1941 р., відразу після перебрання влади цивільним німецьким ґебітскомісаром, тодішньому провідникові ОУН СД Крем'янеччини Іванові М. (він тепер у Канаді і, думаю, міг би це підтвердити). Відповідь була: «Ви нам підпорядкуйтеся, тоді будемо співпрацювати!» Подібна розмова між Іскрою й Іваном М. відбулася згодом у половині 1942 р. і в 1943 р. (останнього разу після арешту М. у рівенській в'язниці, з якої він якимсь чудом викрутився) і з таким самим успіхом.

В умовах розбиття сил, ворогування, а то й просто переслідування одних одними задля підпорядкування всіх одній групі, звичайно ефект політичної, а разом з тим і військово-повстанської дії був ослаблений. Чи була, наприклад, потреба творити Волинський Леґіон? В нормальних умовах — ні; в нормальних умовах здорової політичної дії й думки потрібна була тільки формація. Але в тих ненормальних умовах нездорової внутрішньої боротьби, Леґіон був єдиним виходом для людей, життя яких було загрожене не чужими, а своїми ж таки людьми, які фанатично вірили в те, що рятунок українській справі тільки у безоглядному підпорядкуванні всіх їхній групі. Хто-зна, коли б «безпартійні» впливові старші громадяни зайняли були

якесь позитивне й виразне становище до того ворогування і групових амбіцій, то може допомогли б були їх хоч дещо злагіднити і хоч до якогось співжиття й співпраці довести, принаймні на місцях. Але вони, як вже сказано вище, зайняли невтральні позиції: «Ми будемо пильнувати просвіт і допомогових комітетів, а ви, хлопці, бийтеся між собою». І хлопці билися. Билися по-геройському і з самопосвятою проти ворога, але й билися також проти своїх ідейних однодумців які не хотіли послухати «підпорядкуйтеся нам!». Билися за ідею України, але часто утотожнювали її з власною групою. Це розпорошувало сили, ослаблювало потужність національного здвигу і деморалізувало ідейно тих, яких щира і проста віра в українську справу розгубилася в тонкощах групової «політики».

Чи змінилося щось за більш як двадцять років? У кінцевому розділі Данилюкової книжки відчувається неґативну відповідь на це питання. Ми можемо частинно погодитися з його висновком, бо таки видно в нашому житті деякі прояви покращання відносин, видно більше зрозуміння потреби спільної дії. Але, безперечно, залишки старого групового політиканства ще збереглися, вони ще гальмують наше життя, і потреба боротися з ними далі існує. І тому тепер, як і колись, годі знайти оправдання на «політичний невтралітет» тих, які бачуть, відчувають і розуміють небезпеку знецінення пролитої колись крови в теперішній суматосі за клич «Підпорядкуйтеся нам!».

(«Свобода», 18. 10. 68)

***

«СОБОР» ОЛЕСЯ ГОНЧАРА

«Мистецтво, це, можливо, останнє пристанище свободи».
О. Гончар — «Собор»

Промовляючи на вечорі з нагоди його 50-ліття у Києві, Олесь Гончар заявив: «Шлях нашої літератури пролягає через віки, вона була живим голосом і со-

вістю народу на протязі його історії... Не раз щербилися шаблі і списи ламались. І якщо народ вистояв, оборонив себе від пониження, то зробив це не так зброєю мілітарною, як силою духу свого, невичерпним творчим потенціялом, витворюванням художніх цінностей, що їх сьогодні з подивом відкриває для себе весь світ. Це я вважаю явищем феноменальним».

Цю свою історичну ролю українська література примушена ще раз відогравати тепер у т. зв. «вільній Українській Радянській Соціялістичній Республіці». Ще раз в історії пощербилися шаблі і поломилися списи українського народу в боротьбі за національні права і на їхнє місце приходить слово письменника й мистця. Характерно, що кілька тижнів після згаданої вище промови Гончара його найновіший твір «Собор» заборонено в Україні і зроблено з нього те, що робили гітлерівські нацисти з творами небезпечних для них людей — спалено на вулицях міст. Це й не дивно. Людина думаюча вічно була небезпечна для диктаторів, от хоч би як про це міркує один з таких маленьких совєтських нацистів в романі Гончара.

«Ох, знаємо тих мислителів. Про соцреалізм не дуже щось, більше про гуманізм. Вічні питання їм подавай, вічні істини. Хлібом їх не годуй, тільки дай їм тієї козаччини!.. Дивний народ: все мають, у власних машинах розкатують, а все ще чогось їм треба... Правда, хоч і в машинах, а все знають, бестії, все чують... Попадись йому на перо, докотись до нього хоча б оця історія з соборною таблицею (мова про охоронну таблицю на споруді собору, яку цей партієць украв, щоб могти легше зруйнувати собор — Ю. П.), він і цього не промине, цілий роман про собор вчеше!.. Ох, публіка! Ох, народець!».

Тому й палили брунатні німецькі і червоні московські нацисти не тільки небезпечні для них твори, але і їхніх авторів. І справді феноменальним явищем є те, що вогонь нищення не зумів знищити слова в обороні людської й національної свободи і пробивається воно через нього і голосно заявляє устами Яворницького в «Соборі». «На твоєму боці сила, на моєму — правда!»

Гончарів роман «Собор», що вперше був надрукований в Україні в січні 1968 р. і недавно перевиданий на еміґрації Видавництвом «Смолоскип» ім. В. Симоненка (Балтимор — Торонто) — це один із свіжих живих голосів українського народу, голосів в обороні народу від пониження і духового знищення. Якраз і тема його — це боротьба за збереження старовинного козацького собору, символу козацьких традицій і духових прагнень людини, від знищення партійними бюрократами, яким цей собор у печінках сидить. Для них він на заваді їхній кар'єрі, бож звідки не глянь він височіє високо в небо, муляє очі своєю непокірливістю, пригадує про те, що він пережив уже неодного тирана-руйнувача і зберігся як символ перемоги духу над земними володарями. Для Володимира Лободи, партійного висуванця, що «відає культурою всього заводського району», собор особистий ворог у життєвій кар'єрі, «реквізит історії, мотлох минулих віків». І хоче він на його місце збудувати закритий ринок з шашличною. А якщо людям так дуже залежить на козацьких традиціях то це справа проста: «В козацькому стилі можна усе оформити, на фасаді кафе — запорожець стоятиме із списом, козак Мамай сидітиме з бандурою, в шараварах! Навіть і кафе можна б назвати: «Козак Мамай» або «У козака Мамая», хіба ж не здорово було б!».

Але для жителів Зачіплянки, старинної, з козацьких часів місцевости на передмісті промислового центру над Дніпром десь на Запоріжжі, собор — це втілення їхньої душі, їхньої істоти, якої вони не згідні проміняти на побутові вигоди закритого ринку прикрашеного примітивною бутафорією. Навіть і баба Шпачиха, яка колись активно допомогала виганяти священика зі собору й перетворювати собор у склад корму для худоби, навіть і сліпий танкіст Костя, для якого собор існує тільки як уява, і тих глибоко схвилювала вістка про небезпеку для собору, що його збудували їхні предки запорожці після зруйнування Січі, заснувавши в Дніпрових плавнях манастир.

«Чорною жалобою ряс прикривались буйно червоні шаравари лицарів Запорожжя. І вирішено було тоді на їхній сумовитій раді: збудувати собор. Воздвигнемо,

щоб піднісся в небо над цими плавнями, що рибою кишать, над степами, де наші коні випасались, *і буде незломлений наш дух жити у святій цій споруді, наша воля сяятиме в небі блиском недосяжних бань. Шаблю вибито з рук, але з серця не вибито духу волі й жадання краси! Наша непокора в цім витворі стане серед степів на віки»* (підкреслення власні — Ю. П.).

Страшні часи пережила Зачіплянка й собор, війна знекровила її людський цвіт і розорала вирвами бомб, «та стали для неї вони й випробуванням на живучість, на душевну міць, на відданість тому, що є для людини святим». Зберегли Зачіплянці свою гордість і гідність («Ми, металурги, народ прямий: у нас анонімок не пишуть!»), а серед бомбових вирв зберігся собор, як символ тієї духової незламности: «Наперекір усім бомбам, досі стоїть мов якась антибомба — вістрям угору, у небо, увись». Стоїть «мов вітром напнутий парус», символ змагання й порив, «храм краси історії, храм зодчества козацького», символ людської творчости. В гроні його соборних бань «живе горда, нев'януча душа... степу, живе його задума-мрія, дух народу, його естетичний ідеал».

Собор, цей дух прадідівської давнини і спомин ніжних духових переживань, став для зачіплянців моральним хребтом, що зберіг їх від пониження у стан тварини. «Потреба собору, потреба краси, так само як і огида до руйнування, видно завжди жевріла в цих людях будівничих за покликанням, тільки жевріла досі непомітно, жила в надрах душі десь глибоко й пригамовано, її навряд чи й помітили в собі... Коли ж набігає тінь, нависає загроза, починаєш розуміти, що є речі, без яких душа озлиднілa б. Сьогодні люди помітили свій собор. Для них він не підлягає знесенню, бо він прийнятий ними у цінності життя, так само як від народження прийнята синява Дніпра, і багряна велич нічного неба над заводами, і постать чавунного революційного Титана, що для юних поколінь прийшов десь уже ніби з вічності».

Боротьба за врятування собору — це боротьба проти тих, що намагаються руйнувати людські цінності, байдуже чи це партійні бюрократи, чи анархіст Мах-

но і байдуже з якими кличами вони йдуть. «Ті, що Україну воздвигли — вони у віках... Не мати анархія її воздвигла. Батько Прометей...», каже молодий студент Микола Баглай, один з борців за збереження собору. У свій час Махно також ішов з кличами свободи, які манили обіцянкою бути «повстанцем духа, степовим Прометеєм розкутим!». Але його свобода була руїнницька так само як руїнницькою є «свобода» тих, хто руйнує душі людей, хто посилає учнів-старшоклясників руйнувати старовинні церкви в Карпатах і тих, що «Десятинну знищили, Михайлівський золотоверхий на очах у всіх зруйнували» за часів Сталіна; ненависний був собор Махнові і ненависний він тепер партійному висуванцеві Володці Лободі, бо в обох правда «отам на верхах собору, на його шпилі», недосяжна для шабель тиранів і незнищенна. «Руйнач, вандал вже проклятий нами, і буде проклятий майбутніми теж» каже Баглай, бож тільки творча праця, що збагачує людську душу, освячує людину, а руйнування «неминуче деградує».

У романі Гончара собор врятовано, врятовано постановою секретаря обласного комітету партії, для якого «всі ж ми козацькі діти». Але, основний конфлікт життя, конфлікт між людським прагненням свободи й гідности і бездушною державно-партійною бюрократією, не розв'язаний, бо ж не розв'язане питання свободи людини в існуючій системі. «Чому доля... собору народного архітектурного пам'ятника, повинна залежати від настрою, від персональної волі однієї особи, хай навіть і позитивної? Ви це вважаєте нормальним? Чи, може, це заслуговує того, щоб скомпонувати довжелезну анонімку,в яке-небудь двадцять третє сторіччя? Як жили... Як у нас вирішувались такі справи... Добре ж, що виявився наш секретар не бурбоном, а, навпаки, цілком прогресивним, чулим, зворушливо хорошим... А як би трапився поганий?», питає Ромця Орлянченко, приятель Миколи Баглая.

Таких питань «Чому?» багато, особливо серед молодих, народжених, як Микола Баглай, десь в городі серед гарматнього буревію. Старше покоління не сміє їх голосно ставити, бо пам'ятає, як то учитель Хома

Романченко попав у табори Магадану за те, що «мав звичай аж надто запально історію храму (собору — Ю. П.) учням переповідати»; тому він тепер, навіть серед порожньої вулиці, відважується кинути тільки шепотом і в поспіху молодим пораду: «Собори душ своїх бережіть».

Але молоді питають:

Чому колгоспники здані на самоволю бригадирів, влада яких в колгоспі «більша, ніж у римського цезаря. Що хоче, те й зробить»?

Чому чесна колгоспниця примушена стати злодійкою, красти солому, щоб нагріти хату, бо не має за що поставити бригадирові могоричу, щоб дав солому?

Чому колгоспна адміністрація має право тримати людей кріпаками, які можуть виїхати з колгоспу тільки за дозволом адміністрації?

Чому людина, не діставши через примхи якогось колгоспного книговода пашпорта на виїзд з колгоспу, втікши все таки з колгоспу, опиняєтся незаконною істотою, примушена жити наче загнана тварина?

Чому взагалі мусить людина бути зв'язана папірцями довідок і паспортів? Навіщо вони? «Хіба в них людську душу впишеш?»

Чому директори сталеварень ставлять справу виконання норм вище людського здоров'я, затроюють воду в Дніпрі й повітрі, «труйтесь! і сам труїтимусь, рудим пилом та сажею засиплю ваші акації, смородом коксохіму переб'ю аромати їхні, бо мені не до лірики, мені б тільки швидше! Догнати запорожців, перегнати «Азовсталь», доповісти, відрапортувати — в цьому смисл мого буття!..»?

Як позбутися тих, що «хамством та брудом поганять, отруюють людям життя?», тих що руйнують, і «коли так далі піде, то скоро, мабуть, і журавлі не літатимуть над нашою прекрасною Україною»?

Хто винуватий у начебто антисоціяльній поведінці Жанни, колишньої жінки Лободи; Ери, чоловік якої роз'їжджає з бездушними доповідями про любов, хоч сам не знає, що таке любов; Обруча, що тільки недавно повернувся з «рідних» йому, як він казав, багатих копалинами колимських країв»?

Чому «нема чистих, нема правди, пропили всю, на самогон перегнали! Брехня кругом, слова пусті, кожен тільки для себе живе»?

Врешті — головне питання: яка суть людського життя? Якими повинні бути люди і суспільство?

Баглаєві, Єльці й іншим, які мають відвагу жити ідеалами, «страх жити людиною авоською» *), людиною, яка тільки живе з дня на день, погрузла своїми зацікавленнями в щоденні побутові справи і не добачає, як вона втрачає її людську гідність, перетворюється у в'язня стриженого під одну гребінку, що радіє, коли його доглядач подбає про його щоденні потреби. Ідеал, щоб усе по рівному, по картках — це не ідеал гідний вільної людини. «Сучасну людину спитай, навіть кого-небудь жителя джунґлів, і той скаже, що йому такого «куцого щастя мало». Їх захоплює образ того, як жителі якогось острова в Океанії йшли на смерть відбиваючи напад краще озброєних европейських наїзників. Навіть тоді, коли видно було захисникам квітучого острова, що загин неминучий, змоглися вони на останнє, усім племенем вийшли на той свій передсмертний бій — священним він зветься по-їхньому... Без почуття страху йшли на той герць захищаючись від навали вогнепальників єдиним, що в них зосталося, — спалахом краси».

«Свободи хочу!.. Вам тільки руки мої й потрібні?.. А в мене не тільки руки! В мене ще й душа є! Не всю випекли», заявляє Єлька. А для Баглая людське безсмертя «кольору неба, а смак — свободи». І Єлька і Баглай знаходять зразки справжніх людей у старій козацькій традиції. «Нам дорогий... отой дух вільності, патріотизму, що жив широко, весело... А мова яка була! Який дух у ній буйнував!.. Криця в людях була», каже Баглай. А Єлька, відвідавши козацький музей, мріє про тих людей, що жили у паланках степових, «всі як гіганти!». «Мов живих уявляла Єлька тих

---

*) Плетена, з сітки, носилка, що її кожна пересічна людина совєтська носить в кишені, «*а ось*» може принагідно трапиться купити щось.

лицарів запорозьких... Ото були люди, оті відборонили твій край, передали тобі, як вічний посаг, і це небо, і шир степів, і сяйво Дніпра!»

І мріють вони про 21-ше сторіччя, коли з «хапуг та бюрократів» чучела пороблять, коли про паспорт ніхто не знатиме, що воно таке; коли «вже не буде жодного браконьєра, ні малого ні великого, де не пігмеїв з тюбиками побачиш, а квітучих атлетів, людей прекрасних душею і тілом, тих, для кого почуття щастя стало нормою існування»; коли кожен з людей могтиме сказати: «Мені легко. Мені прекрасно. Я щасливий жити на цій планеті».

Мета людського життя — досконалитися духово, підніматися вгору серед отруйних димів життя немов білі голуби над банями собору, «виводячи над цим, видимим, ще свій якийсь, вищий, невидимий собор». Але як досконалитися? «Як маєш повестись, щоб відчувати себе перед лицем всесвіту справді вінцем природи?». На які зразки орієнтуватися? Відповідь — орієнтуватися на собор, «поему степового козацького зодчества», в якій є «вільний політ натхнення, любов висока» і виклик вільного духу і нескоренного духу силам поневолення і рабства.

Він, собор, говорить до людини, якщо вона уміє вслухатися не вухами, а душею, він епіцентр життя, він те, чим наша планета могтиме колись здивувати пришельців з інших планет.

Україна останніми часами щораз більше помічає свої «собори», коли загроза знищення їх стала зовсім реальною і щораз голосніше протестує проти намагань їх нищити. Не диво, що совєтські партійні лободи накинулись так на «Собор» Гончара. Але, пише Гончар, «мистецтво — це невигубний слід людства, його злети, його верхогір'я, на яких панує дух перемоги над смертю, дух незнищенності». Гітлера і тих, що на його наказ розкладали багаття з книг на площах Нюрнберґу, не стало. А твори, які вони палили збереглися.

(«Новий Шлях», 28. 12. 68)

***

ЮЛІЯН ВАССИЯН: ЛЮДИНА

Юліян Вассиян відійшов від нас скромно й майже непомітно, так як і жив. Лише декілька некрологів і декілька коротких пресових заміток — це все. Такий він був і за життя: скромний і маловідомий. Він рідко коли фіґурував на перших сторінках пресових повідомлень: не був він ані трибуном-промовцем, що розпалює пристрасті мас, ані популярним журналістом, статті якого обговорювали б в хатах і на вулиці, ані широко відомим політично-громадським провідником, до голосу якого прислухався б загал. Тому й не дивно, що ім'я його залишилося мало відомим нашому загалові, а вже зовсім майже невідомою залишилася його праця і його духова спадщина.

А спадщина його велика. Більшість його творів ще неопублікована, в рукописах, але багато його праць і статтей були друковані в різніх націоналістичних виданнях, почавши від «Розбудови Нації» і кінчаючи «Самостійною Україною», яка вже по смерті Вассияна помістила декілька його творів. Однак і це, що було видруковане дотепер залишилося для більшости нас недоступне і навіть ті, які знали Ю. Вассияна близько, як людину, ще й дотепер часто не знають його, як мислителя, як одного, чи радше єдиного українського філософа модерних часів.

Можливо, винен у цьому частинно і сам Вассиян: його стиль важкий і глибокий, не надається до легкого читання. Але взагалі винні ми самі. Привикши до легкої й часто дешевої публіцистики, ми просто не маємо ані охоти, ані часу, ані терпіння до глибших студій, зокрема ж коли йдеться про такі «абстрактні» речі, як філософія. Кому охота трудитися добувати чисту джерельну воду з глибокої криниці, коли через водопроводи до хати тече вода, щоправда не джерельна, не свіжа і часто занечищена ржою — але вода?

Така вже доля всіх великих мислителів, що свіжа криштальна вода їхнього духа стає доступною широкому загалові тільки за допомогою їх інтрепретаторів.

Хтось колись візьметься інтерпретувати і духову спадщину Вассияна, щоб зробити її доступною загалові, бо на це вона заслуговує. Першою спробою в цьому напрямку є стаття Марка Антоновича в «Розбудові Держави» (ч. 1, 1954).

Моя стаття не є навіть спробою філософської аналізи творів Вассияна. Це лише спроба звичайного журналістичного огляду і то лише незначної частини творів. Її мета — хоч трохи відхилити перед нами всіми серпанок до зрозуміння й популяризації філософської скарбниці цього ідеолога українського націоналізму.

Питання людини не випадково стало темою цього огляду. Це питання є наріжним каменем не тільки філософії Вассияна, але й філософії цілого українського руху. Воно проходить червоною ниткою через всі поетичні й прозаїчні твори О. Ольжича-Кандиби, О. Теліги і інших. Не йдеться тут тільки про фізичну людину, як фактор у боротьбі за українську державність, а про людину, як творця й носія глибоких духових вартостей, на яких будується життя людських збірнот і націй. Зайво укладати гарні програми, розробляти величезні пляни, якщо основа, на якій ми хочемо будувати нашу величню будову, — людина є духово слаба. Будова побудована на такій основі завалиться при першому найслабшому потрясенні. Всі ми у нашій щоденній (і буденній) «політиці» забуваємо про цю основну істину і, повторюючи нераз вислів про те, що «держава будується в нас самих», забуваємо зробити з цього логічний висновок, що будувати українську державу треба починати в нас самих, в наших душах покласти міцні підвалини майбутньої української державности. Щоб могти збагнути суть існування і призначення Нації кожен з нас мусить перш за все збагнути самого себе. «Пізнай себе!» — було основою старинної грецької філософії. Людина мусить пізнати себе, збагнути суть свого існування — це основа Вассиянової філософії.

Сучасна світова криза, на думку Вассияна, полягає в конфлікті матеріялізму й духовости, символом яких є червона зоря московського большевизму і «біла зоря чотирогранного хреста». Ця криза тим небезпеч-

на, що досягла вона душі людини. «Сьогодні впала людина на своїй дорозі і лежить придавлена непосильним їй тягарем великого призначення. В її очах пригас вогонь віри, дух її зневірився і померк у темряві, а душа близька піддатися і без одного слова передсмертного крику потонути в небуття. Бо ніч над нею світово велика і потворно темна. Лежачи на земній дорозі, людина не знає де, в котру сторону заховалося небо, бо вона не бачить зір». ([1])

У сучасному світовому конфлікті не йдеться лише про ту чи іншу систему, про панування тієї чи іншої нації. Тут йдеться про те, чи людина має зберегти себе, як людина, зберегти свою людську гідність, чи теж має перетворитися в обездуховлену істоту, яка не житиме, а тільки існуватиме, думаючи лише про поживу і мир. Бо ж сучасна боротьба у світі — це намагання «визволити» людини *«з усіх шляхетних первнів її віковічної людяности»* ([2]).

Для сучасної людини б'є довга, добова година проби, чи живе і діє вона як *співтворець* своєї долі, чи є тільки жертвою невідомих сил, що їх сама збудила до дії, якої не може ні внапрямити, ні зупинити» ([3]).

Нищівні сили, які зогрожують нині людству і над якими сучасна людина втратила контролю, вийшли від самої людини.

«Живемо в добі «відумирання» творчої людини... Факт безсумнівної творчої *кризи* сучасности є головно і передусім кризою людини, що покинула прадідний храм, відвернулася від Бога, а обновила культи і вівтарі різних божеств, між якими особливою увагою оточила... молоха... Молоха, свого демона, відкрила власне в собі і до тієї міри зв'язала увагу думки з ним, так задивилася в його бакхічний образ, що геть прислонила собі *вільний вгляд у світ*. Не має вона про що говорити, не має до кого промовляти, життя її нудний монолог лінивої зміни одноманітних днів, сповнених почуттям ниючого голоду або ситої перевтоми... Тіло... "сталося паном" ([4]). Людина стала вередливою і в своїй вередливості намагається зруйнувати, знищити до основ людський лад не тому, що людину опанувала "нудьга і нетерпимість самолюбної порожнечі, якій не

до вподоби ні *вічні* правди, ні *старі* храми, яку дратує *велич людської достойности* в слові, образі і камені, якій *ціла дотеперішня духова суть,* виявлена в історії життя і культурі творчої душі — «не подобається"» ([5]).

«Трудність жити людиною в сучасному світі переросла нормальну міру небезпек та завдань стихійного життєвого змагу і сталася неймовірно могутньою, незборною потугою, що до неї не знати, *як* підійти, *де* її знайти та *якою* зброєю її перемогти. Наглядність похилої площі спаду людського рівня така загальна і у виявах яскрава, що з видовища цього зринає вбивчий сумнів, чи була коли-небудь людина тим, за кого себе вважала, або ким прагнула стати, чи взагалі звук «людина" має якийсь окремий... глузд у світі» ([6]).

Був час в історичному розвитку людства, коли, здавалося, людина почала наближатися до здійснення свого даного їй Богом синівського покликання. Це був час, коли людство видало із себе водночас і лицарів і святих. Але згодом людина забула про свою синівську місію, відреклася Бога і почала служити божкам, стала йти за лінією найменшого опору і жити "політеістично у простацькому значенні служби всяким богам за хліб ласкавий». Де поділа велич духового первородства свого, в глибині якого гріховного занепаду втопила талан душі, що вміла бути воїном, жрецем і святим в одному житті, на що *розмінялася...* Не витримала напруги започатого росту у височінь і не зберегла душевної самовлади на час важчий від усіх минулих проб. Стоїть сьогодні розгублена і бездомна» ([7]).

Людина «спроневірилась творчому покликанню, дозволила поневолити свій талан, потоптати свою гідність і оганьбила своє ім'я "Божого сина". Тому приречена вона жити в півтіні, не знаючи ні днів творчої радости, ні ночей спочинку» ([8]).

Де вихід із цієї кризи, що загрожує знищенням всіх духових вартостей і здобутків минулих поколінь? Де має людина шукати допомоги, щоб протиставитися наступові зла й нелюдяности? Відповідь тільки одна: у самій собі, у власній душі, бо «*людині поза собою захисту нема,* мужнє сердце її найпевніший щит» ([9]).

«Сучасна людина стоїть перед завданням оновитися з власних джерел живого духа та розгорнути своє життя в ідею достойну Божого імени. Пробила для неї рішальна година стати до змагу за будучність людського світу ([10]).

Людина мусить відважитися прийняти вибір і рішення у «примусових ситуаціях», перед якими її поставило життя, а не намагатися обходити ці ситуації з боку, сходячи на манівці беззмістовного блукання. «Серед світової бурі *живим духом* спам'ятатися мусить людина, щоб не плутатися далі у безвихідді своїх будов і прибудівок, які сьогодні вже утворили непрохідну гущу, праліс цивілізації, де блукання стало законом і природою. Свобода блукання обіцює знадні можливості, проте кожне блукання скінчитися мусить пробудженням в неволі безіменної нескінчености, що в ній завжди знайдуться хитрі знахори і "провідники" та заведуть безпомічну жертву в ще глибші нетри» ([11]).

Ідеалом людини як спадкоємця і здійснювача високих ідеалів у світі є для Вассияна Син Божий і він, немов повторює за Понтієм Пилатом, вказує на Христа «Екце гомо!» — Ось, це Людина!» Сучасна людина не вийде із своєї сучасної кризи, поки не віднайде своєї душі і тих ідеалів, що лежать у ній привалені дрібною життєвою суєтою. Найважчий з цих ідеалів — це велика самопожертва в ім'я рятування своїх братів-людей, це та найвища самопожертва, яку взяв на себе Христос. «Людині підійшла пора виректи своє слово на міру прометеївського чину, їй вибила година чинити в ім'я прометеївського і вічного світу» ([12]).

Чи може сучасна людина спромогтися на такий чин? Відповідь звучить: так! А шлях до такого чину веде тільки через духове відновлення.

«Велике питання доби звучить: як може людина в існуючому ладі загального сьогодні процесу усуспільнювання життя зберегти своє існування на рівні особистої гідности в усіх основних аспектах притаманної собі природньо своєї вічної людяности? Відповідь і розв'язка можливі єдино як могутній творчий суцільно життєвий здвиг на міру *релігійної ідеї жит-*

тя. Її не видумати і не створити розумом, її коріння треба в собі та у світовому ґрунті власного існування відкрити і до творчого росту пробудити. Збудитись зі сну життєвої несвідомости *душею,* що свідома себе і призвання людського життя» ([13]).

Матеріялістичному ідеалові існування сповненого лише турботами про поживу і особистий спокій Вассиян приставляє свій ідеал життя. Його життя — це «змаг за долю», що може «повноту людської природи внаявнити в стилі лицарської великости» ([14]).

Саме не дика конкуренційна боротьба за розподіл матеріяльних дібр, а лицарське змагання проти зла, бо лише людина найвищих лицарських якостей може протиставитися сучасному походові зла. «Вік тоталізму не є видумкою утопістів, але наглядною дійсністю. Відповідь його нищівній волі можлива тільки *одна: влада тотального добра,* закріплена в кожній душі, або наставлена здобути кожне серце» ([15]).

Доба тотального поглинення людської одиниці волею маси не доцінює «духового зусилля, душевної творчої снаги, моральної самосвідомости, що дисциплінує життя людини внутрішньо та у суспільних взаєминах, етичного активізму в щоденній практиці існування» ([16]). Саме ці прикмети мусить виховати і відродити в собі сучасна людина, якщо хоче встоятися перед процесом вихолощування людини з її людських вартостей і перетворювання її у звичайного автомата в бездушній машині, позбавленої духових вартостей тоталітарної системи насильства й руйнування всіх духових цінностей.

Поки людина не відродить себе духово, у світі й у нас, замість людини «в скромному значенні природньої достойности і внутрішньої гідности», ми все матимемо людину, що готова обезславити сусіда і власними руками вбити ближнього праведника «не із святого почуття *речника* справедливої людської рівности, а тільки тому, що в почутті власної *самолюбности* не терпить образу брата на тому місці, якого прагне виключно собі» ([17]).

Вассиян не є песимістом. Він вірить у відродження сучасної людини і в її перемогу над руйнуючими силами зла. «У завтрішньому світі буде більше правдиво віруючих християн, ніж є їх сьогодні... Переможцем вийде людина внутрішньо суцільніша, морально вища і бойово жертвенніша. На її долю впадуть важкі завдання відбудови і творчого формування подоби завтрішнього світу. Він буде певніший, чим твердше стане на первнях вічної людської духовости, себто здійснюватиме ідею життя в людях і народах мірою найвищих вартостей богоподібного існування» ([18]).

Питання духового відродження і закріплення української людини є особливо важливим в теперішній стадії нашої боротьби проти керованого з Москви наступу сил матеріялізму і безбожництва. Україна стоїть на першій лінії світового фронту проти цих сил. А до того ж московський наступ на Україну спрямований вже не на фізичне лише поневолення, а в першу чергу на духове знищення України і української людини. Ми бачимо, як Москва систематично намагається затроювати і вбивати душу української людини і, на жаль, це їй часто вдається, хоч і з великими труднощами. Тому саме ми, українська спільнота, мусимо проти наступу тотального зла повести протинаступ тотального добра, тобто добра внутрі самої української спільноти — побудувати наші внутрішні взаємовідносини на засадах високої етики і моралі.

В розумінні Вассияна, модерний український націоналізм не може обмежитися тільки патріотизмом, кличем про самостійність української держави, бо «наш український вибір і наше місце (тобто політична самостійницька програма — Ю. П.) давно відкриті і означені. Наші позиції ті самі сьогодні, що були вчора. Перерішувати нема чого: зате дуже і дуже нам треба перемогти на своєму внутрішньому фронті, щоб *«не йти в бій з нечистою совістю і глушити її докорів диким вереском підозріло надхненних войовників*. Хто в цьому грядучому бою думає за добичу, багатства або владу — той робить прислугу сатані... Долевий змаг будуччини виграє чиста жертвенність і простота праведного серця» ([19]).

Так само і клич про соборність не сміє бути примітивно інтерпретований, як лише територіяльна соборність, бо і в цьому питанні українські позиції давно вже визначені і наголошувати їх вже зайво. Зате далеко важливіша є духова соборність, яку Вассиян визначує клясично: «Жити і діяти як родинна спільнота — така є соборність наших днів» ([20]).

Як зразок того, що він хоче бачити в українській людині, Вассиян бере полк. Андрія Мельника, якого він називає «живою дійсно лицарською людиною», якого «постать і життєвий твір — це передусім *відклик до ідеї духового братерства і життєвого побратимства* в серцях українських людей, які заглушули в собі природню людяність» ([21]).

Рятунок і розв'язка української боротьби не лежить у копіюванні чужих концепцій і рецептів, бо «вже сама обставина, що нація є величиною орґанічного стану, виключає можливість нащіплення в її дереві чужородного насіння» ([22]).

Розв'язка лежить в самій українській людині, у тому, чи вона (людина) зрозуміє суть і призначення своє і своєї нації в цілості історії. Доля призначила Україні бути Марсовим полем Сходу, на якому ще головна битва не відбулася й історія ще не вирішила «який нарід на останній карті із тисячелітнього літопису запише своє переможне ім'я *творця нової історії і законодавця людського життєвого ладу*» ([23]).

Це не повинно давати підстави до особливої гордости лицарським призначенням України, ані до особливого смутку за її жахливу дійсність, що Україна переживає, бо ані самозакохана гордість, ані кволий сум не дадуть людині повного образу суті її існування. «Відношення до рідньої землі передусім сповнитись повинно моральної свідомости, якою людина признається до своєї батьківщини та сприймає її такою, якою вона насправді історично є» ([24]).

З цього повинна виходити політична, а передусім моральна філософія української людини, почуття співвідповідальности за долю своєї нації. «Історичний момент не дозволяє розкоші індивідуального кута зо-

ру, з якого можна б любуватися образом дійсности, що грає мінливою веселкою вражень і думок... Не відосібнюватись, не шукати для себе можливо найвигіднішого особистого становища, але ввійти самому глибше в дійсність та шляхом творчої співдії з нею створити стан духової орґанічности життя» ([25]). Бо «що вчинить той, що слова материнської молитви забув, а свого життя не перелив на вівтар батьківської жертви і *власної молитви не створив*. В темну челюсть глухої криниці він кине хіба камінь важкого прокльону, а сам подасться у світову пустиню шукати цілющого джерела. В блискучих очах понесе *відступник* бозодню ненависти і ніч помсти» ([26]).

Не підозріло надхненний вереск, не холодний розрахунок на особисту користь і владу, а віра чистого серця, свята самопожертва мають характеризувати відношення української людини до нації і її участь у цій боротьбі, яку нація зараз веде. «Із нутра, із серця душі і духа родиться дійсність чергового дня. Тільки такий спосіб народження через *самовияв*, тільки виключно цей шлях з духового почину є сутньо реальний і здійснимий в значенні нової доби в українській історії... Шлях гріху і кари кривий, безвихідний, в собі замкнений шлях смерти, доки ідучий ним не прозріє силою власної видючости, саможертвенно не прорве його і кривини не внапрямить у струнку промінну дорогу животворности. Сонце треба збудити в собі, тоді з власного серця простелиться пряма дорога у рідню винницю, яка ясно процвіте і щедро зародить» ([27]).

У своєму поході до майбутньої вільної Батьківщини українська людина повинна привернути рівновагу між почуттям своїх обов'язків і прав, зродити в своїй душі ідею духової соборности, родинного братерства, оновити своє серце чистою незаплямленою любов'ю до своєї національної спільноти, бо «головна маґістраля походу йде через людські душі і в них саме лежить основне джерело напрямних руху — роля оперативного проводу є питанням технічного порядку. Боротьба за провід не має місця в поході, що справді відбувається під прапором ідеї. Хто рішений жертвенно змага-

тися за перемогу духово й морально достатнього життя, той внутрішньо нездібний забрудити свою ідею боротьбою за владу, що завжди має передусім призвук хворобливого честилюбства» ([28]).

Тільки на ґрунті такої духової ідейности може зродитися справжній героїзм. Не цей «героїзм», що голосно кричить про свої заслуги і домагається собі за них пам'ятників за життя і влади, а свідомий, зроджений з глибини ідейної душі героїзм самопосвяти за братів, за сучасні й майбутні покоління. Бо «життя героїчної людини героїчне без останку, бо герой не ставить вівтарів своєму божеству в надії, що буде йому першим жрецем. Він самий — жива божеська суть на власному вівтарі і жертівнику своєї долі» ([29]).

Екце гомо! — каже Вассиян.

Будування держави, встановлювання нового кращого суспільного ладу і взаємовідношення між людьми — це справа водночас і Сьогодні і Завтра, бо завтра виглядатиме так, як ми започаткуємо його сьогодні. Тому Вассиян передає сучасному українському поколінню заповіт:

«Переможе світло вічної людини і з неї оновиться життя. Завтра появиться і виросте лиш те, що сьогодні посіяно: нехай же серце українське готовить зерно чисте, здорове і високоцінне» ([30]).

(«Самостійна Україна»)

---

(1) «Різдв'яна Правда», *«Самостійна Україна»*, ч. 1 (48), 1952, ст. 3.
(2) «Воююча Україна», «С. У.», ч. 4 (39), ст. 8.
(3) «Різдв'яна Правда», «С. У.», ч. 1 (48), 1952, ст. 2.
(4) «Слово», «С. У.», ч. 2-3 (49-50), 1952, ст. 3.
(5) (Слово», «С. У.», ч. 2-3 (49-50), 1952, ст. 3.
(6) «Воююча Україна», «С. У.», ч. 4 (39), 1951, ст. 7.
(7) «Великдень доби», «С. У.», ч. 4-2, 1952, ст. 6.
(8) «Великдень доби», «С. У.», ч. 4-2, 1952, ст. 7.
(9) «Великдень доби», «С. У.», ч. 4-2, 1952, ст. 6.
(10) «Великдень доби», «С. У.», ч. 4-2, 1952, ст. 7.
(11) «Соборність в ідеї», «С. У.», ч. 11-12, 1953, ст. 5.
(12) «Воююча Україна», ч. 7 (42), 1951, ст. 5.
(13) «Різдв'яна Правда», «С. У.», ч. 1 (48), 1952, ст. 3.
(14) «Воююча Україна», «С. У.», ч. 4 (39), 1951, ст. 6.
(15) «В роковини Карпатської України», «С. У.», ч. 4 (27), 1950, ст. 9.

(16) «Різдв'яна Правда», «С. У.», ч. 1 (48), 1952, ст. 2-3.
(57) «В 60-ліття Андрія Мельника», «С. У.», ч. 2 (37), 1951, ст. 10.
(18) «Різдв'яна Правда», «С. У.», ч. 1 (48), 1952, ст. 4.
(19) «Листопадові рефлексії», «С. У.», ч. 12, ст. 10.
(20) «Листопадові рефлексії», «С. У.», ч. 12, ст. 11.
(21) «У 60-ліття Андрія Мельника», «С. У.», ч. 2 (37).
(22) Цит. за «Розбудова Держави», ч. 1, 1954, ст. 9.
(23) «Воююча Україна», «С. У.», ч. 3 (38), 1951, ст. 9.
(24) «Воююча Україна», «С. У.», ч. 3 (38), 1951, ст. 9.
(25) «Соборність в ідеї», «С. У.», ч. 11-12, 1953, ст. 5.
(26) «Воююча Україна», «С. У.», ч. 3 (38), ст. 12-13.
(27) «Воююча Україна», «С. У.», ч. 4 (39), 1951, стр. 9.
(28) «Соборність в ідеї», «С. У.», ч. 11-12/71-72, стр. 5.
(29) «Честь і влада», «С. У.», ч. 1-2 (73-74), 1954, ст. 5.
(30) «Листопадові рефлексії», «С. У.», ч. 12, ст. 11.

***

УКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛІЗМ В НАСВІТЛЕННІ АРМСТРОНҐА

(Ukrainian Nationalism. 1939-1945, by John A. Armstrong)

Видана в Columbia University Press у Нью-Йорку праця Армстронґа варта уваги з багатьох оглядів. Перш усього, це найповніша дотепер праця про український визвольний рух під час 2-ої світової війни, бо навіть і в українській мові дотепер нема подібної повної й систематичної праці. Друге, чим книжка Армстронґа вартісна, це щире намагання автора критично аналізувати доступні йому матеріяли і факти, щоб прийти до об'єктивних висновків. Якщо навіть може в деяких подробицях автор помиляється, то це не вина його неуваги. Треба просто подивляти авторове щире і наполегливе намагання відшукати правду і то в умовах браку документальних матеріялів. Він використав, що лише зміг: воєнні архіви німецького уряду, наявну українську пресу воєнних часів, зокрема «Краківські Вісті», празький «Наступ» і берлінський «Український Вісник», після-воєнні українські публікації, критично доповнюючи все це інформаціями зібраними від десятків людей причасних до описуваних ним подій; сам список осіб, з якими автор переводив

інтерв'ю, займає більше як одну сторінку книжки; між ними є німці, росіяни і в більшості українці всіх політичних закрасок і орієнтацій. Все це автор систематизував, критично проаналізував і поробив висновки як безпристрасний об'єктивний спостерігач.

Можливо, що декому з українських читачів деякі висновки можуть бути не до вподоби, особливо коли вони критикують групу, до якої той читач належить, але не забуваймо, що кожен із нас є суб'єктивно вразливий там, де йдеться про наші вироблені переконання, і відрухово насторожується проти будь-якої критики тих переконань. Однак правдива наука і життьовий поступ основуються на вмінні спокійно сприймати критику, безпристрасно проаналізувати її і взяти до уваги те, що у ній є правдиве. Саме з цих причин книжка Армстронґа варта уваги українців, а особливо приналежних до націоналістичного руху.

Завданням цієї статті є познайомити читачів в загальному зі змістом книжки, передаючи лише думки Армстронґа і не входячи в аналізу їх. Очевидна річ, надто багато місця і часу забрало б переповідання самих історичних подій, про які пише автор, і тому ця стаття охоплюватиме лише — авторову аналізу українського націоналізму.

Хоч під словом «націоналізм» автор у широкому розуміє українські самостійницькі прагнення і в такому аспекті він написав свою книжку, то однак більша частина книжки присвячена розглядові організованого Українського Націоналістичного Руху просто тому, що Організація Українських Націоналістів була майже виключно єдиним поважним чинником в українській визвольній боротьбі того періоду, який розглядає Армстронґ.

Для Армстронґа, як американця, зазнайомлення з українським націоналізмом є важливе, як він стверджує, з двох причин: по-перше, український націоналізм є ворогом московського комунізму, а по-друге — це сила, яка намагається повести за собою одну п'яту всього населення СССР і тому цю силу треба брати на увагу у підході до совєтської проблеми. Модерний український націоналізм виник у 19 столітті як,

з одного боку, наслідування подібних національних рухів в інших країнах Европи і як протиставлення іншим, ворожим Україні, націоналістичним рухам. Напр., польському націоналізмові в австрійській монархії. Факторами, що привели до народження українського націоналізму були:

1. Відмінність українських культурних і соціяльно-побутових традицій (напр., відсутність типової Московщині системи «міра» в українських селах) від московських, на що звертали увагу чужинці, які відвідували Україну. Так, напр., англієць Сер Доналд Мекензі Веллс на початку цього століття вказував у своїй книжці « Russia » на «великі різниці» між «малоросами» і «великоросами», «різниці у мові, одязі, традиціях, народніх піснях, прислів'ях, народньому побуті, домашньому уладженні, способі життя і громадській організації», які приводили його до висновку «що ми тут маємо до діла з двома виразно відмінними національностями».

2. Українська література, що виникла на ґрунті мовної окремішности.

3. Національна історична традиція, яка була чи не найголовнішим фактором в оформленні українського націоналізму.

Серед багатьох інших народів релігія відогравала чималу, а часом і головну ролю в оформленні націоналізму. В Україні, навпаки, націоналізм привів до оформлення української національної Церкви в нових часах.

Після упадку Української Народньої Республіки (одною з причин цього упадку автор уважає невміння українського уряду розв'язати соціяльні проблеми) і після періоду своєріднього Скрипниківського «націоналізму», всякі прояви українського націоналізму в підсовєтській Україні були здушені Москвою. Українському націоналізмові залишилися можливості развитку на еміґрації й в Західній Україні, де могли діяти леґальні українські партії. Але тут молодші й більш радикальні елементи, не погоджуючись з політикою леґальних партій і орієнтуючись на підсовєтську Україну, почали підпадати під комуністичні впливи, так що

навіть серед студентів підпільного Львівського Університету знайшовся чималий відсоток комуністів. Поява організованого Націоналістичного Руху у формі Організації Українських Націоналістів спинила поширення комунізму серед західньо-української молоді.

Ідеологія ОУН була, на думку автора, відзеркаленням відомого в Західній Европі на початку 20 століття т. зв. «інтеґрального націоналізму», основні пункти якого були:

1. Піднесення нації як найвищої цінности;

2. Заклик до містичної ідеї солідаризму всіх членів і груп нації;

3. Підпорядкування раціональної аналітичної думки «інтуїтивно правильним» емоціям;

4. Виявлення «національної волі» через вождя і еліту;

5. Наголос на чин, війну і силу як вияв вищої біологічної якости нації.

В умовах Західньої України ці елементи знайшли свою своєрідну інтерпретацію в творах Д. Донцова, націоналізм якого Армстронґ характеризує так:

«(1) Наголос на силу властивий (націоналістичній) ідеології, при відсутності можливости стояти у відкритій опозиції до пануючої групи, знайшов свій вислів у пропаґуванні тероризму; (2) За браком держави, яку можна було б ґльорифікувати як носія «національної ідеї», великий наголос покладено було на абсолютне додержання «чистоти» національної мови і культури»; (3) відсутність традиції державности, яка через свої установи і правову побудову могла б підтримувати національні прагнення, і опозиція до існуючої держави привели до крайнього наголошування «нелеґальности» як такої; (4) у тісному зв'язку з попередніми двома пунктами, засадничий ірраціоналізм ідеології виявився у фантастично великій романтиці, яка однак серед відносно ще не зіпсутих життям українців була більш спонтанна і щира, ніж цинічне заперечення розуму серед німців і італійців; (5) невдачі старшого покоління і його намагання шукати компромісів з польськими

«окупантами», ще збільшили природню тенденцію інтеґрального націоналізму сполягати на молодь і відкидати поміркованість старших» (ст. 22)

Після окупації Західньої України большевиками в 1939 р. і зникнення інших леґальних партій, в українському політичному житті залишилося лише три виразні політичні групи: гетьманці, група УНР і ОУН. З них гетьманці були найменше приготовані до подій після вересня 1939 р. Крім чисельної слабости (гетьманська Українська Громада в Німеччині нараховувала в 40-их роках коло 3.500 членів), будучи менше націоналістичні ніж ОУН і не маючи за собою престижу групи УНР, ідеологічно і програмово консервативні, що виявилося у їхньому підході до подій під час війни з виступами проти «аґітаторів», і закликами вже в 1942 р. щиро співпрацювати з німцями, гетьманці не могли мати великого впливу на маси українського населення.

Не найкраще стояла і група УНР. Відірваність від державної бази привела до особистих сварок, групових комбінацій, шукання зовнішньої допомоги і орієнтації на державу, в якій дана група перебувала. Єдиним виявом намагань цієї групи брати активну участь у подіях в Україні після 1941 р. були контакти і деяка допомога старшинами «Поліській Січі» Т. Бульби-Боровця.

Серед цих обставин найповажнішою організованою політичною силою залишалася ОУН, що її якраз напередодні війни очолив полк. А. Мельник, який мав перебрати «особливо важливу ролю в українському націоналістичному русі». «У багатьох відношеннях його природні прикмети чудово підходили йому для цієї ролі. Він був людиною гарної манери триматися з гідністю, але й привітливо, винятковий своєю поміркованістю серед групи, де була тенденція заступати гідність і зрівноваженість — люттю і крайністю».

Важливість ролі Мельника для ОУН полягала ще й у тому, що він був у добрих зв'язках із церквою і його перебування на чолі ОУН давало можливість з'єднання для ОУН підтримки церковних провідників,

які дотепер дивилися неприхильно на прояви антиклерикалізму серед кадрів ОУН у Західній Україні. Обрання полк. Мельника на голову проводу Українських Націоналістів давало надію, що його поміркованість приведе до злагіднення багатьох крайностей ОУН. Однак ці надії незабаром розвіялися, бо прийшов розкол у рядах ОУН, який був тільки завершенням давно жевріючого конфлікту між Проводом і організаційними кадрами в краю.

На думку Армстронґа, цей конфлікт був оснований на двох факторах: (1) поміркованости членів Проводу і екстремізмові крайових кадрів і (2) різниці віку між членами Проводу і провідниками в краю, яка в пересічному була яких 10 років. «Сама по собі ця різниця була досить важлива; брак зрілости мусів вести до крайностей між членами такої організації як ОУН. Однак були інші досить важливі фактори: молодша група не мала за собою досвіду виростання в нормальному передвоєнному суспільному житті. Більш того, старше покоління мало змогу боротися за українську державність відкрито і у загально визнаній формі; творячи державу і армію, хоч би навіть і на короткий час, воно уникло пригноблюючого почування меншевартости, яке витворилося в атмосфері життя в державі, керованій іншою національністю. Тоді як старше покоління мало за собою роки мирного життя і славетної боротьби, молодше покоління знало тільки завзяте і неясне наслідками змагання проти польських репресій. Не дивно, що це молоде покоління сповнене було почуттям напружености, своєріднім комплексом меншевартости у відношенні до свого формального проводу.

...Поки жив Коновалець, його великий авторитет і, як кажуть, його вміле лагодження цієї проблеми різніх поколінь не давали їй розростися до поважних розмірів, хоч і тоді вже були голоси протесту з боку молодшої групи. Перед Мельником станув далеко важчий ряд проблем: він мусів намагатися об'єднати українське населення Галичини біля Організації, але в той час молодша група вважала будь-яке злагіднення ідеології або тактики за зраду; він мусів намагатися

вести переговори в українській справі з потугами далеко сильнішими, а в процесі цих переговорів будь-яка імпульсивна акція була б фатальною. Крім того, самі фактори, які схиляли Мельника до стримуючих впливів в ОУН, не давали йому змоги тримати в руках революційну молодь. Його зв'язки з церквою були червоною плахтою для її антиклерикалізму. Його спокій і гідність не мали великого впливу на людей, для яких ідеалом провідника був конспіратор з залізною волею. Його відмовлення підняти націю до рівня абсолюту було просто прийняте як прояв слабости, якщо взагалі хтось це зрозумів. В обставинах нормальної спільноти, Мельник без сумніву був би дуже цінним громадянином або й добрим державним мужем, але його вдача не підходила до ролі провідника терористичної змови» (ст. 41-42).

Формальні причини розколу, на думку Армстронґа, другорядні. Твердження групи Бандери про те, що головною причиною було відмовлення Проводу «змінити орієнтацію на німців і перенести осідок до невтральної країни», не виглядає переконливим у світлі пізнішої співпраці цієї групи з німцями. Друга причина — домагання виключення Барановського, Сеника і Сціборського з Проводу — має більше характер персональних недолюблювань, хоч знов таки крайова група не любила особливо Сеника за його поміркованість і деякий консерватизм.

Вибух німецько-совєтської війни застав ОУН розбитою на дві ворогуючі групи. Напередодні вибуху німці почали орієнтуватися на групу Бандери, як пише автор, «чи то тому, що вони були природньо зацікавлені у використанні молодих і фізично здібних українців у бандерівській партії, чи теж тому, що були невдоволені попередніми намаганнями ОУН-М (Мельника) вести дещо незалежну політику». За німецькими даними, між групою Бандери і німецьким Вермахтом існувало досить неясне домовлення, згідно з яким бандерівці мали б право вести політичну роботу на зайнятих українських землях, залишаючи німцям організувати господарське життя. На підставі цього договору військове командування крізь пальці дивилося на про-

голошення Стецьком української держави у Львові. Однак у Берліні подивились на це інакше і незабаром Стецька заарештовано і вивезено до Берліна, де від нього, Бандери, Ґабрусевича, Стахова, Старуха і Ільницького вимагали відкликати Львівський Акт. Хоч вони й відмовилися це зробити, їх не заарештували. «Навпаки, тримали їх номінально під домашнім арештом, їм дозволили вести політичну діяльність у Берліні; Стецько зміг навіть поїхати до Кракова, де мав нараду з Лебедем, якому й передав керівництво організацією в Краю».

Вже після вибуху війни, Мельник двічі звертався з закликом до об'єднання обох відламів ОУН. Однак ці заклики не дали ніяких наслідків через ворожнечу, яка витворилася між обома групами з одного боку унаслідок убивства бандерівцями кількох членів ОУН-М, а з другого через факт, що з німецькою групою, яка зарештувала Стецька був член ОУН-М Чучкевич; чи був він там за відомом Проводу, чи ні, але це дало нагоду бандерівцям обвинувачувати групу Мельника у допомаганні німцям виловлювати бандерівців. Остаточним ударом, що перекреслив всякі надії на порозуміння, було вбивство Козієм, членом ОУН-Б, Сеника і Сціборського в Житомирі. Хоч з боку ОУН-Б були згодом намагання відпекатися від Козія, то Армстронґ не виключає можливости, що Козій був таки членом тієї групи, основуючи це на таких фактах:

1. Група Бандери вже віддавна вела атаку на Сеника і Сціборського; 2. Згідно з таємним німецьким звітом з Києва, там відразу по житомирському атентаті були розкидані бандерівські листівки, в яких оправдувалося вбивство Сеника і Сціборського; 3. Члени групи Бандери, які йшли на схід, мали таємну інструкцію не допустити членів групи Мельника до Києва.

Беспосереднім наслідком Житомирського вбивства були німецькі репресії проти бандерівців. Однак вже незабаром прийшли репресії і проти мельниківців: арешти і розстріли членів ОУН на Житомирщині після могутньої маніфестації під Базаром 27 листопада 1941 р., арешт редакції «Українського Слова» в грудні 1941

р., а згодом, у лютому 1942 р. Багазія і членів Спілки Письменників у Києві разом з О. Телігою. Для обох націоналістичних організацій в Україні залишався єдиний тільки шлях — підпілля, а згодом партизанка.

Переповідати історію української партизанки, як її описує Армстронґ, було б зайвим, бо він лише в об'єктивний спосіб подає загально нам відомі події: історію «Поліської Січі», згодом УПА і УНРа Бульби, історію партизанських груп ОУН Мельника, їх ліквідацію відділами Бандери, створення УПА під керівництвом Лебедя, тощо. Для нас лише цікавою є оцінка Армстронґом большевицької партизанки в Україні і його загальний висновок про УПА.

Якщо йдеться про большевицьку партизанку, а зокрема про т. зв. «українську» групу Ковпака, то Армстронґ заперечує її український характер, стверджуючи, що вона була організована і керована партійцями і НКВД-истами і поповнена була червоноармійцями. Т. зв. Український Штаб Партизанського Руху в Москві був у руках НКВД (начальник штабу Строкач — старшина прикордонніх військ НКВД, його помічник Співак — цивільний енкаведист і секретар кадрів КП(б)У; особливо ж прикметним є факт, що Ковпакова група була зорганізована в Путивльському районі, який є заселений виключно росіянами. «Можна робити цілком певний висновок, — пише Армстронґ, — що створення червоного партизанського руху не дає жадного доказу будь-якого «стихійного зриву» українських патріотів у захист совєтської системи» (ст. 140).

Діяльність української націоналістичної партизанки, на думку автора, «з чисто військового погляду не мала великого значення. Навіть із безпосереднього політичного погляду треба сумніватися, чи вона досягла чогось важливого, бо вже коли німці готові були йти на уступки, вони вже були напередодні поразки червоною армією. Деконспірація УПА без сумніву завдала великих жертв і терпінь населенню Волині, розконспірувавши перед совєтською владою націоналістичні елементи. З другого ж боку треба поставити факт, що націоналістичний партизанський рух без

сумніву не допускав до поширення червоної партизанки на Волині і виявив, що ані на Волині, ані в Галичині не було ніяких симпатій до совєтських партизанських груп. Що більше, факт, що українці майже єдині серед східньо-европейських народів, спромоглися на збройну боротьбу, хоч би й в обмежених розмірах і відносно короткий час, проти водночас і німецьких і совєтських військ, був поважним психологічним стимулом для націоналістичних почувань» (ст. 164).

Не думаємо зупинятися на історії Української Дивізії «Галичина», творення якої, як пише Армстронґ, підтримували всі українці, щоб мати збройні військові частини на той час, коли, як усі сподівалися, війна між німцями й Москвою закінчиться повним виснаженням одних і других і порожнечею на сході Европи, яку можна буде тоді використати для творення української держави. Не зупиняємося також і на останніх намаганнях Берліну з'єднати собі співпрацю українців, на Власовській афері, при чому автор підкреслює одностайне неґативне ставлення всіх українських політичних груп, за винятком про-російсько наставленої групки киян (Штепа, Богатирчук, Музиченко, Архипенко) до Комітету Визволення Народів Росії.

Для нас цікавіша Армстронґова аналіза діяльности українських націоналістів у Центральній і Східній Україні. Майже без винятку, увага націоналістів, які прийшли з заходу в Україну, була зосереджена на адміністративні центри і на адміністративний апарат, а в цьому особливо на окремі відділи такі, як поліція, суспільна опіка, кооперація, освіта і преса. У ділянці освіти особливу ролю відогравало відродження Просвіти, хоч тут західні націоналісти не відогравали великої ролі. «До деякої міри під впливом націоналістичної ідеології, зокрема ОУН-Б, націоналісти з погордою відносились до таких повільних незамітних методів розбудови націоналістичних сил. Щоправда, в таких центрах як Київ і Житомир, які були сильно пересяк-нені силами ОУН-М, між націоналістами і організаторами Просвіти існувала співпраця, але націоналістична партія не мала персоналу, який міг би провадити культурну роботу і, правдоподібно, не вважали Про-

світу відповідньою для підпільної роботи після німецьких репресій. З другого боку, особливо важлива Харківська Просвіта була зорганізована майже виключно місцевими людьми... Це дає сильний доказ на те, що в Східній Україні збереглися люди здібні перебрати керівництво важливими ділянками національного життя. Однак, що ці люди так сильно зайнялись менш аґресивними аспектами національного розвитку свідчить про деяку прогалину під час війни між націоналізмом у Східній і націоналізмом у Західній Україні» (стор. 226-227).

На думку Армстронґа, Просвіта і театральні гуртки при ній були важливим фактором розвитку національних почувань, зокрема в умовах репресій, даючи змогу пропаґувати національну ідею зі сцени аматорських театрів.

Другим важливим знаряддям пропаґанди української національної ідеї була преса організована або прибулими націоналістами (напр., Житомир, Київ) або таки ж місцевими людьми (Кривий Ріг, Харків, Дніпропетровське). Однак не довго пресі довелося виконувати її почесну ролю, бо прийшли репресії і преса перетворилася в повільне знаряддя німців. «Мабуть, можна з певністю сказати — пише Армстронґ — що більшість редакторів хотіли були б містити націоналістичну тематику в їхніх газетах, і робили це в перших днях перед репресіями. Однак жахлива небезпека, на яку вони були наражені, здається, спонукала більшість з них йти навіть далі, ніж треба було в ім'я безпеки, в елімінуванні всяких слідів самостійного писання і в дотримуванні німецької лінії. Це, як дехто з них признавався, було у великій мірі спадщиною від обезволюючого совєтського режиму, бо західні українці у подібному становищі готові були проявляти більше ініціятиви, хоч і були наражені на більшу небезпеку» (ст. 234).

Зосередження націоналістами уваги на адміністративні центри і на інтеліґенцію, зокрема на вчителів, хоч було в засаді правильне, даючи престиж і доступ до головних нервів суспільного життя, відбилося неґативно на селах, де націоналісти не зуміли пустити

глибше коріння. А втім найголовнішою причиною слабих впливів націоналістів серед східньо-українського селянства був брак позитивної соціяльно-політичної програми. Селяни чекали конкретного пляну розв'язки земельного питання, а не загальних кличів, а цього пляну націоналісти не мали. Населення Східньої України, на думку автора, перш за все цікавилося питанням фізичного збереження, потім економічного добробуту з виключенням всякої експлуатації, тривкого ладу зі збереженням індивідуальної свободи, рівности і щойно на останньому місці — питанням національного вияву в культурі і в адміністрації. «Дехто може сказати, — пише автор — що реалізація перших трьох побажань залежить від здобуття останніх двох — (рівности і національного вияву), але для пересічного східнього українця будь-яка партія, яка перш за все наголошувала останню справу, виглядала чужою і нереалістичною» (ст. 282). Цей недолік дуже скоро зрозуміли обидві націоналістичні групи, зіткнувшись з життям, і почали ревідувати свою тактику і програму в напрямку розроблення соціяльно-політичної програми.

Не дивлячись на невеликі людські сили, націоналісти зуміли географічно охопити всю Україну. На східньому Поліссі ОУН-М проникла аж до Чернигова і Конотопу. На *Правобережжі,* Київ і Житомир були під впливами ОУН-Б, Проскурів став центром ОУН-М на Поділля (голова міста, «Український Голос» були під впливами націоналістів), Київщина (Васильків, Біла Церква, Тараща, Корсунь, Сміла, Черкаси, Умань) були під впливами київської Національної Ради і «Українського Слова». На *Лівобережжі* Харків був під впливами ОУН-М поруч місцевої групи Дубровського-Доленка; у Полтаві першим головою міста був член ОУН-М, колишній старшина УНР, а після розстрілу націоналістів управа опинилась в про-московських руках. *В степовій смузі,* Дніпропетровське було в російських руках, зате в Кіровограді, не дивлячись на те, що в більшості російське походження мешканців і членів міської управи, управа мала український характер, що на думку автора, було відзеркаленням українського територіяльного патріотизму.

В Одесі, яка за підтримкою румунів була опанована «Союзом Русскіх Офіцеров», існувало сильне бандерівське підпілля. У Миколаєві головою міста був член ОУН-М, а в Херсоні до німецьких репресій були впливи ОУН-Б. *Донбас* був під російськими впливами, за винятком Сталіно, де за допомогою ОУН-Б російський часопис перетворено в український, Єнакієва, де за допомогою італійців вдалось створити українську адміністрацію, і Ворошиловграду, Краматорська та Маріюполя, які залишилися від самого початку під українськими впливами: зокрема поважним українським центром був Маріюпіль. Були також деякі просякання ОУН-Б на Крим.

Для нас особливо цікаві спостереження автора що до недоліків організованого націоналістичного руху, які виявилися під час другої світової війни. З технічних недоліків автор відмічує брак адміністраторів і правників. «Націоналістичний запал, ентузіязм, знання літературної мови не могли заступити адміністраторського хисту».

Засадничі недоліки, крім згаданого вже браку позитивної соціяльно-політичної програми, виникали з деяких фальшивих ідейних заложень. Принцип «мета оправдує засоби», яким керувались деякі націоналісти, привів до крайностей у діях включно з вбивствами і діяльність СБ, а «волюнтаризмові, наголошуванні дії в противагу до думки, волі у противагу розумові, надано крайню інтерпретацію; на практиці його часто змішувано з голим еґоїзмом. Там, де авторитету, номінально піднесеного на висоту, не підтримувала сила, його часто зневажувано в ім'я амбіцій. Ті, які найменше піддавалися сумнівам щодо їхньої здібности керувати і готові були на найбільші скрайні вчинки, виходили переможцями в боротьбі за впливи серед молодших членів партії. Серед таких обставин для жорстокости не було меж».

«Це також вело до небезпечного браку обережности. Можливо необачний визов німцям у червні 1941 р. не мав великого далекосяглого ефекту, бо нацистські володарі і так ніколи не були б погодилися на українську автономію. Деконспірація партизанського руху

в обличчі надходячої совєтської окупації була далеко поважніша; вона з певністю привела до зайвої затрати багатьох, найбільш бойових націоналістів, які могли б були врятуватися, коли б рух був дотримувався тактики діяння малими групами, які могли б були в небезпеці зникнути серед селянства» (ст, 280-281).

Якщо, на думку автора, за згадані вгорі помилки винні є молодші елементи з ОУН-Б, то група Мельника — а принаймні її похідні частини — винні є за помилки в Східній Україні в надмірному наголошуванні чистоти національної культури і романтичної фразеології замість раціонального плянування і позитивної програми соціяльних і політичних реформ.

Однак, — кінчає Армстронґ свої висновки, — численні недоліки українського націоналістичного руху під час війни є лише одним боком образу. З другого боку є енерґія і геройство членів націоналістичних організацій, виявлені так у підпільній і партизанській діяльності в Західній Україні, як і в пропаґуванні доктрин ОУН на сході. Якщо якась група готова була боротися серед здавалось би безнадійних обставин, то це була ОУН. Кілька тисяч недосвідченої і належно не вивінуваної молоді не тільки вибралися, щоб замінити велетенський комуністичний апарат, але й відважилися виступити проти, здавалось, непереможної німецької військової машини. У світі, в якому часто законом є підкорятися тиранії, така відвага відкупляє багато недоліків.

ОУН — обидві її групи — була молодечою не тільки в її готовості виступити проти переважаючої сили, але і в її гнучкості. Хоч і багато старих елементів автократичної контролі, нехтування раціонального плянування і безоглядність залишалися в націоналістичних групах, все ж еволюція їхнього думання в соціяльних і економічних питаннях є незвичайна. Навіть серед найбільш важких обставин боротьби за існування в підпіллі і в партизанці багато членів ОУН зуміли використати їхній контакт зі східніми українцями для ревізії своєї програми. Вимога національної незалежности і далі залишилася центральною, але її доповни-

ли пункти про сільсько-господарський лад оснований на волі селян, про організацію промисловости зо збереженням державної власности при виелімінуванні централізованого керівництва, про гарантію громадянських свобід, і багато інших пунктів сприємливих для східніх українців. Безперечно менші можливості пропаґанди в кінцевій фазі війни не далі змоги довести цю нову програму ОУН до відома більшости населення, але щонайменше невеликі групи побачили, що програма основана на націоналізмі може стати і основою нового суспільного ладу» (стор. 282-283).

(«Новий Шлях»)

ЗАБУТИЙ АРТИСТ

Невеличка посилка з Кракова в Польщі — фотографії і листи до матері — пригадала десятками років забутого артиста, Анатолія Довгопільського, мистецьке псевдо Демо, розстріляного німцями у Рівному в 1943 році.

Демо-Довгопільський — за інформаціями його матері, яка перебуває в Кракові — народився 1 січня 1907 р. в Києві, де його батько був службовцем Державного Банку. В 1919 р. родина евакуювалася до Кам'янця Подільського, де старший Довгопільський перебрав управління банку і допомагав в організуванні Українського університету. Вліті 1920 р. Довгопільські переїхали на Волинь під польською окупацією. Тут батько Анатолія став священиком, один з перших став відправляти Службу Божу українською мовою, за що зазнав шикан збоку влади, викладав релігію в рівенській українській гімназії до 1928 р., коли помер на горляні сухоти.

Ще з Кам'янця Анатолій був активним пластуном. Закінчивши рівенську українську гімназію в 1930 році, він вступив у Варшавську музичну консерваторію (був принятий до політехнікуму в Подебрадах, але не міг

дістати візи на виїзд до Чехо-Словаччини), студіюючи інструментознавство, закінчив дві балетні школи і курс вчителя співу. Через кілька років заснував у Варшаві свою балетну школу і виступав у варшавських театрах.

В 1935 був заанґажований до балетних виступів у Парижі, виступав у Лондоні, Атенах, Італії і, десь вкінці 30-их років, в Нью-Йорку (у своїх листах згадує зустрічі в Нью-Йорку з проф. О. Кошицем «що є правдивою нагородою мені за всю дотеперішню працю; він є невичерпною скарбницею знання українського мистецтва та моєю моральною підтримкою, а його неоцінні поради та вказівки є дорогоцінним камінням на моїм шляху творчих осягів. Крім цього маю багато приятелів серед малярського та музичного світу: П. Гайворонський, відомий композитор, маляр П. Кучмак та інші»).

Демо мав пляни залишитися в Америці, але в бурхливі дні Карпатської України (його мати, мабуть помилково, подає 1941 рік) опиняється як «американський кореспондент» (чи не «Свободи»?) в Карпатській Україні. Ранений в бою попадає в Ужгороді в руки мадярів, які, пришиваючи йому шпигунство, сильно його катували. Вирятувавшись з мадярської в'язниці, переїхав до Праги, а потім до Кракова. Тут працював в Українському Допомоговому Комітеті і зорганізував свій театр. Здається, в 1942 році (а може ще в 1941-му відразу після вибуху німецько-совєтської війни) приїхав до Рівного, де відразу зорганізував театр. В 1943 р., у хвилі ліквідації української інтеліґенції, арештували його німці, а 15 жовтня того ж року розстріляли на відомому в Рівному місці масових розстрілів — Білій вулиці.

Смерть у розквіті творчого віку і необхідність працювати для інших в умовах еміґраційного скитання поза рідними землями не дали Довгопільському здійснити його бажання збагатити українську мистецьку культуру. В листах до матері пише: «Все, що має зв'язок з Тобою, Україною, мистецтвом, безгранично дорогим мені є і єдиним». «Мамо, хороша екзотика і культура закордонна, але тягне мене до своїх людей. Я все всотую в себе, як губка, щоб потім переробити і дати моєму народові». А один зі своїх листів, писаних в

1937 р., згадуючи про працю над двома сценаріями, закінчує так: «Життя, життя і життя та його стилізація в мистецтві наповнюють цілу мою істоту».

Моє знайомство з Демом було дуже побіжне і коротке, але, думаю, на еміґрації є люди, які знали його ближче і могли б описати його мистецьку працю.

(«Свобода», 22. 09. 70)

ПОЛІТИЧНИЙ ПОРТРЕТ ДМИТРА ДОНЦОВА

Стаття сл. п. проф. Юрія Пундика, автора студії «Український націоналізм», належить чи не до останніх його праць. Написав він її, одержавши до прочитання манускрипт монографії Михайла Сосновського про д-ра Дмитра Донцова. На жаль, з уваги на свою важку хворобу він вже не міг підготовити кінцевої редакції передмови до цієї монографії, що появилася друком в березні 1974 р. п. н. «Дмитро Донцов — політичний портрет». Вважаємо, що у зв'язку з появою цієї монографії д-ра М. Сосновського варто буде познайомитися з думками сл. п. проф. Ю. Пундика про ролю і місце Д. Донцова на шляху розвитку української націоналістичної ідеології, що є, як це він відзначує, темою праці М. Сосновського.

Жак Марітен писав в одному із своїх творів, що «головне завдання одуховленої людини на службі її народу — це збудити народ, збудити його до чогось кращого, як тільки буденні справи, до відчуття завдань, які перевищують сили однієї людини. Це дуже важливий і життєво необхідний феномен» («Людина і держава»). У новітній українській історії таким будителем був Тарас Шевченко. Його поезії відіграли важливу ролю в українському національному зриві 1917 року, але його гасла, які поривали народні маси,

не давали конкретної програми в боротьбі за національне визволення. Українські народні маси піднялися з гаслом Шевченка за «власну правду у власній хаті», але розгубилися в шуканні шляхів і втратили велику нагоду здобути волю і державу.

У процесі шукання за причинами невдачі Української Національної Революції 1917-1921 років і за шляхами до успішного її завершення в майбутньому зродився Український Націоналістичний Рух, оформлений в Організації Українських Націоналістів (ОУН) та ідеологія українського націоналізму. Світоглядно-політична філософія українського націоналізму мала вирішальний вплив на вироблення світогляду пореволюційного покоління у першій мірі на Західніх Українських Землях, а також знайшла значний відгомін на Східніх Українських Землях в умовах Совєтської України. Основні елементи націоналістичної ідеології стали у сучасну пору базою для дальшого опрацювання політичної програми визволення і державного будівництва України, тим більше, що ті політичні програми, проти яких виступив український націоналістичний рух у 20-их роках, втратили свої впливи, а то й зникли з українського політичного думання. В такій ситуації вивчання історії розвитку українського націоналізму як світоглядово-політичного руху, всіх його окремих аспектів, стає необхідністю для кожної людини, що прагне збагнути сучасне українське політичне думання включно з ідеями, з якими зустрічаємося у самвидавних творах в Україні.

Розвиток ідеології українського націоналізму 20-их і 30-их років тісно пов'язаний з постаттю Дмитра Донцова, діяльність та творчість якого є темою книжки Михайло Сосновського *). Дмитро Донцов був одним з найбільш впливових популяризаторів української націоналістичної ідеології у 20-их роках і пізніше, а для деяких послідовників цього руху став уосібленням українського націоналізму, що знайшло свій вислів у статті ще 1971 року в журналі однієї з націоналістичних груп, мовляв, «український націоналізм — це Донцов». Це сталося, не дивлячися на те, що сам Дон-

цов до ОУН не тільки не належав, але й не хотів належати, бо не погоджувався з ідеологією Українського Націоналістичного Руху й ОУН.

Донцов — це була людина крайностей, людина двох барв: білої і чорної. Для нього «нема гіршого прокляття, як так звана «об'єктивнсіть», нема більшого нещастя, аніж «безсторонні» й «невтральні», велика любов не може існувати без великої ненависти, світ поділений між Богом і Сатаною — нічого посереднього немає. Розчарувавшись у своєму молодечому захопленні соціял-демократією, він пристрасно віддався ідеям націоналізму, пропаґуванню якого віддав усе своє життя за винятком короткої «екскурсії» у монархізм. Як правдивий прозеліт нової віри, Д. Донцов визнавав тільки людей «добрих» і «злих», — люди «ніякі» гірші за злих саме через їх «ніякість». Для нього існувала тільки віра «правдива» і віра «єритична» без ніяких виглядів на компроміс між ними. Тому, однак, що провідні члени ОУН, включно з форматорами її ідеології Дмитром Андрієвським, Володимиром Мартинцем, Миколою Сціборським, Євгеном Онацьким, Юліяном Вассияном, а дещо пізніше Олегом Кандибою-Ольжичем відмовилися визнати догми створеної Д. Донцовим «релігії», то й не дивно, що він відмовився до них пристати.

Пише Жак Марітен про пророків-будителів: «Де мається до діла з надхненням і пророцтвом, там зустрічаємо лжепророків і справжніх пророків; злодіїв, що прагнуть заволодіти людьми і слуг народу, які прагнуть його визволити; надхнення, що походить з темних інстинктів і надхнення зі справжньої любови». Дуже важко відрізнити й уточнити джерело надхнення. Не можна виключати, що джерелом надхнення, наприклад, Гитлера, була любов до німецької нації, а все ж виходила вона і з темних інстинків і зробила з Гітлера лжепророка.

Дещо подібний комплекс маємо й у Д. Донцова: зроджена, безперечно з любови до поневоленої нації, пристрасть Донцова, поруч чимало позитивного, довела і до неґативних проявів т. зв. «донцовщини» в ук-

раїнському політичному житті під час останньої війни і його післявоєнного похмілля. Люди, які за однією шкільною лавкою вивчали твори Донцова і ними захоплювалися, як виявилося згодом, інакше їх розуміли і ставали на полярно протилежні позиції в рямках того, що називаємо українським націоналістичним рухом з усіми його відгалуженнями. Не входячи в розгляд питання правильности і правди, тієї чи іншої «віри» тих відгалужень, треба ствердити, що власне Донцов був у великій мірі духовим батьком фатального розколу в ОУН.

Твори Донцова, як знаємо, мали великий вплив на формування світогляду молодого покоління на Західніх Українських землях перед другою світовою війною. З уваги на те, що друковані закордоном і нелеґальні на цих землях публікації ОУН доходили до небагатьох, а твори Донцова були кожному легко доступні, його вплив на молодь був майже монопольний. В атмосфері розгубленности після упадку Української Народньої Республіки й окупації українських земель історичними ворогами України, твори Донцова запалили віру в майбутнє визволення і вказували шлях до нього.

Головна заслуга Донцова в тому, що він допомагав переборювати почуття національної меншевартости і рабську ментальність у відношенні до поневолюючих націй. Рабська ментальність — це духовий стан, духова інертність і сон, з якого, як пише Марітен, люди назагал не люблять будитися. Лікувати цю духову трамву можна тільки сильним емоційним потрясенням, яке б зірвало людину на ноги і спонукало до боротьби і до творення власного життя. Тому Донцов насміхався над тими, хто — як писав він, цитуючи Юрія Липу, хочуть «зробити націю обережно, потихоньку». Сантименталізм і плач над долею нації на роздоріжжях світових потуг у надії, що хтось з сильних змилосердиться над нею і дасть їй свободу та незалежність, — ніколи не створили і не створять державної нації. Державність і свободу нація мусить вибороти сама, а для цього вона мусить плекати в собі духову силу і непереможну волю до державного життя.

Кожний член нації повинен відчути цілим своїм єством животворні соки історичних традицій, просякнути духом славної прадідівської давнини і збагнути, як пише тепер Сверстюк, велич «соборів» національної культури й історії. «Нам треба людей міцно закорінених у нашому ґрунті, у нашій історії, у національній свідомості» — цитує Донцов М. Барра.

Донцов, як і вся ідеологія українського націоналізму, апелював до вродженого людям, зокрема молодим, ідеалізму, намагаючися перетворити його в динамічну силу в боротьбі за національні ідеали. «Не здвигнеться великого будинку свободи без людей готових боротися за ту свободу, без людей свобідних в душі, без тих, які боротимуться за ідеали свобідної нації, а насамперед свобідної людини», — писав Донцов. Він малював перед читачем образ ідеальної людини, борця за визволення нації, людини сповненої самопосвятою, мужністю і шляхетністю, людини, що відкинула плебейський розрахунок і життєвий опортунізм. Це мужність і шляхетність лицарів-козаків, які готові з чортом стати на прю в обороні їхньої віри і нації. Українська нація мала таких людей в минулому і, щоб вибороти свободу, мусить тепер перетворитися з народу «свинопасів» у націю лицарів, які воліють смерть замість ярма, людей свідомих, що волю здобувається не торгом, а боротьбою. Брак таких людей у добу визвольних змагань був причиною катастрофи, український тодішній провід — українська інтеліґенція не знала куди йти: за націоналізмом, чи інтернаціоналізмом, не зуміли відчути національних прагнень, орієнтувалася на чужі програми і тупцювала на місці замість вести народ. Це духовий каліка взявся був вести здоровий по суті народ.

Емоційна переконливість цих ідей запалювала читачів, тим більше, що Донцов ставив наголос на протиставлення інстинкту розумові, бо мудрість — цитує Д. Донцов В. Зомбарта — це уміння «жити не теоріями, а почуваннями, відчути своє оточення як щось живуче, знайти зрозуміння для того, що виросло органічно, пізнати світ не розумом, а кров'ю». Коли ж додати до цього темперамент його пера, його динаміку, катего-

ричність, безкомпромісовість — так, або ні, ніякого «але»! — наголос на емоції з відкиненням логічно-розумового доказування (бо, чи ж треба доказувати, що добро є добро, а зло є зло?) — то нічого дивного, що писання Донцова стали для української молоді на Західніх Українських землях наче Святим Письмом. Ідеї українського націоналізму врятували її від гачка комуністичної пропаґанди українською мовою, надхнули її і навіть старших вірою в українську справу і дали ідейно-політичну базу під масовий підпільно-революційний і повстанський рух в роки Другої світової війни. Хоч і не було це виключною заслугою Донцова, то все таки вплив його на формування цього нового світогляду був чималий.

В солодкій екстазі захоплення пізнанням правди і зі сторінок «Літературно-Наукового Вістника» і «Вістника» та його видань, багато читачів не помітили і деяких небезпек за «райським деревом пізнання». Праця М. Сосновського дає детальну аналізу поглядів Донцова і над цим тут немає потреби докладніше зупинятися, чи їх повторяти. Все таки буде доцільно, на мою думку, звернути увагу на деякі особливо неґативні елементи в творчості Донцова, які також заважили на спрямуванню української політичної думки і дії.

Одною з небезпек для читачів творів Донцова була і ще є небезпека попасти в полон фраз. Категоричність і стиль революційного промовця захоплюють фразами, не своїм змістом й у висліді читач вже давав фразам такий зміст, який йоми подобався. Та й сам Донцов часто давав різні інтерпретації поняттям і ідеям. В одних творах він картає провід української революції 1917 року за нездібність зрозуміти прагнення національних мас і за намагання накинути їм ворожі національній справі теорії і програми. «Ідеологія зроджена не з «емоційної підставової волі загалу» лиш з логічної абстракції — не зворушує сантименту нації, не стає ніколи gefühlsbetont (емоційною), виродніє або вмирає», — писав він у статті «Невільники доктрини» (ЛНВ. IX 1928). Тут Д. Донцов пропаґує ідею визвольного націоналізму, сформованого на ґрунті народніх почувань — часом може не зовсім скристалізова-

них і оформлених, але все ж природніх, руху, закоріненого в культурних і історичних традиціях нації і формульованого виключно згідно з властивими нації прикметами, а не за чужими і накиненими зразками. «Україна тоді лише житиме як самостійний чинник, коли вона, як у внутрішній, так і в зовнішній політиці виступить з власним національно-політичним ідеалом», — писав він в іншому творі.

За те в інших своїх творах Донцов твердить, що «нарід, маса знає, — хоч і не завжди — чого він не хоче. Та рідко знає — чого він хоче» («Дух отари і дух провідництва»), а тому, мовляв, завданням вибраної, свідомої своєї мети, провідної групи, скерувати цю «масу» за наміченою цією групою програмою. Цікаво тут буде відмітити, що хоч Донцов виступав гостро проти «азійської» Росії з її типом раба і деспота, то все ж між рядками у нього проглядає подив до російських деспотів, зокрема Леніна, які зуміли твердою рукою опанувати цю «рабську» стихію російського народу і спрямувати її на будову імперії.

Свої теорії «маси» і «провідної еліти» Донцов пробував підбудовувати досить хиткою теорією расових різниць серед українського народу, пробуючи доказати, що одні групи з уваги на їхні расові прикмети призначені бути «елітою», а інші — «масою». Наскільки хиткі можуть бути такі расові характеризації, показує перівняння прикмет французів і англійців двома европейськими мислителями. На думку Вольтера, англійці непостійні, змінливі і революційні, а французи — консервативні, стабільні і заскорузлі (це Вольтер писав перед французькою революцією). Сто років пізніше, англієць Бодлі характеризував ці два народи якраз протилежно до Вольтера, приписуючи французам революційність, а англійцям — консерватизм. Мав рацію Джон Стюарт Мил в «Основах політичної економії», остерігаючи перед намаганням пояснювати різниці поведінки і характеру людей за так званими природними, чи вродженими різницями.

Расова теорія Донцова не проникла глибше в думання його послідовників мабуть тому, що виступив він з нею у пізнішій добі своєї творчости, а може й

тому, що ніхто не хотів завдати собі труду з антропологічною аналізою свого сусіда. За те його теорія «еліти» і «маси», його наголос на «світогляд» замість партійних параграфів, віра замість знання, непомильність і виключність замість компромісу, культу одиниці і активної меншости замість маси і пасивної більшости, прозелітизм замість підпорядкування "волі народу", суворість до себе й до інших замість гуманітаризму, ідеалізм замість погоні за мандатами і схліблювання юрбі («Партія чи орден») знайшли схвальне одобрення в атмосфері, коли самі обставини життя спонукували людину жити емоціями, а не політичним розумом. Невірна і невдумлива інтерпретація теорії еліти доводили до того, проти чого різко виступав сам Донцов: розбурхувала дух степової стихії й отаманської анархії. Гасла про потребу провідної еліти ставали для багатьох арґументом для виправдання особистої і групової безвідповідальности перед «масами» — в «ім'я нації»; ідея виключности групи і її інтересів, які наче б то утотожнюналися з інтересами нації; нетерпимість до національних ворогів перетворювалася у нетерпимість до групових противників — дійсних, чи уявних.

В 1938 році Донцов схвально цитував повість Л. Мосендза «Останній пророк»: «Треба спору і братовбивства... Бо лише з кров'ю витече гній з хворої душі Ізраїля, ... щоб міцна і здорова вона могла прийняти Месію». Очевидно, побачивши, до яких наслідків вели такі ідеї, сам Донцов мусів їх жахнутися, бо вже у післявоєнному виданні твору «Партія чи орден» цієї цитати нема; нема також первісної «рецепти» Донцова на те, як «зв'язати» національну спільноту: «Молотом вбити... віру і правду (встановлені провідною групою, орденом — Ю. П.) в збаламучені мозки свого загалу, без жалю добиваючи недовірків».

Писав Ю. Вассиян в одному із своїх есеїв: «Дуже і дуже нам треба перемогти на своєму внутрішньому фронті, щоб не йти в бій з нечистою совістю і не глушити її докорів диким вереском підозріло надхнених войовників. Хто в цьому грядучому бою буде змагатися за добичу, багатство або владу — той зробить

прислугу Сатані» («Листопадові рефлексії»). Як це дивно, твори Донцова допомагали лікувати хворобу в одних, а водночас калічили інших.

Нічого дивного, що для багатьох людей, які не мали змоги глибше вивчити творчість Донцова і то не тільки з окремих періодів, Донцов виглядає по різньому. Тому праця М. Сосновського, в якій він намагається об'єктивно розглянути і проаналізувати всю творчість Донцова, дуже на часі саме тепер, коли за студії української політичної думки починають братися люди молодого, післявоєнного — і післядонцовського — покоління.

(«Свобода», 16. 03. 74)

---

*) М. Сосновський, «Дмитро Донцов — політичний портрет». З історії розвитку ідеології українського націоналізму. Нью-Йорк — Торонто, 1974. 419 стор. (Бібліотека Українознавства Наукового Товариства ім. Шевченка, том 33).

***

«КОЛИ Б У НАС МЕНШЕ МІЛЬЙОНІВ, А БІЛЬШЕ ЮРКІВ...»

(Похорон незабутнього друга сл. п. проф. Юрія Пундика)

Вістка про смерть сл. п. проф. Юрія Пундика боляче вразила всю українську громаду, яка знала його як — в першу чергу — блискучого публіциста глибокої думки, повної безінтересовности, виняткової щирости, палкого патріотизму, борця за підпорядкування вужчих інтересів інтересам нації та її боротьби за державну суверенність. Тим болючіше ця вістка вдарила його найближчу Родину й родину ширшу — друзів по ідеї, по організаційній приналежності, бож був він в ОУН довголітнім і визначним діячем, повітовим і обласним провідником в час боїв, у час підпілля та організування збройного спротиву окупантам, а потім — членом Проводу Українських Націоналістів, відзначившись зокрема в ідеологічно-вишкільній ділянці.

При всіх своїх справді виняткових здібностях, при своєму вкладі праці що дав йому право на комплімент «святого Революції», він був винятково скромною людиною, що ніколи не шукала нагоди висуватись наперед, а навпаки — завжди, виконуючи найперше працю, намагалась поступатись почестями іншим, сідала в останньому ряді. Так воно було й тепер: у зв'язку з тим, що багато з активу були зайняті участю в Другому СКВУ, він із похороном чекав до закінчення з'їзду в Торонті (умер же він 28 жовтня, а похорон відбувся щойно 5 листопада).

Бажанням його було — спочити на українському цвинтарі в Бавнд Бруку, де стільки знайомих, товаришів і друзів, де людина почуває себе справді «до-

ма». І туди вранці 5 листопада прибув автобус з Торонта, що привіз товаришів із Канади, ЗСА, Европи й навіть Всч. о. Сергійчука з Арґентини — товариша дитячих років. Індивідуально прибули друзі зблизька і здалеку. Між присутніми, поруч Голови ПУН, були д-р З. Книш, д-р З. Городиський, ред. О. Зінкевич, представники ЦУ ОДВУ, ГУ СВУР, яка була господарем похорону. Поминальним обідом провадив д-р С. Кротюк із далекого Денверу.

О год. 10.30 тлінні останки сл. п. Юрка Пундика привезено до Церкви-Пам'ятника в Бавнд-Бруку. На величавих сходах чекало духовенство, очолене ЙВПреосвященством Владикою Архиєпископом Іовом, шкільним товаришем Покійного в Духовній Семінарії в Крем'янці. Після читання Св. Євангелії, тіло внесено до церкви. Довкола відкритої домовини почесну варту несли друзі Покійного, члени ОУН і члени СВУР з прапорами. Очі всіх не відривались від спокійного в маєстаті смерти Покійника під час усієї відправи заупокійної Св. Літургії.

Біля домовини стояла скорбна Дружина в товаристві Голови ПУН і її троє дітей. Багато з-поміж присутніх не могли стримати сліз, бож втратили ми всі не лише велику, але й кожному з присутніх близьку людину. І, як у подібних випадках, важко було сказати: чи плачемо ми над Покійним, чи сльози витискає жаль, що нам Покійного бракуватиме. Плачемо ми над ним, чи над собою...

Перед останнім цілуванням, при якому чи не всі присутні потискали з теплом холодні руки Покійного, зворушливе слово виголосив Владика Іов, підкреслюючи особисті моральні якості Покійного та його відданість вищому й загальному. Після останніх молитов, жалобний похід рушив чудовим цвинтарем до місця вічного спочинку незабутнього Юрка, як звали Покійного усі, вкладаючи в це ім'я усю інтимність відносин із ним ближчих і дальших, усіх, хто його знав у його скромності.

Над могилою, після запечатання домовини «до Другого Пришестя», промовляв д-р З. Книш у формі апелю. Зворушеним голосом, найстарший сьогодні бойо-

вик УВО і перший член Президії ПУН, м. ін. сказав: «Коли б ми мали менше мільйонів населення, а більше Юрків, то ховали б ми його в українську землю, маючи за собою потугу української держави».

Із зворушливим словом виступив д-р П. Остапчук. Останнє «Прощай» сказав від СВУР друг Поліщук і посипалась земля на домовину та залунала затиснена сльозами, пісня «Чуєш, брате мій». Сумно відходили ми від могили, над якою сяяло осіннє сонце, кольорами райдуги мерехтіло листя «індіянської осени», що так нагадує пастелі гір Крем'янеччини, рідньої землі Юрка й багатьох з-поміж присутніх. Рясними сльозами плакала Дружина, ридала донька Леся та менші діти, соромливо ковтали сльози загартовані ветерани підпілля і партизанських боїв. Тисячоліття традиції прищепило поняття, що проводити Друга в останню дорогу треба проводити з сухими очима, ховаючи ридання в нутрі, як казав д-р З. Книш. Але... підозріло відходили визнавці цієї засади набік і «невідомо чому», перед обличчям кожного біліли хустинки...

Після похорону, всі присутні зібралися в залі біля церкви, де подруги приготували поминальний обід, що ним проводив д-р С. Кротюк. Першим промовляв Голова ПУН О. Штуль-Жданович, який просив вибачення за сльози, які було видно на його очах під час відправ і опускання домовини в землю, бож для нього це не лише похорон члена ПУН, підпільника й діяча, публіциста й професора, але й товариша шкільних років та буйної молодости.

Наш дорогий Юрко від дитинства був усміхнений, не зважаючи на важке життя від народження. Посміхався він від добра в своїй душі, від чистоти сумління, яке походило від любови до ближнього по народу, від вдоволення сповненим обов'язком. Тим болючіше бачити його непорушне обличчя, знерухомлене маєстатом смерти.

Спокійний і завжди зрівноважений, він був тим цінніший у революційній боротьбі, бо на зрівноважену людину можна найспокійніше покладатися. Вийнятково здібний у науці, він міг зробити більшу кар'єру в американському науковому світі, як зробив.

Але він свідомо зрікся її, щоб присвятити частину часу й енерґії українській публіцистиці, в якій визначився ясністю думки, легкістю пера але й ґрунтовністю арґументації та сумлінністю і шуканням нових ідей. Він був великою позицією в українській пресі, а при тому великим її ентузіястом: будучи вийнятково цінним співробітником, напр., «Українського Слова», він, професор, не відмовлявся і від обов'язків кольпортера. Він бо трактував українську пресу не як засіб здобути славу, а як засіб ширити визвольні ідеї.

Від ЦУ ОДВУ склав співчуття Родині інж. Белендюк, а від найближчих земляків із Крем'янеччини і від співробітників з часу підпілля забрав слово курінний УПА М. Скорупський.

Промовець «знав Покійного раніше ніж його побачив», бо це ще перед війною був провідник націоналістичної середньошкільної молоді. Особисто познайомився з ним по зв'язку від обласного провідника А. Демо-Довгопільського, згодом розстріляного німцями. Скромний Юрко був завжди зрівноважений, певний себе, яким мусить бути кожен провідник, бо в найважчий час мав глибокий погляд у майбутнє. Він завжди ставив загальне понад особисте, велике понад мале. Своїм ідеалізмом і відданістю він фасцинував, давав певність, що провідники мають відповідь на складні й трагічні питання. Ніколи не дбав про себе, а завжди про інших, зокрема про підлеглих.

На кінець зворушливої тризни забрала слово пані Марійка, санітарка українського підпілля, скорбна Дружина Покійного, щоб подякувати Друзям за вшанування пам'яти Незабутнього Юрка. Просила вона про зрозуміння, що їй не до промов, бо після довгої недуги Покійного, вона проводить похорон вже восьмий день. У безмежному болю її і всієї родини, вона має вдоволення, що не лише друзі, але й чужі оцінили прикмети її чоловіка й нашого товариша: у Гіббінґу, де тіло кладено в домовину, у Міннеаполісі, де тлінні останки переводжено до транспорту на місце вічного спочинку, було стільки ж чужинців, як ось тут українців. І це признання Покійному дає їй силу перенести біль і жаль.

Міцні потиски партизанських рук говорили про нашу спаяність довкола ідей, що їм усе життя служив Покійний. Говорили про рішеність помножити зусилля, щоб замінити втрату в особі Покійника. Але в глибині очей, загартованих боями видно було відчуття, що Юрко залишив порожнім місце такого значення і такої ваги, що заповнити це місце нема ким. Він бо належить до незамінимих.

Т. Дж.

(«Новий Шлях», 24. 11. 73)

***

ЗМІСТ

Introduction I

Вступ 1

Суспільство, історія, політика

Помста історичних помилок 11
Повстанці на Лемківщині 14
Державність будується лише зброєю 18
У 25-ліття ОУН 21
Наші позиції 30
Баляда про трьох побратимів 39
Підсумки 25 років Українського Націоналістичного Руху 45
У 50-річчя Національної Революції 50
На рідній не своїй землі 59
Мазепинство і ми 68
Націоналізм у світлі 20-го століття 71
Революція двадцятого сторіччя 79
Сила і слабість московського большевизму 91
До ідеологічних питань Українського Націоналізму 104
За один політичний провід 112
Питання влади 115
Поет людської і національної гідности 128
Духовий зміст травневих річниць 137
У 25-ліття Похідних Груп ОУН 148

Треба протестувати перед світом 158
Про деякі «досягнення» України за 50 років від революції 161
Заклик до нашого сумління 170
Собори на чужині 174
На черзі — акція за Україну 177
Ідеологія Українського Націоналізму 181
Критичний час українського церковного життя . . 194

Дискусія, полеміка

«За що боролись ми з ляхами...?» 199
П'ятий Харків 203
Потрібна етика співжиття 210
Спроба розгляду проблем й ідеології Українського Націоналізму 213
Воєнні роки ОУН у світлі архівних матеріялів . . . 226
Зустрічатися чи не зустрічатися? 245
Хто винен? 250
Куди іде ОУН 254
Відкритий лист до членського активу ЗЧ ОУН . . . 262
Запаморочення 267
До питань визвольної політики 271
Чия провокація 284
До питання перспектив української діяспори . . . 300

Молодеча тематика

Ті, що виросли у в'язниці 305
За виховання дітей 307
Молодь на барикадах революції 310
Що робити? 313
Крути — день української молоді 315
Які ваші пляни на майбутнє? 318
Слово до батьків 322
Молодь в ярмі 327
Ще раз про українську мову 330
В обороні рідної мови 334
За суспільну активізацію молоді 345

Завдання молоді 348
Кадри й організаційна робота 355
ОУН і виховно-освітня праця 360

Огляди, анотації, силюети

Повість про Київ 365
У 80-річчя О. Неприцького-Грановського 370
Комуніст демаскує русифікацію України 378
Книжка, що пульсує кров'ю 387
«Собор» Олеся Гончара 391
Юліян Вассиян: Людина 399
Український Націоналізм в насвітленні Армстронґа 409
Забутий артист 423
Політичний портрет Дмитра Донцова 425

Закінчення

«Коли б у нас менше мільйонів, а більше Юрків...»
(Т. Дж. — О. Штуль) 435

Imprimerie P.I.U.F. 75006 PARIS — France

2-00